TERRA

JATWEZENORUM

JOTVINGIŲ KRAŠTO ISTORIJOS PAVELDO METRAŠTIS

Punsko „Aušros“ leidykla, 2026

TERRA JATWEZENORUM. Istorijos paveldo metraštis 2026 (18/2)

Programinė taryba

Prof. habil. dr. *Egidijus Aleksandravičius, Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė*,
dr. *Nijolė Birgelienė*, akad. prof. habil. dr. *Vaidutis Kučinskas*,
Petras Maksimavičius, P.H.C. dr. *Artūras Rukas Daujotis*, grafas fon Derneck

Vyriausiasis redaktorius
Sigitas Birgelis

Redaktoriaus pavaduotojai
Juozas Sigitas Paransevičius
Kęstutis Subačius

Redakcijos sekretorė
Nijolė Birgelienė

Mokslinių straipsnių recenzentai
KSVU prof., habil. dr. *Zbigniew Bania*, dr. *Salomėja Karasevičiūtė*,
dr. *Algimantas Katilius*, prof. habil. dr. *Danguolė Mikulėnienė*,
kan. prof. dr. *Kęstutis Žemaitis*

Kalbos redaktorės
Lidija Nevulytė, Laima Jancaitė-Skarbalė

Korektorė
Birutė Burdinaitė-Ołów

Dailininkė (viršelio autorė)
Taida Balčiūnaitė

Vertėjos
Nijolė Birgelienė, Rasa Monika Paransevičiūtė-Knyza, Daiva Valinčienė

Rėmėjas
Medijų rėmimo fondas
Fondas iš dalies remia rubrikas:
Jotvingių laiko labirintuose
Istorijos vingiuose
Minėjimai
Po meno skliautais
Leidinio apimtis per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 34 sp. l.
Projekto apimtis per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 23 sp. l.
Leidinio antros dalies apimtis – 17,25 sp. l.
Projekto antros dalies apimtis – 11,5 sp. l.
Gauta parama per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 8000 eurų.

© Punsko „Aušros“ leidykla

ISSN 2080-7589

Redakcijos adresas: TERRA JATWEZENORUM, ul. A. Mickiewicza 23, 16-515 Puńsk,
tel. 48 87 5161410, tel./faks. 48 87 5161821, el. p. info@punskas.pl, https://punskas.pl/
terra-jatwezenorum. Išleido, maketavo ir spausdino Punsko „Aušros“ leidykla,
ul. A. Mickiewicza 23, 16-515 Puńsk. www.punskas.pl. Tiražas 300 egz.

TURINYS

JOTVINGIŲ LAIKO LABIRINTUOSE

Eugenijus Jovaiša *Dunojaus sūdinai* 7

ISTORIJOS VINGIUOSE

Kostas Leončikas *Suvalkų lietuvių istorijos pėdsakais* 34
Jolanta Malinauskaitė-Vektorienė *Lietuviški vakarai Suvalkuose: istorinis paveldas* 41
Albinas Jarmala *Būdviečio pradžios mokykla: 1919–1944* 57
Sigitas Birgelis *Prelatas Juozapas Laukaitis Seinų jubiliejų šviesoje* 68
Gintaras Lučinskas *Šauliai tėvynės sargyboje Merkinės krašte 1919–1923 metais* 81
Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė *Lietuvos partizanų Vailionių šeima* 103
Rita Pauliukaitienė, Vaidas Eidukaitis *Auksutis – Vaclovas Navickas, trečiasis Tauro apygardos vadas* 135
Rita Pauliukaitienė *Pokario metraštininkas Vytautas Juodsnukis (1926–2013)* 169

MINĖJIMAI

Marytė Černelienė *Punsko licėjaus kūrimas* 185
Paulius Birgelis *Tarp išlikimo ir lietuvių kultūrinimo: Punsko licėjaus pirmasis dešimtmetis (1956–1966)* 197
Algis Uzdila *Politinės spalvos Punsko padangėje* 206

PO MENO SKLIAUTAIS

Katarzyna Węglicka *Užnemunės dvarai ir valdos. Šūkliai – atgyjantys praeities vaizdai iš Jano Gavronskio atsiminimų* ... 229
Katarzyna Jachimowicz *Buvęs Seinų dominikonų vienuolynas ir bažnyčia* ... 237
Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė *Lietuvių teatrologijos patriarchas* ... 247
Santraukos (lenkų ir anglų kalbomis) ... 265

JOTVINGIŲ LAIKO LABIRINTUOSE

EUGENIJUS JOVAIŠA

DUNOJAUS SŪDINAI

Draugui ir bendraminčiui Dariui Aleknai atminti

Kazimieras Būga pastebėjo, kad Ptolemėjas du kartus mini sūdinus sakydamas, jog tuo pačiu sūdinų vardu (Σουδινοί) jis vadina dar ir kitą, keltiškos kilmės tautelę, gyvenusią pietinėje Sudetų pakalnėje (Būga, 1961). Ptolemėjas, garsusis II a. romėnų geografas, ėmęs taikyti koordinačių sistemą, paliko gilų pėdsaką geografijos istorijoje. Deja, reikšminga Ptolemėjo žinia apie dvejus sūdinus – Europos Sarmatijoje (Mozūrų ežeryno aplinkoje) ir Didžiojoje Germanijoje (prie Dunojaus) nesulaukė išsamių tyrinėjimų vėlesnių kartų kalbos istorikų, istorikų ir archeologų darbuose.

Savotišką tabu kultūrų sąveikų paieškoms pietų kryptimi bus, regis, palikęs pats Kazimieras Būga. Nepaisant jo paties pastabos apie sūdinų buvimą prie Dunojaus ir jų keltišką kilmę, nuostabą kelia tai, kad Jono Basanavičiaus tyrinėjimus apie kultūrinius ryšius su pietų kultūromis ir tautomis, apie galimą lietuvių kilmę iš „trakų ir prygų“ jis kategoriškai atmetė (Būga, 1961). J. Basanavičiaus mintis apie pietinę lietuvių kilmę kalbininkai ir istorikai užmiršo ilgam, iki pat šių dienų (Jovaiša, 2014).

„Už išvardytas (tautas) labiau į rytus gyvena (ir vėl) už venedų / po venedais esantys galindai, sūdinai ir stavanai – iki alanų“, – taip aprašyti sūdinai, gyvenę Europos Sarmatijoje (Jovaiša, 2014).

„Po kamavų / kamavais – chatai ir tubantai, anapus Sudetų kalnų – teuriochaimai, o šiapus – varistai. Paskui Gabretos miškas. Ir po marvingais / marvingų – kurijonai, paskui chaituorai, ir iki Danubijaus upės – parmaikampai. Po Gabretos miško – markomanai, po kurių

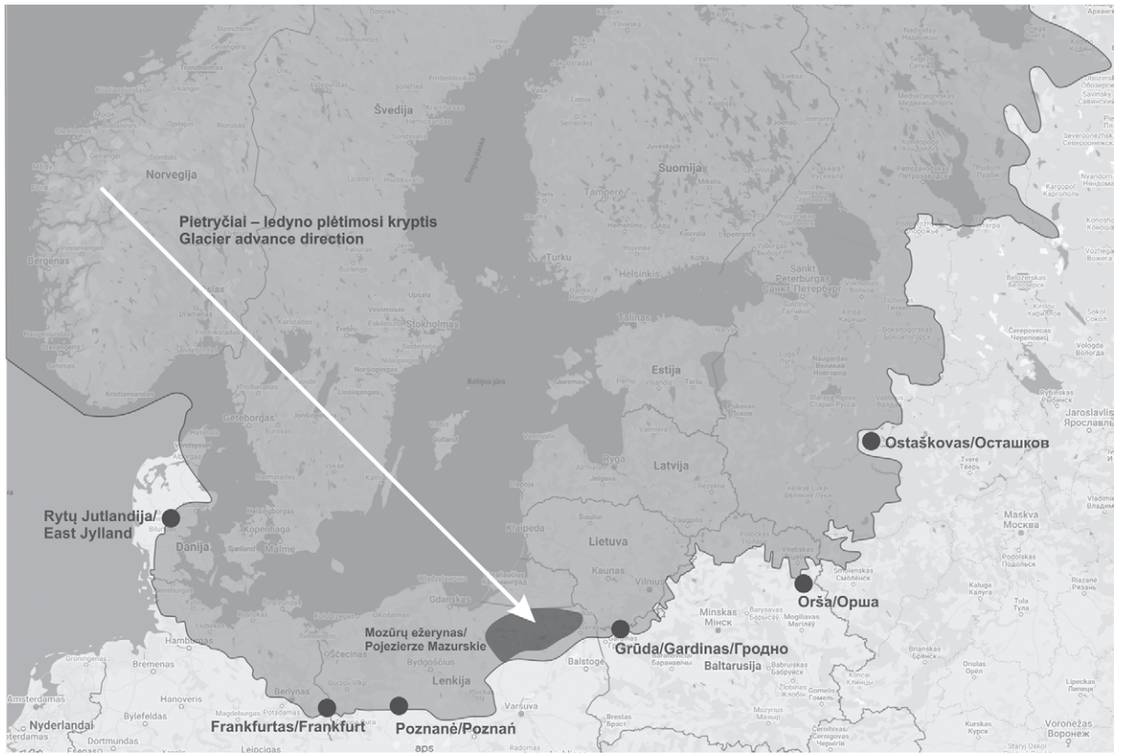
/ kuriais sudinai ir adrabaikampai – iki Danubijaus upės.“ Tai sūdinų prie Dunojaus aprašymas (Jovaiša, 2014).

Ptolemėjo žinia leido iškelti prielaidą, kad aisčiai kontroliavo ne tik šiaurinę dalį, kur buvo gintaro kasyklos, bet ir prie Dunojaus buvusią pietinę Gintaro kelio dalį, kur telkėsi svarbiausi romėnų miestai – Karnuntas, Lencija ir Akvinkas, kurių gyventojai prekiavo gintaru. Atsirado reikšmingų darbų apie Ptolemėjo nurodytas Vyslos baseino tautas (Alekna, 2019, 2020, 2024), apie sūduvius jotvingius ir jų įvardijimo problemas (Baranauskas, 2023), apie Dzūkijos/Dainavos ir Suvalkijos/Sūduvos sampratas ir jų raidą (Tumėnas, 2023). Ypatingo dėmesio nusipelno Dariaus Aleknos darbas apie Ptolemėjo sūdinus prie Dunojaus ir Vyslos. Išvados, kurių prieita tyrinėjant abejus sūdinus antikos šaltinių, kalbos ir geografijos aspektais, yra naujas žodis ankstyvųjų aisčių istorijoje: „Dar arčiau Dunojaus, šiaurinės Romos imperijos sienos, gyvena ir sūdinai. Plinijaus minimas Nerono laikų raitelis, vadovavęs ekspedicijai į gintaro radimvietes (NH 37, 45), galėjo kliautis kaip tik šių sūdinų pagalba. Tokia padėtis galėjo trukti dar gerą šimtą metų iki Markomanų karų pradžios 166–180 metais“ (Alekna, 2024). Nauji postūmiai sūdinų istorijoje skatina giliau tyrinėti šią temą ir išsiaiškinti sūdinų (sūduvių) indėlį Gintaro kelio istorijoje.

Tyrinėjant baltų etninės istorijos klausimus, stiprėja mintis, kad kelių mokslų sankirta tyrinėjamos problemos atžvilgiu ir visuminis požiūris į istorijos vyksmo harmoniją yra tas kelias, kuriuo reikia žengti suvokiant Gintaro kelio istorijos svarbą vakarų baltų/aisčių ir visos Vidurio Europos istorijoje. Tad prasminga būtų į šią istoriją pažvelgti geologijos, geografijos, archeologijos, tautosakos, kalbos ir istorijos mokslų akimis.

Geologija čia itin svarbi mėginant atsakyti į klausimą, kas, prekiaujant gintaru, buvo sūdinai? Gintaro kelio tarpininkai ar šeimininkai, valdantys gintaro kasyklas ir ežerų vandens išplaunamą bei tuometinės prekybos mastams tinkamą gintarą? Mėlynoji[1] arba gintaringa žemė dabartinės Baltijos aplinkoje susidarė prieš 40 milijonų metų. Paskutinis, Viurmo, ledynmetis plito pietryčių kryptimi, ir maždaug prieš 19 000 metų Mozūrų ežerynas buvo visiškai užklotas ledo sluoksniu. Jam traukiantis, susidarė Mozūrų ežeryno gamtovaizdis, čia liko Viurmo ledynui judant iš Sembos pusiasalio išplėšti ir sunešti gintaro klodai.

[1] Dėkoju doc. dr. Jonui Satkūnui už konsultacijas ir paramą aiškinantis Baltijos gintaro atsiradimo laiką ir Mozūrų gintaro atsiradimo aplinkybes.

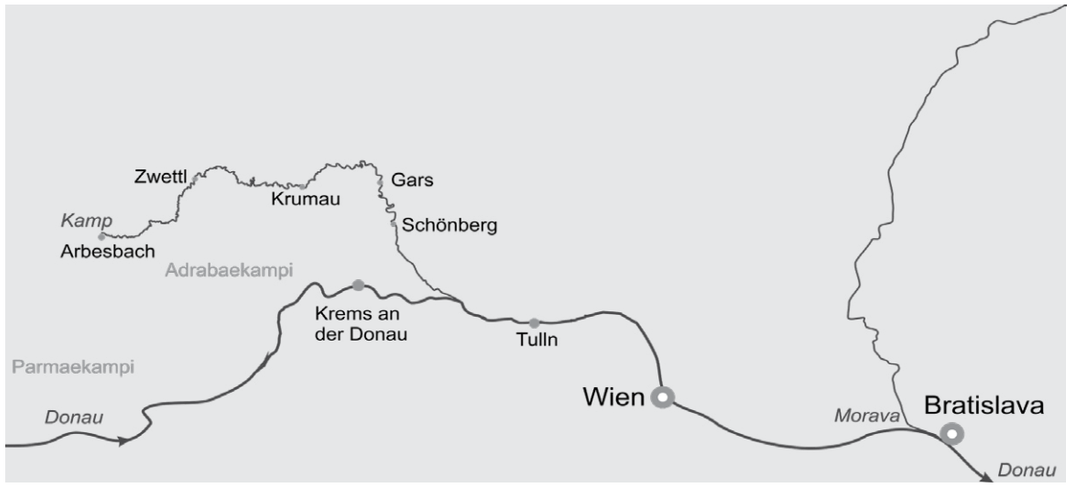

1 pav. Viurmo ledynmečio plėtimosi kryptis ir jo ribos apie 19 000 metų iki mūsų dienų. E. Jovaiša, 2025

Šitų geologinių faktų akivaizdoje nestebina istoriniai šaltiniai, pasakojantys apie gintaro kasyklas ir gintaro radinius Mozūrų ežeryne. Pavyzdžiui, Helvingas (Jerzy Andrzej Helwing, 1666–1748), liuteronų pastorius, gydytojas ir gamtininkas, savo 1717 metais Karaliaučiuje išleistame veikale „Lithographia Angerburgica“ rašo: „Angerburgo ežeras prie Kehl kaimo, ypač link Steinorth (Mamrų) vietovės, kai pučia vakaris (vėjas iš vakarų), kartais išmeta gintaro, kurį gyventojai surenka ir naudoja ne tik smilkymui, bet ir įvairiems meno dirbiniams gaminti bei parduoda čia ir ten.“ „Taip pat Kehl žvejai, ramiu oru, pastebi ežere tarp nendrių plūduriuojančius gintaro gabalėlius, kuriuos jie vadina „plaukiojančiu kriaušiniu akmeniu.“ Kanigove (Kanigow), netoli Nidzicos (Nidzica) gintaras buvo kasamas apie 1660 metus, 1666 metais Bartošicuose ištryško šaltinis, kuris kartu su vandeniu išmesdavo tokį kiekį gintaro, kad to sklypo savininkai praturtėjo – apie

tai, remdamasis Helvingu, rašė gamtininkas F. S. Bockas, Karaliaučiaus universiteto profesorius, savo 1783 metų veikale.

2022 m. Lenkijos geologai išleido veikalą apie šalies mineralus (Brzeziński, Malon, Szamałek, 2022), kuriame rašoma, kad daugybė gintaro sankaupų dokumentuota neogeno (~23–2,6 mln. m. p. m. e.) nuosėdose ir pleistoceno (~2,6 mln.–~11 700 m. p. m. e.) sluoksniuose. Autoriai mato permainas ir skelbia, kad per pastaruosius 5 metus gintaro telkinių skaičius padidėjo daugiau nei dvigubai, o prognozuojami ekonominiai ištekliai išaugo daugiau nei trigubai. Po 2020 m. atrasta apie 10 naujų gintaro telkinių, daugiausia Liublino vaivadijoje, Pamaryje bei Vyslos deltoje. Tai dar kartą patvirtina, kad Mozūrų ežeryne gausybei gintaro išteklių atsirasti buvo palankios geologinės sąlygos.

2 pav. Dunojus, Kampas ir adrabaikampų bei parmaikampų gyvenamos vietos.
Parengė E. Jovaiša, 2025

Esminis istorinės geografijos klausimas – kur gyveno Ptolemėjo Didžiosios Germanijos sūdinai? Geografas mums paliko kelis atskaitos taškus – Sudetų kalnus, Gabretos mišką, Danubijaus upę, parmaikampus, adrabaikampus ir Kampo upę.

Dunojaus sūdinų gyvenamosios vietos paieškas pradėkime nuo kairiojo Dunojaus intako – Kampo (2 pav.). Jis prasideda Austrijos Arbesbacho (Arbesbach) apylinkėse, 30 km į šiaurę nuo Dunojaus. Kampas teka į rytus maždaug lygiagrečiai su Dunojumi, bet ties Rosenburgu (Rosenburg) staigiai pasuka į pietus ir netoli Tulno (Tulln) miesto

įteka į Dunojų. Tarp Kampo tėkmės ir Dunojaus susidarė maždaug dviejų tūkstančių kvadratinių kilometrų tarpupis, „įrėminęs“ adrabaikampų gyvenamąją erdvę. Jeigu tikėtume Ptolemėjo informacija, jie tiesiog negalėjo gyventi niekur kitur, tik žemėlapyje apibrėžtose žemėse. Parmaikampus, kaip ir varistus, Ptolemėjas išdėstė kitoje eilėje – labiau į vakarus nuo adrabaikampų, ir tai sutampa su šiuolaikine geografija.

3 pav. Varistų, markomanų, parmaikampų, adrabaikampų ir kvadų gyvenamosios vietos pagal Ptolemėjo „Geografiją“: 1–2. Sudetų kalnų vakarinė ir rytinė riba pagal Ch. Markso ir kitų perskaičiuotas Ptolemėjo koordinates; 3–4. Bohemijos kalnų šiaurinė ir pietinė, vakarinė ir rytinė riba; 5–6. Moravos upės ištakos ir žiotys; 7–12. II a. markomanų gyvenamoji teritorija istorinėje Bohemijoje ir jos kraštinės ribos (7. Lobendava, Čekija; 8. Hranice, Čekija; 9. Vyšší Brod, Čekija; 10. Slavonice, Čekija; 11. Černa, Čekija; 12. Orlické hory, Čekija).
Parengė E. Jovaiša, 2025

Markomanų erdvę Ptolemėjas apibrėžė žemiau Gabretos girios. Svarstymai, kas yra ta Gabretos giria, tęsiasi iki šiol. Iš jų galima suprasti, kad vieniems – tai didžiulė kalnų grandinė nuo Sudetų kalnų, besitęsianti Čekijos–Vokietijos pasieniu iki pat pietinės Bavarijos, kitiems – siaura kalnų dalis pietuose ties Vokietija, Čekija ir Austrija, kuri šiandien vadinama Bohemijos mišku (vok. Böhmerwald, ček. Šumava). Antikos šaltiniai, kuriuos išsamiai išnagrinėjo ir komentavo Darius Alekna, markomanus „apgyvendino“ Bohemijoje (Alekna, 2024). Derinant parmaikampų ir adrabaikampų gyvenamąsias

erdves ir antikos žinias, matome, kad markomanai pasirinko tiesiog unikalią vietą – iš visų pusių juos saugojo kalnai su negausiomis perėjomis, o pietuose – Dunojus. Nesiimdami nustatyti tikslių II a. markomanų gyvenamų vietų, apsibrėžkime istorines Bohemijos ribas ir darykime prielaidą, kad markomanai ir jų sąjungininkai čia galėjo būti.

Mums rūpimų Ptolemėjo sūdinų gyvenamąją vietą prie Dunojaus (4 pav.) pietuose ir rytuose sąlygoja Kampo, Dunojaus ir Moravos upės, vakaruose – markomanų gentys, o šiaurėje – siauras Sudetų kalnų ruožas. Jeigu geografiniuose samprotavimuose yra istorinės tiesos, tai I–III a. sūdinų užimta teritorija buvo ypatinga: atsirėmė į Romos imperiją nuo germanų ginančią liniją (limes Romanus) ir jos Dunojaus Gintaro kelio prekybinius vartus ties Vindabona (dab. Viena, Austrija) ir Karnuntu (Carnuntum, dab. Petronell–Carnuntum, Austrija), t. y. priešais žymiausius Romos imperijos laikų Gintaro kelio pasienio miestus. Įsitikinti, ar taip iš tikrųjų galėjo būti, gali padėti kiti Ptolemėjo Didžiosios Germanijos sūdinų aplinkoje paminėti vietovardžiai. Vienas iš jų yra prie pat Dunojaus, žemiau sūdinų paminėtas Mediolanijo (Mediolanium) miestas (Jovaiša, 2014). Rekonstruotame prekybos kelių žemėlapyje (Nüsse, Marx, Lelgemann, 2011/2013) matyti, kad Mediolanijas yra Žemutinėje Austrijoje, šiauriau Vienos, pakeliui į Feliciją – Gintaro kelio miestą. Ptolemėjo žinias apie sūdinų aplinkoje buvusį Mediolanijo miestą patvirtina šiuolaikiniai mokslininkai ir aiškiai apibrėžia jo buvimo vietą tiesiai priešais Vieną – ten, kur gyveno sūdinai. Detaliau apibrėžti sūdinų gyvenamąsias vietas prie Dunojaus nėra paprastas uždavinys, bet visi anksčiau pateikti argumentai rodo, kad jie gyveno vakarinėje Moravijoje, kuri ribojosi su Vindabona ir Karnuntu.

Vindabona (Viena) ir ypač Karnuntas yra pripažinti Gintaro prekybos miestai, į kuriuos, panašiai kaip ir į Lenciją (Lentia, dab. Linz, Austrija) ir Akvinką (Aquincum, dab. Budapeštas, Vengrija), vedė Gintaro keliai iš gintaringos Baltijos. Daugiametė įvairių kraštų tyrinėtojų išvada – bene svarbiausias kelias iš aisčių (vakarų baltų) vedė į Karnuntą, buvusį netoli Moravos žiočių, Vakarų Moravijos ir Panonijos pasienyje. Iš čia vokiečių tyrinėtojai veda ir vadinamuosius Gintaro kelio miestus, kurie nustatyti remiantis Ptolemėjo duomenimis ir šiuolaikiniais istoriniais bei archeologiniais tyrinėjimais. Romos pirklių kelias, persikėlus per Dunojų, vedė į Arsikvą, Eburoduną, Parieną, Brno. Paskutinis Gintaro kelio miestas netolimoje Dunojaus aplinkoje buvo Felicija arba Vyškovas. Taigi, Felicija buvo svarbi kryžkelė

4 pav. Sūdinų gyvenamoji vieta pagal Ptolemėjo „Geografiją“. Vakaruose ją riboja istorinės Bohemijos (markomanų) erdvė, pietuose Kampas ir Dunojus, rytuose – Moravos baseinas ir už jos gyvenantys kvadai, šiaurėje – Klodzko perėja Sudetų kalnuose. Parengė E. Jovaiša, 2025

Gintaro kelių sistemoje. Sudetų ir Karpatų kalnų ypatumai diktavo savo sąlygas ir kelius į šiaurę bei šiaurės rytus atvėrė dviejose perėjose. Pirmoji perėja buvo Sudetų kalnų aplinkoje. Vadinamoji Klodzko (Kłodzk, Lenkija) perėja vedė į Aistmarių pietinę pakrantę per Kališą (Calisia, Kalisz), Askaukalį (Ascaucalis, Bydgoszcz arba Osielsko) iki Elbingo įlankos Aistmarėse.

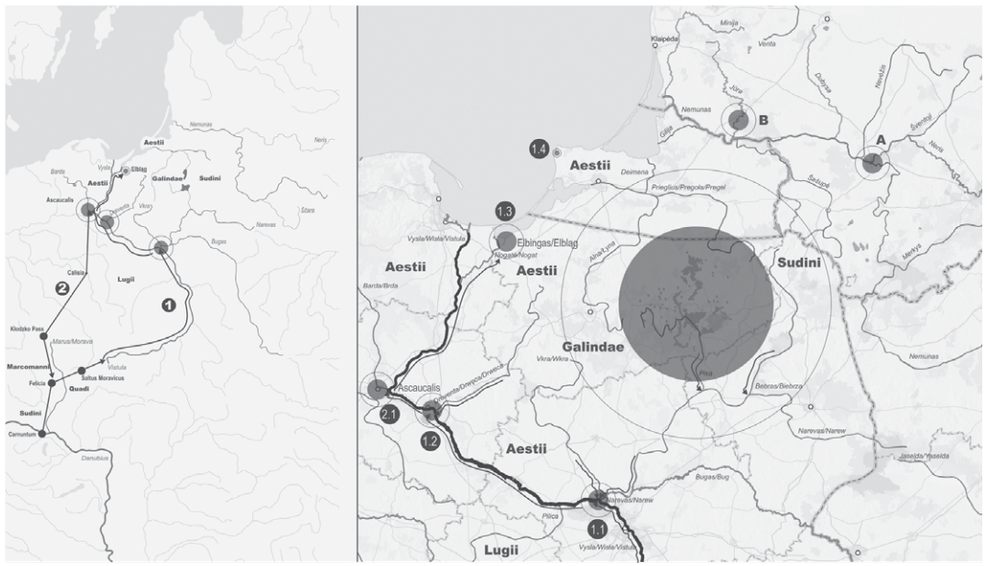
Felicijos kryžkelė atvėrė antrą unikalų Gintaro kelią Vyslos upe. Nuo Felicijos keliaujant į šiaurės rytus atsiveria vadinamieji Moravos Vartai. Jie yra tarp dviejų kalnynų – Sudetų ir Karpatų. Vakarinėje pusėje yra Jesenikų (ček. Jeseníky) kalnai – rytų Sudetų dalis. Kitoje perėjos pusėje yra Beskidų kalnai – Karpatų kalnų dalis. Visos perėjos ilgis nuo Pršerovo (Přerovo) iki Ostravos – apie 70 kilometrų. Moravos Vartai iš tiesų legendiniai: nuo seniausių laikų ši perėja buvo svarbiausias karavanų ir kariuomenių kelias. Iš Karnunto pajudėję Romos pirkliai turėjo įveikti nedidelį nuotolį tankiai apgyvendintomis vietovėmis: 130 kilometrų buvo nuo Karnunto iki Felicijos, Moravos Vartai tęsėsi 70 kilometrų, o Vysla buvo už 37 kilometrų.

5 pav. Vyslos Gintaro kelias per Moravos Vartus. E. Jovaiša, 2026

Gintaro kelių tyrinėtojas Ježis Vielioviejskis (Jerzy Wielowiejski) nurodė atskirą, į galindus vedusį Gintaro kelią, bet jo žemėlapyje nėra Vyslos Gintaro kelio. Be to, jis manė, kad Vyslos upe keliauta tik iki dabartinės Varšuvos (Wielowiejski, 1980). Atidžiau pažvelgus matyti, kad Vysla buvo patogiausias kelias iš Karnunto į aisčių pasaulį, o Klodzko perėjos keliai, greičiausiai, buvo grįžimo keliais, kai upėmis pirkliai negalėjo persikelti. Vysla yra itin svarbi, tad būtina atidžiau pažvelgti į ją ir jos teikiamas galimybes. Jos tėkmės kryptis Baltijos jūros link sudarė nuostabiausias sąlygas pasiekti gintaringą Baltijos pakrantę. Juo labiau kad ties Baltąja Kalva (Biała Góra) Vysla skyla į dvi šakas – Tingiąją (Lenivka/Leniwka), kuri Vyslą atveda į Baltijos jūrą, ir Nogatę (Nogat), kuri baigiasi Aistmarėse, netoli Elbingo įlankos. Matuojant Vyslos tėkmės greitį atskiruose jos ruožuose, aiškėja, kad apie 1100 km nuotolį nuo Moravos Vartų apylinkių iki Aistmarių kranto galima įveikti maždaug per 23 dienas. Gamtinės sąlygos, nuovargis, pavojai ir kiti nežinomi veiksniai stabdė keliautojus, bet

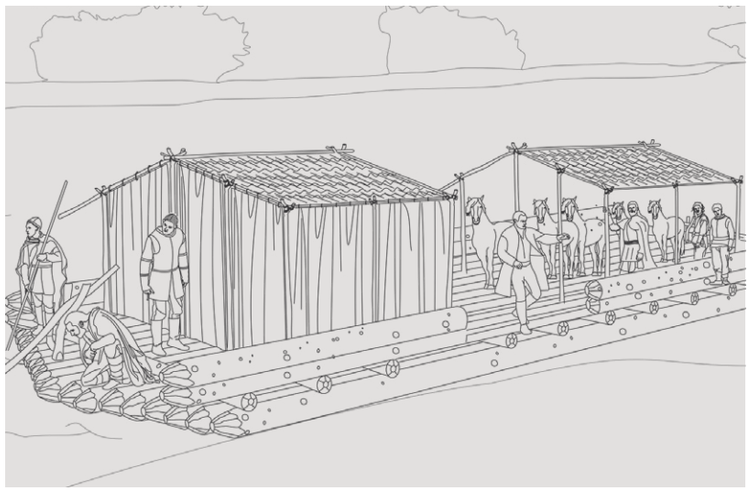
per mėnesį Aistmares buvo galima pasiekti. Vyslos kelias buvo pigesnis, greitesnis ir saugesnis nei sausumos kelias per miškingą kraštą. Per mėnesį Gintaro kelio žygeiviai galėjo pasiekti plačiąją Baltiją ir Aistmares. Nuo jų visos aisčių pasaulio gintaro prekyvietės ir pats gintaro rojus Palmininkuose Sembos šiaurės vakaruose buvo čia pat.

6 pav. Žiedinė Vyslos Gintaro kelio struktūra: 1.1. Narevo mazgas; 1.2. Dreventos mazgas; 1.3. Elbingas (Elbląg); 1.4. Palmininkai. A – naujos gyvenvietės Neries ir Nemuno santakos aplinkoje: Sargėnai, Veršvai, Marvelė, Kulautuva. B – Gintaro kelio prekeivių gyvenvietė Dauglaukyje. 2. Sausumos kelias nuo Askaukalio (2.1) iki Karnunto per Klodzko perėją

Vyslos Gintaro kelias patogiausiu būdu sujungė pietinius, gintaru prekiaujančius sūdinus ir šiaurinius, gintarą kasančius ir renkančius sūdinus. Mozūrų ežeryno gintaro savininkai turėjo savo išskirtinius kelius, kuriuos sąlygojo ypatingas ežeryno upių ir ežerų tinklas (6 pav.). Pirmuoju jungiamuoju mazgu buvo Narevo atšaka, dešinysis Vyslos intakas. Mozūrų ežeryno sūdinams ir ten gyvenusiems galindams pati gamta sudarė palankiausias sąlygas prekybai: Vkra upė nuo vakarinio galindų pakraščio, Pisa – iš pačios galindų širdies, o Bebras – iš sūdinų pasaulio plukdė prekeivius į Narevą ir Vyslą. Iš Padaunojo gabenami spalvoti metalai, papuošalai, stalo indai, technologijos ir žinios apie pasaulį, iš sūdinų bei galindų pasaulio gintaras, kailiai,

vaškas, šiauriniai žvėrys ir, pagaliau, vergai susitiko Vyslos ir Narevo santakoje. Patogu ir ekonomiška, o svarbiausia – su Romos pasauliu prekiavo tą pasaulį ir jo papročius puikiai išmanantys Dunojaus sūdinai. Kaip jie keliavo, kokius laivus naudojo? Šis klausimas itin svarbus, nes iš Romos pasaulio pas aisčius keliavo itin sunkūs kroviniai – spalvotieji metalai.

7 pav. Gintaro kelio plaustas. Vektorinis piešinys. E. Jovaiša, 2025

Romėnai turėjo upinius laivus, valtis ir didelę, per šimtmečius sukauptą laivybos patirtį. Aisčių gilumoje gyvenę sūdinai ir galindai taip pat turėjo įvairiems reikalams pritaikytus laivus ir valtis, bet archeologiniai radiniai yra skurdūs. Randami luotai akivaizdžiai tokioms kelionėms netiko, nes prekybinėms kelionėms reikėjo galingo ir patikimo laivo. Tai galėjo būti didelis plaustas. I–III a. aisčių meistrystės galimybės buvo nemenkos – jie mokėjo surišti medžius, gręžti, daryti jungiamuosius medinius pleištus, kurie plaustą sujungdavo „mirtinai“ – geriau nei geležinės vinys[2]. Jis turėjo būti maždaug 13 metrų ilgio ir 5–6 metrų pločio. Galuose padaryti trikampio pavidalo „pleištai“, bortai pakelti per du ar tris rąstus. Abiejuose plausto galuose buvo vairairirklai, o šonuose stovintieji ilgomis kartimis jį plukdė. Tokio plausto manevringumas yra akivaizdus: sutikus plaustą sukančias kliūtis, šis pasisukdavo antru galu ir tęsdavo savo kelionę. Tokio plausto keliamoji galia yra didelė – maždaug 8 tonos, ant jo buvo įrengtos pašiūrės žmonėms, žirgams bei prekėms. Žirgai čia ypač svarbūs ir jų reikėjo daug. Būdavo mažų ir ištvermingų žirgų, sveriančių 380–420 kg. Į Romos pasaulį grįžti teko sausuma – tokių patogių, į pietus plukdančių upių sistemų nebuvo. Taigi, sūdinai ir vakariniai jų kaimynai galindai turėjo palankiausias gamtines sąlygas ir keliavimo upėmis priemones. Dėl Gintaro kelio Narevo mazgo ši prekyba buvo labai efektyvi: laikantis susitarimų, jų Gintaro kelio ciklas turėjo sutrumpėti bent du kartus, nes Narevo prekybinis mazgas buvo maždaug Vyslos kelio pusiaukelėje. Tai buvo patogu Vyslos ir Sembos aisčiams bei galindų ir sūdinų pirkliams.

[2] Dėkoju senųjų aisčių laivų – kurėnų ir vytinių – statytojui Vaidotui Bliūdžiui ir inžinieriui Tadui Sugintui už konsultacijas šiuo klausimu.

Antrasis, Dreventos, mazgas jungė aisčių pasaulį su prekiaujančiais Dunojaus sūdinais ir, galimai, su romėnų pirkliais iš Karnunto. Vysla jie nuplaukdavo iki ypatingo mazgo – gintaro miesto Askaukalio. Čia susikirsdavo aisčių, sūdinų ir galindų pasaulis, kurio gyventojai buvo pasirengę tolimai kelionei sausuma iki pat Karnunto per Klodzko perėją. Čia ir atsiskleidžia galingų laivų/plaustų būtinybė. Plaustus, kaip medieną ar plaukimo priemonę, galima buvo parduoti ir įsigyti reikiamų vežimų ar kitų kelionei sausumos keliu reikalingų dalykų ir kelionę tęsti savo pačių atsiplukdytais žirgais. Askaukalis, kaip žinia, yra atokiau nuo Vyslos vagos. Tačiau ant Bardos (Brda) kranto, kuri plukdo į tą pačią Vyslą. Barda taip pat buvo susijusi su gintaro prekyba. Galbūt ji buvo jungiamoji grandis tai Gintaro kelio šakai, kuri nusitęsė nuo Moravos Vartų per Oderį, iki Pamario, o iš ten per Bardos upę pasiekiama ir Vysla. Tad Ptolemėjo Askaukalis tokiame kontekste įgauna tikrą savo vertę. Vyslos vandens kelias ties Askaukaliu nesibaigė. Daugelis tyrinėtojų mano, kad galutinis šio kelio taškas buvo Elbingas (Elbląg), buvęs ir esantis Aistmarių Elbingo įlankos pakraštyje. Nuo čia netoli ir didžiausios pasaulio kasyklos aisčių Palmininkuose.

Mozūrų ežeryno gyventojus gamta iš tiesų gausiai apdovanojo: iš šiaurinio krašto pakraščio išteka Prieglius, svarbiausia gintaringos Sembos upė, iš krašto gilumos iki pat Priegliaus – Alna. Šiais keliais galindai ir sūdinai palaikė ryšius su tiesiog milžiniško kiekio gintaro Semboje laikytojais. Ir, reikalui esant, galėjo suderėti jiems reikalingą gintaro kiekį bei reikiamą jo atspalvį, dydį, gintarą su gyvūnijos intarpais ar kitokį.

I a. viduryje prasidėjo Didžioji aisčių migracija (Jovaiša, 2012). Naujosios aisčių kultūros kūrėsi anapus Nemuno. Sūdinai, kairiojo Nemuno kranto gyventojai, galėjo būti tie, kurie kūrė prekybines gy-

venvietes strategiškai svarbiose Nemuno ir jo šiaurinių ar rytinių intakų santakose. Tikėtina, kad sūdinų pasaulis turėjo įtakos atsirandant prekybininkų centrams reikšmingoje Nemuno upės tėkmėje: Neries ir Nemuno santakoje iškilo net trys naujos gyvenvietės – I a. įsikūrė Sargėnai ir Veršvai, nuo II a. gyvavo Marvelė. Nemunui tekant į vakarus, II a. gyvenvietė atsirado Kulautuvoje, o Jūros upės žemupyje, prieš jai įtekant į Nemuną, I a. pabaigoje atsirado Gintaro kelio prekybininkų gyvenvietė Dauglaukyje. Aisčių pakrantėje gintaro prekyviečių buvo išties daug (Jovaiša, 2014).

Sūdinų palikimo etalonu galima būtų laikyti garsųjį II–V a. sūdinų pilkapyną ir plokštinį kapinyną Šveicarijoje (Szwajcaria, Lenkija). Jo radiniai tebestebina tyrinėtojus iki šiol. Išsamiau tyrinėjant sūdinų indėlį Romos imperijos laikotarpio Gintaro kelyje, natūraliai iškilo nesuderinama priešprieša: iš vienos pusės baltiška sūdinų paminklo medžiaga ir prigimtinės sūdinų žemės, iš kitos pusės – nieko bendro su baltais neturintis vietovės vardas. Išsiaiškinta, kad senasis vietovės vardas iki 1859 m. buvo Krzywulka (dabar Krzywólka). 1981 m. kaimą prijungė prie Suvalkų ir nuo to laiko Szwajcaria yra Suvalkų miesto dalis.

Krivūlė (Krzywólka) – tai baltų kultūros terminas, žymintis susirinkimo ar sueigos šaukimui naudotą lazdą arba ženklą, dažniausiai iš medžio, labai kreivą. Istoriškai ji buvo naudojama perduoti žiniai apie šaukiamą sueigą arba susirinkimą kaimuose, bendruomenėse ar didesniuose vienetuose. Krivūlė buvo teisės ir savivaldos priemonė, o jos perdavimas buvo įsakmus ženklas, kad susitikime privaloma dalyvauti.

Šaknis *kriv-* yra labai sena, randama ne tik lietuvių, bet ir kitose indoeuropiečių kalbose. Kazimieras Būga yra rašęs, kad krivūlė turėjusi žmonių susirinkimo reikšmę (Būga, 1907). Zigmas Zinkevičius teigė, kad krivūlė galėjo reikšti seniūno lazdą, seniūnijos sueigą (Zinkevičius, 1990). Panašią krivūlės reikšmę nurodė Ernstas Frenkelis (Fraenkel, 1962–1965). Šie apibendrinimai rodo žodžio baltiškąją prigimtį ir jo prasmę. Mums svarbu tai, kad krivūlės vardu buvo pavadintas visas kaimas ar net ištisas sūdinų administracinis vienetas, kurio III a. pirmos pusės didikai buvo palaidoti tame pačiame Krivūlės kapinyne, o jis, kaip matyti 8 paveiksle, iš esmės buvo tuometinio sūdinų pasaulio centre.

Geologija, geografija ir kiti su ja susiję faktai atvėrė naują požiūrį į Krivūlės (Szwajcaria) laidojimo paminklo vietą sūdinų pasaulyje ir į gretimus, dabar jau Lietuvos teritorijoje įrengtus, kapinynus, ypač

Kauno aplinkoje (žr. 8 pav.). Dauglaukis, Marvelė, Sargėnai, Veršvai – sūdinų Gintaro kelio kontekste matomi visiškai kitoje šviesoje. Ryškėja gintaru prekiaujančių bendruomenių aisčių erdvėje kultūrinis bendrumas. Ar Baltijos gintaro kasyklų ir, apskritai, vakarų baltai turėjo kultūrinių ryšių su Dunojaus pasauliu? Į šį klausimą seniai ir ne kartą atsakyta tyrinėjant aisčių materialinę kultūrą. Pažvelkime į I–II a. aisčių papuošalus, į jų ištakas ir paplitimą.

8 pav. Gintaro kelio laikų I–III a. plokštiniai kapinynai, kurių medžiaga lygintina su sūduvių Krivūlės I–III a. laidojimo paminklo medžiaga: 1. Marvelė, Kauno raj., 1991–1997, A. Astrauskas, nuo II a.; 2. Sargėnai, Kauno m., 1938–1941, J. Puzinas, I–II amžiai; 3. Veršvai, Kauno m., 1938, 1939–1941, J. Puzinas, P. Baleniūnas, nuo I a.; 4. Dauglaukis, Tauragės r., 1983–1986, 1987–1995, J. Balčiūnas (1983), E. Jovaiša (1984–1986, 1988–1991, 1993–1995), A. Malonaitis (1992), nuo I a. pabaigos. Parengė E. Jovaiša, 2025

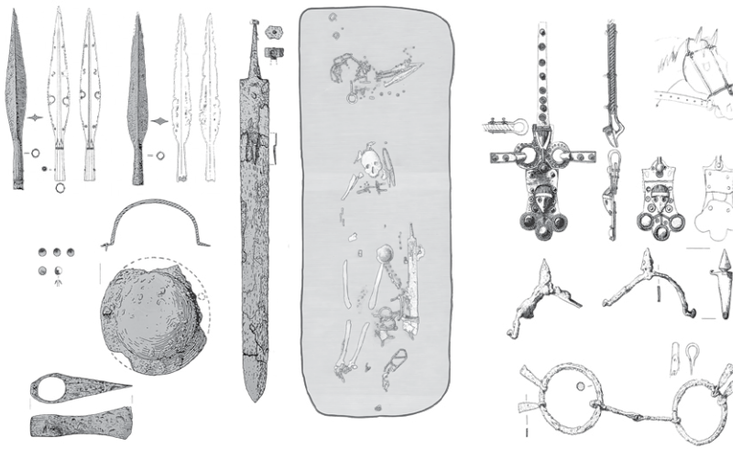
Keltų Lateno (La Tène) kultūra Vidurio Europoje paplito ankstyvajame geležies amžiuje, maždaug nuo 500 metų iki naujosios eros. Vakarų baltų kraštuose tai buvo Vakarų baltų pilkapių kultūros baigiamasis etapas ir Veidinių urnų kultūros klestėjimo metai. Kokių praeities kūrinių sąsajų mes turime? Nuo 500 metų iki pat naujosios eros II a. vidurio mūsų moterys nešiojo įvijinius antsmilkinius (Michelbertas, 1986). Lateno keltai plačiai naudojo bronzinius, sidabrinius ir net auksinius antsmilkinius. Jie buvo nešiojami kaip plaukų papuošalai arba galvos juostos dalis, dažniausiai įvijiniai, dekoruoti gyvūnų ir augalų motyvais. Kauno Sargėnuose I–II a. moterų kapuose įvijinių antsmilkinių rasta apie šimtą! Rasta jų I a. Raudonėnų kapinyne (Jovaiša, 2023), yra jų ir Veršvų I a. kapuose. Kultūrinių ryšių su Padunoju ir Moravos baseinu liudijimas yra aisčių kraštuose plačiai žinomos pagrindinės akinių segių serijos atmaina – vadinamosios šalutinės prūsų serijos akinės segės. Jas liejo ir kalė Sembos aisčiai. Šios segės

buvo nešiojamos tarp 50/75 ir 200 metų (Michelbertas, 1986) – Gintaro kelio klestėjimo laikotarpiu, jų gausu tame pačiame Sargėnų kapinyne, rastos Veršvuose, Marvelėje ir Dauglaukio kapinyne. Svarbu yra tai, kad aisčių akinės segės buvo paplitusios ir mums reikšmingoje, galimai sūdinų gyventoje erdvėje Dunojaus krantuose ir Moravos upės baseine. Iš kitos pusės aisčių kraštus pasiekė ir pagrindinės serijos segės, pavyzdžiui, jų rasta Paragaudžio pilkapyne. Glaudžius ryšius su Dunojumi rodo kaklo papuošalų kilmė ir paplitimas. Pilkapių, Vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio ir Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų, Užnemunės (sūdinų) kultūrų moterys ir vyrai nešiojo vadinamąsias trimitines antkakles. Jos datuojamos 70–150 metais (Michelbertas, 1986), jų prototipais laikomos vidurinio Lateno antkaklės iš keltų gyventų sričių Vidurio ir Vakarų Europoje, o aptariamu laikotarpiu jas nešiojo bent penkių aisčių kultūrų moterys, tarp jų ir sūdinų moterys.

Iš tų pačių keltų kilusios ir „vytinės“ antkaklės, kurių ankstyvoji grupė paplito Gintaro kelio klestėjimo laikotarpiu 70–150 m. tarp Pilkapių, Vakarų ir Centrinės Lietuvos kultūros žmonių (Michelbertas, 1986). Jos kildinamos iš tų pačių keltų, bet I a. pr. Kr. antroje pusėje žinomos dakų erdvėje. Įdomu tai, kad vėlyvesnės (220–260 m.) antkaklės per galindų migraciją į rytus išplito Rytų Lietuvoje, o iš ten pateko į Vidurio Padnieprę ir Okos baseiną (Michelbertas, 1986). Dar vienas galindų migracijos į rytus patvirtinimas ir jų kultūros bendrumo su keltų Lateno laikotarpio kultūra ženklas yra vadinamosios kūginės 6-os grupės antkaklės. Jų centras – Mozūrų ežerynas. Iš čia jos pateko į Djakovo ir Moščino kultūrų paminklus Okos aukštupyje. Sargėnų kapuose rasta antkaklė su kūgeliu ir kilpele yra datuojama 100–150 m. Tokios antkaklės randamos II a. pr. Kr.–I a. po Kr. dakų kapuose. Turime ir daiktinį 61 metų Nerono misijos patvirtinimą. Lietuvoje, Šilutėje, buvo rasta vadinamoji Lateno segė. Tradicinis romėniškų Padunojo provincijų gyventojų papuošalas Lietuvoje datuojamas 10–70 m. po Kr., tai yra, Nerono ekspedicijos laiku (Michelbertas, 1986). Čia pateikti pavyzdžiai yra tik glaudžių kultūrinių ryšių su Padunoju iliustracija.

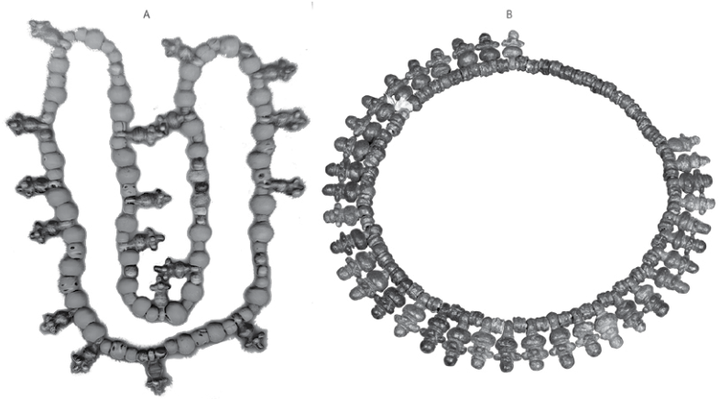
Ši trumpa apžvalga nebūtų pilna, jei nepaminėtume sūdinų ryšių su Romos imperijos kultūra. Akivaizdžių patvirtinimų gausu 1955–1966 m. Ježio Antonievičiaus (Jerzy Antoniewicz) Krivūlės (Szwajcaria) laidojimo paminklo medžiagoje (Jaskanis, 2013). Ji datuojama II–V a. Užteks pasakyti, kad visuotinai pripažintuose sūdinų didikų kapuose rasti dviašmeniai raštuoti plieniniai kalavijai, paauksuoti diržai, sidabruotos ietys, romėnų provincijoms ir jų prieigoms būdingi

papuošalai ir buities reikmenys. Antrojo Krivūlės pilkapio kapo turinį sunku būtų priskirti kam nors kitam nei sūdinų karaliui – rasti net 57 dirbiniai. Palyginimui – Dauglaukio turtingiausi vyrų kapai turėjo 12 įkapių, o turtingiausi moterų – 20.

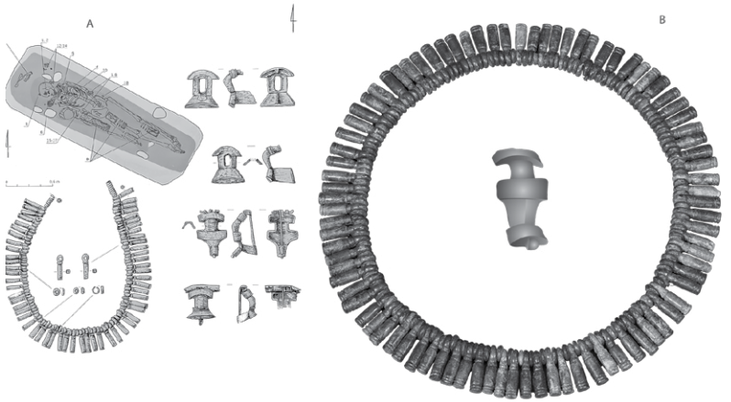

9 pav. Krivūlės sūdinų karaliaus kapas. Ginklai ir žirgo aprangos reikmenys, 220–260 AD, pilkapis 2 (sudaryta pagal Jan Jaskanis, 2013 (16) ir Kontny, Bartosz. *Roots of later turbulence? The barbarian hinterland and crisis of the third century in the light of archaeology. A Central European perspectiv. Change The Shift from the Early to Late Scandinavian Iron Age in the First Millennium AD*. ISBN: 978–91–86145–46–0. Ödeshög, 2024, p. 33.). Sudarė E. Jovaiša, 2025

To paties paminklo radinių gausybėje randame kultūrinių bendrybių ir glaudžių prekybinių ryšių su Sembos aisčių išeiviais, įsikūrusiais netoli Nemuno ir Jūros upės santakos Dauglaukyje. Pavyzdžiui, Šveicarijos plokštiniame kape S.4 buvo rastas karolių vėrinys iš stiklo, emalio, gintaro ir žalvarinių pakabukų (Jaskanis, 2013). Visiškai tokių pat žalvarinių pakabukų vėrinys buvo rastas Dauglaukio 13 moters kape (Jovaiša, 2023). Arba – Krivūlės XX pilkapio antrame kape buvo rastas vėrinys iš žalvarinių lazdelės formos pakabukų ir laiptelinės segės (Jaskanis, 2013). Tokių pat žalvarinių pakabukų vėrinys buvo Dauglaukio 39 moters kape, o kituose kapuose rasti segių atitikmenys (Jovaiša, 2023). Šie faktai leidžia daryti išvadą, kad mes iki šiol tinkamai neįvertiname antikos laikų kultūrinių ir prekybinių ryšių ir, pagaliau, kultūrų sąveikos bei jos padarinių visose to meto srityse.

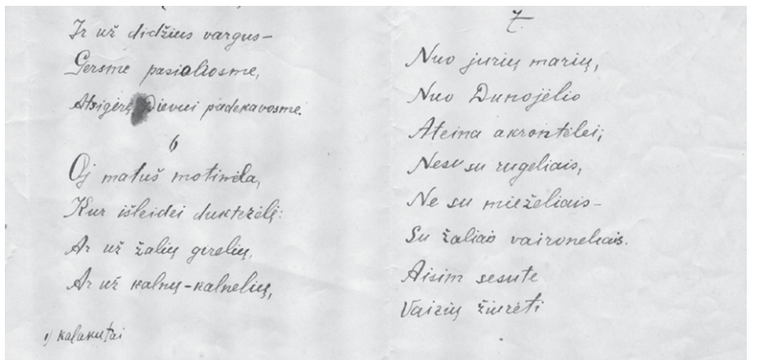
10 pav. A. Krivūlė, plokštinis kapas S.4, 150–220 AD. B. Dauglaukis, plokštinis kapas 13, 150–220 AD (pagal J. Jaskanis, 2013, E. Jovaiša, 2023)

11 pav. A. Krivūlė, pilkapis XX, kapas 2, 150–220 AD. B. Dauglaukis, plokštinis kapas 39, 220–260 AD. C. Kapas 43, 150–220 AD (pagal J. Jaskanis, 2013, E. Jovaiša, 2023)

Nematerialiai baltų kraštų ir Dunojaus aplinkos žmonių liudininkė yra mūsų tautosaka. Neretai dainose minimas Dunojus ar Dunojėlis. Šis fenomenas aiškinamas įvairiai – bendrinis upės įvardijimas, moters dalios pasikeitimas, bet, vis dėlto, kyla klausimų: kodėl upei nusakyti reikėjo Dunojaus, o ne, tarkime, Nemuno vardo? Kodėl moters dalios pokyčius simbolizuoja Dunojus, o ne koks natūralus gamtos virsmas? Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas yra paskelbęs dar XIX a. užrašytus Lietuvių mokslo draugijos Tautosakos rinkinius. Skaitmeniniame Kazimiero Svilo-Daglio-Siaustaičio fonde radau tekstą, alsuojantį archajiškumu ir prasmių slėpiningumu:

Nuo jurių marių,
Nuo Dunojėlio
Ateina akrontėlei;
Nesu su rugeliais,
Nesu su mieželiais –
Su žaliais vaironeliais.
Aisim sesute
Vairių žiurėti.

12 pav. Kazimiero Svilo-Daglio-Siaustaičio užrašytas tekstas. Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute

Šis senovinis lietuviškas tekstas iš tiesų skamba archajiškai ir turi turtingą poetinę ir semantinę prasmę, kurią nelengva interpretuoti, bet pamėginkime pradėję „nuo jurių marių, nuo Dunojėlio“. „Jurių marios“ sietinos su gyvybe, pasaulio pradžia, paslaptingumu ar tolimomis šalimis. Ši frazė nurodo atėjimą iš tolimos erdvės, tarsi iš kitokio, magiško pasaulio. „Dunojėlis“ gali būti konkretus hidronimas (upė Dunojus) arba apibendrintas simbolis, reiškiantis upes apskritai. Upės dažnai simbolizuoja kelionę, perėjimą arba ribą tarp pasaulių.

„Ateina akrontėlei“ gali reikšti nepažįstamus, paslaptingus asmenis ar būtybes, atėjusias „nuo kranto“, o priesaga *-ėliai* suteikia švelnumo, o gal ir nuorodą į pasakų veikėjus. „Nesu su rugeliais, nesu su mieželiais“. Šia eilute atmetami tradiciniai, mūsų kraštams įprasti augalai, kurie yra gyvenimo kasdienybės simboliai. Tarsi pabrėžiama, kad atėjimas nėra įprastas – jis susijęs su kažkuo neįprastu, „su žaliais

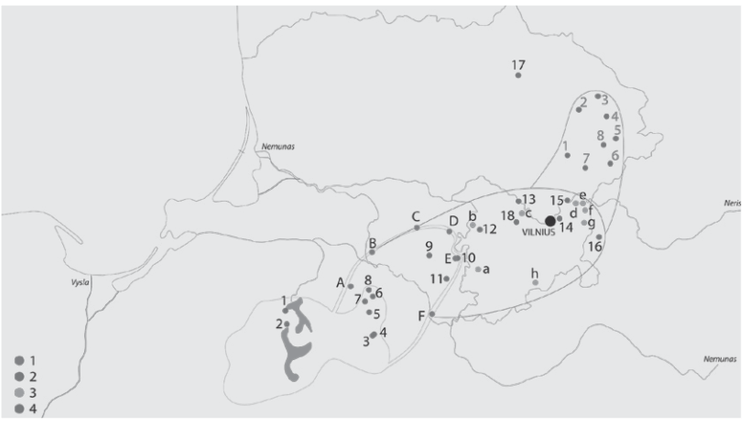
vaironeliais“. Jų žalia spalva, galbūt, simbolizuoja gyvybę, jaunystę, atsinaujinimą. Gal „vaironeliai“ – tai kelią rodantys vairai ar dvasinės gairės? „Aisim sesute vairių žiurėti“. Čia „vairiai“ galėjo būti vartojami ir perkeltine prasme, reikšti pasirinkimą, galimybes arba net likimą.

Tekstas yra kelionės arba perėjimo daina, kurioje paslaptingi „akrontėlei“ ateina iš tolimų, galbūt mitinių, vietų (vandens, marių) su neįprastomis dovanomis – „žaliais vaironeliais“. Jie kviečia sesutę kartu ieškoti „vairių“, kurie gali simbolizuoti naujas kryptis, likimą arba pasaulio pažinimą. Semantikos prasme tai gali būti: 1. Kelionė tarp pasaulių: daina gali būti susijusi su simboliška kelione tarp pasaulio dimensijų – realaus ir mitinio; 2. Dvasinis atsinaujinimas: „žali vaironeliai“ galėtų reikšti gyvybės jėgą arba naujo ciklo pradžią; 3. Kvietimas. Kreipinys į „sesutę“ reiškia kvietimą kartu ieškoti naujų kelių ar galimybių. O gal tai kvietimas ateiti į naują pasaulį, kuris verda ten toli – prie Dunojaus? Yra dar vienas liaudies motyvas, į kurį dėmesį atkreipė Jonas Basanavičius. Dainose minimi „vario bei žalvario tiltai“. Būtų labai reikšminga tokias dainas giliau panagrinėti, nes „vario bei žalvario tiltai“ kartu su „Dunojaus“ tradicija, tikėtina, yra buvusios glaudžios Europos kultūrų sąveikos tiesioginė išraiška etninėje atmintyje. Tai vario, žalvario, cinko, alavo, sidabro ir aukso tiltų – prekybos kelių – su senosiomis civilizacijomis atspindys.

Liaudies kūryba visada turi daugiau ar mažiau apčiuopiamą pamatą, gal ir visai mažai regimą. Tačiau jis yra ir nevalingai nurodė kalbos tyrinėtojų kryptį – Dunojaus aplinką. Sudetų kalnų aplinkoje, Silezijoje, ypač Moravos Vartų ir Moravos upės tėkmės aplinkoje, kalbininkai randa galindų etnonimą. Ir ne tik čia, jo esama Pietų Prancūzijoje, Ispanijoje, Rusijos rytuose ties Oka. Vakarinius galindus, nukeliavusius iki pat Ispanijos, mini A. Briukneris, apie platų galindų išplitimą minėjo V. Vilinbachovas ir N. Engovatovas, vėliau – N. Trubačiovas ir V. Toporovas (Karaliūnas, 2005). Galindai, kaip žinia, yra to paties Ptolemėjo minimi vakariniai sūdinų kaimynai, kurie dalinosi Mozūrų ežeryno erdves. Kodėl istorinė atmintis išlaikė tik galindų etnonimo vardus, „persikėlusius“ į vietovardžius ar pavardes? Kodėl baltus priešistoriniais laikais minėtose erdvėse sieja tik su galindų vardu užmiršus pirmapradžius sūdinus? Į šį klausimą derėtų atsakyti iš ankstyvosios sūdinų ir galindų istorijos perspektyvos.

Archeologų darbuose galima rasti tam tikrą atsakymą. Didžiosios galindų migracijos klausimai pastaraisiais metais gana plačiai aptarti. Rašoma apie galindų plitimą iš genetinės galindų žemės į rytus Okos

aukštupyje, sukuriant rytų galindų kultūrą, į pietus ir vakarus prisijungiant prie Didžiojo tautų kraustymosi procesų. Tačiau dabar mums svarbiau atgaivinti atmintį, kaip Galinda tapo „hegemonine“ gentimi baltuose – panašiai kaip markomanai germanų gentyse. Kada galindų kultūra ėmė „užkloti“ sūdinų kultūrą, kaip tai vyko ir kokių turime įrodymų. Ankstesniuose tyrimuose nurodoma: „Galindų įtaka, pasireiškusi jai būdingų keramikos formų plitimu Užnemunės paminkluose, apie 150–200 metus pasiekė ankstyvuosius Užnemunės paminklus Stanaičiuose ir Zapsėje ir per juos ši įtaka pasiekė Nendrinių, Pažarsčio ir Bakšių ribą <...>. Galindų ir sūduvių kultūros įtaką akcentuoja ir V. Novakovskis. Jis teigia, kad 150–260 metais Rytų Lietuva tapo „pereinamąja zona“, kad pasirodo aiškus horizontas, kuriam būdingi galindų ginklai vyrų kapuose, o moterų kapams – galindiškos ranko-

13 pav. Galindų kultūros sklaida į Užnemunę ir į Brūkšniuotosios keramikos kultūros teritoriją. 1. Galindų įtakos paminklai Užnemunėje pagal G. Grižą ir A. Bitner-Vrublevską (A. Rominten (Rominta, Lenkija); B. Stanaičiai; C. Nendriniai; D. Pažarstis; E. Bakšiai; F. Zapsė). 2. Rankogalinių apyrankių paplitimas pagal M. Michelbertą (1. Bogačevo–Kula (Lenkija), 2. Tuchlinas (Lenkija), 3. Barglavas (Lenkija), 4. Mėta (Lenkija); 5. Račkos (Lenkija); 6. Krivūlė (Švеicarija, Lenkija); 7. Plocičnas (Lenkija); 8. Žyva Voda (Lenkija); 9. Radastai–Aleknonys (Lietuva); 10. Bakšiai (Lietuva); 11. Seiliūnai (Lietuva); 12. Medžionys (Lietuva); 13. Semeniškės (Lietuva); 14. Kairėnai (Lietuva); 15. Pakrauglė (Lietuva); 16. Slobodka (Baltarusija); 17. Didžprūdėliai (Lietuva); 18. Eikotiškės (papildė A. Bliujienė, Lietuva). 3. Pilkapiai su tapačiais laidojimo papročiais rankogalinių apyrankių teritorijoje pagal V. Vaitkevičių ir E. Jovaišą (a. Slabadėlė; b. Migonys; c. Padvariškiai; d. Pakalniai; e. Varapniškės; f. Pilviškės; g. Santaka; h. Verseka). 4. Į rankogalinių apyrankių sritį nepatenkantys, šiauriau esantys senojo geležies amžiaus pilkapiai pagal E. Jovaišą: 1. Rudesa; 2. Žadavainiai; 3. Eikotiškės; 4. Rokėnai; 5. Cegelnė; 6. Mėžionys; 7. Graužiniai; 8. Žeimenys. Sudarė E. Jovaiša, 2013, 2025

galinės apyrankės <...>“ (Jovaiša, 2016). Galindų migracijos banga visame tuometiniame pasaulyje sudarė sąlygas, kad anksčiau dominavę sūdinai vietą užleido galindams, ir jų veržimosi pėdsakai liko vėlyvuosiuose šaltiniuose. Taigi, šis pavyzdys neabejotinai rodo, kad galindų kultūra per vieną šimtą metų tuometiniam pasauliui atnešė naują „viešpataujančios“ pietuose aisčių genties jungtinį vardą. Gal taip ir jotvingiai po kelių šimtų metų taps pietinių aisčių valdovais, savyje turėdami ir galindus, ir sūduvius, ir dainavius – visus Mozūrų ežeryno išeivius?

Kokią Ptolemėjo minimų Dunojaus sūdinų istoriją galima papasakoti remiantis čia pateiktais geologijos, geografijos, archeologijos, tautosakos ir kalbos faktais? Remiantis minėtų mokslų duomenimis, yra svarus pagrindas manyti, kad II a. Ptolemėjo sūdinai iš tiesų gyveno jo nurodytoje vietoje. Jie čia gyveno seniai – dar iki markomanų atsikėlimo, o II a. Ptolemėjo sūdinų teritorijoje įsitvirtino tie patys markomanai – greičiausiai jie išstūmė anksčiau nemenką Bohemijos teritoriją užėmusius sūdinus.

Istorinė Bohemija iki markomanų pasirodymo nebuvo „niekieno žemė“: remiantis kalbininkų teiginiais apie Sudetų toponimiką ir pačių Sudetų vardą galima kelti prielaidą, kad būtent čia nuo seniausių laikų gyveno sūdinai. Svarbus faktas šioje istorijoje yra kalbininkų teiginiai, kad Sudetų kalnai savo vardą gavo nuo etnonimo sūdinai: „su šia sūdinų gentimi kalbininkai sieja ir Sudetų kalnus“ (Alekna, 2024). Kada tai atsitiko – sunku pasakyti, bet, sekant gintaro kelių istorijos liniją, matyti kai kuriuos sutapimus. Nuo akmens amžiaus laikus skaičiuojanti Baltijos Gintaro kelio kultūra, be jokios abejonės, padarė didžiulę įtaką Dunojaus genčių ir Mozūrų ežeryno kultūrinių ryšių atsiradimui. Naujausiais duomenimis, šiaurinio Gintaro kelio kultūros pradžia datuojama 4400 m. pr. Kr. Pietinio Gintaro kelio pradžia siejama su indoeuropiečių – Rutulinių amforų ir Virvelinės keramikos kultūrų žmonių – pasirodymu Baltijos erdvėje maždaug apie 3000 m. pr. Kr. (Butrimas, 2013). Pasirodžius indoeuropiečiams, tarp 2900 ir 2300 metų greičiausiai formavosi baltų Pamarių kultūra (Butrimas, 2018). Drįsiu pasakyti, kad su indoeuropiečių atėjimu reikėtų sieti ir sūdinų, ir galindų šaknis, o Sudetų vardą kildinti bent jau nuo III tūkstantmečio pr. Kr. (Butrimas, 2018). Apie pietinės krypties ir susiformavusių vakarų baltų kultūrinius ryšius kalba tolesnė jų istorija, ypač Vakarų baltų pilkapių kultūros atsiradimas apie 1700–1600 metus pr. Kr. Jų kultūrinis bendrumas (įvijiniai antsmilkiniai ar kilpinės įvijos) su pietiniais kraštais yra neabejotinas, o nuo VI a. pr. m. e. Veidinių urnų

kultūros ryšiai su Apeninų etruskais akivaizdžiai rodo jų kultūrinį bendrumą. Etruskų laikų Gintaro kelio istorija galėtų daug papasakoti apie Dunojaus sūdinų indėlį ankstyvojoje Gintaro kelio istorijoje. Tai ir galimas atsakymas į Dariaus Aleknos iškeltą klausimą: „Kodėl negalėtume manyti, kad kažkur Moravijoje greta Sudetų kalnų gyveno su gintaro išteklių kraštu susiję sūdinai, kurie bendradarbiavo su keltais, jiems, be kita ko, parūpindami gintaro, o patys į šiaurę siųsdami vario ir alavo lydinius?“ (Alekna, 2024). Kaip rodo šio straipsnio medžiaga, greičiausiai taip ir buvo. Ir keltai, ir dakai, ir etruskai, ir germaniškos Dunojaus gentys naudojosi sūdinų tarpininkavimu Gintaro kelyje. Tačiau kyla kitas įdomus klausimas: kokią įtaką imperijos Gintaro kelias turėjo Didžiajai aisčių migracijai, kuri prasidėjo (koks sutapimas) I a. Baltų erdvėje ji pasireiškė nevienodu laiku – Nemuno tėkmės aplinkoje randame I a. pradžios aisčių (Raudonėnai, Sargėnai, Veršvai), bet iš esmės šis procesas įsibėgėjo I a. viduryje ir antroje pusėje ar jo pabaigoje (Dauglaukis, Marvelė) (Jovaiša, 2012). Vietos prasme migracijos šaltinis lyg ir yra aiškus: Vyslos dešiniojo kranto, Sembos ir Mozūrų ežeryno vakarų baltai pajudėjo visomis kryptimis, kur jų neribojo Baltijos jūra. Tačiau kas jiems suteikė tą stiprų postūmį, kurį matome I a. antroje pusėje? Praverstų žvilgsnis į Romos istoriją ir XVI a. užrašytą Palemono legendą. Pirmoji paliudyta imperijos misija gintarui pargabenti įvyko Nerono laikais, po 61 metų (Jovaiša, 2014). Nerono valdymas (54–68 m.) kėlė sąmyšį visai imperijai: paskutinis iš Julijų 59 metais nužudė ambicingą ir valdžios trokštančią motiną Agripiną. 62 metais – pirmąją žmoną Oktaviją, 65 metais tragiškas atsitikimas ne be Nerono kaltės nutraukė jo mylimos moters Popėjos Sabinos gyvenimo kelią. Neronas neapsiribojo artimiausia aplinka – dėl jo represijų Romos ir provincijų diduomenė patyrė nuolatinę įtampą. Manoma, kad Nerono ekspedicijos pradėtas Gintaro kelias sudarė galimybių į aisčių kraštus keltis romėnų kolonistams ar net kilmingiems visuomenės nariams, ieškantiems prieglobsčio nuo Romos imperatorių persekiojimų. Vieni iš jų – Palemono giminė. Gintaras Beresnevičius savo studijoje padarė išvadą, jog Palemono legenda gali turėti istorinį pamatą didikų Palemono I (mirė 8 m. pr. Kr.) ir Palemono II (12/11 m. pr. Kr. – 74 m. po Kr.) gyvenimo istorijose (Beresnevičius, 2003). Nors didikų judėjimas ir galėjo būti papildomas akstinas, tai jis neprilygo Gintaro kelio įtakai. Romėnų sukeltas prekybinis bumas sietinas ir su neįtikėtinai sparčia kultūros kaita tradicinėse aisčių gyvenamosiose vietose – Pamaryje, Vyslos žiotyse, Semboje, Mozūrijoje ir Lietuvos pajūryje. Be jokios abejonės, viena iš Didžiosios aisčių mi-

gracijos priežasčių yra dėl Gintaro kelio atsiradęs nuolatinis migruojančių aisčių bendruomenių palaikymas spalvotaisiais metalais. Kaip bebūtų, įvardinti faktai turėjo didžiulę įtaką aisčių/vakarų baltų kultūriniams ryšiams su Dunojaus pasauliu.

Markomanai buvo nauji žmonės Bohemijos istorijoje, kuriuos čia 9 metais pr. Kr. „atvarė“ imperatoriaus Augusto Oktaviano karvedys Drusas. Gali atrodyti, kad beveik visa dabartinė Čekija yra pernelyg didelė vienai genčiai. Tačiau po hegemonišku markomanų vardu slėpėsi, kaip nurodo antikos šaltiniai, ir kitos markomanams artimos germanų gentys. Antra, markomanų ir jiems gimininių genčių užimtos didelės teritorijos vienu iš argumentų gali būti vadinamieji Markomanų karai. Imperatorius Markas Aurelijus, paskutinis iš „gerųjų“, ilgai kariavo – nuo 166 iki 180 metų. Romai reikėjo keturiolikos metų. Jos armija buvo pažangiausia ir geriausiai ginkluota, jos legionai kėlė siaubą savo išmuštruota ir kovose įgyta jėga, jos strategai – geriausi karo meno žinovai, bet karas Romai nesisekė – pirmąsyk germanai taip giliai įsiveržė į imperiją ir pasiekė Akvilėją. Karas baigėsi įprastine romėnams taktika – „skaldyk ir valdyk“. Karai visais laikais buvo brangūs. Tai buvo brangus laikotarpis visomis prasmėmis – reikėjo daugybės žmonių, maisto išteklių, nesenkančio pinigų šaltinio ginklams įsigyti. Prekybinių kelių kontrolė buvo pelninga, ypač kai kontroliuojami prekybinių kelių kertiniai maršrutai. Kur iš tikrųjų Bohemijos aplinkoje gyveno II a. markomanai – klausimas, kuriam reikalingi specialūs tyrinėjimai, ir, reikia manyti, nebus lengva jį išnagrinėti.

Markomanai sukaupė turtų ne vien tik iš prekybos gintaru. Bohemija nuo seno garsėja savo spalvotų metalų kasyklomis. Čia buvo išgaunamas sidabras, švinas, varis, cinkas. Tačiau ir iš Gintaro kelio gaunamos pajamos buvo, be abejo, reikšmingos. Kyla klausimas, kaip, užimdami įspūdingas tiek savo plotu, tiek strategine ir ekonomine prasme reikšmingas erdves priešais Romos imperijos pasienio miestus Vindaboną ir Karnuntą, sūdinai išsilaikė markomanų ir kvadų aplinkoje. Kodėl jų neišstūmė, kas buvo tas svertas, kuris sulaikė visus, norinčius būti sūdinų vietoje? Pirma – sūdinai buvo ir gintaro, ir strateginių Gintaro kelio atkarpų valdytojai. Tai svarus argumentas bet kuriuose Gintaro kelio politiniuose susitarimuose. Markomanai ir kitos Gintaro kelyje gyvenusios germanų gentys puikiai suprato, kad gintaro kasyklų Semboje ar Mozūrų ežeryne jie neužkariaus, o palaikyti gyvybingą Gintaro kelią kiekvienam iš jų buvo naudinga. Kitas ne mažiau reikšmingas veiksnys yra tas, kad Mozūrų sūdinai ir Dunojaus sūdinai buvo „vieno kraujo“

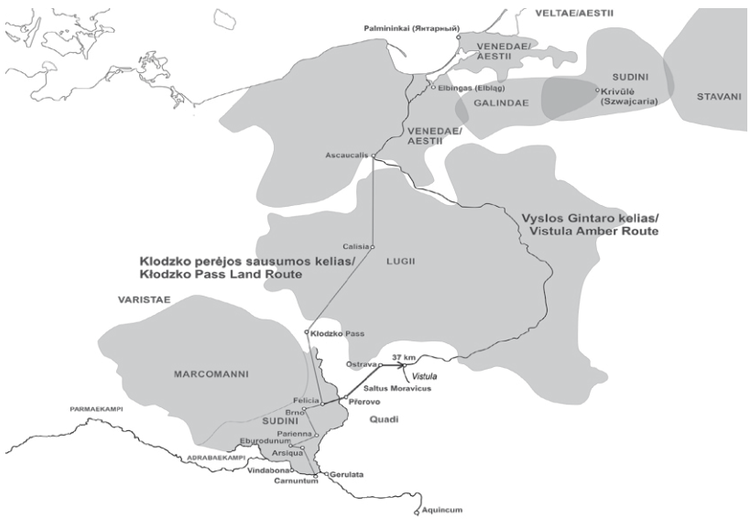
etninės giminės. Jie buvo didelė jėga – vieni valdė gintaro kasyklas, kiti buvo tarpininkai tarp Romos imperijos prekybinių namų ir gintaro turėtojų, taip pat Gintaro kelio trakto palaikytojai. Natūralu, kad politinius ir verslo susitarimus lengviau daryti pažįstamoje, kalbiškai gimininguoje aplinkoje. Markomanams, kvadams ir kitiems germanams tai buvo žinoma ir suprantama. Dar vienas argumentas – pačių markomanų, naujų atsikėlėlių, padėtis buvo nelengva. Apie tai byloja jų nuolatiniai konfliktai su Roma. Tokiomis aplinkybėmis atimti iš savęs nuolatinį pajamų šaltinį būtų išties neprotinga.

Plinijus Vyresnysis paliko žinią, iš kur ir į kur buvo keliaujama tuos „beveik 600 mylių“ arba 900 kilometrų. Tai didelis atstumas, ir šis tyrimas siūlo naują supratimą apie „uždarą“ Gintaro kelio sistemą. Jos esmė: į šiaurę per Moravos Vartus kelias vedė iki Vyslos. Pirmasis mazgas – Narevo – vedė į sūdinų ir galindų pasaulį. Antrasis mazgas – Nogatės – vedė pas Vyslos, Sembos ir Baltijos pajūrio gintaro kasėjus ir rinkėjus. Žiedo antroji dalis – sausumos kelias, kai į Padunojo erdves nebuvo patogių ten plukdančių upių. Daugelis tyrinėtojų tai vadina pagrindiniu Gintaro keliu per Elbingą, Askaukalį, Kališą, per Klodzko perėją ir žinomus Gintaro kelio miestus iki pat Karnunto ant Romos Dunojaus. Aisčių pasaulis laukė spalvotųjų metalų, jie sunkūs, tad juos patogiausia ir lengviausia gabenti būtent vandens keliu. Ir atvirkščiai, kelionė sausuma į Romos imperiją buvo paranki – prekybininkai vežė labai lengvą, priežiūros nereikalaujančią, bet labai brangią prekę – gintarą.

Norint nukeliauti didelius nuotolius, reikėjo ne tik geografijos žinių, bet, kaip sako Darius Alekna, ir politinių susitarimų. Tad pažvelkime į II a. žemėlapį, kuriame galima rasti Gintaro kelių aplinkos gentis ir jų etninę priklausomybę (14 pav.). Anapus Karnunto, už Dunojaus plytėjo sūdinų žemės, kurios apėmė ir Klodzko perėją, ir Moravos Vartus šiaurėje bei šiaurės rytuose ties Sudetų ir Karpatų kalnų sandūra. Rytuose sūdinus ribojo Moravos upė, o už jos germanų kvadai. Vakaruos, Bohemijoje, markomanai ir jų gentys, o pietuose Romos imperijos siena Dunojumi. Taigi, spalvotųjų metalų, Romos prabangos daiktų – įvairiaspalvių emalio ir stiklo karolių, stalo indų, bronzinių ąsočių ir kitokių buities reikmenų, kartais ginklų (jei pavykdavo juos kažkaip gauti) ir kitokių prekių pilni vežimai judėjo sūdinų žemėmis. Reikia manyti, kad ties perėjomis prekybininkai turėjo mokėti mokestį markomanų ir kvadų gentims. Ar sūdinai tuos mokesčius surinkdavo, ar patys pirkliai mokėjo – ne tiek svarbu, bet jie mokėjo. Už perėjų dar kažkiek galėjo tęstis sūdinų žemės, bet greitai viena ar kita kryptimi keliaujantys patekdavo į germanų lugijų žemes, kuriose, reikia many-

ti, galiojo tie patys ar kitokie mokesčiai. Askaukalis yra tas taškas, kur jau nėra germanų genčių ir driekiasi aisčių žemės. Tačiau III a., tarp 220 ir 260 metų, lugijų ir Pamario aisčių padėtis pasikeitė: lugijai buvo išstumti į kairįjį Vyslos krantą, o į jų vietą atėjo pietiniai aisčiai, kurių pirmose gretose buvo tie patys galindai ir, matyt, pirmaujančią vietą užleidę sūdinai.

Ankstyvosios sūdinų ir galindų istorijos paieškos yra reikšmingos. Galbūt jos padės geriau suprasti istorinių laikų šaltiniuose minimų vakarų baltų-aisčių genčių tarpusavio santykį bei jų vietą etnoso genealoginiame medyje. Ir dabar istorikai savo darbuose analizuoja, kas tie jotvingiai: jungtinis vardas ar atskira gentis, kokia sūduvių vieta jotvingių pasaulyje ir, galiausia, kas jie – jotvingiai – ir iš kur jie atsirado. Etninės istorijos tyrinėtojo patirtis man sako, kad ištakų reikia ieškoti nuo II a. antrosios pusės prasidėjusio galindų, Vyslos aisčių ir Vielbarko kultūros judėjimo procesuose, centrinės baltų šakos – Brūkšniuotosios keramikos kultūros – kaitos procesuose vakarų baltų-aisčių kultūrai „užklojant“ rytų baltų pasaulį iki pat X–XI a. Anot Tomo Baranausko, „Sūduvių etnonimas vien dėl stebėtino patvarumo (nuo II a. sudinų iki XIII a. vėl užfiksuoto sūduvių etnonimo) yra rimčiausias pretendentas būti jotvingių-sūduvių savivardžiu. Taip juos vadino tik XIII a. Baltijos regione pasirodę vokiečiai, neturėję savos genčių įvardijimo tradicijos, todėl tą tradiciją perėmė arba iš prūsų, arba iš pačių sūduvių. Tarp šių galimybių priešpriešos greičiausiai

14 pav. II a. gentys Gintaro kelių aplinkoje. Parengė E. Jovaiša, 2025

nėra, nes sūduviai ir prūsai ir kalbiniu požiūriu buvo artimiausi, ir apskritai sūduviai-jotvingiai šaltiniuose dažnai priskiriami prūsams“ (Baranauskas, 2023). Paskutinė pastaba yra itin reikšminga, nes visoje istorinėje literatūroje mirga idėjos apie prūsų ir sūdinų bendrumą. Įdomu, kad tarp prūsų ir sūdinų autentiškų paminėjimų istorijos šaltiniuose yra ištisa laiko praraja. Kada ir kas pavartojo etnonimą „sūdinai“, visi žinome – Ptolemėjas, maždaug II a. viduryje. Tačiau informaciją apie tai, kada Sembos aisčius nustota vadinti „aisčiais“ ir atsirado naujas vardas „prūsai“, istorinėje literatūroje surasime rečiau. Prūsai pirmą kartą paminėti IX a. viduriu datuojamame vadinamajame „Bavarų geografe“ (Jovaiša, 2012). Septyni šimtai metų skiria šiuos etnonimus. Ar galindus, sūdinus galima tapatinti su prūsais ir laikyti prūsų pasaulio dalimi? Gal raskime akivaizdžius galindų, sūdinų ir Sembos aisčių bendrumus ir skirtumus vėlyvosios antikos laikais, o prūsai ir jų pasaulis – tai jau vėlyvųjų viduramžių tautų kultūrinės ir etninės bendrystės klausimas. Iki šiol niekas aiškiai nepasakė, ar prūsai yra aisčių genetiniai paveldėtojai. Simono Grunau kronikoje nurodoma, kad Brutenio ir Vaidevučio vedini žmonės atsikėlė iš kažkurių kitų kraštų. Daugybė klausimų, į kuriuos dar reikės atsakyti.

Liko atsakyti į esminį klausimą: „Sūdinai Gintaro kelyje ar sūdinų Gintaro kelias?“ Atsakymas vienareikšmiškas – „Sūdinų Gintaro kelias“. Apie tai byloja visa šio straipsnio medžiaga, o būsimi sūdinų Gintaro kelio tyrimai suteiks dar daugiau svorio.

Literatūra

1. Alekna, D. 2019. „Nuo Agripos iki Plinijaus: Vysla I a. romėnų geografinėje literatūroje“, in: *Lituanistica*, t. 65, Nr. 4 (118), p. 251–271.
2. Alekna, D. 2020. „Klaudijus Ptolemajas apie Vyslą ir jos apylinkes“, in: *Lituanistica*, t. 66, Nr. 2 (120), p. 67–94.
3. Alekna, D. 2024. „Ptolemajo sūdinai prie Dunojaus ir Vyslos: bendrumų paieškos“, in: *Lituanistica*, t. 70, Nr. 2 (136), p. 79–98.
4. *Astronomische und mathematische Sammelhandschrift* (sog. Geographus Bavarus), BSB Clm 560, Bayerische Staatsbibliothek, IX–XI a., p. 149v–150.
5. Baranauskas, T. 2023. „Seniausios žinios apie sūduvius jotvingius ir jų įvardijimo problema“, in: *Lituanistica*, t. 69, Nr. 3 (133), p. 179–194.
6. Basanavičius, J. 1921. *Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon: etnologijos tyrinėjimas*, d. I. Vilnius, p. 168.
7. Beresnevičius, G. 2003. *Palemono mazgas. Palemono legendos periferinis turinys*. Vilnius, p. 111.
8. Brzeziński, D., Malon, A., Szamałek, K. 2022. *Amber. Mineral resources of Poland*. Warsaw: Polish Geological Institute. National Research Institute, p. 106–108.
9. Butrimas, A. 2013. *Biržulis. II tomas. Gintaras.* Vilnius, p. 142.
10. Butrimas, A. 2018. *Amber Discs with cross decoration in the South eastern Baltic*. Vilnius, p. 115.

Eugenijus Jovaiša

11. Būga, K. 1907. *Krivulė*. Draugija, Nr. 3, p. 272–274.
12. Būga, K. 1961. *Rinktiniai raštai*, t. 3. Vilnius, p. 1008.
13. Fraenkel, E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1962–1965, Bd. 1–2, p. 1560.
14. Jaskanis, J. 2013. *Szwajcaria. Cmentarzysko bałtyjskie kultury sudowskiej w północno–wschodniej Polsce*. Warszawa, p. 326.
15. Jovaiša, E. 2012. *Aisčiai. Kilmė*. Vilnius, p. 380.
16. Jovaiša, E. 2014. *Aisčiai. Raida*. Vilnius, p. 352.
17. Jovaiša, E. 2016. *Aisčiai. Lietuvių ir Lietuvos pradžia*. Vilnius, p. 308.
18. Jovaiša, E. 2023. *Aisčiai. Radiniai*. Vilnius, p. 356.
19. Karaliūnas, S. 2005. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, t. 1. Vilnius, p. 218.
20. Karaliūnas, S. 2005. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*, t. 2, Vilnius, p. 469.
21. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. Rankraščių skyrius, F23, byla 45.
22. Michelbertas, M. 1986. *Senasis geležies amžius Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, p. 271.
23. Nüsse, H. J., Marx, Ch., Lelgemann, D. 2011–2013. *Germania magna – Ein neuer Blick auf eine alte Karte. Entzerrte geographische Daten des Ptolemaios für die antiken Orte zwischen Rhein und Weichsel*. Germania anzeiger der römisch – germanischen kommission des deutschen archäologischen instituts. Jahrgang 89, p. 115–156.
24. Tumėnas, V. 2023. „Dzūkijos/Dainavos ir Suvalkijos/Sūduvos skyrimas ir siejimas kaip etnoregioninės klasifikacijos problema: sampratų ir įvaizdžių prieštaros bei raida“, in: *Lituanistica*, t. 69, Nr. 4 (134), p. 347–382.
25. Wielowiejski, J. 1980. *Główny szlak bursztynowy w czasach cesarstwa rzymskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, p. 227.
26. Zinkevičius, Z. 1990. *Lietuvių kalbos istorija, t. 4: Lietuvių kalba XVIII–XIX a*. Vilnius: Mokslas, p. 309.

EUGENIJUS JOVAIŠA (g. 1950 m. balandžio 24 d. Klaipėdoje) – lietuvių archeologas, pedagogas, profesorius, švietimo ir politikos veikėjas, humanitarinių mokslų daktaras. Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys (2011), narys emeritas (nuo 2025). 1973 m. baigė Vilniaus universitetą. 1972–1977 m. dirbo Lietuvos TSR kultūros ministerijos Mokslinėje metodinėje kultūros paminklų apsaugos taryboje. 1977–2016 m. dėstė Vilniaus pedagoginiame institute, Vilniaus pedagoginiame universitete ir Lietuvos edukologijos universitete, buvo Istorijos fakulteto dekanas, prorektorius, rektorius, Baltų proistorės katedros vedėjas. 2016–2024 m. – Lietuvos Respublikos Seimo narys, 2016–2020 m. vadovavo LR Seimo Švietimo ir mokslo komitetui. Nuo 2024 m. – Lietuvos kultūros tyrimų instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas.

Pagrindinė mokslinių tyrimų sritis – baltų priešistorės materialusis ir dvasinis paveldas. Tyrinėjo I–VI amžių aisčių kapinynus įvairiose Lietuvos vietose.

Svarbiausi veikalai: *Aisčiai. Kilmė* (2012), *Aisčiai. Raida* (2014), *Lietuvių ir Lietuvos pradžia* (2016), *Kapai ir žmonės* (2020), *The Aestii* (2020), *Aisčiai. Radiniai* (2023), *Palikimas* (2024), *Mitologinės sakmės* (2026).

Buvo vienas skaitmeninių istorijos leidinių ir vadovėlių – *Gimtoji istorija, Įdomioji Lietuvos istorija, Lietuva iki Mindaugo, Lietuva 1009–2009 metais* – autorių bei kūrėjų.

Apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Karininko kryžiumi (2003), 2008 metais suteikta Lietuvos mokslo premija.

ISTORIJOS VINGIUOSE

KOSTAS LEONČIKAS

SUVALKŲ LIETUVIŲ ISTORIJOS PĖDSAKAIS

Gyvenviečių kūrimasis Suvalkijoje

Norint geriau suprasti, kaip kūrėsi Suvalkų lietuvių bendruomenė, reikia grįžti į labai tolimą praeitį, t. y. į 1422 m. rugsėjo 27 d., kai prie Melno ežero (Grudziondzo apskrityje, Gruta valsčiuje) buvo pasirašyta taikos sutartis tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK), Lenkijos ir Kryžiuočių ordino. Sutartį pasirašė LDK valdovas Vytautas Didysis, Lenkijos karalius Jogaila ir Kryžiuočių ordino didysis magistras Paulas von Rusdorfas. Pagal šią sutartį dabartinis Suvalkų kraštas buvo priskirtas LDK. Tai buvo beveik neapgyvendinta teritorija, kurioje vyravo lapuočiai miškai ir buvę daug ežerų. Kryžiuočiai ją vadino „Vildnis desertum“, t. y. laukinė dykuma. Jie labai norėjo šį kraštą prijungti prie savo valstybės. Šioje teritorijoje gyveno labai mažai žmonių. Šio krašto kolonizacija prasidėjo po 1667 m., kai į Vygrių ežero salą Lietuvos ir Abiejų Tautų Respublikos karinis bei politinis veikėjas magnatas Mykolas Kazimieras Pacas, kilęs iš Lietuvos bajorų Pacų Gozdavos herbo giminės, atkeldino kamaldulius vienuolius, kuriems daug žemės dovanojo Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Jonas Kazimieras Vaza (1609–1672). Iki jų atėjimo buvo įsikūrusios labai mažos gyvenvietės (2–3 namų), kuriose gyveno miško darbininkai. Viena iš jų – Būdvietis, lenkiškai Budzisko. 1690 m. kamaldulių valdų kaimų sąraše, kurį sudarė vienuolyno vyresnysis tėvas Jan Kanty, pirmą kartą paminėti Suvalkai. Kamalduliai išvystė labai didelę ūkinę veiklą. Vygriuose pastatė didžiulį pastatų kompleksą, įkūrė daug kaimų ir 1720 m. Suvalkų miestą. Tuo metu Suvalkai buvo kaimas, kuriame vyravo mediniai namai. Vietovė galėjo sparčiai

vystytis, nes buvo įkurta prie svarbaus kelio, buvo lengvai prieinamas vanduo ir geras pagrindas – žvyras – namų statybai.

Suvalkų miesto pavadinimo kilmė

Apie Suvalkų krašto istoriją ir miesto pavadinimo kilmę pirmasis rašė miškininkas pagal išsilavinimą bei kraštotyros mėgėjas Aleksandras Polujanskis (Aleksander Połujański) knygoje „Mokslinės kelionės po Augustavo guberniją“, kuri pasirodė 1857 m. Jis teigė, kad XV a. įsikūrė keli klajokliai lietuviai, kuriuos tėvynainiai vadino susivilkai (*valkatos*). Šis pavadinimas kamaldulių laikais buvo sulenkintas ir virto *Suvalki*. Toks aiškinimas labai ilgai vyravo įvairiuose leidiniuose. Tačiau šią teoriją paneigė kalbininkas prof. dr. Tadeuš Zdancevič (Tadeusz Zdancewicz), kilęs iš Radziuškės kaimo šalia Seinų, straipsnyje „Suvalkų miesto pavadinimo kilmė ir reikšmė“. Jis gyventojų įsikūrimą Suvalkijos krašte aiškino taip:

1. buvo atskiros teritorijos, kuriose kompaktiškai gyveno vien lietuviai, vien baltarusiai ir vien lenkai, kartais buvo mažų atskirų etninių grupių atstovų;
2. buvo teritorijų, kuriose greta įsikūrę lietuviški, baltarusiški ir lenkiški kaimai arba lietuviški ir baltarusiški, lietuviški ir lenkiški, baltarusiški ir lenkiški kaimai;
3. buvo teritorijų, kuriose atskiruose kaimuose gyveno lietuviai, baltarusiai ir lenkai.

Suprantama, jog dėl šių aplinkybių gyventojai privalėjo išmokti vieni kitų kalbą tiek, kad galėtų susikalbėti. Kalbos veikė viena kitą.

Nuo rytų pusės iki Vygrių ežero ir aplink dabartinius Suvalkus esanti teritorija XVII a. antroje pusėje buvo etniniu požiūriu lietuviška ir jungėsi su tuometine šiaurės rytuose esančia lietuviška Suvalkija.

Po ilgų tyrinėjimų T. Zdancevič priėjo išvadą, kad Suvalkų miesto pavadinimas kilęs iš lietuviško žodžio *suvalka*, t. y. vietovės prie drėgnos, liumpsinčios vietos, tvenkinio arba prie ežerėlio. Toks tvenkinys buvo Suvalkuose nuo senų laikų ir yra pažymėtas XIX a. žemėlapyje. Dabar jis vadinasi „Zalew Arkadia“, tik jis kur kas didesnis negu seniau.

Profesoriaus straipsnis „Suvalkų miesto pavadinimo kilmė ir reikšmė“ pirmiausiai pasirodė leidinyje „Acta Baltico-Slavica“ (2005 m. Nr. 29), vėliau Suvalkų leidinyje „Jaćwież“ (2006 m. Nr. 35) ir „Suvalkietyje“ (2008/3/55).

Suvalkų gimnazijos lietuviai XIX–XX a.

Apie lietuvius, kurie mokėsi Suvalkų gimnazijoje XIX a. ir XX a. pradžioje, „Suvalkietyje“ (2001/1/25) rašė Kazimieras Baranauskas. Šioje gimnazijoje lietuvių kalbą dėstė Juozas Šimanskis, Jonas Kasakaitis, Ipolitas Liutostanskis, Jonas Matulevičius, Vincas Kubilius. Žymesni mokyklos auklėtiniai:

- Andrius Botyrius, Marijampolės gimnazijos inspektorius, klasikinių kalbų mokytojas;
- Jurgis Gilius, pedagogas, kalbininkas;
- Jonas Kriaučiūnas, spaudos darbuotojas, vienas iš Vilniaus Seimo 1905 m. šaukimo iniciatorių;
- Adomas Lastas, mokytojas, poetas;
- Vincas Pietaris, nacionalinio atgimimo literatūros ir kultūros veikėjas, prozininkas, gydytojas;
- Juozapas Radziukynas, klasikinių kalbų dėstytojas, istorikas, etnografas, kraštotyrininkas;
- Tomas Ferdinandas Žilinskas, mokytojas, švietėjas.

Vietos gimnazistai palaikė ryšius su kitų vidurinių mokyklų moksleiviais, ypač su Maskvos lietuviais studentais. Daugelį metų jauni lietuviai, Suvalkų ir Marijampolės mokyklų auklėtiniai, stojantys į Maskvos universitetą, gaudavo specialias stipendijas, vadinamąsias *lietuvių stipendijas*. Jos buvo skirtos atitraukti lietuvius nuo lenkų ir auklėti juos tam tikra dvasia, bet tikslo nepasiekta. Lietuviai netapo vyriausybės šalininkais, todėl nebuvo reikalo toliau jų remti. Galiausiai stipendijos panaikintos. Be valstybinių stipendijų lietuviams, Maskvoje dar buvo skiriama 10 privačių, kiekviena jų siekė 360 rublių.

Suvalkų lietuvių draugija „Vienybė“

Apie Suvalkų lietuvių draugiją, veikusią prieš Pirmąjį pasaulinį karą, pirmą kartą sužinojau iš savo mokytojo Juozo Vainos, kai apsigyvenau Suvalkuose. 2006 m. kovo 10 d. Suvalkų valstybiniame archyve buvo atidaryta paroda „Bendras archyvinis paveldas. Suvalkija Lenkijos ir Lietuvos archyvų dokumentuose“. Joje buvo pristatytas 1906 m. lapkričio 14 d. prašymas įregistruoti Suvalkuose lietuvių „Vienybės“ draugiją:

Jo Ekscelencijai Suvalkų gubernatoriui

Suvalkų miesto gyventojų, Suvalkų berniukų gimnazijos Dievo teisės mokytojo kunigo Stankevičiaus, Suvalkų apygardos teismo hipotekos skyriaus sekretoriaus Jono Kasakaičio, namo savininko Juozo Gurevičiaus ir Suvalkų gubernijos valdybos kanceliarijos tarnautojo Juozo Vaišnoro

Prašymas

Pateikdami „Vienybės“ draugijos statutą, turime garbės prašyti Jūsų Ekscelenciją jį patvirtinti remiantis draugijų, organizacijų ir susirinkimų 1906-03-04 įstatymu.

Pridedame 1 rb. 55 kp. vertės iždo ženkliukus ir 4 rb. 70 kp. pakvitavimą.

„Vienybės“ įstatus Gubernijos vyriausybė patvirtino 1907 m. sausio 8 d. Draugija pradėjo veikti 1907 m. kovo mėnesį.

Apie tai rašiau „Suvalkietyje“ (Nr. 2006/2/46). „Suvalkiečio“ dviejuose numeriuose (Nr. 99/3/19 ir Nr. 99/4/20) buvo atspausdintas Petro Vitkausko straipsnis „Lietuvių kultūros-švietimo draugija „Vienybė“. Draugijos veikla Suvalkuose 1907–1914 m.“. Jame trumpai pristatyta informacija iš laikraščių: „Šaltinis“, „Vilniaus žinios“, „Lietuvos ūkininkas“, „Lietuvos žinios“, „Viltis“. Pradžioje draugijai priklausė apie 80 narių, tarp jų kunigai, mokytojai, valstybės tarnautojai, tarnaitės. Tuo metu Suvalkuose gyveno apie 400 lietuviškai kalbančių žmonių, lietuvių mokinių – daugiau nei 30, o valdininkų – arti 100. Iš viso mieste buvo apie 20 tūkst. gyventojų.

Valdybos pirmininku išrinktas dr. Juozas Stankevičius, sekretoriumi Juozas Vaišnoras (šias pareigas ėjo iki 1913 m.), iždininku Juozas Marčiukaitis, bibliotekininku kun. Povilaitis. Valdybos nariais buvo Gabrielė Blaževičiūtė, kun. Bacevičius ir Jonas Kasakaitis.

Pradžioje sumanyta įkurti mišrų chorą, kuriam trumpai vadovavo Grinkevičius, o po jo J. Marčiukaitis. Patalpų repeticijoms neturėjo, tad jos vykdavo Ciesorienės privačiame bute.

Pirmąjį Lietuvišką vakarą draugija surengė 1908 m. sausio 8 d., jis prasidėjo 20.30 val. 30 asmenų choras, vadovaujamas Juozo Marčiukaičio, kuriam talkino Varšuvos konservatorijos studentas Stasys Šimkus, sudainavo šias dainas: „Lietuva brangi“, „Motuš, motušė“, „Saulelė raudona“, „Gegužinė daina“, „Ant kalno karklai“, „Lietuva, tėvyne mūsų“, „Šėriau žirgelį“, „Noriu miego“. Suvaidinta vieno veiksmo komedija „Nutrūko“, pasakytas monologas „Ponaitis“, buvo deklamuojami eilėraščiai. Vakarui pasibaigus, vyko šokiai iki 4 val. ryto.

Vaidmenys atlikti meistriškai, ypač Birmonto (vaidino S. Šimkus) ir Birmontienės (vaidino Lastauskaitė). Meniškai Šimkus pasakė monologą. Dainos skambėjo nepaprastai gražiai ir sukėlė didžiulį susižavėjimą tiek savų klausytojų, tiek svetimtaučių, nes niekas nesitikėjo išgirsti Suvalkuose taip puikiai dainuojantį chorą. Po kiekvienos dainos aplodismentai nenutildavo. Žiūrovai ir klausytojai buvo sužavėti dainuojančiųjų tautiniais rūbais. Publikos buvo pilnutėlė salė, renginiu ji buvo patenkinta. Pagyrimo žodžių chorui negailėjo iš toli atvykęs svečias, kuris stebėjosi, kaip Suvalkuose galima buvo suburti ir išlaikyti tokį gerą chorą, kai būdavo sunku tai padaryti Vilniuje ar Kaune. Kalbant apie choro veiklą, reikia paminėti stebėtiną vadovo pasiaukojimą. Tik jo pastangomis pavyko surinkti choristus, kiekvienam iš jų reikėjo lenktis, kiekvieno prašyti ir visus gaudyti gatvėje, o po to kažkokiomis gudrybėmis išlaikyti juos chore, kad neišsisklaidytų. Šokių metu šokta „Aguonėlė“.

Šio pirmojo Lietuviško vakaro organizatoriai buvo labai dėkingi S. Šimkui ir J. Marčiukaičiui už atliktą didelį darbą ruošiant renginį.

1908 m. buvo surengti du Lietuviški vakarai. Per renginius grodavo smuiku ir fortepijonu. Solo dainuodavo dvi 11 ir 12 metų mergaitės. Per renginius buvo skaitomos paskaitos įvairiomis temomis.

Vyko vakariniai kursai suaugusiesiems, kuriuos vedė mokytojas Matulevičius.

Draugijos problemos

Suvalkų lietuvių draugija „Vienybė“ patyrė daugybę sunkumų. Pradžioje ta veikla vyko sklandžiai, bet vėliau ėmė silpnėti dėl įvairių priežasčių:

- buvo labai kritikuojamas bibliotekėlės darbas, kurioje, be knygų, buvę ir lietuviški laikraščiai. Bibliotekininkas nenorėjo eiti kiekvieną savaitę dirbti;
- mišriame chore dainavo kelios tarnaitės, su kuriomis *Suvalkų poneliams* buvo gėda pasirodyti scenoje. Tai išgirdusios tarnaitės labai įsižeidė ir pasitraukė iš choro, kad netrukdytų *poneliams* dainuoti;
- draugijos darbą sunkino įvairūs šmeižtai, lietuviško užrašo ant durų užtepliojimai ar net grįžtančių po repeticijų dainininkų pastojimai. Tuo būdu stengtasi palaužti draugijos, kurios tikslas buvo išplėšti lietuvius iš lenkintojų globos, vienybę. Rodos, menkas dalykas lietuviškas užrašas, o buvo mažiausiai keliolika kartų užtepliotas ir nuluptas. Nors ir skaudu tai sakyti, bet būdavę atvejų, kai narys išstodavo iš draugijos todėl, kad jam buvo gėda susidėti su lietuviais prieš lenkų ponus. Vėliau toks išgama neleisdavo sūnaus gimnazijoje lankyti lietuvių kalbos pamokų, bet būdavo atvejų, kad tokio veikėjo kitas sūnus mokėsi universitete dėl lietuvių stipendijos. Pasirodo, savi *nutautėliai* ne kartą mums labiau kenkė nei svetimi;

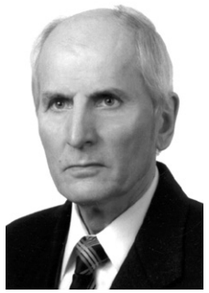
Suvalkų inteligentams mažai rūpėjo draugijos veikla. Jie nedalyvaudavo metiniuose susirinkimuose. Visada rasdavo pasiteisinimą, pavyzdžiui, kad reikia palošti kortomis, eiti pasivaikščioti ir pan.

„Tygodnik Suwalski“ apie lietuvius

2006 m. „Suvalkietyje“ (Nr. 3) pasirodė mano straipsnis „Tygodnik Suwalski“ apie lietuvybę Suvalkuose“. „Tygodnik Suwalski“, tai laikraštis, kuris buvo leidžiamas Suvalkuose prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Jame buvo daug rašoma apie lietuvius. Ne visi numeriai išliko. Aš peržiūrėjau visą komplektą. Norėčiau pristatyti vieną temą: kaip Suvalkuose mėginta prieš Pirmąjį pasaulinį karą įvesti lietuvių kalbos pamokas.

1907 m. sausio 20 d. 16.00 val. Prekybos mokykloje prasidėjo susirinkimas, kuriam vadovavo grafas Tomasz Potocki, dalyvavo mokytojai, tėvai ir kiti kviesti asmenys. Susidomėjimą sukėlė Svionteckio pasiūlymas įvesti mokykloje lietuvių kalbos pamokas, kuris priimtas palankiai, bet jo įgyvendinimą atidėta vėlesniam laikui, kai pagerės mokyklos finansinė padėtis. Susirinkime dalyvavo 23 asmenys („Tygodnik Suwalski“, 1907 m. vasario 1 d., Nr. 5, p. 1). Į šį pasiūlymą atsiliepė Šaltupio kaimo dvarininkė Maria Gieysztor, kurios pasisakymas išspausdintas 1907 m. kovo 1 d. (Nr. 9, p. 3–4). Šaltupis, tai kaimas, esantis prie kelio Kaunas–Prienai, prie Išlaužo. Lankiausi jame kelis kartus. Daugiau nei 50 metų jame gyveno mano dėdė su šeima.

M. Gieysztor anuomet pareiškė: „Manau, kad šis pasiūlymas yra labai aktualus, be to, neužtenka palankiai jį priimti. Šiam pasiūlymui reikia karštai pritarti ir laikyti jį vienu svarbiausių mokyklos reikalų. Mes silpnai mokame lietuvių kalbą, tai yra mūsų liaudies kalba. Per mažai domėjomės šia kalba, kaip ir visu lietuvių atgimimu, todėl jis nuėjo savu keliu, be mūsų, deja, daugiausia buvo nukreiptas prieš mus. Dėl to nekaltinu mūsų praeities, netgi tos netolimos, nes kol lietuvių problemos nebūta, pagaliau nebuvo reikalo jų ir kelti. Kai prieš kelio-

Kostas Leončikas

lika metų prasidėjo lietuvių tautinis judėjimas, mūsų pareiga buvo iš karto juo užsiimti, padėti jam, paraginti, o ne žiūrėti iš šalies arba būti neveikliems. Galbūt lietuvių ir lenkų problema būtų pakrypusi kita linkme.

Norint su kuo nors gerai sugyventi, reikia jį pažinti, priartėti prie jo, pirmiausia mokėti jo kalbą. Niekada prie liaudies nepriartėsime, nepasieksime jos pasitikėjimo, jeigu nesugebėsime prabilti į ją, pataikyti į jos širdį ir įsitikinimus jos gimtąja kalba. Todėl labai karštai trokštu, kad Suvalkų lenkiškoje mokykloje kuo greičiau būtų dėstoma lietuvių kalba. Jaunimas, baigęs mokyklą, mokės literatūrinę kalbą ir sklandžiai kalbėti, dėl to susidomės lietuvių kalba, o per ją ir liaudimi, – gink Dieve, nereikia vykdyti nutautinimo ir polonizavimo, bet skirti savo darbus tik jų labui, – sugebės pasiekti jų pasitikėjimą ir dėkingumą.“

KOSTAS LEONČIKAS (g. 1944 m. rugsėjo 8 d. Klevuose) – Lenkijos lietuvių visuomenės veikėjas, mokytojas, žurnalo „Suvalkietis“ ir interneto portalo *punskas.pl* žurnalistas. Mokėsi Punsko licėjuje. Vėliau mokslus tęsė Valstybinėje technikos mokykloje Varšuvoje bei Balstogės aukštojoje inžinerijos mokykloje. Dirbo Balstogės energetikos įmonės savarankiškame vykdomų investicijų skyriuje, Suvalkų medžio drožlių plokščių gamykloje bei Suvalkų technikos mokyklų komplekse, kur dėstė elektrotechnikos ir elektronikos dalykus. Nuo 2005 m. pensininkas.

JOLANTA MALINAUSKAITĖ-VEKTORIENĖ

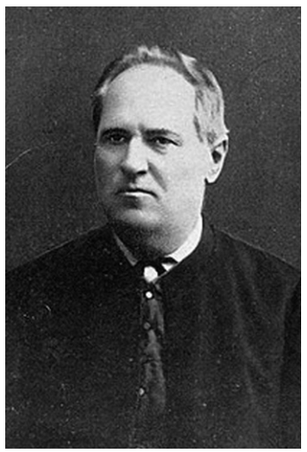
LIETUVIŠKI VAKARAI SUVALKUOSE: ISTORINIS PAVELDAS

Lietuviškų vakarų įtaka lietuvių kultūros išsaugojimui ir puoselėjimui bei tapatybės išlaikymui neįkainojama. Norint kalbėti apie šio renginio reikšmę ir raidą Suvalkuose, būtina atsižvelgti į bendrą reiškinio koncepciją. Todėl straipsnį sudarys 2 dalys. Pirmojoje, remdamasi Vytauto Maknio ir prof. Petro Bielskio publikacijomis, trumpai priminsiu lietuviškų vakarų judėjimo pradžią ir reikšmę Lietuvoje. Antroji dalis bus skirta lietuviškų vakarų istorijai Suvalkų krašte, akcentuojant Suvalkų lietuvių „Vienybės“ draugijos veiklą XX a. pradžioje. Šioje dalyje literatūros pagrindą sudarys 1905–1914 m. Seinuose leisto „Šaltinio“ straipsnių citatos bei istoriko Petro Vitkausko surinkta medžiaga.

Lietuviški vakarai – tautinio atgimimo švyturiai

Kalbant apie lietuvių tautinį atgimimą ir būsimos atkurtos Lietuvos valstybės pamatus, būtina vienareikšmiškai pabrėžti, kad viso to nebūtų be tautinio susivienijimo, vidinės dvasinės stiprybės ir tikėjimo savo kultūros šaknimis. Visa tai įkūnijo ir kaip vėliavą nešė lietuviški vakarai. Drąsiai galime teigti, kad lietuviški vakarai – tai masinis lietuvių kultūrinis sąjūdis, plitęs tiek visoje Lietuvoje, tiek ir išeivijoje, glaudžiai susijęs su lietuvių tautiniu atgimimu. Skaičiuojama, kad pats judėjimas truko apie trisdešimt metų (nuo 1885 m. iki maždaug 1917 m.), tai jis davė tvirtus pamatus tolesnei lietuvių kultūros sklaidai tarpukario ir vėlesniais metais. Teatro istorikas Vytautas Maknys skiria tris lietuviškų vakarų sąjūdžio tarpsnius:

- lietuvių išeivių teatras (veikęs JAV, Mažojoje Lietuvoje, Peterburge, Rygoje ir kitur);
- slapti lietuviški vakarai Lietuvoje;
- vieši lietuviški vakarai (po spaudos draudimo panaikinimo teatro sąjūdis daugiausiai inicijuotas įvairių meno draugijų: Vilniaus „Kanklių“ ir „Rūtos“, Kauno „Dainos“, Šiaulių „Varpo“ ir kt.).

Kun. Jonas Katelė, pirmųjų lietuviškų vakarų organizatorius

Slaptus vakarus Lietuvoje pradėta rengti XIX a. paskutiniame dešimtmetyje. Jie buvo susiję su JAV, Peterburge, Rygoje, Rytų Prūsijoje rengiamais lietuvių vakarais. Iš spaudos ir gaunamų laiškų buvo plačiai žinoma apie lietuvių išeivių teatrą ir kultūrinius renginius. Lietuvoje rengti vaidinimus, kaip ir dirbti bet kokį visuomeninį ar kultūrinį darbą, buvo uždrausta.

Vieni pirmųjų slaptų vaidinimų Lietuvoje buvo surengti Panemunėlyje. Čia 1872 m. apsigyveno kunigas Jonas Katelė, kuris pradėjo įvairiapusę švietėjišką veiklą. Nebuvo lietuviškų mokyklų, todėl jis pats mokė lietuviško rašto bei liaudies dainų, pramokusiems nurodė mokyti ir kitus. Panemunėlyje XIX a. paskutiniojo dešimtmečio pradžioje susikūrė „Žvaigždės“ draugija, kurios tikslas, kaip ir kitų to meto draugijų, buvo švietimas. Draugija, vadovaujama kunigo Jono Katelės, platino lietuvių spaudą, rinko tautosaką, rengė slaptus vaidinimus. Pirmas slaptas vaidinimas, Vaižganto pjesė „Nepadėjus nėr ko kasti“, Panemunėlio apylinkėse suvaidinta 1893 m. Naujikuose.

Išplitus slaptiems vakarams, išaugus teatrinei lietuvių veiklai, pradėta ieškoti galimybių vaidinti viešai. Pirmas viešas lietuviškas vakaras, turėjęs didelę reikšmę tolesnei lietuvių teatro ir kultūros raidai, buvo surengtas 1899 m. rugpjūčio 20 d. Palangoje, grafo Tiškevičiaus daržinėje. Lietuvių inteligentijos sumanymu, vietinio palangiškio kultūros veikėjo Liudo Vaineikio, taip pat kitų inteligentų – Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Povilo Višinskio, Augustino Janulaičio – dėka, patiems rengėjams vaidinant, parodytas pirmas viešas lietuviškas spektaklis Lietuvoje – Keturakio pjesė „Amerika pirtyje“.

Pagal Lietuvos administracinį suskirstymą XIX a. pabaigoje Palanga priklausė Kuršo gubernijai, tad šioje gubernijoje negaliojo tokie drastiški spaudos ir kultūrinės veiklos draudimo įstatymai kaip Vilniaus, Kauno, Suvalkų gubernijose. Šis lietuviškas vakaras susilaukė didelio susidomėjimo tiek vietinių žiūrovų ir publikos, tiek caro valdžios žandarų. Po Palangos vaidinimų panašūs vieši pasirodymai vyko Mintaujoje ir Liepojoje. Vieši vaidinimai Lietuvoje siekė didelio populiarumo. Carinė valdžia greitai ėmėsi įvairių represijų šiam procesui sustabdyti, bet nauji varžymai teatro entuziastų neveikė – Palangos vakaras padėjo ne tik plisti viešiems lietuviškiems vakarams, bet ir išaugti į masinį lietuvių pasipriešinimo sąjūdį, intensyvinti politinę kovą.

PALANGA.

Nedelioje, 8[illegible]20. d. rugpiuczio 1899 m.

LIETUVISZKAS MYLĖTOJ

SPEKTAKLIS

AMERIKA PIRTIJE

Pradės 8 valand. vakare.

XX a. pradžioje Lietuvoje, kaip ir visoje Rusijos imperijoje, stiprėjo revoliucinės nuotaikos. Jos palietė ir Lietuvos teatrinį gyvenimą: revoliucingai nusiteikusi visuomenė dažnai panaudodavo spektaklius antivyriausybinėms demonstracijoms. Vėliau, dar prieš 1905–1907 m. revoliuciją, caras neatlaikė spaudimo ir pradėjo daryti nuolaidų. 1904 m. gegužės 7 d. buvo panaikintas lietuviškos spaudos draudimas. Pradėta mažiau varžyti kultūrinę lietuvių veiklą, taigi revoliucinis pakilimas nemažai pakeitė viešąjį lietuvių gyvenimą. Lietuviškų vakarų organizatoriai bei vaidintojai pradėjo dirbti viešai, galėjo panaudoti savo organizacinius sugebėjimus, slaptuose vakaruose įgytą patirtį, kai kuriuos sceninio darbo įgūdžius. 1906 m. Seinuose leidžiamo savaitraščio „Šaltinis“ 10 nr. rašoma: „Daug yra šnekama ir daroma platinimui taip vadinamų „lietuviškų vakarų“. Kuone kiekviename „Vilniaus žinių“ ir kitų laikraščių numeryje atrasi rinkimus tam tikslui aukų, pasidžiaugimus iš gerai pavykusių vakarų ir apgarsinimus, jog tada ir tada buvo vaidinama Keturakio komedija: „Amerika pirtyje“ ir

t. t. Tveriasi ir susitveria teatrališkos draugijos. Kiek tie vakarai atneša naudos, daug yra apie tai sakoma ir rašoma. Vieni žiūri į teatrus kaip didžiai naudingus, o net reikalingus daiktus mūsų tautiškam susipratimui. Vaizdeliuose, eilėse, dainose atrasi daug minčių, kurios iš tiesų daro nemaža gero. […] kun. J. Til-is.“

Didelę reikšmę teatriniam gyvenimui turėjo viešai pradėjusių kurtis kultūrinių ir kitokių draugijų veikla. Šios draugijos, Vilniaus „Kanklės“ ir „Rūta“, Kauno „Daina“, Šiaulių „Varpas“ ir kitos, tapo vienos didžiausių XX a. pradžios viešų lietuviškų vakarų organizavimo iniciatorių. Pirmieji vieši vakarai susilaukė labai didelio visuomenės dėmesio. Draugijų veikla virto ne tik savotiškomis politinėmis bei tautinėmis demonstracijomis, viena iš pagrindinių visuomeninio bei kultūrinio darbo formų, bet XX a. antrame dešimtmetyje persiorganizavo į profesionalaus meno atlikimo kolektyvus ir organizacijas.

Aktoriai neturėjo teatrinio išsilavinimo. Vakarų rengimas pirmiausia buvo viena iš mokslus einančios jaunuomenės visuomeninės veiklos formų. Grįžę atostogų studentai ar vyresni mokiniai sudarydavo vaidintojų trupę, kuri per vasarą paruošdavo po kelis veikalus ir juos pakartotinai suvaidindavo gretimuose kaimuose ar bažnytkaimiuose. Kiek vėliau atsirado žymūs jaunimo talkininkai kultūrinio darbo srityje – mokytojai. Taigi dažniausiai lietuviškų vakarų sumanytojai, režisieriai būdavo inteligentai, neretai – studentai. Vaidindavo tie, ką pavykdavo įtraukti į vaidinimą – labiau išprusę sodiečiai, išdaigininkai, pasakotojai, žaidimų bei įvairių pramogų dalyviai. Lietuviškų vakarų kūrėjai spektakliuose perėmė šeimos ir etnografinių švenčių: vestuvių, darbų pabaigtuvių, vakaronių ir t. t., išryškėjusią improvizacijų, persirengėlių tradiciją. Vaidintojams lietuviški vakarai buvo nauja forma savo meniniams sugebėjimams parodyti, tradicijos keliu iš kartos į kartą perteikiant tautos teatro palikimą.

Organizuojant lietuviškus vakarus sunku buvo surasti patalpas repeticijoms bei vaidinimams. Kaimuose tokias erdves atstodavo tušti klojimai (lietuviški vakarai neretai buvo vadinami *klojimų vakarais,* iš čia kilęs ir *klojimo teatro* pavadinimas). Vasarą likę tušti klojimai būdavo labai talpūs, o įrengus scenos pakylą bei suolus, gerai pasitarnaudavo lietuviškiems vakarams. Klojimai būdavo gražiai išpuošiami, kelias į klojimą apstatomas berželiais, vakare nušvisdavo įmantriai kaimo menininkų išpuoštų žibintų eilė, įeinamosios klojimo durys buvo papuoštos vainikais, žalumynais, gėlėmis. Klojimai vakarams būdavo įrengiami atokiau nuo kelio, juos pasiekti buvo galima tik siauru takeliu per pasėlius.

Prof. Petras Bielskis (g. 1935) – režisierius, teatrologas

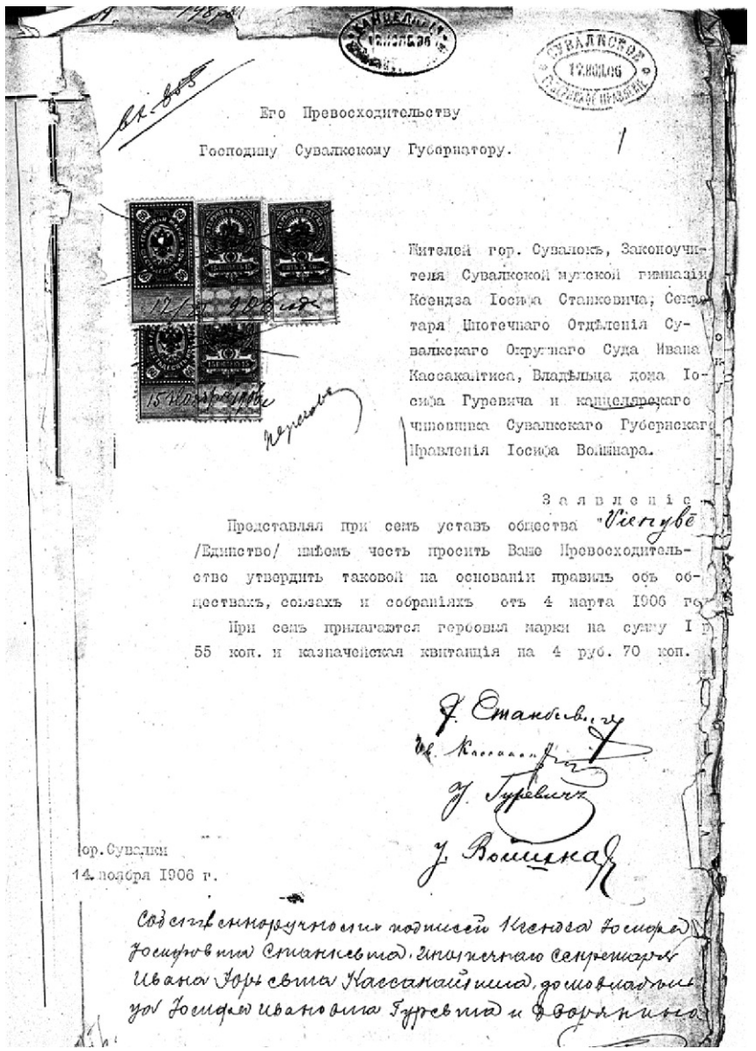
Lietuviškų vakarų metu vykdavo ne tik vaidinimas, bet ir deklamacijos, vadinamieji „gyvieji paveikslai“, buvo atliekamos liaudies dainos, tautiniai šokiai, vokalinė ir instrumentinė muzika, kartais būdavo skaitomos paskaitos. Svarbiausia programos dalis buvo vaidinimas (dažniausiai nedidelė pjesė), dainavimas ir deklamacijos. Tik žymiai vėliau didesniuose miestuose, kuriuose išaugo specialios teatro draugijos, sugebėjusios pastatyti stambius veikalus, programą sudarydavo tik vaidinimas. Miestuose būdavo ruošiami choro ir instrumentiniai bei vokaliniai koncertai be vaidinimų. Kaimo lietuviškuose vakaruose programą paprastai sudarė: vaidinimas, po jo būdavo deklamuojamos Maironio, Antano Baranausko, Vinco Kudirkos ir kitų poetų eilės. Viena mėgstamiausių lietuviškų vakarų programos dalių – „gyvieji paveikslai“. Jų pradininkas bei dailininkas Antanas Žmuidzinavičius. Šį teatrinį žanrą kūrė žmonių grupė ar vienas vaidintojas. Paveikslų tematika buvo plati ir įvairi (pvz.: „Gedimino laidotuvės“, „Šienpjūviai“, „Vaidilutės prie aukuro“, „Lietuviai senovėje, baudžiavai esant“ ir kt.), statomi tam tikrame fone, su atitinkama dekoracija, atlikėjų grupės dekoratyviai apšviečiamos. „Gyvuosius paveikslus“ savo scenose rodė daugiausia didesnių miestų teatrinės draugijos, kurios turėjo gerą apšvietimą, dailininką dekoratorių bei kitas reikalingas sąlygas ir išteklius.

Dainos buvo būtina kiekvieno lietuviško vakaro programos dalis, net viena iš svarbiausiųjų, labiausiai visų mėgstama bei laukiama. Retas lietuviškas vakaras praeidavo be dainų, ir tai tik tada, kai dėl kažkokių priežasčių nebūdavo galima suorganizuoti choro. Suburti chorą ir jį tinkamai paruošti bei su juo pasirodyti savo apylinkėse stengėsi ne tik žymesnieji Lietuvos miestai, bet ir beveik kiekvienas bažnytkaimis. Žymiausi lietuviškų vakarų chorų vadovai, ištobulinę šį dainos ir teatro žanrą, paskatinę lietuvių dainų šventės atsiradimą: Stasys Šimkus, Juozas Tallat-Kelpša, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Juozas Naujalis, Vincas Nacevičius, Mykolas Leškevičius ir kiti.

Anot prof. P. Bielskio, visa klojimo kultūra susieta su pasipriešinimu, žūtbūtinėmis pastangomis išlaikyti tautinę nepriklausomybę, dvasinį mentalitetą, kūrybinį autonomiškumą. Tokią pačią funkciją tarpukaryje ir pokariu atliko Punsko krašto lietuvių teatrinis judėjimas

ar Juozo Gaidžio klojimo teatras Margionyse besipriešinantis lenkinimo politikai.

Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą Suvalkų kraštas buvo žymus lietuvių kultūros centras, ypač Seinai, kur veikė Seinų kunigų seminarija, „Šaltinio“ spaustuvė, „Žiburio“ draugija ir lietuviškos mokyklos.

Его Превосходительству

Господину Сувалкскому Губернатору.

Жителей гор. Сувалокъ, Законоучителя Сувалкской мужской гимназіи Ксендза Іосифа Станкевича, Секретаря Ипотечнаго Отдѣленія Сувалкскаго Окружнаго Суда Ивана Кассакаітиса, Владѣльца дома Іосифа Гуревича и канцелярскаго чиновника Сувалкскаго Губернскаго Правленія Іосифа Волянара.

Заявленіе.

Представляя при семъ уставъ общества „Vienybė“ /Единство/ имѣемъ честь просить Ваше Превосходительство утвердить таковой на основаніи правилъ объ обществахъ, союзахъ и собраніяхъ отъ 4 марта 1906 г.

При семъ прилагается гербовыя марки на сумму 1 р. 55 коп. и казначейская квитанція на 4 руб. 70 коп.

Гор. Сувалки
14. ноября 1906 г.

Содействительноручныя подписи Ксендза Іосифа Станкевича, Гимназическаго Секретаря Ивана Іосифовича Кассакайтиса, домовладѣльца Іосифа Іосифовича Гуревича и Фольварочнаго

Suvalkų lietuvių „Vienybės“ draugijos veikla XX a. pr.

Suvalkų lietuvių „Vienybės“ draugijos veikla nagrinėta ne viename straipsnyje ar leidinyje. Ypač vertingas istoriko Petro Vitkausko straipsnis „Suvalkų lietuvių draugija „Vienybė“, publikuotas knygoje „Suvalkų lietuviai“ (sudarytojas Kazimieras Baranauskas), išleistoje 2007 m. „Aušros“ leidykloje. Autorius rėmėsi 1907–1914 m. leistų periodinių laikraščių („Lietuvos ūkininkas“, „Vilniaus žinios“, „Šaltinis“, „Viltis“, „Lietuvos žinios“) informacija ir publikacijomis. Nepaprastai smalsu vartyti ir Jono Juravičiaus sudarytą knygą „XX a. pradžios lietuvių gyvenimas „Šaltinio“ puslapiuose“, išleistą 2015 m. toje pačioje Punsko „Aušros“ leidykloje.

Suvalkų kraštas istoriškai buvo lietuvių ir lenkų kultūrų sandūros vieta. Šis regionas atliko svarbų vaidmenį lietuvių tautinio atgimimo laikotarpiu. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje lietuvių visuomeniniame gyvenime svarbią vietą užėmė įvairios draugijos. Jos tapo reikšmingu tautinės veiklos elementu ir telkė žmones, siekiančius dirbti ne tik savo ar savo šeimos gerovei, bet ir visos tautos labui.

Viena iš tokių organizacijų buvo „Vienybės“ draugija, įkurta Suvalkuose. Ji pradėjo veikti 1907 m. vasario 11 d., kai Rusijos valdžia patvirtino jos įstatus. Įstatai buvo patvirtinti anksčiau, 1907 m. sausio 8 d., o juos pasirašė kunigas Juozas Stankevičius, Juozas Vaišnora, Juozas Gurevičius ir Jonas Kasakaitis. Vienos pirmųjų informacijų apie Suvalkų „Vienybės“ draugiją spausdintos 1907 m. Seinų „Šaltinyje“:

Suvalkai. Įstatus lietuvių draugijos „Vienybė“ p. gubernatorius 20 d. sausio šių m. patvirtino. Įkūrėjai: kun. Juozas Stankevičius, Jonas Kasakaitis, Juozas Gurevičius ir Juozas Vaišnora. Draugijos tikslas: apšvietimo išplatinimas ir pakėlimas kultūros tarpe lietuvių, gyvenančių Suvalkų mieste ir apylinkėse.

„Šaltinis“, 1907 m., Nr. 8, p. 123

Draugijos įstatai

Suvalkai. „Šaltinio“ Nr. 8 jau buvo minėta apie susitvėrimą Suvalkuose lietuvių draugijos vardu „Vienybė“. Turiu pridurt, kad minėtosios draugijos nariu gali būti abiejų lyčių ypatos, skaitančios save lietuviais, gyvenančios kaip Suvalkų mieste, taip ir apylinkėse. Metinė narių mokestis ne mažiau kaip 3 rubliai. Į draugijos valdybą išrinkta: pirmsėdžiu kun. Stankevičius, sekretorium – Juozas Vaišnoras, kasierium – Juozas Marčiukaitis, knygininku – kun. Povilai-

tis. Valdybos nariais: p.p. Gabrielė Bleževičiūtė, kun. J. Bacevičius ir Jonas Kasakaitis. Norinčiųjų prisirašyt prie draugijos meldžiame kreiptis prie minėtųjų ypatų, išrinktųjų į valdybos narius. Valdybos sekretorius J. Vaišnoras.

„Šaltinis“, 1907 m., Nr. 11, p. 171

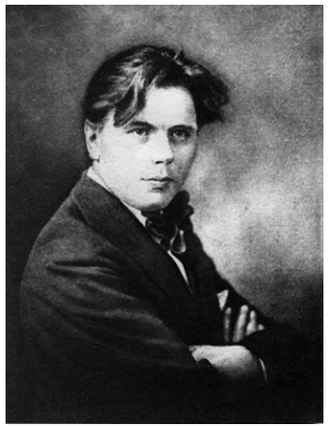
Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro komitetas. Sėdi iš kairės: Ona Žebrauskaitė, Juozas Stankevičius (vienas iš Suvalkų lietuvių draugijos „Vienybė“ steigėjų), Jonas Basanavičius, Veronika Alseikienė ir Pranas Bieliauskas. Stovi iš kairės: Jurgis Šlapelis, Petras Kraujalis ir Vladas Jezukevičius

Pagrindinis draugijos tikslas buvo vienyti Suvalkuose ir apylinkėse gyvenančius lietuvius, kelti jų švietimo bei kultūros lygį ir remti į mokslus einantį lietuvių jaunimą. Draugija tapo svarbiu lietuviško gyvenimo centru, skatino tautinį sąmoningumą, kultūrinę veiklą ir švietimą.

Pirmuoju draugijos pirmininku buvo išrinktas kunigas Juozas Stankevičius. Sekretoriaus pareigas ėjo Juozas Vaišnora, iždininko – Juozas Marčiukaitis, o knygininko – kunigas Simas Povilaitis. Valdybos nariais buvo taip pat: Gabrielė Blaževičiūtė, kunigas Jonas Bacevičius ir Jonas Kasakaitis. Vėliau draugijos pirmininko pareigos perduotos kitiems asmenims, nes 1908 m. J. Stankevičius tapo Lietuvių mokslo draugijos Vilniuje nariu ir aktyviai bendradarbiavo su šios draugijos pirmininku Jonu Basanavičiumi. Artima draugystė su lietuvių tautinio atgimimo veikėju Jonu Basanavičiumi paskatino pastarąjį keletą kartų apsilankyti Suvalkuose.

Draugijoje buvo daugiau kaip 70 narių, tarp jų nemažai apylinkės kunigų, keli mokytojai, valstybės tarnautojai, tarnaitės ir kitų profesijų atstovai. Vis dėlto pradžioje veikti nebuvo lengva, nes Suvalkuose trūko lietuvių inteligentų, galinčių aktyviai įsitraukti į visuomeninę veiklą. Pirmoji draugijos būstinė buvusi Kauno gatvėje, pono Pstrovskio name.

Viena pirmųjų draugijos iniciatyvų buvo mišriojo choro įkūrimas. Jam vadovauti sutiko muzikantas p. Grinkevičius. Repeticijos vyko privačiame ponios Ciesorienės bute, nes draugija dar neturėjo savo patalpų. Į chorą įsitraukė nemažai dainininkų, ypač jaunų moterų. Vėliau vadovavimą perėmė Juozas Marčiukaitis. Šis choras reikšmingai prisidėjo prie Suvalkų lietuvių tautinės savimonės stiprinimo.

Stasys Šimkus

Draugijai taip pat pavyko gauti leidimą įsteigti knygyną. Buvo nupirkta knygų, užsakyta lietuviškų laikraščių. Šis knygynas tapo svarbia lietuvių susibūrimo ir kultūrinės veiklos vieta.

Svarbi draugijos veiklos dalis buvo lietuviškų vakarų organizavimas. Pirmas lietuviškas vakaras įvyko 1908 m. sausio 8 d. miesto klube. Jo metu buvo suvaidinta vieno veiksmo komedija „Nutrūko“, pasakytas monologas „Ponaitis“, o choras atliko kelias lietuvių liaudies dainas. Dainininkus parengė Varšuvos konservatorijos studentas Stasys Šimkus. Vakaras baigėsi bendrais šokiais. 1908 m. vasario 2 d. „Vienybė“ surengė kitą vakarą. J. Marčiukaičio vadovaujamas choras padainavo septynias dainas. Gausiai susirinkusi publika buvo patenkinta koncertu, o bendri pasilinksminimai ir šokiai tęsėsi iki paryčių. „Šaltinyje“ apie tai rašyta: *Suvalkai. Teatras. 21 sausio dieną čia buvo lietuviškas teatras. Vaidinti pradėta pusiau devintos, o pabaigta po vienuoliktai. Teatrą surengė vietinė lietuvių draugija „Vienybė“. Vaidinta komedija „Nutrūko“ ir atliktas monoliogas „Ponaitis“. Per vakarą buvo taipogi dainos. Chorą vedė p. Šimkus, Varšavos konservatorijos mokinys. Dainos publikai labai patiko, patiko žiūrėtojams taipogi dainininkų tautiškieji rūbai. Artistai mylėtojai savo roles atliko gerai. Po vaidinimų ir dainų prasidėjo šokiai. Publikos buvo pilna salė. Visi teatru pilnai pakakinti.*

„Šaltinis“, 1908 m., Nr. 2, p. 28

1908 m. vasario 16 d. „Vienybės“ draugija sušaukė visuotinį narių susirinkimą. Jam pirmininkavo J. Matulevičius. Valdybos pateikto-

je ataskaitoje buvo nurodyta, kas nuveikta pirmaisiais veiklos metais: įsteigtas knygynas su 139 knygomis, surengti du vakarai – vienas šeimyniškasis be bilietų, o kitas su bilietais miesto klubo salėje. Gautas pelnas skirtas pašalpai dviem lietuviams mokiniams.

1908 m. balandžio 26 d. „Aušros“ minėjimo proga draugija surengė šeimyniškąjį vakarą. Choras sugiedojo himną, atliko keletą dainų, buvo deklamuojamos eilės ir perskaityti trys referatai. Tų pačių metų lapkričio 7 d. ir lapkričio 13 d. „Vienybė“ suorganizavo dar du šeimyniškuosius vakarus. Pirmojo vakaro metu skambėjo lietuviškos dainos, fortepijono melodijos, smuiko muzika, vyko deklamavimas, skaitymai ir šokiai. Antrojo vakaro metu draugijos pirmininkas J. Matulevičius perskaitė du referatus: „Kalbų pradžia“ ir „Lietuvių kalbos ypatybės“.

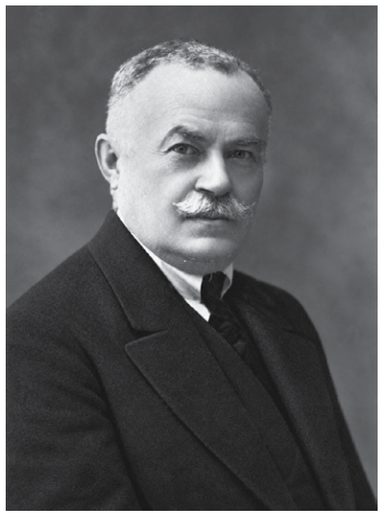
Suvalkai. Lietuvių vakaras. Lapkričio 13 (26) d. „Vienybės“ buvo surengtas lietuvių šeimyniškas vakaras. Susirinko svečių gana daug. Vakaro buvo sekanti programa: p. prof. Matulevičius, „Vienybės“ pirmininkas, paskaitė referatą „Apie kalbų pradžią abelnai ir lietuviškos kalbos ypatingai“. Gerb. profesorius, kalbėdamas apie kalbas, paaiškino lietuvių kalbos senoviškumą, turtingumą ir grožį, pažymėjo kaip mokytų vyrų aukštai statoma mūsų kalba, prirodinėjo, kas jos prieteliai ir neprieteliai; lenkams už jų skandalus kovoje su lietuvių kalba ir už jos pravardžiavimą „pagoniška“ gerb. profesorius išreiškė papeikimą. Lietuvius gi ragino mylėti savo kalbą. Ilgas rankų plojimas salėje, pabaigus kalbėti, rodė, kaip malonu visiems buvo jo klausyties. Po neilgos pertraukos klausytojų jausmai maginosi maloniais smuikų ir choro garsais; sudeklamuota keletas patriotiškų Maironio eilučių, didesniam rodos pakėlimui dvasios, kurios ir taip Suvalkiečiuos regima nemaža. Visi pasiliko vakaru užganėdinti. Užsibaigė vakaras, kaip paprastai, tautiškais ir šiaip šokiais. Ten buvęs.

„Šaltinis“, 1908 m., Nr. 47, p. 746

Naujiems metams buvo išrinkta septynių asmenų draugijos valdyba: pirmininku tapo J. Matulevičius, sekretoriumi išrinktas kun. P. Baltrušaitis, iždininku – J. Marčiukaitis, knygininku – kun. S. Povilaitis. Valdybos nariais buvo taip pat: J. Kasakaitis, J. Penčyla ir J. Strivinskas. Į revizijos komisiją išrinkti: V. Jakubauskas, Kazys Burokevičius ir Martynas Krukonis.

Antrais savo gyvavimo metais „Vienybės“ draugijai pavyko išsirūpinti leidimą rengti vakarinius kursus suaugusiesiems pagal vienklasių pradinių mokyklų programą. Taip ruoštasi pradėti aktyvesnį švietimo darbą.

1909 m. sausio 11 d. miesto klubo salėje buvo parodytas vaidinimas – dviejų veiksmų komedija „Vaito piršlybos“. Albino Jasenausko vadovaujamas mišrusis choras atliko septynias tautines dainas. K. Grinkevičius griežė smuiku, o A. Jasenauskas skambino fortepijonu. A. Jasenauskas (fortepijonas), K. Grinkevičius (pirmasis smuikas), J. Marčiukaitis (altas) ir A. Grinkevičius (violončelė) – atliko Liudviko van Bethoveno kvartetą. Vakaro pabaigoje vyko šokiai, buvo „skrajojanti krasa“ ir konfeti. Renginio metu organizatoriai surinko 54 rublius, kurie buvo skirti suaugusiųjų kursams organizuoti. „Vienybės“ rengiamiems vakarams buvo būdingi šokiai iki ankstyvo ryto. Tokie vakarai ne tik suteikdavo pramogų, bet ir šviesdavo susirinkusiuosius, ugdė tautinį sąmoningumą.

Juozas Marčiukaitis

1909 m. gegužės 8 d. Suvalkų „Vienybė“ ir vėl surengė šeimyniškąjį vakarą. Jo metu kun. Čižauskas skaitė paskaitą „Lietuvio būdo ydos ir jo gerosios pusės“, pateikė tuometinio gyvenimo ir istorinių įvykių pavyzdžių bei palyginimų. Antroje vakaro dalyje pasirodė J. Marčiukaičio vadovaujamas mišrusis choras, skambėjo muzika, vyko šokiai.

Suvalkai. Čionai yra nemaža lietuvių, daugiausia gi inteligentų – valdininkų ir tarnaičių. 1907 metais susitvėrė net ir lietuvių draugija „Vienybė“. Iš pradžių tai draugijai klojosi neblogai: surengė kelis vakarus-vakarėlius, įsteigė vakarinius kursus suaugusiems, įsteigė knygyną. Bet ilgainiui pirmutinis karštis ėmė nykti. Daugiausia, su tikru pasišventimu, dabar dirba p. Matulevičius, vakarinių suaugusiems kursų mokytojas. Yra ir daugiau dirbančių vyrų, ir ačiū jiems greitu laiku tikimėsi sulaukti kokios nors pramogėlės, t. y. šeimyniško vakarėlio. P. S. Toks vakaras, kaip praneša „Vienybės“ sekretorius, p. Vaišnoras, jau turėjęs būti lapkričio 19 d. (n. st.). Programa šia kokia: vietinis choras, p. Marčiukaičio vedamas, padainavo keletą tautiškų dainų, paskui deklamacijos, paskaitos ir pabaigoje šokiai.

„Šaltinis“, 1910 m., Nr. 46, p. 733

Tuo laikmečiu lietuvių Suvalkuose gyventa apie 400, tačiau draugijai priklausė apie 80 narių – tai buvo apylinkės kunigai, valstybės tarnautojai, tarnaitės ir kt. Ant jų pečių atgulė „Vienybės“ veikla, kuri

ypač reikšminga kultūros srityje. Petro Vitkausko straipsnyje rasime informaciją, kad 1908 m. apie draugiją rašyta vietiniame lenkų laikraštyje „Tygodnik Suwalski“ ir visuotiniame „Gazeta Codzienna“, kuriuose nurodytas klaidingas lietuvių skaičius. Autorius cituoja „Vilniaus žinių“ 1908 m. 39 nr. paskelbtą informaciją:

Lietuviškai kalbančių asmenų buvę per 400, jau nekalbant apie tuos, kurie, lietuviai būdami, nemokėjo ar nenorėjo kalbėti lietuviškai. Lietuvių mokinių būta daugiau nei 30, o valdininkų – arti 100, neskaitant jų šeimų. Lietuvių buvę ir namų savininkų.

Tiesa, lietuviškuose vakaruose lankėsi daug lenkų, bet nereikia pamiršti, jog lietuviai taip pat lankė lenkų vakarus ir tai buvo mandagus skolos grąžinimas, o ne politinis žaidimas.

„Vienybės“ veiklą sunkino įvairūs šmeižtai, lietuviško užrašo ant draugijos durų naikinimas (tai pasitaikė ne kartą), taip pat atvejai, kai iš repeticijų grįžtančioms dainininkėms buvo pastojamas kelias. 1909 m. laikraščio „Viltis“ 55 nr. rašoma: […] *„Vienybės“ darbą sunkino įvairūs šmeižtai, lietuviško užrašo ant durų užtepliojimas ar net grįžtančioms iš repeticijų dainininkėms kelio pastojimas. Tuo būdu stengtasi palaužti suvalkiečių vienybę, kurios tikslas buvo išplėšti lietuvius iš lenkintojų globos. Rodos, menkas dalykas lietuviškas užrašas, o buvo mažiausiai keliolika kartų užtepliotas ar nuluptas. Taip pat būdavę ir kitokių skaudžių dalykų. Sakykim, narys išstodavo iš*

Namas Peterburgo g. (dabar T. Kosciuškos g.)

draugijos todėl, kad jam buvo gėda susidėti su lietuviais prieš lenkų ponus. Vėliau toks išgama neleisdavo sūnaus gimnazijoje į lietuvių kalbos pamokas, nors jo kitas sūnus mokėsi universitete dėl lietuvių stipendijos. Pasirodo, kad nutautėliai ne kartą labiau kenkė negu svetimi. […]

„Vienybės“ draugijos visuotinis susirinkimas įvyko 1910 m. vasario 16 d. Kadangi jos būstinė sudegė per gaisrą, susirinkimas surengtas p. Marčiukaičio bute, esančiame Peterburgo gatvėje 44. Susirinkimo metu valdyba pateikė 1909 m. veiklos ataskaitą. Į naują valdybą buvo išrinkti: J. Matulevičius (pirmininkas), J. Vaišnora (sekretorius), J. Marčiukaitis (iždininkas), kun. S. Povilaitis (knygininkas), o nariais tapo: kun. J. Stankevičius, kun. P. Baltrušaitis ir J. Stravinskas. Į revizijos komisiją išrinkti S. Sakalauskas, K. Grinkevičius ir P. Karaliūnas. Susirinkimo metu taip pat nutarta padidinti draugijos knygyną ir išsinuomoti naujas patalpas.

1911 m. vasario 19 d. Suvalkų „Vienybė“ miesto klubo salėje surengė trečią vakarą su bilietais. Jo metu buvo suvaidinta Keturakio komedija „Amerika pirtyje“. Taip pat pasirodė draugijos choras, o vakaro pabaigoje vyko šokiai.

Tų pačių metų balandžio 2 d. vykusiame visuotiniame susirinkime buvo pateikta 1910 m. veiklos ataskaita. Susirinkimui pirmininkavo J. Matulevičius. Ataskaitoje nurodyta, kad 1910 m. „Vienybės“ draugija turėjo 56 narius, iš kurių 31 buvo sumokėjęs nario mokestį. Valdyba per metus posėdžiavo šešis kartus. Draugijos būstinėje buvo surengti trys šeimyniškieji vakarai ir vienas viešas vakaras miesto klubo salėje. Valdyba nutarė nupirkti naujų knygų, užsakyti laikraščių „Viltis“, „Lietuvaitė“, „Draugija“ ir „Litva“.

1911 m. į draugijos valdybą buvo išrinkti: Jonas Daugėla (pirmininkas), Juozas Vaišnora (sekretorius), Juozas Marčiukaitis (iždininkas), kun. Simas Povilaitis (knygininkas), o valdybos nariais tapo Juozas Brazaitis ir kun. Pranas Baltrušaitis. 1911 m. lietuviški šeimyniškieji vakarai surengti gegužės 6 d., lapkričio 26 d. ir gruodžio 17 d.

1912 m. balandžio 1 d. sušauktas metinis draugijos susirinkimas, kuriame pateikta 1911 m. veiklos ataskaita. Tuo metu draugija turėjo 55 narius, iš kurių 33 buvo sumokėję nario mokestį. Valdyba per metus surengė šešis posėdžius. Taip pat buvo pateikta šešių viešųjų vakarų ataskaita. Tais metais pavyko pradėti vakarinius kursus suaugusiesiems, bet dėl didelių šalčių ir mokytojo ligos jie buvo laikinai nutraukti. Susirinkime taip pat išrinkta nauja valdyba ir revizijos komisija. Į valdybą pateko: kun. P. Baltrušaitis (pirmininkas), J. Vaišnora

(sekretorius), S. Sakalauskas (iždininkas), kun. S. Povilaitis (knygininkas), o nariais tapo J. Marčiukaitis, J. Katreiva ir J. Daugėla. Tais pačiais metais lietuviški šeimyniškieji vakarai vyko gegužės 5 d. ir lapkričio 16 d. Tuo metu chorui pradėjo vadovauti p. Grinkevičius. Tačiau pastebėta, kad į vakarus susirinkdavo vis mažiau lietuvių.

1913 m. sausio 12 d. „Vienybės“ salėje surengtas šeimyniškasis vakaras, kurio metu skambėjo dainos ir vyko šokiai. Kitas koncertas suorganizuotas balandžio 27 d. miesto klubo salėje. Jo metu skambėjo dainos, muzika, buvo deklamuojamos Maironio eilės. Draugijos chorui tuo metu vadovavo J. Neimontas. Vakaro pelnas skirtas prie draugijos organizuojamiems vakariniams kursams remti. Vis dėlto publikos susirinko nedaug. Be aktyvių „Vienybės“ veikėjų J. Matulevičiaus ir J. Marčiukaičio organizuoti vakarus darėsi vis sunkiau, todėl jų rengimas pamažu ėmė silpti.

1913–1914 m. žiemą „Vienybės“ draugija surengė tris šeimyniškuosius vakarus. Jų metu skambėjo dainos, vyko šokiai, buvo naudojama vadinamoji „skrajojanti krasa“, padeklamuota keletas eilėraščių. Tačiau nemalonią nuotaiką kėlė tai, kad vis daugiau lietuvių draugijos narių vengė dalyvauti šiuose vakaruose. Draugijai gavus leidimą vakariniuose kursuose mokyti neraštingus ar mažai raštingus suaugusiuosius, kursus vesti buvo patikėta mokytojui J. Matulevičiui. Iš pradžių darbas sekėsi labai gerai, bet jam išvykus kursų išlaikyti nepavyko ir galiausiai jie visai nutrūko.

Silpnėjant draugijos dvasiniam gyvenimui, pablogėjo ir jos materialinė padėtis. Nariai vis rečiau mokėjo nario mokestį, buvo atsisakyta rengti pelningus viešuosius vakarus, o kitų pajamų šaltinių nebuvo. Draugija susidūrė su rimtu lėšų trūkumu. Dėl to buvo sušauktas visuotinis susirinkimas, kurio metu nutarta kitais metais vakarėliams nenuomoti salės.

1914 m. gegužės 31 d. „Vienybės“ salėje buvo surengtas paskutinis šeimyniškasis vakaras su dainomis ir šokiais, skirtas draugijos skoloms padengti. Tuo metu jau kilo reali grėsmė, kad nuo Joninių draugija nebeturės patalpų susirinkimams, todėl jos veikla dar labiau susiaurės.

Lietuviai moksleiviai, baigę mokslus, retai pasilikdavo gyventi Suvalkuose, o jei kuris ir likdavo, dažnai ištirpdavo kitataučių aplinkoje. Dėl to mieste ėmė trūkti jaunų ir energingų draugijos veikėjų. Išvykus seniesiems „Vienybės“ ramsčiams, stigo inteligentijos ir lietuvių šviesuomenės, galinčios paskatinti visuomenę aktyvesnei veiklai. Šios spragos nebuvo kam užpildyti.

Suvalkų choristės 1910 m.

Rengiant draugijos vaidinimus daugiausia prisidėjo J. Vaišnora, Stalioraitis, Marcinkaitis ir kiti nariai bei atlikėjai. Iš viso buvo pastatyti trys vaidinimai. Dažniausiai vaidino ir chore dalyvavo šie asmenys: J. Vaišnora, Ona Lastauskaitė, Židžiūnas, Karaliūtė, Šalinis, Zubrickas, Marčiukaitytė, Jakubauskas, Astrauskas ir kiti.

Draugijos mišrusis choras veikė nuo 1907 m. ir vienijo daugiau kaip 30 dalyvių. Iš pradžių jam vadovavo Grinkevičius, vėliau – Juozas Marčiukaitis (1907–1912 m.), po jo vėl Grinkevičius, o dar vėliau – Neimontas. Chorui taip pat geranoriškai talkino kompozitorius Stasys Šimkus ir muzikantas kun. Albinas Jasenauskas. Turimais duomenimis, „Vienybės“ choras scenoje pasirodė bent penkiolika kartų ir visuomet žavėjo Suvalkų lietuvius skambiais balsais. Choro repertuaras: „Lietuva brangi“, „Motuš, motušė“, „Saulelė raudona“, „Gegužinė daina“, „Ant kalno karklai“, „Lietuva, Tėvyne mūsų“, „Šėriau žirgelį“, „Noriu miego“, Eremino „Lakštingalėle, mielas paukšteli“, Naujalio „Garnys“, S. Šimkaus „Sėdžiu už stalelio“ ir „Ko liūdi, putinėli“, „Keleivių daina“, „Pavasario saulelė šviečia“, „Kada noriu, tada verkiu“, „Pasisėjau žalią rūtą“, S. Šimkaus „Kur bakūžė samanota“, „Ant marių krantelio“, „Lietuvos grožybė“, „Oi rūta, rūta“ ir M. K. Čiurlionio dainos.

Per savo veiklos laikotarpį „Vienybės“ draugija surengė apie devynis viešuosius ir apie dvidešimt šeimyniškųjų vakarų. Jų metu buvo parodyti trys vaidinimai, du monologai, surengti penki koncertai su smuiku, fortepijonu ir violončele bei solistų ir duetų pasirodymai,

Jolanta Malinauskaitė-Vektorienė

buvo deklamuojamos eilės, skaityti referatai ir paskaitos. Referatai: mokytojas Jakubauskas – „Lietuvių lenkinimas ir kova už spaudą lotyniškomis lietuviškomis raidėmis“, kunigas Simonaitis – „Peržvalga lietuviškųjų spausdinių“, mokytojas Matulevičius – „Spauda“, mokytojas Jakubauskas – „Mūšis ties Žalgiriu“, prof. Matulevičius – „Kalbų pradžia“ ir „Lietuvių kalbos ypatybės“, kun. Čižauskas – „Lietuvio būdo ydos ir jo gerosios pusės“. Šokti lietuvių liaudies šokiai: „Aguonėlė“, „Radastėlė“, „Rūtelė“, „Suktinis“. Vakaruose niekada netrūkdavo „skrajojančios krasos“, konfeti, bufeto ir šokių.

Draugijai taip pat pavyko įsteigti vakarinius kursus suaugusiesiems, kuriems vadovavo Suvalkų berniukų gimnazijos mokytojas pensininkas J. Matulevičius. Draugijos pastangomis buvo įkurtas knygynas, kuriame atsirado daugiau kaip 140 knygų ir prenumeruojami 5–7 lietuviški laikraščiai. Čia mielai lankėsi mažiau išsilavinę lietuviai, ypač tarnaitės ir kiti asmenys, kurie ne visada galėjo patys įsigyti knygų.

Pirmojo pasaulinio karo įvykiai galutinai nutraukė Suvalkų lietuvių „Vienybės“ draugijos veiklą.

Šaltiniai

1. Baranauskas, K. „Jonas Kasakaitis – teisininkas, varpininkas, mokytojas“, in: *Suvalkietis*, Nr. 2010/01/61.
2. Bielskis, P. 1999. *Lietuvos klojimo teatras*. Klaipėda.
3. Maknys, V. 1972. *Lietuvių teatro raidos bruožai*. Vilnius.
4. Vitkauskas, P. „Suvalkų lietuvių draugija „Vienybė“, in: *Suvalkų lietuviai*. Sudarytojas K. Baranauskas. Punskas: „Aušros“ leidykla, 2007.
5. *XX a. pradžios lietuvių gyvenimas „Šaltinio“ puslapiuose*. Sudarytojas J. Juravičius. Punskas: „Aušros“ leidykla, 2015.

JOLANTA MALINAUSKAITĖ-VEKTORIENĖ (g. 1984 m. vasario 4 d. Šlynakiemio kaime) – režisierė, Lenkijos lietuvių visuomenės ir kultūros veikėja, žurnalo „Šaltinis“ redaktorė, Suvalkų lietuvių švietimo įstaigų steigėja.

Mokėsi Punsko pagrindinėje mokykloje ir Punsko lietuvių licėjuje. Vytauto Didžiojo universitete baigė menotyros-teatrologijos studijas, Vilniaus pedagoginiame universitete studijavo teatro edukologiją. Dirbo Punsko lietuvių kultūros namų Klojimo teatro režisiere, vadovavo dramos studijai, jaunių teatrui „Kregždė“ ir vaikų teatrui „Kregždutė“. Organizuoja klojimo teatrų festivalius, yra „Melpomenės drugelių“ apdovanojimų iniciatorė. Redagavo ketvirtinį leidinį „Šaltinis“.

Kuria eiles, dalyvauja Poezijos pavasario renginiuose. 2004 m. jai paskirta Lietuvos studentų Prano Lemberto literatūrinio konkurso premija. 2011 m. pastatė spektaklį „Pasaka apie Čiurlionį“, skirtą M. K. Čiurlionio atminimui; tais pačiais metais teatrų festivalyje „Vaš vichod“ Rusijoje išrinkta geriausia festivalio aktore.

Ėjo Lenkijos lietuvių bendruomenės valdybos pirmininkės ir Seinų apskrities tarybos vicepirmininkės pareigas. Suvalkų lietuvių bendruomenės pirmininkė. Nuo 2020 m. Suvalkų lietuvių vaikų darželio, o 2023 m. – Suvalkų lietuvių pagrindinės mokyklos direktorė.

ALBINAS JARMALA

BŪDVIEČIO PRADŽIOS MOKYKLA: 1919–1944

Naujas mokyklos vedėjas ir jo pavaldinė

JONAS NAVICKAS gimė 1900 m. balandžio 2 d. Kapčiamiestyje. 1915 m. išvyko į Rusiją. Tuomet dar nebuvo baigęs pradžios mokyklos. Mokslus tęsė Rusijoje. 1917 m. baigė 5 klases (Aleksandrovsko mst., Ekaterinoslavo rėdyba, Odesos mokymo apygarda). 1918 m. su 5 klasių atestatu grįžo į Lietuvą. 1921 m. sausio 15 d. paskirtas Jančiulių pradžios mokyklos mokytoju. 1921 m. balandžio 1 d. J. Navickui suteikta I kategorijos mokytojo kvalifikacija. Nuo 1923 m. Padumblių pradžios mokyklos mokytojas, po kurio laiko perkeltas į Kapčiamiesčio pradžios mokyklą. Iš šios mokyklos J. Navickas 1926 m. rugsėjo 20 d. Švietimo ministro įsakymu Nr. 324 perkeltas į Būdviečio pradžios mokyklą dirbti vedėju. Ten 1927 m. sausio 15 d. įgijo VII tarnybos kategorijos antrojo trimečio priedą. Nuo 1928 m. rugsėjo 1 d. J. Navickas ėjo Buteliūnų pradžios mokyklos vedėjo pareigas. Į šią mokyklą jis buvo perkeltas jo paties prašymu. 1930-aisiais tapo Pertako pradžios mokyklos mokytoju. Kadangi tuo metu jis neturėjo reikalaujamo pradžios mokyklos mokytojo cenzo, kasmet jam buvo pratęsiamas leidimas dirbti kitais mokslo metais ir reikalauta, kad įgytų reikalingą kvalifikaciją. 1933 m. birželio 20 d. Švietimo ministro įsakymu A/Nr. 59 J. Navickas, taip ir neįgijęs įstatymu numatyto cenzo, nuo 1933 m. liepos 1 d. iš Pertako pradžios mokyklos mokytojo pareigų buvo atleistas.

J. Navickas buvo įsitraukęs ir į politinį šalies gyvenimą. Priklausė Krikščionių demokratų partijai.

ELENA ČEŠKEVIČIENĖ-MATUKONYTĖ gimė 1901 m. lapkričio 9 d. 1919 m. baigė „Ryto“ draugijos mokytojų kursus Vilniuje. Gavusi atitinkamą pažymėjimą, 1919 09 01–1921 09 01 dirbo Lieponių pradžios mokykloje. 1920–1921 m. vasaromis mokėsi mokytojų kursuose Marijampolėje. 1921 09 01–1923 05 30 Panemunykų pradžios mokyklos mokytoja. 1924 m. ir 1925 m. dirbo Pazapsių ir Didžiasalio mokyklose. 1925 m. gruodžio 27 d. E. Matukonytė ištekėjo ir tapo Češkevičiene. Tuomet ji darbavosi Kučiūnų pradžios mokykloje. 1926 m. rugsėjo 20 d. Švietimo ministro įsakymu E. Češkevičienė paskirta dirbti į Būdviečio pradžios mokyklą. Būdvietyje ji darbavosi vienerius metus. 1927 m. rugsėjo 17 d. įsakymu ji vėl grąžinta į Kučiūnų pradžios mokyklą dirbti mokytoja.

Julius Daugėla – tragiško likimo ilgametis
mokyklos vedėjas ir jo kolegos

Julius Daugėla

Julius Daugėla – ilgiausiai tarpukario metais mokytojavęs Būdviečio pradžios mokykloje. Šios mokyklos vedėjo pareigas ėjo net 13 metų.

JULIUS DAUGĖLA gimė 1898 m. liepos 8 d. Turgalaukyje, Liudvinavo vlsč., Marijampolės apskr. 1912 m. baigė Kalvarijos dviklasę mokyklą. Iki 1914 m. pats pasiruošė egzaminams keturioms gimnazijos klasėms, bet Pirmasis pasaulinis karas sutrukdė juos laikyti. 1917 m. baigė vokiečių valdžios įsteigtus keturių mėnesių kursus būsimiems mokytojams. Pirmoji J. Daugėlos kaip mokytojo darbovietė buvo Kalvarijos liaudies mokykla. Čia jis darbavosi 1917 09 15–1919 02 01. 1919 m. vasario 1 d. perkeltas į Gulbiniškių mokyklą (Jelenavo vlsč., prie Kalvarijos). 1919 06 10–1919 08 10 lankė Marijampolės vasaros mokytojų kursus. Nuo 1920 m. sausio 1 d. mokytojavo Žagariškių pradžios mokykloje (Sasnavos vlsč.). 1924 m. balandžio mėnesį J. Daugėla prie Marijampolės mokytojų seminarijos išlaikė egzaminus ir įgijo jaunesniojo mokytojo cenzą. Dirbdamas Žagariškių pradinėje mokykloje, 1927 m. lapkričio 11 d. gavo raštą iš Švietimo ministerijos, kuriuo pranešama, kad jam skiriamas VII tarnautojų kategorijos trečiasis trimečių priedas prie atlyginimo.

Nuo 1928 m. rugsėjo 1 d. J. Daugėla paskirtas Būdviečio pradžios mokyklos vedėju. Kaip tik tų metų pradžioje išėjo Švietimo ministerijos įsakymas apie privalomo pradžios mokslo įvedimą visuose Seinų apskrities valsčiuose. Taigi, naujajam mokyklos vedėjui atsirado naujų rūpesčių, kaip pritraukti į mokyklą ir tuos jaunuolius, kurie jos nelankė.

1929 m. pastatytas pradinės mokyklos pastatas, mūrinis (klasių dydis 48 kv. m). Prie mokyklos taip pat pastatytas kluonelis, malkinė, tvartelis (po vienu stogu). Mokyklai paskirta apie 2 ha 9764 kv. m žemės: medelynui, bandymams, daržui, pievoms. Žemė įkainuota 2.083 Lt. Mokyklos vedėjas Julius Daugėla (1898 – 1944 m.) (LCVA F 1248, ap. 2).

J. Daugėla Būdvietyje greitai įsijungė į visuomeninę veiklą, aktyviai reiškėsi vietos šaulių gyvenime. Būdviečio šauliai nebuvo atskiras formalus šaulių būrys. Jie priklausė platesniam Strumbagalvės šaulių būriui. Nepaisant to, Būdviečio šauliai gražiai darbavosi savo gyvenvietėje. 1934 m. Strumbagalvės šaulių būrys, kuriam priklausė Būdviečio šauliai, pastatė Būdvietyje Šaulių namus, organizavo orkestrą, chorą. Knygyne buvo apie 400 knygų. Savo vadu Strumbagalvės būrys išsirinko Būdviečio pradžios mokyklos vedėją J. Daugėlą. 1931 m. rugsėjo 8 d. jis buvo apdovanotas Vytauto Didžiojo ordino 3 laipsnio medaliu („Trimitas“, 1935, Nr. 7, p. 125).

1932 m. sausio 1 d. Būdviečio pradžios mokyklą lankė 140 mokinių. Žiemos metu nelankė 8 mokiniai. Mokykla buvo 4 metų kurso, 3 komplektų (Švietimo ministerijos 1932 metų veiklos apyskaita. Kaunas, 1933/1934).

Nuo 1935–1936 mokslo metų pradėtas mokyklų pertvarkymas. Visuotinis privalomas pradžios mokslas įvedamas šešių skyrių per

šešerius metus. Į aukštesnes mokyklas (gimnazijas ir kitas tolygias) bus priimami mokiniai, išėję šešerių metų pradžios mokyklą, ir jose mokysis per 7 metus. Tam, kad norintieji įstoti į aukštesnes naujai pertvarkytas mokyklas galėtų tęsti mokslą, prie pradžios mokyklų nuo 1935–1936 mokslo metų atidaryti penktieji skyriai, o nuo 1936–1937 mokslo metų šeštieji skyriai.

1936 m. Būdvietyje veikė šešerių metų (3 komplektų) pradžios mokykla (*Lietuviškoji enciklopedija*, T. 4, Kaunas, 1936, p. 954).

1929 m. spalio 10 d. mokyklos patikrinimo akte pažymėta, kad *mokykloje 3 komplektai. I-as skyrius – 31 mokinys. Trūksta išeinamų vietų, šulinio, ūkio trobesių* (LCVA – F. 391, ap. 3, b. 1387, p. 188).

J. Daugėla gražiai Būdvietyje darbavosi iki pat lemtingų 1941-ųjų. Užėjus sovietinei valdžiai, jis, turėjęs per 20 metų pedagoginio darbo stažo tarpukario mokyklose, neliko nepastebėtas naujųjų šalies šeimininkų. Už ištikimybę savo šaliai J. Daugėla kartu su visa šeima buvo „apdovanotas“ tolima kelione į nežinią. Knygoje „Lietuvos gyventojų genocidas I tomas 1939–1941“, p. 226–227, rašoma:

Daugėla Julius, Jurgio, g. 1898, gyv. Būdvietyje, Seinų apskr., Lazdijų r., mokyt. Tremtis 1941 – Novosiolovo r., Krasnojarsko kr. – 1942 Inokentjevskas, Jeniseisko r., Krasnojarsko kr.; ten mirė 1944 11 20. ANK KER SAR TBK

Žmona Daugėlienė Bėlytė Teklė, Juozo, g. 1901, gyv. Būdvietyje, Seinų apskr., Lazdijų r., n. šeim. Tremtis 1941 – „Zaria komunizma“ kol., Novosiolovo r., Krasnojarsko kr.; paleista 1957 05 16, 1957 grįžo į Lietuvą, 1985 mirė. ANK KER SAR TBK

Sūnus Daugėla Vytautas, Juliaus, g. 1930, gyv. Būdvietyje, Seinų apskr., Lazdijų r. Tremtis 1941 – „Zaria komunizma“ kol., Novosiolovo r., Krasnojarsko kr.; paleistas 1957 05 16, 1958 grįžo į Lietuvą. ANK KER SAR TBK

Dukra Daugėlaitė Vaitiekūnienė Danutė, Juliaus, g. 1924, gyv. Būdvietyje, Seinų apskr., Lazdijų r. Tremtis 1941 – „Zaria komunizma“ kol., Novosiolovo r., Krasnojarsko kr. – 1942 Inokentjevskas, Jeniseisko r., Krasnojarsko kr. – 1948 Novosiolovo r., Krasnojarsko kr.; paleista 1957 05 16, 1958 grįžo į Lietuvą. ANK KER SAR TBK

Dukra Daugėlaitė Matilda, Juliaus, g. 1922, gyv. Būdvietyje, Seinų apskr., Lazdijų r., mokyt. Tremtis 1941 – „Zaria komunizma“ kol., Novosiolovo r., Krasnojarsko kr. – 1942 Inokentjevskas, Jeniseisko r., Krasnojarsko kr. – 1948 Novosiolovo r., Krasnojarsko kr.; paleista 1957 05 16, 1958 grįžo į Lietuvą. ANK KER SAR TBK.

Kuomet **MATAS SAVUKYNAS**, kilęs iš Smarliūnų kaimo (Veisiejų vlsč.), 1927 m. spalio 1 d. pradėjo dirbti Būdviečio pradžios mokyklos mokytoju, vedėjo pareigas šioje mokykloje ėjo J. Navickas, bet jau po metų vedėjo pareigas perėmė J. Daugėla, su kuriuo M. Savukynas darbavosi dvejus metus. Darbo biografiją M. Savukynas pradėjo baigęs mokytojų kursus. 1926 m. lapkričio mėn. 10 d. Švietimo ministro įsakymu nuo lapkričio 20 d. paskirtas Babrų (Veisiejų vlsč.) pradžios mokyklos vedėju.

Po trejų darbo metų Būdviečio pradžios mokykloje, nuo 1930 m. rugsėjo 1 d., M. Savukynas savo paties prašymu perkeltas į Radziškės pradžios mokyklą dirbti vedėju. Po karo, nuo 1944 m. rugsėjo 15 d., paskirtas Verstaminų pradžios mokyklos vedėju, o po metų ėjo Būdviečio pradžios mokyklos filialo – Kybartų pradžios mokyklos – vedėjo pareigas.

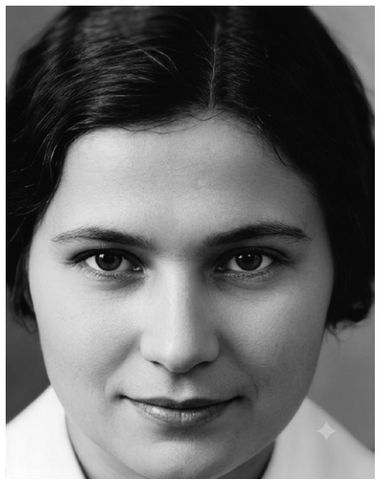
Juozas Adomaitis

M. Savukynui išvykus į Radziškės pradžios mokyklą, netrukus į jo vietą buvo atsiųstas **JUOZAS ADOMAITIS.** Tiesa, jis Būdvietyje darbavosi trumpiausiai iš visų šioje mokykloje dirbusių mokytojų. Pagrindiniai jo gyvenimo įvykiai, deja, pasibaigę tragiškai, klostėsi vėliau, jau išvykus iš Būdviečio pradžios mokyklos. J. Adomaitis gimė 1909 m. spalio 30 d. Pilviškiuose (Vilkaviškio apskr.). Baigė Pilviškių mokytojų kursus ir 1928 m. lapkričio 9 d. Švietimo ministro įsakymu nuo 1928 m. lapkričio 21 d. paskirtas Seinų apskrities Radziškės pradžios mokyklos vedėju. Nuo 1930 m. rugsėjo 1 d. J. Adomaitis Būdvie-

čio pradžios mokyklos mokytojas, kartu perkeltas iš VI į VII tarnautojų kategoriją. Būdvietyje J. Adomaitis mokytojavo labai trumpai. Iš Būdviečio pradžios mokyklos mokytojo pareigų atleistas 1930 m. lapkričio 1 d., nes buvo pašauktas atlikti karinę tarnybą. Mokėsi Karo mokykloje, kurią baigė 1931 m. Užsitarnavo jaunesniojo leitenanto karinį laipsnį. Nuo 1933 m. tęsė pedagoginį darbą. Įsidarbino arčiau tėviškės – tapo Alvito pradžios mokyklos vedėju. Čia aktyviai įsitraukė į Šaulių sąjungos veiklą, ėjo atsakingas Alvito šaulių būrio vado pareigas. 1939 m. rugsėjo 1 d. paskirtas Kybartų (Vilkaviškio apskr.) pradžios mokyklos mokytoju. Čia, Kybartuose, J. Adomaitį užklupo sovietinė okupacija. 1941 m. birželio 14 d. NKVD suimtas ir išvežtas į lagerį Rešotuose, Nižnij Ingašo r., Krasnojarsko kr. Tais pačiais metais buvo suimta ir J. Adomaičio žmona, taip pat mokytoja, Konstancija Adomaitienė. Ją kartu su mažametėmis dukrelėmis ištrėmė į Altajaus kraštą. J. Adomaitis, išbuvęs lageryje beveik dvejus metus, 1943 m. sausio 13 d. sulaukė Ypatingojo pasitarimo sprendimo. Jį nuteisė aštuoneriems metams lagerio. Mirė lageryje 1945 m. birželio 7 d. 1981 m. sausio 16 d. jis LSSR Aukščiausiojo Teismo reabilituotas (po mirties), o 2012 m. rugsėjo 10 d. pripažintas laisvės kovų dalyviu (po mirties).

Išvykus J. Adomaičiui, į laisvą Būdviečio pradžios mokyklos mokytojo vietą nuo 1931 m. sausio 1 d. iš Radziškės pradžios mokyklos buvo atkelta **ZUZANA KLIMAVIČIŪTĖ**. Kiek anksčiau, 1930 m. rugsėjo 1 d., ji, kaip ir prieš ją Būdvietyje dirbęs J. Adomaitis, buvo perkelta iš VI į VII tarnautojų kategoriją. Tai reiškė, kad pedagoginės praktikos Z. Klimavičiūtė jau turėjo. Neaišku, ar ji dirbo Būdvietyje iki 1937 m., apie kuriuos ir vėlesnius metus pavyko rasti daugiau informacijos.

Paskutinė Būdviečio pradžios mokyklos vedėjo J. Daugėlos bendradarbė buvo **ANTOSĖ SRUOGINYTĖ**, į šią mokyklą mokytojos pareigoms paskirta 1937 m. Mergina, gimusi nesėkmingų ūkininkų šeimoje (1932 m. ūkį teko parduoti), turėjo dar tris seseris. A. Sruoginytė mokėjo vokiečių ir prancūzų kalbas. Tarpukaryje priklausė Šaulių sąjungai. Atvykusi į Būdvietį, buvo paskirta šio miestelio Šaulių moterų skyriaus vade ir šias pareigas ėjo dvejus metus. A. Sruoginytė anketoje, pildytoje sovietams okupavus Lietuvą, nurodė, kad buvo gabi istorijai, matematikai, pedagogikai. Šalia anketos, kurią vizavo LTSR Švietimo liaudies komisariatas, A. Sruoginytė pateikė tokį gyvenimo aprašymą:

Antosė Sruoginytė

Trumpas gyvenimo aprašymas

Esu gimusi 1916 m. liepos mėn. 20 d. Žėglių km., Žvirgždaičių vlsč., Šakių apskr. valstiečių šeimoje. 1923 m. įstojau į Žėglių pradžios mokyklą. Ją baigusi, 1928 m. įstojau į Pilviškių Vidurinę mokyklą, į I-ją klasę. Bet dėl sunkios ekonominės krizės mokslą turėjau nutraukti.

1932 m. vėl įstojau į Marijampolės gimnazijos IV-ją klasę. Ją baigusi, buvau pasiryžusi stoti į Mokytojų Seminariją, bet čia vėl ekonominiai sunkumai palietė tėvų ūkį; jis buvo parduotas iš varžytinių žemės banko. Tuo tarpu vyresnioji sesuo gavo mažą tarnybėlę ir jos padedama tęsiau toliau mokslą. 1937 m. baigiau Marijampolės mergaičių gimnaziją. Turėjau palinkimą pedagoginiam darbui, bet stoti į Institutą trūko lėšų, tada tų pačių metų vasarą baigiau Kauno mokytojų kursus ir buvau paskirta į Būdviečio pradžios mokyklą, kur tebedirbu ir ligi šiam laikui. Mokyt. Sruoginytė

Neseniai šeimos albume aptikau šią primirštą nuotrauką ir prisiminiau mamos pasakojimą, kad batus teko dalintis su jaunesniąja seserimi, bet žinių troškimas buvo toks didelis, kad eidavo ir basomis į Būdviečio mokyklą, nuo namų esančią už poros kilometrų.

Mano mamos šeima nenukentėjo nuo tremties. Seneliai savame name nugyveno garbų amžių, užaugino septynis vaikus – tris dukteris ir keturis sūnus. Ir visus ragino pagal galimybes mokytis.

Pavartykite, mielieji, savo tėvų ar senelių albumus. Galbūt, ir jūs atrasite panašių, Būdviečio mokyklą primenančių nuotraukų, – jau-

1938–1939 m. m. Pirmoje eilėje: Marytė Dunčikaitė, Marytė Juodytė, ? Čimčikaitė, Monika Kaušikaitė, Adelė Jankauskaitė, ? Zajankauskas, ? Venslauskas (vakmistro sūnus), Jonas Marcinkevičius, Vytukas Daugėla (mokyklos vedėjo sūnus), Veronika Aleknevičiūtė, Veronika Gausytė, Ona Muckutė. Antroje eilėje: ? Burauskaitė, ?, Julija Bansevičiūtė, Angelė Stoskevičiūtė, Genutė Baliūnaitė, klebonas Juozas Jasiukas, mokytoja Antosė Sruoginytė, mokyklos vedėjas Julius Daugėla, ? Pasvenskaitė, Onutė Čebatoriūtė, Marytė Rudzinskaitė, Adelė Aukščiūnaitė, Marytė Sakavičiūtė. Trečioje eilėje: ? Barkauskas, ? Mickevičius, ?, ? Čiplys, Vytas Muckus, ? Mickevičius, ? Barkauskas, ? Čiplys, Juozas Rudzinskas, Alfonsas Valutkevičius, ? Aleksonis, ? Barkauskas

triai prisiminimais dalinasi šią nuotrauką pateikusi Danutė. Jos motina pirmoje eilėje, penkta iš kairės.

Dar vieno mokytojo tragiškas likimas

Žinios apie Būdviečio pradžios mokyklą Antrojo pasaulinio karo metais skurdžios. Žinomi du pedagogai, tuo metu mokę Būdviečio krašto vaikus. Abu jie dirbo mokykloje nuo 1941 m. rugsėjo 1 d. Mokyklos vedėjas buvo **ANTANAS RAGELIS**, gimęs 1909 m. gegužės 29 d. Lazdijų valsčiuje, o mokytojo pareigas ėjo kur kas už jį jaunesnis **VYTAUTAS PAPEIKA** (g. 1920 09 06 Liudvinave). Išliko puiki 1943 m. kartu su mokytoju Vytautu Papeika nusifotografavusių IV skyriaus mokinių nuotrauka. Labai svarbu, kad amžininkai sugebėjo nustatyti visų nuotraukoje esančių mokinių asmenybes. Tikėtina, kad

Būdviečio pradžios mokykla. 1943 m. IV skyrius. Mokytojas Vytautas Papeika. 1. Juozas Kasparavičius 2. Gediminas Gricius 3. Algis Zaveckas 4. Algis Arbačiauskas 5. Anicetas Stankevičius 6. Irena Burauskaitė 7. Danguolė Kazlauskaitė 8. Genutė Lipskaitė 9. Aldona Buckiūnaitė 10. Onutė Buckiūnaitė 11. Marytė Muckaitė 12. Elvyra Bliūdytė 13. Ona Alesiūtė 14. Albinas Mikalauskas 15. Vitas Grigutis 16. Jonas Kasparavičius 17. Eugenijus Ragelis 18. Adelė Burauskaitė 19. Vitas Jankauskas 20. Alesius Stankevičius 21. Adelė Malinauskaitė 22. Anicetas Salinka 23. Aldona Burauskaitė 24. Kostas Galinis 25. Adelė Čebatorytė 26. Alfonsas Kinaitis 27. Marytė Uzdilaitė 28. Birutė Galvanauskaitė

ne vienas šios Būdviečio pradžios mokyklos apžvalgos skaitytojas atpažins savo tėvus ar senelius.

Antano Ragelio, kaip ir anksčiau minėtų mokytojų Viktoro Baltrukonio bei Juliaus Daugėlos, likimas susiklostė tragiškai. Kartu su brolio Vlado Ragelio šeima buvo ištremtas ir tolimojoje Magadano srityje baigėsi buvusio Būdviečio pradžios mokyklos vedėjo neilgas gyvenimo kelias. Štai ištrauka iš knygos „Lietuvos gyventojų genocidas II tomas K–S 1944–1947“:

Brolis Ragelis Antanas, Juozo, g. 1909, gyv. Kuklių k., Lazdijų r., mokyt. Suimtas 1945 01 28, kalintas Marijampolėje. Karo trib. 1945 12 13 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties. Išv. į lag. – Sevželdorlagas, Komija – Berlagas, Magadano sr.; tremtis – 1953 11 27; 1954 06 20 mirė tremtyje. ANK BBK TBK (1).

Būdviečio mokyklos filialas – Kybartų pradžios mokykla

Kybartai – kaimas dabartinėje Lazdijų rajono savivaldybėje, į pietvakarius nuo Strumbagalvės, 600 m nuo sienos su Lenkija. Šiandien jis garsėja unikaliu Donato Mazurkevičiaus įkurtu Akmenų muziejumi, o tarpukaryje buvo žinomas bent tuo, kad jame gyveno beveik 200 gyventojų. Be abejo, daug ir vaikų. Todėl 1927 m. Kybartų kaimo žmonės nutarė Švietimo ministerijos prašyti, kad leistų atidaryti keturių skyrių Kybartų pradžios mokyklą. Švietimo ministerija patenkino jų prašymą. 1928 m. sausio 3 d. Švietimo ministro įsakymu Nr. 2 į šį kaimą mokyti vaikų buvo paskirta ką tik Naumiesčio mokytojų kursus baigusi **KAZIMIERA KEBLAITYTĖ**, kilusi iš Šakių apskrities, Užpjaunių kaimo. Ji į keturis skyrius surinko pilną kontingentą ne tik iš Kybartų, bet ir iš aplinkinių kaimų: Paliūnėlių, Kalnių, Bielėnų. Taip įsikūrė Būdviečio mokyklos filialas. Vaikai mokėsi gimtajame Kybartų kaime, bet baigiamuosius klasių egzaminus laikydavo Būdviečio pradžios mokykloje. Mokyklai klasės buvo įkurtos Kybartų kaimo ūkininko Andriaus Mazurkevičiaus namuose. Čia apsigyveno ir jaunoji mokytoja, kuri netrukus susibičiuliavo su vienu iš ūkininko sūnų Petru ir tapo **MAZURKEVIČIENE**. Ji buvo gera mokytoja: kantri, nuoširdi, užjaučianti vargingai gyvenusius savo mokinius. Jos darbu buvo patenkinti ir mokinių tėvai. Katalikų vaikus kartu ji mokė ir tikybos, o sentikių vaikams tikybos pamokų dėstyti ateidavo jų dvasiškis popas Ivanas.

Kybartų pradžios mokykloje pirmoji laida išleista 1930 m. Tais metais mokyklą baigė Petras Mazurkevičius, Albinas Akevičius, Anelė Burdulytė, Agotėlė Kračionaitė, Mikasėlė Mazurkevičiūtė, Kazys Urbanavičius, Alfonsas Staskevičius, Juozas Bansevičius. Visi jie buvo pradėję mokytis Būdviečio pradžios mokykloje, o vėliau mokslus tęsė Kybartuose, įsteigus pradžios mokyklą.

Mokykla kėlėsi iš vienos vietos į kitą. Iš Andriaus Mazurkevičiaus po metų persikėlė pas jo sūnų Vincą Mazurkevičių, dvejus metus buvo Berezninkų kaime, ūkininko Ažuko namuose. Vėliau Kazimiera ir Petras Mazurkevičiai pasistatė trobesius viduryje Kybartų kaimo, tuo pačiu iš Berezninkų kaimo atsikėlė ir mokykla.

1941 m., kai okupuotoje Lietuvoje okupantai rinko inteligentiją ir vežė į Sibirą, į tremtinių sąrašus pateko ir mokytojos K. Mazurkevičienės šeima. Tačiau juos išgelbėjo kaimynas S. Borisovas. Vietiniai rusai turėjo didelę galią – taip mokytoja K. Mazurkevičienė su šeima išliko, nes jie buvo draugiški ir sugyveno su kaimynais. Karo metais mokykla buvo iškelta pas Minką Gusevą, ten prie ruso buvo dėstoma jau ir rusų kalba.

1944 m. sovietų valdžia mokyklą Kybartuose uždarė, tačiau K. Mazurkevičienė ir toliau dirbo mokytoja. Paskutinė jos darbovietė – Paserninkų pradinė mokykla. Dirbdama joje, 1957 m. rugsėjo 1 d. ji sulaukė pensinio amžiaus ir išėjo užtarnauto poilsio.

Mazurkevičių šeimoje gimė sūnus Vilius ir dvi dukros – Danguolė ir Vida. Kazimiera ir Petras Mazurkevičiai palaidoti Būdviečio kapinėse (Akelevičius, J. 2014. „Kybartai“, in: *Terra Jatwezenorum*).

Albinas Jarmala

Vietoje epilogo

Praūžus fronto linijai ir vėl sugrįžus sovietiniams okupantams, Būdviečio mokykla greitai vėl buvo atkurta. 1945 m. – progimnazija, 1950 m. – septynmetė, 1961 m. – aštuonmetė, 1981 m. – nepilna vidurinė, o 1988 m. devynių klasių mokykla. 2015 m. rugsėjo 4 d. pradėta Būdviečio pagrindinės mokyklos uždarymo (likvidavimo) procedūra (Kaluškevičius, B. 2024. *Būdviečio istorijos įvykių chronologija 1589–2023*). Toliau vyko šios mokyklos pakilimų ir nuopuolių raida. Tačiau tai jau kita istorija.

Nuoširdžiai ačiū Benjaminui Kaluškevičiui, leidusiam rašant šį straipsnį pasinaudoti jo sukauptu archyvu.

ALBINAS JARMALA (g. 1952 06 01 Veisiejuose) – geografijos mokytojas ekspertas (1999), X Lietuvos kraštotyros draugijos garbės kraštotyrininkas (2000), Veisiejų krašto garbės pilietis (2007), kraštotyrininko Juozo Petrausko vardo premijos laureatas (2012). Jaunystėje sportavo: daugkartinis Lazdijų r. spartakiadų čempionas ir prizininkas šuolio į aukštį rungtyje, ilgametis futbolo komandos Veisiejų „Dainava“ vartininkas (1967–1988). Kraštotyrine tema išleido 15 knygų: 6 jų parašė kartu su savo buvusia lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja eksperte Joana Vaikšnoraite, po vieną – kartu su Irena Utaraite-Rakauskiene ir Sigitu Birgeliu.

SIGITAS BIRGELIS

PRELATAS JUOZAPAS LAUKAITIS SEINŲ JUBILIEJŲ ŠVIESOJE

(Tęsinys. Pradžia 2026/18/1)

Leipalingyje ir Peterburge

1910 m. J. Laukaitis išvyko iš Seinų, palikdamas daug nebaigtų darbų, ypač mėgstamą didaktinį darbą kunigų seminarijoje. Tapęs Leipalingio parapijos klebonu, Laukaitis tęsė savo misiją. Apie kunigo veiklą Leipalingyje „Šaltinis“ rašė:

„Kun. J. Laukaitis dirba parapijoje kiek jėgų turi. Jis platina blaivybę, tobulina žmonių širdis ir šnektą, šviečia spauda protą ir veda išganymo keliu. Užlaiko didelį knygyną, susidedantį iš 800 knygų ir skaityklą. Labai tokiu klebonu džiaugiamės.“

Laukaitis ne tik skelbė Dievo žodį, bet ir skatino kalbos kultūrą, platino spaudą, įkūrė „Žiburio“ draugijos skyrių ir jam pirmininkavo. Organizavo Lietuvių katalikų blaivybės draugijos veiklą, steigė skaityklą, kurioje parapijiečiai galėjo skaityti lietuviškus laikraščius, religinius bei pasaulietinius leidinius. Tuo metu parapijos knygyne buvo daugiau kaip 800 leidinių – tai buvo vienas didžiausių tokio pobūdžio rinkinių Dzūkijoje. Klebonas skatino žmones tobulinti širdį ir protą, sakydamas, kad „tik išsilavinusi tauta gali išsaugoti savo laisvę ir tikėjimą“.

Parapijiečiai jį gerbė už paprastumą, nuoširdumą ir tvirtą dvasinį autoritetą. Jis nesiekė garbės ar valdžios, tačiau tapo moraliniu lyderiu – žmonės pas jį eidavo ne tik dvasinių patarimų, bet ir prašydavo padėti spręsti kasdienes bėdas, ginčus ar net šeimos nesutarimus.

Laikai buvo neramūs – Leipalingis buvo arti Lenkijos sienos, todėl čia nuolat tvyrojo politinė įtampa. Vieną sekmadienį parapijiečiai

atvedė pas kleboną lenkų agitatorius, raginusius jungtis prie Lenkijos. Laukaitis suvaldė situaciją išmintingai: pasmerkė kurstytojus, tačiau, atsižvelgdamas į advento laikotarpį, nusprendė juos išprašyti iš Lietuvos. Tokiu sprendimu jis išgelbėjo parapiją nuo galimo kraujo praliejimo.

Jis buvo ne tik dvasininkas, bet ir taikdarys, tarpininkas, teisėjas, įkūnijęs kunigo Mykolo Krupavičiaus žodžius apie kunigystę: „Kunigas yra tarpininkas tarp Dievo ir žmogaus, atstovaujantis Dievo teises žmonėms ir perteikiantis žmonių pareigas Dievui.“

Juozapas Laukaitis Leipalingyje klebonavo daugiau kaip metus, kol buvo pašauktas į dar svarbesnius darbus.

1912 m. prelatas buvo išrinktas į IV Rusijos dūmą, kur tapo vienu iš ryškiausių lietuvių tautos gynėjų. Dūmoje jis pasisakė už lietuviškų mokyklų steigimą, prieš caro valdžios bandymus riboti lietuvių kalbą bažnyčioje, gynė katalikų teises. Jo kalbos dūmoje buvo kupinos drąsos ir išminties – jis pabrėždavo, kad lietuvių tauta, nors maža, turi teisę išsaugoti savo kalbą ir tikėjimą.

Pirmojo pasaulinio karo metais, persikėlęs į Peterburgą, Laukaitis tapo svarbiu lietuvių tautinės bendruomenės veikėju. Čia jis organizavo pagalbą karo pabėgėliams, vadovavo Lietuvių draugijai nukentėjusiems nuo karo šelpti, rinko aukas, rūpinosi vargstančiųjų vaikų mokymu, šelpė studentus. Jo vadovaujama draugija buvo vienu pirmųjų lietuviškų socialinės pagalbos tinklų Rusijos imperijoje.

1930 m. Marijampolėje. Juozapas Laukaitis trečias iš kairės

1936 m. Seirijuose su eucharistininkais. Antroje eilėje iš kairės antras klebonas Teofilis Burokas, dešiniau – prelatas Juozapas Laukaitis ir vikaras Juozas Pilypaitis

Peterburge jis taip pat dalyvavo lietuviškos spaudos ir švietimo veikloje, padėjo leisti laikraščius, redagavo religinius leidinius, vertė maldaknyges. Kartu su kitais tautinio judėjimo veikėjais – kun. Juozu Tumu-Vaižgantu, Kazimieru Būga, Leonu Noreika, Liudu Požėla – rūpinosi lietuvių kalbos norminimu ir terminų kūrimu.

1917 m. Laukaitis dalyvavo Peterburgo lietuvių seime, buvo vienas iš Lietuvių tautos tarybos steigėjų ir Lietuvių tautos katalikų sąjungos įkūrėjų. Jo veikla buvo neatsiejama nuo Lietuvos valstybingumo atkūrimo siekio.

Nors gyveno toli nuo Tėvynės, širdyje visada liko Seinų seminarijos auklėtinis, atsidavęs lietuvių tautai. Už savo ištikimybę Lietuvai ir tikėjimui jam vėliau teko sumokėti aukščiausią kainą – buvo suimtas, ištremtas į Vladimiro kalėjimą, kur ir mirė. Jo palaidojimo vieta nežinoma, tik Seirijuose (kur irgi klebonavo) šventoriuje stovi simbolinis kuklus antkapis, liudijantis kunigo pasiaukojimą ir ištikimybę Dievui bei Tėvynei.

Paskelbus Lietuvos nepriklausomybę 1918 m., kun. Juozapas Laukaitis grįžo iš Rusijos. Birželio 1 d. jis buvo paskirtas Seinų vyskupijos kancleriu, o rugsėjo 1-ąją – Seinų kunigų seminarijos profesoriumi. Jis dėstė lietuvių kalbą grynai lietuviškoje seminarijoje, bet susidūrė su vadovėlių trūkumu, ypač stilistikos ir lietuvių literatūros, todėl pats ėmėsi rašyti vadovėlį.

1919 m. Laukaitis Seinuose organizavo savanorių policiją, nupirko ginklus ir aprangą, užsirašė 50 savanorių. Dėl lenkų veiklos Seinų krašte jis rašė raštus prezidentui A. Smetonai, prašydamas skubios pagalbos. Dėl gresiančių pavojų vyskupas Antanas Karosas išsiuntė Laukaitį į JAV rinkti aukų „Žiburio“ draugijai, gimnazijoms ir nuo lenkų nukentėjusiems pasienio lietuviams.

Kazio Misiaus teigimu, kanauninkas Juozapas Laukaitis Amerikoje aplankė 85 miestus ir surinko 26 tūkst. dolerių.

Beveik metus kanauninkas Juozapas Laukaitis išbuvo Amerikoje. 1920 m. grįžęs į Lietuvą, surinktas aukas perdavė Vilniaus vyskupui Jurgiui Matulaičiui. Punske gyvenantis vyskupas Antanas Karosas Juozapą Laukaitį paskyrė Kalvarijos parapijos klebonu bei Kalvarijos dekanato dekanu, palikdamas jį kurijos kanclerio pareigose.

Kalvarijoje Laukaitis organizavo parapijos komitetą, tvarkė klebonijos remonto darbus, rūpinosi „Žiburio“ draugijos veikla bei švietėjiškos informacijos sklaida.

Laikai buvo audringi ir nuolat besikeičiantys. 1920 m. lenkų valdžia vyskupui Antanui Karosui įsakė apleisti Punską ir išsikelti į Lietuvą. Jis įsikūrė Marijampolėje, marijonų vienuolyne. Kanauninką Juozapą Laukaitį vyskupas pakvietė dirbti naujai organizuojamoje vyskupijos kurijoje Marijampolėje.

Nepaisant didelio pastoracinio darbo krūvio, kanauninkas Juozapas Laukaitis nepamiršo švietėjiškos veiklos. Jis matė, kad Sūduvos kraštui reikia turėti savo informacinį leidinį, todėl ėmė leisti savaitinį laikraštį „Kas girdėti?“. Jame buvo daug informacijos. Straipsnius daugiausia rašydavo pats kanauninkas, didesnį dėmesį skirdamas lietuvių kalbos tobulinimo klausimams.

1926 m. Laukaitis tapo Vilkaviškio vyskupijos oficiolu (vedėju), o vėliau prelatu. Jis organizavo centrinių vyskupijos įstaigų veiklą, remontavo dvaro pastatus, rūpinosi finansais ir seminarijos statyba, išsprendė daugelį administracinių iššūkių.

Prelatas išlaikė neutralią „aukso vidurio“ politiką, bendravo su prezidentu A. Smetona ir ministru pirmininku A. Voldemaru, nors dėl to sulaukė kritikos iš kai kurių kunigų.

Galiausiai, 1928–1929 m., pasikeitus sąlygoms, prelatas pats paprašė paskiriamas į Seirijų parapiją, o vyskupas Karosas patenkino jo prašymą. Prelatas juokavo, kad šiuo paskyrimu tikrino savo stiprumą kurijoje.

Seirijų bažnytkaimis įkurtas 1511 m., kai karalius Žygimantas Senasis padovanojo Jurgiui Radvilai žemę nuo Nemuno iki Lazdijos upe-

lio. Šalia dvaro pradėjo kurtis miestelis, o 1537 m. ant Koplyčiakalnio iškilo pirmoji katalikų bažnyčia Dainavoje. Vėliau, 1584 m., čia pastatyta ir antra bažnyčia kalvinams, kuri 1655 m. perduota katalikams. 1825 m. Švenčiausiosios Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčia buvo iškilmingai konsekruota.

Seirijai priklausė įvairiems savininkams, galop perėjo Prūsijos valdovų priklausomybėn. Miestelyje gyveno ne tik katalikai, bet ir vokiečiai bei žydai, kurie turėjo savo mokyklas, verslus ir kultūros institucijas. Vietiniai gyventojai gyveno santarvėje su įvairių tautybių bendruomenėmis.

Tarpukariu Seirijai garsėjo savo mokyklomis, aktyvia kultūrine veikla. Prieš Juozapo Laukaičio atvykimą parapijoje klebono pareigas ėjo Juozapas Grajauskas. Jis atnaujino bažnyčią, nupirko jai iš Vokietijos šventųjų paveikslų. Po jo mirties gyventojai nerimavo dėl naujo klebono – jie buvo girdėję, kad atvyksta labai išsilavinęs kunigas, kuris dirbo su dviem vyskupais.

Gyventojai žinojo, kad Juozapas Laukaitis, būdamas išsilavinęs ir patyręs, apšvies Seirijų gyventojus, tačiau baiminosi, kad gali nesuprasti jų dzūkiškos šnekos.

Apie to meto kanauninko Juozapo Laukaičio veiklą liudija kunigas Juozas Aleksa:

„Didžiausią savo gyvenimo dalį prelatas J. Laukaitis praleido kurijolo pareigose. Šios pareigos buvo gan sunkios ir komplikuotos. <…> Įsikūrus 1926 metais Vilkaviškio vyskupijai, prelatui, dar tuo laiku kanauninkui Laukaičiui, teko gerai pasitempti, organizuojant centrines vyskupijos įstaigas, taip pat vyskupo, kurijos ir kunigų seminarijos patalpas. Iš Žemės reformos buvo įsigytas Vilkaviškio dvaro centras. Ten buvo rasti tik tušti laukai ir gerokai apleisti bei apgriuvę ūkio pastatai. Centrinių įstaigų patalpas reikėjo arba pagrindinai remontuoti, arba visai naujai statyti. Prelato vaidmuo šiame darbe buvo labai didelis. Jam teko organizuoti ir finansus, ir visą darbą. Tikslas buvo pasiektas. Per ketverius metus vyskupai ir kurija galėjo patogiau įsikurti suremontuotuose dvaro rūmuose, kai dvaro laukuose išdygo visiškai nauji kunigų seminarijos rūmai. Vykdant šiuos darbus, Juozapui Laukaičiui teko ir pačiam aukotis, ir gerai paspausti parapijas, patirti daug priekaištų bei įsigyti net priešų.“

Prelatas Juozapas Laukaitis, atvykęs į Seirijus ir praradęs pareigas kurijoje, jautėsi pažemintas ir nuskriaustas. Pirmiausia jis aplankė savo bendravardžio klebono Juozapo Grajausko kapą ir pagerbė jo atminimą.

Jau pirmą sekmadienį naujasis klebonas kreipėsi į parapijiečius, ragindamas vieningai dirbti Dievo garbei, ir dėkojo visiems, kurie iki tol prisidėjo prie parapijos darbų. Prelatas tęsė Grajausko pradėtus darbus: rūpinosi bažnyčia, tvarkė šventorių, sodino medelius ir aktyviai dalyvavo fiziniuose darbuose kartu su parapijiečiais.

Be pastoracinės veiklos, Juozapas Laukaitis tęsė ir švietėjišką darbą: dėstė tikybą amatų mokykloje, rašė straipsnius apie kalbos kultūrą, vėliau įkūrė žiemos žemės ūkio mokyklą, kur buvo dėstomi įvairūs dalykai: bitininkystė, daržininkystė, pieninininkystė, virimas ir konservavimas.

Prelato dėmesys kiekvienam buvo itin nuoširdus: jis rūpinosi vaikais, sveikais ir ligoniais, padėdavo ūkininkams.

Seirijai greitai pamatė, kad klebonas yra ne tik išsilavinęs, bet ir darbštus, siekia įtraukti parapiją į visapusišką veiklą.

1936 m. prelatas Juozapas Laukaitis, sulaukęs vyskupo Antano Karoso palaikymo, buvo išrinktas Lietuvos Seimo nariu. Seime jis atstovavo tautininkų frakcijai, siekdamas švelninti įtemptus tautininkų ir krikščionių demokratų santykius. Nepaisant gerų ketinimų, jis nusivylė, nes neįstengė reikšmingai pagerinti Bažnyčios ir valstybės santykių, todėl visas savo jėgas nukreipė į Švietimo komisijos darbą, ragindamas skirti daugiau lėšų švietimui ir kultūrai bei rengdamas įstatymų projektus.

1938 m. Laukaitis atsisakė klebono pareigų ir tapo rezidentu (klebonu buvo paskirtas vikaras Teofilis Burokas). Prelatas prisidėjo prie naujos bažnyčios statybos, aktyviai dalyvavo kultūriniame ir visuomeniniame gyvenime. Organizavo „Kultūros ir ginklo dieną“, kurioje buvo apdovanojami ulonai ir šauliai, vyko tautinės Senovės dienos su liaudies dainomis, papročiais ir parodomis.

1940 m., artėjant sovietų okupacijai, Laukaičio pensija buvo nutraukta, tačiau jis pasiliko Seirijuose, nenuleido rankų ir toliau skyrė savo jėgas parapijiečių sielovadai. Tais metais jis išspausdino straipsnį apie tautos himno taisymą, siūlydamas pataisytą bažnytinę versiją.

Karas negailestingai sunaikino Seirijus. 1941 m. vokiečių bombardavimai sudegino miestelio centrą: restoranus, kepyklas, krautuvėles, žydų sinagogą ir namus, taip pat kleboniją bei ūkio pastatus. Tik pačios bažnyčios pastatas stebuklingai išliko nepaliestas.

Birželio 25–26 d. vokiečių okupacijos metu Seirijuose buvo areštuota 12 bolševikų. Juozapas Laukaitis išklausė pasmerktųjų bolševikų išpažinties, o vėliau įtikino vokiečių karininką atsisakyti juos šaudyti.

1937 m. prie Miroslavo Švč. Trejybės bažnyčios. Antroje eilėje iš dešinės trečias prelatas Juozapas Laukaitis, penktas – Juozapas Lelešius, Miroslavo parapijos klebonas

1943 m. Seirijų klebonu tapo Juozapas Liutkevičius, o prelatas Laukaitis ir toliau liko rezidentu. 1944 m. vokiečių valdžia jam paskyrė simbolinę pensiją, o 1945 m., areštavus kleboną Liutkevičių, vėl jis tapo klebonu.

Karo ir pokario metais prelatas Laukaitis, rizikuodamas gyvybe, vykdė kunigo pareigas, dalyvavo pavojingose misijose, padėjo gyventojams, rėmė juos dvasiškai.

1947 m. vasario 26 d. Graužų dvare sergančiai partizanei Neužmirštuolei buvo pakviestas kunigas Juozapas Laukaitis. Prelatas net nenuvokė, kad ši kelionė bus lemtinga jo gyvenime. Į Antano Čeponio sodybą įčiuožė dvejos rogės: vienos atvežė akušerę, kitos – kunigą. Ona Saveikytė jau buvo pagimdžiusi, tačiau labai silpna ir išpažinties atlikti negalėjo. Išėjęs iš ligonės kambario, prelatas atsidūrė dideliame jaunų vyrų būryje.

– Kunige, palaimink mus. Mes iškovosime Lietuvai laisvę! – prabilo vienas aukštas, gražus vyras.

– Vardan Dievo… – virpančiu balsu ištarė prelatas.

Jau einant pro duris, vienas vyras įspaudė jam į rankas kažkokius į ritinį susuktus popierius: gal tai buvo atsišaukimai, gal pogrindžio spauda.

Neramia širdimi prelatas įsėdo į roges. Netrukus išgirdo šūvius. Kalniaus partizanų būrį užpuolė rusų 34-ojo pulko dalinys, vadovaujamas leitenanto Belorybkino. Per kautynes žuvo A. Zdanavičius-Viltis, sužeista Eugenija Krušinskaitė-Aguona, suimtas sodybos šeimininkas Antanas Čeponis. Prelatas visą kelią meldėsi, kol pasiekė Seirijus.

Karo išbandymai ir okupacijų grėsmės paliko gilų pėdsaką kunigo gyvenime, bet jis liko ištikimas savo tikėjimui, sielovadai ir žmonėms, nepaisant asmeninių pavojų.

1947 m. balandžio 29 d. Seirijų klebonijoje buvo atlikta krata. Aprašytas prelato turtas, atimti du laikrodžiai, rasti pinigai. Kaip įkalčiai paimta rankraščių, o pats klebonas suimtas ir išvežtas į Alytų. Karo prokuroras šio arešto nesankcionavo ir užrašė rezoliuciją: „Duomenų Laukaičio areštui aiškiai nepakanka.“ Tačiau garbingo prelato kančių troškusiems čekistams tai nebuvo kliūtis – Juozapas Laukaitis buvo kaltinamas, tardomas ir menkinamas. Prokuroro sankcija gauta tik gegužės 27 dieną, praėjus beveik mėnesiui nuo suėmimo.

Tarp atimtų rankraščių buvo atrinkta šešiolika puslapių pamokslų, kurie išversti į rusų kalbą ir pridėti prie bylos kaip „įkalčiai“. Tai buvo vokiečių okupacijos metais prelato rašyti pamokslai. Vienas jų skirtas Vasario 16-ajai, kitame paminėtas Amerikoje tragiškai miręs prezidentas Antanas Smetona. Šie pamokslai tapo tariamais įrodymais

Kalvarijos bažnyčios altorius

Leipalingio bažnyčia

apie „antisovietinę propagandą“, nors tuo metu Rusijos Federacijos baudžiamasis kodeksas Lietuvoje neturėjo galios.

Prelato Juozapo Laukaičio rankos – tos pačios, kurios tiek kartų kėlė Ostiją ir teikė palaiminimą – buvo surakintos.

Prelato suėmimas sukrėtė Seirijų parapiją. Žmonės, ilgus metus matę jame dvasios tvirtumą ir ganytojo gerumą, jautėsi praradę ne tik kleboną, bet ir tėvišką globėją. Visi prisiminė jo paprastumą, atjautą, gebėjimą vienodai mylėti tiek turtingą, tiek vargstantį, jo dosnumą vaikams ir jautrumą silpniausiems.

Areštavus Juozapą Laukaitį, klebono pareigas perėmė Antanas Akevičius, o vikaru paskirtas diakonas Juozapas Bukauskas.

Seirijuose prasidėjęs prelato kančios kelias tęsėsi Alytuje, KGB pastate. Būtent šiame pastate 1947 metais tardymo metu buvo mirtinai nukankintas ir Alytaus seminarijos mokytojas, rašytojas Konstantinas Bajerčius-Garibaldis.

Tyrinėtojas Kazys Misius, išsamiai nagrinėjęs prelato Juozapo Laukaičio baudžiamąją bylą, suskaičiavo, kad jis buvo tardytas net trylikoje kvotų ir penkiose akistatose. Tardymai vykdyti dienomis ir naktimis, dažnai trukdavę iki paryčių. Pavyzdžiui, 1947 m. gegužės 4 d. kvota pradėta 20 valandą, o baigta kitos dienos 3 val. 15 min., gegužės 7 d. tardymas prasidėjo 21 valandą ir baigėsi 5 valandą ryto. Tardė vidaus reikalų leitenantai Makarenko ir Pušinis.

Vienas po kito krito kaltinimai ant prelato galvos – dėl tariamos antisovietinės veiklos, ryšių su partizanais, išpažinčių klausymo, pamokslų turinio. Visi šie kaltinimai buvo paremti iškraipytais ar priverstiniais liudijimais.

Liudytojų parodymai tapo pagrindu iškelti kunigui kaltinimus. Seirijų valsčiaus darbuotojas Pranas Radvilavičius tvirtino, kad prelatas buvo matytas policijos nuovadoje vokiečių okupacijos metais ir esą priklausė sovietinių aktyvistų persekiojimo komisijai. Kiti liudytojai, tarp jų Seirijų milicininkas Juozas Šemeškevičius, taip pat kaltino prelatą dėl antisovietinių pamokslų. Tokie parodymai, be abejo, dar labiau sunkino jo padėtį ir lėmė, kad teisingumo sulaukti jis neturės galimybių.

1947 m. liepos 1 d. buvo surašyta kaltinamoji išvada, kurioje Juozapas Laukaitis apkaltintas priešiška veikla prieš sovietų valdžią, antisovietine agitacija ir tariamais ryšiais su partizanais. Prie bylos pridėti keli rankraščiai, įvardyti kaip antisovietinio turinio, bei liudytojų parodymai. Nuspręsta bylą perduoti SSRS Vidaus reikalų ministerijos Ypatingajam pasitarimui, kad šis skirtų bausmę.

Tuo metu prelatas buvo laikomas Kauno kalėjime, apie kurį monsinjoras Alfonsas Svarinskas vėliau rašė kaip apie vieną baisiausių – drėgną, perpildytą, be oro, kuriame žmonės gyveno dujų ir dūmų pritvinkusioje aplinkoje. Nepaisydamas sunkumų, prelatas Laukaitis išliko orus, tvarkingas ir ramus. Net kalėjime jis vilkėdavo švarką, segėdavo dvasininko apykaklę ir dėvėdavo skrybėlę.

Seirijų Švenčiausiosios Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčia

1947 m. spalio mėnesį Ypatingasis pasitarimas priėmė sprendimą: prelatą Juozapą Laukaitį nubausti ir išsiųsti į Vladimiro kalėjimą Rusijoje. Tai buvo vienas iš sunkiausių režimų kalėjimų, kuriame kalėjo daugelis Lietuvos šviesuolių – arkivyskupas Mečislovas Reinys, vyskupas Teofilius Matulionis ir kiti.

Vladimiro kalėjime prelatas kantriai nešė savo kryžių. Gautus siuntinius atiduodavo kitiems kaliniams, o jis pats tenkinosi menku maistu. Prelatas mokydavo kitus taisyklingos kalbos, net kalėjimo sąlygomis rūpindamasis lietuvių žodžio grynumu.

Jo gyvenimą ir asmenybę vėliau šiltai apibūdino buvęs studentas prelatas Mykolas Krupavičius, prisimindamas jį kaip žmogų, „kurį nors prie širdies dėk“. Tokį jį prisiminė ir monsinjoras Alfonsas Svarinskas – šventą, kantrų ir orų, net žvėriškomis sąlygomis gebėjusį palaikyti kitus.

1952 m. rugpjūčio 15 d. iš Vladimiro kalėjimo buvo grąžintas siuntinys su trumpu rašteliu, nurodančiu prelato Juozapo Laukaičio mirties datą. Tai vienintelis liudijimas apie jo žemiškojo gyvenimo pabaigą. Palaidojimo vieta nežinoma.

Jis mirė toli nuo Tėvynės, bet visada liko jai ištikimas – iki paskutinio atodūsio.

***

Sovietmečiu Lietuvos istorija buvo klastojama: juodinami laisvės kovotojai, jų vardus stengiamasi užmiršti.

1982 m. Seirijų bažnyčioje Alfonso Svarinsko pamoksle buvo pabrėžtas prelato Juozapo Laukaičio, veikusio vokiečių okupacijos ir pokario metais, didumas. Svarinskas jį vadino „gražiausiu žiedu“, „tauriausiu Bažnyčios sūnumi“, „Lietuvos kankiniu“, kvietė melstis už jį ir prisiminti jo darbus.

Sovietmečio propagandiniai straipsniai vaizdavo prelatą kitaip – esą jis palaikė vokiečių okupantus, dalyvavo partizanų antisovietinėje veikloje.

Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo prelatas buvo įamžintas: 1997 m. Seirijuose jo vardu pavadinta gatvė, o 2005 m. Švenčiausiosios Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčios šventoriuje pastatytas prelatui skirtas simbolinis kapas.

Prelato Juozapo Laukaičio gyvenimo kančia tapo visų Lietuvos laisvės kovotojų simboliu.

Todėl nenuostabu, kad šiandien, iš naujo įvertinant istorijos tiesą, vis ryškiau matyti prelato Juozapo Laukaičio asmenybės didybė. Jo ištikima tarnystė Dievui ir žmonėms, pasiaukojimas sunkiausiais okupacijos metais, neišmatuojama kančia ir kankinystė tapo ne tik dvasios tvirtybės liudijimu, bet ir visos Lietuvos laisvės troškimo ženklu.

Laukaitis, nepaisydamas persekiojimų, išliko šviesos žmogumi, skleidusiu tikėjimą, drąsą ir tiesą. Jo gyvenimas buvo tarsi šventa ugnis, neužgesinta jokios prievartos, o jo darbai – tvirta atrama tiems, kurie kovojo dėl tautos orumo ir ateities.

Todėl natūraliai kyla suvokimas, kad tokia tarnystė ir tokia kankinystė nusipelno ypatingo Bažnyčios įvertinimo. Prelatas Juozapas Laukaitis savo gyvenimu liudijo Evangelijos didybę, o mirtimi – nepalaužiamą tikėjimą. Dėl šios priežasties jis vertas būti paskelbtas palaimintuoju – pakeltas į altorius kaip tikėjimo, ištvermės ir meilės Dievui, žmonėms ir Tėvynei pavyzdys.

Literatūra

1. Biliūtė-Aleknavičienė E. *Gaivusis šaltinis. Prelato Juozapo Laukaičio laikas ir asmenybė*. Punsko „Aušros“ leidykla, 2007.
2. Kašelionis B. *Dainavos apygardos Šarūno rinktinės partizanų kovų atmintinos vietos. Atlasas*. Vilnius, 2005, p. 71.
3. https://archyvas.punskas.pl/vyskupo-antano-baranausko-mirtis-ir-laidotuves/.
4. https://archyvas.punskas.pl/tegu-nepatirs-laimes-tas-kas-isdris-pakeistinors-viena-mano-zodi/.
5. https://archyvas.punskas.pl/vysk-antano-baranausko-apastaliskos-keliones/.
6. https://archyvas.punskas.pl/vyskupo-antano-baranausko-pamokslai/.
7. https://archyvas.punskas.pl/seinuose-buvo-laukiama-permainu/.

Sigitas Birgelis

8. https://archyvas.punskas.pl/kovu-del-lietuvos-nepriklausomybes-atgarsiai-dokumentuose-ir-zmoniu-atsiminimuose-3-dalis/.
9. https://archyvas.punskas.pl/vel-seinuose-1-d-saltinio-spaustuve/.
10. https://archyvas.punskas.pl/seinuose-dabar-pries-40-ir-110-metu/.
11. https://archyvas.punskas.pl/seinu-satinio-spaustuve-pradziu-pradzia/.
12. https://archyvas.punskas.pl/is-ciklo-uzmirsti-seinu-knygnesiai-kan-petras-dvaranauskas/.
13. https://archyvas.punskas.pl/seinu-ir-suvalku-apskriciu-vilniaus-konferencijos-dalyviai-1-dalis/.
14. https://archyvas.punskas.pl/kovu-del-lietuvos-nepriklausomybes-atgarsiai-dokumentuose-ir-zmoniu-atsiminimuose-1-dalis/.
15. https://archyvas.punskas.pl/antanas-karosas-seinuose-1-d-naujas-vyskupas/.
16. https://archyvas.punskas.pl/vel-seinuose-3-d-lietuviu-ir-lenku-santykiai/.
17. https://archyvas.punskas.pl/saltini-bevartant-pasakoja-jonas-juravicius/.
18. https://archyvas.punskas.pl/seinu-vyskupija-v-dalis/.
19. https://archyvas.punskas.pl/seinu-kunigu-seminarijos-minejimas-2/.

SIGITAS BIRGELIS (g. 1961 m. Punske) – poetas, vertėjas, fotografas, žurnalistas, knygų sudarytojas ir redaktorius. Žinių portalo punskas.pl vyr. redaktorius. Paskelbė straipsnių istorinėmis temomis. Išleido per 20 knygų.

Nuo 1990 m. dirbo „Aušros“ redakcijoje, o vėliau – „Aušros“ leidykloje. Dabar yra „Aušros“ leidyklos direktorius ir vyr. redaktorius.

Lietuvos rašytojų sąjungos narys nuo 1995 m. Jotvingių kryžiaus riterių ordino narys nuo 2008 m. XXVII knygos mėgėjų draugijos narys nuo 2016 m.

Apdovanojimai: Sidabro ženklas „Už nuopelnus Lietuvai stojant į NATO ir ES“ – 2005; Lietuvos Respublikos Seimo medalis „Už nuopelnus“ – 2006; Garbės sidabro ženklas „Už nuopelnus“ – 2008; Jotvingių kryžiaus riterių ordino sidabro kryžius ir Honoris Causa vardas – 2008; Gabrielės Petkevičaitės-Bitės atminimo medalis „Tarnaukite Lietuvai“ – 2017; VLKK apdovanojimas „Sraigė“ už lietuvių kalbos ir kultūros puoselėjimą Lenkijoje ir Lietuvoje, visuomenei skirtų kultūrinių ir literatūrinių renginių organizavimą – 2018; Ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Riterio kryžius – 2020; K. Donelaičio medalis „Širdings brolau…“ – 2021; III laipsnio Šaulių sąjungos pasižymėjimo ženklas „Už nuopelnus Šaulių sąjungai“ – 2026.

GINTARAS LUČINSKAS

ŠAULIAI TĖVYNĖS SARGYBOJE MERKINĖS KRAŠTE 1919–1923 METAIS

Iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje, ypač Dzūkijoje, čionykščiai kaimų gyventojai gyveno kad ir skurdų, bet ramų gyvenimą. Tačiau jų ramus gyvenimas baigėsi Pirmojo pasaulinio karo pačiame įkarštyje. Tomis siaubo dienomis Pietų Dzūkijos gyventojai slėpėsi didžiuliuose miškuose, į kuriuos nedrįso įžengti nei rusai, nei vokiečiai, nes neįmanoma buvo prie pasislėpusiųjų privažiuoti. Karo audrai praūžus, šių kaimų gyventojai vis tiek ramybės neturėjo, nes mišką užvaldė likę Rusijos kariai, kurie nespėjo pasitraukti per sunkiai įveikiamą Gudo girią. Todėl dauguma jų apsigyveno šioje tamsioje girioje, iš rąstų pasidarė urvinius barakus. Kiti apsigyveno slėptuvėse, kuriose vietiniai gyventojai slėpdavo savo daiktus. Prie šių pasilikusių kariškių vėliau prisijungė nemaža dalis iš Vokietijos pabėgusių rusų belaisvių. Pradžioje žmonės rusų belaisvius rėmė, užjautė, maitino, globojo, slėpė nuo vokiečių, visaip jiems rodė lietuvišką nuoširdumą. Kurį laiką ir belaisviai buvo taikingi, paslaugūs – padėdavo savo maitintojams. Tačiau ilgainiui ėmė medžioti girioje briedžius, stirnas, kiškius, o įsidrąsinę – pradėjo vagiliauti ir plėšikauti. Kai prie jų prisidėjo tamsus vietos gaivalas, susikūrė žiaurios plėšikų ir žmogžudžių gaujos, kurios naktimis plėšė, kankino ir žudė nekaltus gyventojus, buvusius savo geradarius.

Bingelis Julius „Apie Vincą Krėvę-Mickevičių, ko niekur nebuvo apie jį pasakyta ir parašyta“ (atsiminimai, kraštotyrinė medžiaga, 1972 m. rankraštis). LMAVB RS. F8, vnt. 12, l. 6r.

[...] *Subartonių Mickevičius visais laikais buvo „valdžios žmogus“, prie visų valdžių, iki senatvės. Vietos rusai ir lietuviai nesuge-*

bėjo to atlikti – atstovauti kaimui. Vokiečių okupacijos metais, per Pirmąjį pasaulinį karą, buvo eiguliu ir dar kaimas išrinko seniūnu. Vadinasi, nebuvo tinkamesnio žmogaus, kad taip sugebėtų kaimui atstovauti. Iš tamsumo ir pavydo tie patys jo kaimynai, kurie jį rinko, užvedė žmogžudžius ir plėšikus, vadinamus „plenykais“. Mickevičius tik per stebuklą išliko gyvas. Kol jo namą plėšė – vertė, jį buvo uždarę kamaroje. Po namo apiplėšimo jį būtų kankinę ir užkankinę. Žmogžudžiai, uždarę jį kamaroje, nepastebėjo žiemai užtaisyto langelio. Mickevičius liesas ir plonas, atsiplėšęs langelį, išlindo ir basas pabėgo.

Kova su plėšikais anuo metu buvo sunki ar beveik neįmanoma, nes gyventojai ginklų neturėjo, o jei kuris ir turėjo – bijojo juos rodyti, slėpė taip giliai, kad ir patys vargiai tesurasdavo. Mat už ginklo laikymą okupantai vokiečiai bausdavo žiauriomis baudomis, net mirtimi. Kai gyventojai pranešdavo apie banditų siautėjimą, vokiečiai tuo mažai domėdavosi, kovos su rusų belaisviais vengdavo ir vietos gyventojams nelygioje kovoje nepadėdavo. Nors vokiečiai draudė rusų belaisviams duoti maisto ir formaliai reikalaudavo jiems pranešti apie banditų buvimo vietas, tai vargas buvo tiems, kas drįso pildyti tą okupantų nurodymą. Tokius gyventojus nakties metu plėšikai užpuldavę, peiliais subadydavę ir surišę kraujuose paplūdusius buožgaliais mušdavę, pinigus ir drabužius, geresnius namų apyvokos daiktus paimdavę, išvykdami prigrasindavę – jei praneš apie tai vokiečiams, tai kitą naktį būsią sudeginti visi trobesiai. Nebuvo nei vieno prie miškų esančio kaimo, kurio nebūtų aplankę tos banditų gaujos. Jos čia taip įsigalėjo, kad atvažiuodavo naktį vežimais plėšikauti, o dienos metu ginkluoti atimdavo iš gyventojų paskutinį maistą. Kas pasipriešindavo, ne tik sunkiai nukentėdavo, bet ir gyvybės netekdavo. Iššudyta net keliolika šeimų, sudeginti jų trobesiai. Kai gyventojai veždavo vokiečiams duoklę – kiaušinius, sviestą, lašinius, mėsą – tai banditai miške pastodavo kelią, viską atimdavo ir parašydavo raštelį, kad vokiečių žandarai apmokėtų. Po keleto tokių įvykių žandarai įsiuto ir paskelbė: kas turės ryšių su rusų belaisviais, bus nubaustas mirtimi – sušaudytas. Žmonės buvo taip įbauginti, kad net bijojo į mišką važiuoti malkų parsivežti.

„Dabartis“ (Balstogė). 1917 m. liepos 28 d. Nr. 66, p. 6

Merkinės apylinkėje paplito plėšikų

Pastaruoju laiku Merkinės apygardoje atsirado gauja galvažudžių, kurie jau keliose vietose pasižymėjo nuožmiais savo darbais. Vinkšninių sodžiuje užmušė vieną moteriškę Čaplikienę ir sudegino keletą trobų, Laukininkuose užmušė vieną ūkininką Jakubavičių, kurio sūnus keršydamas už tėvo nužudymą, narsiai užpuolė plėšikus ir vieną jų užmušė, iš Čapliko Riliškėje ta pati gauja atėmė 4000 rbl. Žmonės kalba, kad toje gaujoje esą pabėgusių belaisvių ir vietos vagių bei plėšikų. Birželio pabaigoje mūsų apylinkėn buvo atvykę vokiečių kareivių gaudyti tų plėšikų. Sugavo nemaža pabėgusių belaisvių ir įtariamų vietos vagilių. Palei Varėną miškuose laikosi banditų. Pereitą sekmadienį vienam bernaičiui užstojo kelią ir kvotė jį apie turtingesniuosius vietos gyventojus. Ta gauja apsiginklavusių galvažudžių suterorizavo žmones. Vyriausybė jau tuos plėšikus gaudo, todėl galima tikėties, jog gyventojų daugiau plėšikai nerušins.

Artėjant 1918 m. vasarai, Lietuvoje labai padidėjo plėšimų skaičius. Lietuvos Valstybės Taryba gaudavo iš gyventojų vis daugiau ir daugiau skundų. Vokiečių karinė policija ir žandarmerija, kurią sudarė kariai senukai ir karo invalidai, nenorėdavo ir nepajėgdavo su plėšikais kovoti. Nuo plėšikų, kurių daugumą sudarė iš vokiečių nelaisvės pabėgę rusai, darbo batalionų darbininkai, kentėjo daugiausia valstiečiai, kaimų gyventojai. Lietuvos Taryba keletą kartų svarstė valstiečių apsaugos klausimą. Buvo nutarta įsteigti gausingesnę miliciją, į kurią numatyta įtraukti daugiau iš Rusijos tebegrįžtančių karių. Ta milicija, kaip dauguma Lietuvos Tarybos narių galvojo, galėtų būti būsimos kariuomenės branduolys. Apie milicijos steigimą buvo pranešta vokiečių karinei valdžiai, kuri tokį sumanymą pagyrė ir paprašė tikslaus projekto. Jis buvo parengtas ir 1918 m. liepos mėnesį vokiečiams įteiktas. Tačiau vokiečių karinė valdžia lietuvių milicijos steigti neleido ir ginklų nedavė, o pati Lietuvos Taryba nei ginklų, nei lėšų neturėjo. Todėl milicija liko neįsteigta, o plėšikai toliau siautė krašte: buvo deginamos sodybos, plėšiamas turtas ir žudomi žmonės.

1918 m. vasarą ir Alytaus krašte atsirado plėšikų gaujų. Dažniausiai jie užpuldinėjo turtingesnius, nuošaliau gyvenančius ūkininkus ir atimdavo iš jų pinigus, vertingesnius daiktus. Merkinės vlsč., Savilionių k. apiplėšė ir nužudė seniūną Luščinską bei ūkininką Svirnelį. Nemunaičio vlsč., Dubrių k. apiplėšė ir žiauriai nužudė turtingą viengungį ūkininką Vladislovą Maslauską. Merkinės vlsč., Ryliškių k. pas ūkininką Petrą Čapliką dienos metu atėję plėšikai pareikalavo atiduoti auksinius pinigus. Šis gynėsi neturįs, bet banditai pakabino jį ant balkio ir ėmė deginti kojų padus. Žmogus, neištvėręs kankinimo, pasakė,

kur paslėpti pinigai. Kaimynai kalbėjo, jog plėšikai paėmė daugiau nei 3000 aukso rublių. Alovės vlsč., Meškasalio k. plėšikai ūkininką Igną Gilevičių pakabino po balkiu ir tol svilino jam padus, kol šis pasakė, kur paslėpti pinigai. 1918 m. spalio 13 d. Nemunaičio vlsč., Kalnėnų k. plėšikai nužudė ūkininką Praną Turauską (40 m. amžiaus), jo žmoną Petronėlę (30 m. amžiaus) ir pas juos tarnavusį piemenį Antaną Jasionį (15 m. amžiaus). Tame pačiame kaime dar nužudė Rožę Šurskienę. Galintėnų k. užpuolė ūkininko Vincento Palažijos sodybą. Šeimininkas bandė pabėgti pro langą, bet jam peršovė koją ir pagavę tol kankino, kol jis atidavė pinigus. Dažnai naktimis kuriame nors kaime išplėšdavo svirno stogą ir išnešdavo sūdytą mėsą, lašinius, rečiau imdavo grūdus. Žmonės bijojo nakvoti namuose, nakčiai rinkdavosi po kelias šeimas.

Čaplikas Kazimieras „Saugojau žmonių gyvybę ir turtą (prisiminimai)“. Vilnius, 2001, p. 48, 49

Pirmojo pasaulinio karo metai

Baigiantis karui, 1917 metais didėjant suirutei, buvo ir baisesnių dalykų. Daugėjo rusų belaisvių, jie užeidavo pas ūkininkus, prašydavo valgyti. Nors žmonės patys mažai ką turėjo, bet dzūkų širdys gailestingos, kiek galėjo tuos prašytojus šelpė. Tačiau kai kurie iš jų užsimanė prabangiau gyventi, susidėjo su vietos vagimis ir plėšikais, įsigijo ginklų ir pradėjo užpuldinėti, žudyti ir net deginti ūkininkų sodybas, išgirsdavome visokių baisių ir klaikių įvykių.

Netoli, vos už trijų kilometrų esančiame Savilionių kaime, apsilankė plėšikai, dainuodami: „Prapuoliau motula, prapuoliau širdelė temstan...“. Užėjo pas ūkininką Svirnelį, kuris jau klojosi patalą, ruošėsi gulti. Pareikalavo pinigų, o šeimą suvarę į kamaroje esantį rūsį, dar ant jo dangčio užritino kubilus su daržovėmis. Pinigus atėmė, o Svirnelį negailestingai mušė. Vaikai, išgirdę mušant tėvą, ėmė klykti, vienas plėšikas, norėdamas juos apraminti, šovė į rūsį. Kuomet užpuolikai išėjo, viskas aprimo, vaikai, išlipę iš rūsio, rado klaikų vaizdą: sienos krauju aptaškytos, tėvas mirtinai sumuštas gulėjo negyvas savo patale.

Vieną popietę, nuvaręs su vaikais gyvulius į ganyklas, eidamas miškeliu, dauboje pastebėjau keturis ginkluotus, gerai apsirengusius vyrus. Spėjau, kad tai plėšikai, skubiai pranešiau tėveliui. Iš pradžių tėvelis galvojo vykti į Merkinę, bet kelias ilgas, nespės pagalba atvykti. Už 3 km prie Nemuno buvo vokiečių sargyba, kuri saugojo apskričių ribas, ten tėvelis ir nuėjo, bet nieko nerado. Tarėsi su broliu Jurgiu, bet tas pasakė, kad ginklų nėra, pasipriešinti ginkluotiem neįmanoma, siūlė likti su šeima namuose. Anot jo, kas iš to, jei tėvelis išeis iš namų, o grįžęs ras šeimą iššudytą, sodybą sudegintą.

Tėvelis paklausė, liko namuose, nėjo gulti, mums visiems sakė būti prie jo. Tik mažesnieji – Monika ir Antanas, ilgai neištvėrė, nuėjo gulti į kitą trobos galą. Gerokai sutemus trys ginkluoti plėšikai vorele perėjo kiemą ir įėjo į namo vidų. Riktelėjo: „Rankas aukštyn!“ Visus sustūmė į trobos kampą. Likęs plėšikas lauke daužė sienas, langus, keldamas triukšmą, norėdamas labiau visus išgąsdinti. Pasilikę tėvelį, mus visus suvarė į kamaros rūsį, uždarė duris.

Plėšikai pareikalavo tėvelio atiduoti visus pinigus, jis taip ir padarė. Matyt, tikėjosi daugiau, nutarė tėvelį pakankinti. Užnėrę virvę ant kaklo, korė po balkiu, o vienas plėšikas užpylė ant kojų žibalo ir uždegė. Tai stebėdamas tėvelis tarė: „Prisiekiu Dievu, atidaviau visus, mirsiu švaria sąžine“. Šie žodžiai gal įtikino nusikaltėlius, jie tėvelį įstūmė pas mus į rūsį, užsklendė, liepė iki aušros niekur iš jo neišeiti.

Miegoję ir nuo triukšmo pabudę Antanas ir Monika iššoko per langą, nubėgo į Bugonių kaimą, pranešė, kas nutiko. Tačiau niekas iš kaimo vyrų nesiryžo eiti į pagalbą. Tik ryte, nurimus, žmonės aplankė, pasiteiravo, kas nutiko, pareiškė užuojautą. Viso plėšikai pagrobė apie 10 tūkst. Jau beverčių rusiškų rublių, nuvertėjusias karo metu vokiškas markes. Vertingi buvo tik aukso ir sidabro rubliai, kurių tėvelis po kelis šimtus turėjo. Plėšikai dar paėmė geresnius drabužius ir visą mėsą. Laimei, visi likome sveiki ir gyvi, o dėdė Jurgis įsitikino, kad Ryliškiai turi apsiginkluoti, nuo tokių plėšikų apsiginti.

Pietų Lietuvoje 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje daug kur telkėsi neformalūs ginkluotų vyrų savigynos būriai. Jie gindavo ūkininkus nuo besitraukiančių vokiečių kareivių plėšikavimo. Pirmieji partizanų būriai 1919 m. pradžioje ir kūrėsi iš tokių savigynos būrių.

1919 m. Dzūkijoje pasklido spausdinti lapeliai su tokiu tekstu:

Vyrai, kas tik gal, skubėkit
Į lietuviškus pulkus,
Valdžiai mūs jaunai padėkit,
Nuvalykit jai takus!

Šiandien Lietuvai pavojus
Gresia iš visų šalių,
Reik ji ginti visiems sustojus,
Nuo plėšikų įvairių.

Šiam kvietimui Dzūkijos jaunimas neliko abejingas. Daugeliui iš tėviškės teko bėgti į Lietuvą slapčia, nes dalis Dzūkijos jau buvo Lenkijos kariuomenės okupuota.

1919 m. liepos 7 d. Vokietijos kariuomenės kareiviai pasitraukė iš Merkinės. Liepos 8 d. užėmę Merkinę, Lenkijos kariuomenės kariai areštavo ir, pasitraukdami į Varėną, išsivarė kunigus Kazimierą Ribikauską ir Juozą Bakšį. Juos paleido liepos 10 d., kai Merkinės lietuvių komendantas B. Balčiūnas suėmė 12 lenkų agitatorių. Liepos mėnesio pabaigoje dvarininko Vlado Stodolkevičiaus atvesti Lenkijos kareiviai sučiupo Merkinės komendantą krn. Joną Grėbliauską, su kareiviais saugojusį tiltą per Nemuną. Lenkai krn. J. Grėbliauską ir lietuvius karius nusivarė į Druskininkus, kur lietuvį karininką užmušė šautuvų buožėmis. Prie Alytaus priartėjo Lenkijos kariuomenės daliniai (liepos 25 d. Lenkijos kareiviai prisiartino prie geležinkelio tilto, bet buvo lietuvių karių apšaudyti ir pasitraukė), kurie jau buvo užėmę Merkinę, Daugus, pasiekę net Butrimonis, Pivašiūnus ir Stakliškes.

1919 m. naktį iš liepos 23 d. į 24 d. Lenkijos kariuomenė plačiu frontu veržėsi Alytaus link. Naktį iš 24 d. į 25 d. apie 600 lenkų kareivių puolė lietuvių karius ir po kautynių užėmė Merkinę. Stumdami toliau lietuvius, po atkaklių kovų lenkų legionieriai liepos 25 d. ryte užėmė ir Seirijus. Kautynės ties Seirijais vyko ir liepos 26 d., bet lietuviai privertė lenkus trauktis Merkinės link.

1919 m. naktį iš liepos 23 d. į 24 d. Lenkijos kariuomenės kavalerijos eskadronas buvo apsistojęs Merkinės vlsč., Gudakiemio k. Kareivių saugomi arkliai ganėsi pievose. Tačiau vieną naktį jauni kaimo vyrai, suagituoti Juliaus Žalnierausko, kai lenkų raiteliai šokdino merginas vakarėlyje, 27 arklius, kai kuriuos net pabalnotus, atvarė į Alytaus miesto karo komendantūrą (arkliai nuvaryti kairiuoju Nemuno krantu, ties Krikštonių k., perplukdžius juos per upę).

Kai Lenkijos kariuomenė 1919 m. vasarą okupavo Merkinę ir aplinkinius kaimus, tarp Merkinės ir Alytaus liko tuščias tarpas – „niekieno žemė“, kurios niekas nesaugojo. Lenkijos kariuomenės kareiviai į šiuos plotus pradėjo eiti plėšikauti, grobti iš žmonių maisto produktus, gyvulius. Tada Merkinės apylinkėse užvirė lietuvių partizanų ir šaulių kovos su įsibrovėliais lenkais. Vyrai saugojo savo apylinkes jose

patruliuodami, operatyviai iš gyventojų rinkdami žvalgybinę informaciją; taip pat patruliavo prie Nedzingės, Raitininkų, Ryliškių ir Savilionių kaimų. Partizanai turėjo vokiškų šautuvų ir rankinių granatų. Vadovaujami Liudviko Prieskienio, jie atlikdavo rikiuotės ir gimnastikos pratimus, mokėsi elgtis su ginklais ir ruošėsi atremti priešą. Susidūrimai įvykdavo labai dažnai. Partizanai sugebėjo sėkmingai gintis, o jei plėšikaujantiems lenkų kariams pavykdavo kuriame nors kaime prisiplėšti, tai pastodavo jiems kelią, užpuldavo ir atimdavo grobį. Kelis kartus rimtai susirėmė, vieną iš jų nušovė. Tose kovose labiausiai pasižymėjo Ryliškių k. gyventojai: vieni stojo savanoriais į Lietuvos kariuomenę, kiti tapo partizanais ir šauliais. 1919 m. pirmieji Ryliškių partizanų būrio organizatoriai buvo Jurgis Čaplikas ir mokytojas Juozas Bloznelis.

Ryliškių būrio šaulys Zigmas Verenius, nepriklausomybės kovose tapęs invalidu. Alytus, 1932 m. Nuotrauka iš G. Lučinsko kolekcijos

Tarp Lenkijos ir Lietuvos kariuomenių ištisinio fronto nebuvo. Iš lenkų užimtų vietų atvykdavo žmonės, kurie suteikdavo žinių apie priešo buvimo vietas. Sužinoję, kuriuose kaimuose yra lenkų kariai ir žandarai, lietuviai partizanai nakties metu užpuldavo juos. Šiuos puolimus vadindavo „ekspedicijomis“. Puolimuose savanoriškai dalyvaudavo partizanai, žiną tas vietoves. Tų „ekspedicijų“ pagrindinis tikslas buvo erzinti ir demoralizuoti priešą, įgyti gyventojų pasitikėjimą, pritraukti daugiau savanorių.

Nuo 1919 m. vasaros iki 1920 m. vasaros Lietuvos kariuomenės užnugarį kovose su įsibrovėliais lenkais prie Merkinės saugojo Ryliškių būrio šauliai. Jie ir patys dalyvavo kautynėse su besiveržiančiais lenkų legionininkais ruože, esančiame tarp Nedzingės ir Merkinės. Ryliškių ir Nemunaičio būrių šauliams teko ir kitas sunkus uždavinys: 1919 m. rudenį reikėjo neutralizuoti lenkų Panemunės šaulių (lenk. *Strzelcy Nadniemeńscy)* veikimą dešiniajame Nemuno krante nuo Krikštonių vnk. iki Sudvajų k. prie Alytaus.

1920 m. gegužės mėnesį į Raitininkų k. atjojo 40 lenkų kareivių ir ėmė daryti kratas. Jie atėmė iš gyventojų įvairius daiktus, juos paliko ten pat, o patys raiti patraukė į Makniūnų dvarą. Devyni šauliai

Lietuvos kariuomenės karininkai – ltn. Kazys Gudelis ir ltn. Juozas Tumas. Merkinė. 1920 m. Nuotrauka iš A. Antanevičiaus kolekcijos

iš Savilionių k. Makniūnų miške, netoli Makniūnėlio ežero, surengė pasalą ir susikovė su jais – sužeidė lenkų kareivį ir arklį. Priešai grįžo į Raitininkus ir, palikę arklius, vėl pradėjo pulti. Smarkus susišaudymas truko kelias valandas, tačiau lenkų kariai, nežiūrint nelygios jėgų persvaros, bijodami lįsti gilyn į mišką, pasitraukė iš Raitininkų kaimo.

1920 m. rudenį Ryliškių šaulių būrio vadas gavo įsakymą pulti ir užimti Merkinę. Šauliai Merkinę užėmė be pasipriešinimo, su lenkų kariais susikauti neteko, nes jie jau spėjo pasitraukti iš ten ir įsitvirtino kitoje Merkio upės pusėje. Į Merkinę atvyko Lietuvos kariuomenės 1-ojo pėstininkų pulko III batalionas, vadovaujamas mjr. Vlado Skorupskio. Šio bataliono kariai ir šauliai puolė priešininkų įtvirtinimus ir po smarkių kautynių išvijo juos iki Lenkijos–Lietuvos demarkacijos linijos. Po šių kautynių 1-ojo pėstininkų pulko III batalionas pasitraukė į kitas vietas kovoti, o Ryliškių šaulių būrys liko saugoti ir palaikyti tvarką šioje vietovėje. Sargybą teko eiti ant Merkio tilto, kad priešai vėl nemėgintų užimti Merkinės ir jos apylinkių.

1920 m. rudenį neutralioje zonoje septyni ginkluoti lenkų kareiviai užpuolė Merkinės vlsč. Šunupio k. ir atiminėjo iš gyventojų daiktus. Ryliškių būrio šauliai Z. Zeziulevičius, V. Prieskienis, L. Jančiauskas ir P. Margis susikovė su jais ir vieną kareivį nušovė, vieną sužeidė, o likusius plėšikus privertė pasitraukti. 1920 m. spalio 9 d. vakarą, gavę pranešimą apie pasirodžiusius ginkluotus lenkų partizanus, Ryliškių būrio šauliai, vadovaujami būrio vado J. Čapliko, surengė žygį Rinkaučiškės dvarelio link. Miške netoli Jociūnų k. jie susišaudė su ten apsistojusiais lenkų partizanais.

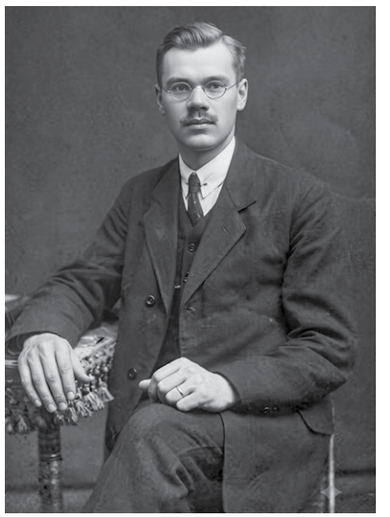

Ryliškių būrio šauliai, pasižymėję kovose su lenkais prie Merkio upės 1920 metais. Sėdi pirmas iš dešinės – būrio vadas Jurgis Čaplikas. Nuotrauka iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus fondų

Nuo 1920 m. lapkričio 1 d. iki gruodžio 10 d. mūšiuose su lenkais kovojo ir Ryliškių šaulių būrio 30 šaulių, vadovaujamų mokytojo J. Bloznelio. Jie kartu su Alytaus apskrities karo komendantūros kareiviais dalyvavo kovose prie Babriškių k. bei Merkinės apylinkėse. Tuo metu paėmė į nelaisvę keletą lenkų kareivių ir daug ginklų.

Lučinskas Gintaras „Pietų Lietuvos šauliai 1919–1991 m.“, Alytus (rankraštis)

Juozas Bloznelis, Zigmo, gimė 1895 m. gegužės 8 d. Alytaus apskrityje, Merkinės valsčiuje, Ryliškių kaime, ūkininkų šeimoje. Mokėsi Merkinės dviklasėje pradinėje mokykloje,

Merkinės (vėliau Uciekos k.) pradinės mokyklos mokytojas, šaulys Juozas Bloznelis. 1920 m. Nuotrauka iš G. Lučinsko kolekcijos

vėliau lavinosi namuose. Vokiečių valdžios paskyrimu J. Bloznelis nuo 1917 m. spalio 20 d. Druskininkų kaime (Merkinės vlsč.) pradėjo dirbti mokytoju. Alytaus apskrities Švietimo komisijos paskyrimu nuo 1919 m. rugsėjo 20 d. dirbo Ryliškių kaimo, o nuo 1920 m. rugsėjo 15 d. – Merkinės pradinių mokyklų mokytoju. 1919 m. rugpjūčio mėn. baigė mokytojų kursus Marijampolėje, o 1920 m. dalyvavo vasaros mokytojų kursuose Alytuje. Mokytojaudamas Dainavos krašte, sugebėjo patraukti jaunimą ir įkvėpti tėvynės meilę, todėl jie gausiai stojo į partizanų-šaulių ir Lietuvos kariuomenės savanorių eiles.

Lenkijos kariuomenei okupavus Pietryčių Lietuvą, demarkacijos linija ėjo netoli Merkinės (už 8–9 km). Nuo Varėnos iki Kasčiūnų–Trasnykų kaimų linija ėjo Merkiu, o nuo Trasnykų kaimo iki Grovos (Gravės) upelio ir pro Uciekos kaimą – iki Nemuno. Uciekos kaimo gyventojai, kurių vaikams mokykla arti neveikė, nutarė organizuoti mokyklą savo kaime. Kadangi tuo metu mokytojų labai trūko, tėvų prašomas J. Bloznelis sutiko dirbti Uciekoje (nuo kaimo iki neutralios zonos – 2 km). Patalpą mokyklai suteikė Uciekos dvaro savininkas Aleksandras Kaminskas. Nuo 1922 m. rugsėjo 1 d. J. Bloznelis paskirtas Uciekos kaimo pradinės mokyklos vedėju. Mokyklos įsteigimas labai nepatiko Lenkijos pasienio sargybiniams. Vasario 8 d. apie 3–4 val. ryto Uciekos kaimo gyventojus iš miego prikėlė triukšmingai pro langus ir duris besilauždami ginkluoti lenkų kareiviai, kurių priskaičiuota apie 20. Visi jie vilkėjo karines lenkų uniformas su visais ženklais, tik apsirengę ant viršaus civilius drabužius. Įsibrovę į mokytojo J. Bloznelio kambarį, trys ginkluoti lenkų kareiviai išvilko jį iš lovos, apstumdė ir vienmarškinį bei basą išsivarė laukan. Mokytoją lenkų kareiviai pervedė per demarkacijos liniją ir, nusivedę Žiogelių kaimo link, nužudė šūviu į galvą, o jo kūną pakišo po Nemuno ledu. Tų pačių metų pavasarį, kada patvinusio Nemuno srovė išplovė mokytojo lavoną ties Alytumi, buvo įsitikinta apie jo mirtį.

1923 m. gegužės 11 d. alytiškiai pastebėjo ties I Alytaus tiltu ant lytlaužio užsilaikiusį lavoną. Paaiškėjo, jog tai – Juozas Bloznelis. Gegužės 13 d. J. Bloznelio kūnas iškilmingai palaidotas II Alytaus parapijos bažnyčios šventoriuje. Per laidotuves prie kankinio kapo kalbėjęs XIX Alytaus šaulių rinktinės valdybos pirmininkas dr. Simonas Janavičius papasakojo, kaip šis Lietuvos patriotas žuvo. J. Bloznelis buvo XIX Alytaus šaulių rinktinės tarybos narys, dažnai lankydavosi šiame mieste. Jį alytiškiai labai gerai pažinojo ir gerbė už lietuvybės skleidimą Merkinės apylinkėse. Mokytojas šaulys nužudytas kaip Lietuvos valstybės tarnautojas, išdrįsęs dirbti kultūros darbą pačiame valstybės pakraštyje. Alytuje gatvė nuo miesto centro vedanti į II Alytaus parapijos bažnyčios šventorių prieškariu pavadinta jo vardu (dabar – Bažnyčios g-vė), o joje pastatytas J. Blozneliui skirtas atminimo kryžius.

Juozas Bloznelis nebuvo pamirštas ir savame krašte. 1928 m. prie Merkinės valsč. valdybos pastato išorinės sienos buvo pritvirtinta lenta su žuvusių už Lietuvos laisvę vardais, tarp jų ir mokytojo, šaulio J. Bloznelio. XX a. 5-ajame dešimtmetyje ši memorialinė lenta buvo sunaikinta, o 1989 m. toje vietoje vėl pritvirtinta lentos kopija, kurią atkūrė Merkinės mokytojas Juozas Kaupinis (1940–2004).

1931 m. J. Bloznelis apdovanotas Šaulių žvaigždės ordinu. 2005 m. kovo 29 d. Lietuvos mokytojo, šaulio J. Bloznelio kapas Alytaus miesto kapinėse (Savanorių g-vė) įtrauktas į LR Kultūros vertybių registrą.

Kai 1920 m. lapkričio 29 d. tarp kariaujančių Lenkijos ir Lietuvos valstybių buvo nustatyta 12 km pločio neutrali zona, abiejų pusių kariuomenės kovose jau nedalyvavo. Didžiąją dalį tos zonos gyventojų sudarė lietuviai, mažumą – nutautėję lietuviai, kurie buvo lenkų šalininkai. Tiek Lenkijos, tiek ir Lietuvos kareivių maži daliniai įeidavo į neutralią zoną pasižvalgyti, bet greit pasitraukdavo. Vieni su kitais retai susiremdavo, nes žvalgyti ir eiti į zoną buvo uždrausta. Lenkai neutralioje zonoje suorganizavo miliciją „Milicja Ludowa“, lietuviai – šaulius ir partizanus. Neutralioje zonoje ir abipus jos aktyviai veikė tik abiejų pusių partizanai. Savo priešininkus lenkai įvairiais būdais terorizuodavo. Visoje neutralioje zonoje nuo Vištyčio iki Daugpilio vyko nuolatinės kovos, apiplėšimai ir žudynės. Ypač aršiai buvo kovojama Perlojos, Valkininkų, Širvintų, Giedraičių apylinkėse ir Užnemunėje – Kučiūnų, Leipalingio, Punsko ir Liubavo apylinkėse.

1921 m. gegužės 21 d. Lietuvos karinė vadovybė iš pafrontės šaulių pareikalavo laikytis neutralios zonos taisyklių ir nevykdyti kovos veiksmų, kuriuos lenkai galėtų aiškinti savo naudai. Per 10 km nuo neutralios zonos šauliai negalėjo nešioti ir naudoti ginklo, su ginklais daryti rikiuotės pratimų. Nepaklusniems grėsė karo teismas. Tačiau netrukus paaiškinta, kad neutralioje zonoje šauliams draudžiama tik pulti, o nuo lenkų plėšikų užpuldinėjimų gintis galima.

Lietuva stengėsi sutrukdyti Lenkijos kariuomenės gen. Liucijano Želigovskio sukurtos „Vidurinės Lietuvos“ – Vilniaus Seimo rinkimus

1922 m. pradžioje. Imta planuoti ginkluotus veiksmus Vilniaus krašte ir Gardino apylinkėse. Pagal Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo planą sukilimas lietuvių Pietryčių Lietuvoje ir baltgudžių Gardino krašte buvo numatytas 1922 m. kovo mėnesį. Sukilimui koordinuoti Lietuvos teritorijoje sudarytos keturios grupės. I grupės štabas buvo Kaune; jam buvo pavaldžios pagrindinės lietuvių ir baltgudžių organizacijos apie Vilnių, Trakus ir Švenčionis. II ir III grupių štabai įsikūrė Varėnoje ir Utenoje; jie turėjo išplėsti savo veiklą Ašmenos ir Breslaujos apskrityse. IV grupė iš Merkinės turėjo vadovauti veiksmams Gardino, Balstogės, Bielsko, Sokulkos, Volkovysko ir Lydos apskrityse, kur buvo daugiausiai baltgudžių partizanų. Šaulių sąjungai buvo skirtas tam tikras vaidmuo šioje permainingoje situacijoje. Ji tai darė su perspektyva žvelgdama į ateitį. Lietuvos vyriausybei praradus Vilniaus kraštą, svarbus buvo Klaipėdos susigrąžinimo klausimas. Yra duomenų, kad vienas iš Klaipėdos karinės operacijos strategų Ernestas Galvanauskas yra ne kartą užsiminęs, kad reikia stiprinti partizaninį judėjimą Vilnijoje ir taip atitraukti dėmesį nuo planuojamo sukilimo Klaipėdoje.

1921 m. spalio 10 d. Lietuvos kariuomenės atskirojo Baltgudžių bataliono karininkas, vyr. ltn. Viačeslavas Razumavičius – Atamanas Chmara – specialiu LŠS įsakymu skiriamas IV partizanų-šaulių grupės vadu. Šios grupės štabo viršininku paskirtas plk. A. Duškovskis.

LŠS IV partizanų-šaulių grupės vadas vyr. ltn. Viačeslavas Razumavičius – Atamanas Chmara (centre) ir Julius Bloznelis (dešinėje). Merkinė, 1922 m. Nuotrauka iš Bakanauskų šeimos albumo

Būrys suformuotas iš baltgudžių – 200 aktyvių, gerai apginkluotų šaulių. Būrio organizavimo vieta buvo Merkinėje. 1921–1922 m. žiemą baltgudžių partizanų junginiai pradėjo aktyvią kovinę veiklą už demarkacijos linijos – Vilniaus krašte, Gardino srityje.

1921 m. lapkričio 15 d. LŠS IV partizanų-šaulių grupės sekretoriumi paskirtas mokytojas Jonas Miškinis, iždininku – mokytojas Juozas Bloznelis. Pagal LŠS IV partizanų-šaulių grupės vado ir štabo viršininko visiškai slaptą neutralios ir pafrontės zonų dalinių 1921 m. pabaigoje sąrašą grupėje jau buvo 495 ginkluoti vyrai (Liškiavos, Uciekos, Merkinės, Darželių, Žiūrų, Perlojos, Mergežerio, Kaibučių, Lynežerio, Musteikos ir Kabelių šaulių būriuose). Jie veikė lenkų užnugaryje beveik iki Gardino.

LŠS IV partizanų-šaulių lauko štabo viršininko pranešime LŠS Konspiraciniam skyriui lenkų būrys, iki 150 žmonių, kažkurią 1922 m. rugsėjo dieną užpuolė Puvočius, ir tik dėl energingo partizanų pasipriešinimo priešai buvo nuvyti.

Partizanų-šaulių grupės štabo narys kun. Juozas Bakšys 1922 m. rugsėjo 22 d. pranešė, kad lenkai planuoja užimti Merkinę, tačiau naktį iš rugsėjo 23 d. į 24 d. lenkai užpuolė Žiūrus. Partizanams paleidus signalinę raketą, priešai pasitraukė be šūvio, bet vėl sugrįžo kitą naktį. Į koją sužeistas Žiūrų būrio šaulys išgabentas iš kaimo. Susišaudymas su lenkais vyko Noruliuose.

1922 m. lapkričio 30 d. Krokšlio kaime šauliai likvidavo lenkų partizanų štabą su Aleksandru Sereičiku priešakyje. Į kaimą pasiųsta 10 šaulių iš baudžiamojo būrio. Apsupus namą, A. Sereičikas ir jo pagalbininkas pasipriešino, bet abu buvo nukauti. Paimti dokumentai, šautuvas, arklys ir balnas.

1922 m. gruodžio 2 d. IV partizanų-šaulių grupės būrio vadu paskirtas ltn. Stasys Lužas.

1922 m. gruodžio pradžioje laukta lenkų puolimo Kapčiamiesčio–Liškiavos–Merkinės–Perlojos rajone. IV partizanų-šaulių grupės vado visiškai slaptame gruodžio 4 d. įsakyme šaulių būriams įsakyta būtinai patruliuoti naktimis, įtartinus asmenis sulaikyti ir siųsti į štabą. Liškiavos būriui sekti padėtį Mizarų–Gailiūnų–Liškiavos–Uciekos ruože, palaikyti ryšį su Panara, Viečiūnais ir Gudeliais, sekti kelius apie Kibyšius, Sarkajiedus ir Jakubiškius, palaikyti ryšius su karo patruliais. Uciekos šaulių būrys turėjo sekti persikėlimą per Nemuną ir turėti ryšį su karo sargyba, o prie Norulių išsiųsti patrulį stebėti plentą, palaikyti ryšį su Lankininkais ir Randamonimis. Puvočių šaulių būrys per Trasninką ir Kasčiūnus turėjo palaikyti ryšį su Lankininkais ir sekti perva-

Baltgudžių partizanų junginio vadas Hermanas Šimaniukas (Henrichas Skomorochas) ir Merkinės būrio šaulys Juozas Bakanauskas (kairėje). Merkinė, 1922 m. Nuotrauka iš Bakanauskų šeimos albumo

žiavimą per Merkį. Žiūrų šaulių būrys per Trakiškius turėjo palaikyti ryšį su Puvočių šaulių būriu, per Lavysą – su Perloja ir palei Ūlą – su Mančiagire. Perlojos šaulių būrys siuntė patrulius prie Merkio upės Perlojos–Milioniškės–Kaibučių–Mardasavo linijoje.

Slaptiems dokumentams ir žinioms perduoti ar įsigyti buvo naudojami prekybininkai žydai, iš Merkinės vykstantys prekių į Gardiną.

Merkinės būrio šaulys Jonas Dvareckas, gydomas po sužeidimo mūšyje vaduojant Klaipėdą. 1923 m. Nuotrauka iš G. Lučinsko kolekcijos

Tokie ryšininkai buvo Jokūbas Morgenšteinas iš Merkinės miestelio ir Elijus Gordonas iš Liškiavos miestelio.

1922–1923 m. poziciniai mūšiai su priešu nevyko. Lenkų partizanai praljsdavo pro užtvaras ir lietuvių užnugaryje rengdavo diversijas. Lietuvių partizanams buvo pavojingiau negu reguliariosios kariuomenės kariams, nes lenkai partizanų į nelaisvę neimdavo. Pagavę labai kankindavo, gyvų nepaleisdavo. Lenkai keršijo net ir kovojančių su jais lietuvių milicininkų šeimoms. Nužudyta daug lietuvių. Plėšimai, žudynės kartojosi beveik kasdien. Nepakeldami tokio teroro ir norėdami apsiginti, kaimų gyventojai aktyviai būrėsi į šaulių būrius.

1923 m. sausio mėnesį Alytaus šaulių skyriaus būrys (135 šauliai iš Perlojos, Merkinės, Liškiavos, Kaniavos, Rudnios, Puvočių, Alytaus, Seirijų ir Nemunaičio šaulių būrių), vadovaujamas skyriaus vado Adolfo Venclausko, dalyvavo Klaipėdos krašto išvadavime. Ten nuo priešo granatos skeveldrų sausio 15 d. žuvo Alytaus šaulių skyriaus instruktorius, būrininkas Jonas Pleškys. Merkinės būrio šaulys Jonas Dvareckas (g. 1899 m.) patyrė balistinį krūtinės ląstos sužeidimą (peršautas), kelis mėnesius gydėsi ligoninėje. Perlojos būrio šaulys Gabrys Lukšys buvo patekęs į nelaisvę. Įniršę prancūzai ruošėsi jį sušaudyti, bet vokiečių žandarai belaisvį atėmė ir sugrąžino lietuviams. Perlojiškis šaulys Juozas Lukšys sulaikė prancūzų vairuotojo vairuojamą au-

tomobilį, kuriame buvo du ginkluoti autonominės policijos žandarai. Jie turėjo kulkosvaidį, dvi dėžes granatų ir tris šautuvus. Šis automobilis sukilėlių buvo naudojamas iki pat Klaipėdos krašto išvadavimo pabaigos.

Tautų Sąjunga 1922 m. sausio 13 d. nustojo tarpininkauti Lenkijos ir Lietuvos konflikte, o po metų, 1923 m. vasario 3 d., Tautų Sąjungos taryba panaikino Lenkijos–Lietuvos neutralią zoną ir rekomendavo abiem valstybėms pasidalinti šią zoną. Kovo 15 d. Ambasadorių konferencija Paryžiuje, nustačiusi Lenkijos ir Lietuvos sieną (administracinę liniją), paliko lenkams Vilnių, Varėną, Marcinkonis ir kt. vietoves.

1923 m. balandžio 4 d. IV partizanų-šaulių grupės vado padėjėju paskirtas ltn. Vaclovas Alksninis, tačiau šios grupės štabas 1923 m. birželio 15 d. buvo likviduotas, o archyvai perduoti Šaulių sąjungai.

1925 m. XIX Alytaus šaulių rinktinės 135 šauliai apdovanoti Klaipėdos išvadavimo bronzos medaliais. Tarp apdovanotųjų buvo ir Merkinės krašto šaulių.

Miškinis Jonas „Manoji Dzūkija (atsiminimai)“. Londonas (Anglija), 1966, p. 55–63

Ryliškių partizanai

Partizanas Z. Zeziulevičius apie partizanų kovas Merkinės apylinkėje, štai ką pasakoja:

– Kai lenkai okupavo Merkinę ir aplinkinius kaimus ir, pasiekę mano gimtąjį Raitininkų kaimą, pradėjo čia dažnai lankytis ir grobti iš gyventojų turtą, nepakęsdamas tokio „šeimininkavimo“, įsirašiau į Ryliškių partizanų būrį, kad, turėdamas ginklą, galėčiau padėti sudrausti juos. Įsirašęs gavau vokišką šautuvą, šovinių, rankinių granatų ir ramiai sau gyvenau, nes lenkai nežinojo, kad aš esu partizanas. Ryliškių partizanų būrys, vadovaujamas Liudviko Prėskienio, vykdė pratimus, aiškinosi ginklus, gimnastikavo – ruošėmės atremti priešą. Taip bėgo laikas be didesnių nuotykių, nors atskiri mažesni partizanų su lenkais susidūrimai buvo labai dažni. Sklido moterų verksmai ir prakeikimai, kai lenkų kareiviai jų kraičių skrynias durtuvais skaldė ir atiminėjo įvairiaraščius audeklus ir plonų drobių ritimus. Tai buvo 1920 metų pavasaris. Tada dažniau girdėdavom moterų verksmus, sklindančius po miškus, negu gegutės kukavimą... Tai buvo šiai apylinkei niūrios ir baisios dienos.

Pavasarį, rodos, gegužės mėnesį, aš parėjau iš laukų darbų ir sėdau vakarieniauti. Buvo gražus gegužės šeštadienio vakaras,

kvepėjo žiedai. Mano nuotaika puikiausia. Bevakarieniaujant užduseęs atbėga kaimyno vaikas ir praneša, kad lenkai jau čia pat. Manydamas, kad lenkai bus pėstininkai, neskubėdamas pasiėmiau šautuvą ir iš lėto ėjau. Bet lenkai pirmieji mane pamatė ir pradėjo šaudyti. Pasirodė, lenkų esama raitininkų, kurie mane smarkiai vijosi ir šaudė. Supratęs, kad vis tiek neapsidirbsiu su jais, pasileidau bėgti. Dvylikos vyrų raitininkų apšaudomas, stengiausi pasiekti Makniūnų mišką, kad ten galėčiau pasislėpti. Mišką pasiekiau laimingai, ir lenkai nieko nepešę grįžo į Raitininkų kaimą, ieškoti kitų partizanų. Rytojaus dieną (tai buvo sekmadienis) atjojo į Raitininkus 40 lenkų raitininkų ir ėmė vykdyti kratas. Iškratę ir kai ką surekvizavę, paliko ten pat, o patys traukė Makniūnų dvaran. Mes, partizanai, sužinoję, kad lenkai krečia Raitininkus, iš Savilionių kaimo, iš viso 9 partizanai (kiti buvo išėję bažnyčion nieko nesitikėdami), išėjome jų pasitikti. Makniūnų miške, netoli Makniūnėlio ežero, sutikome lenkus ir susikovėme su jais, sužeidėme lenkų kareivį ir arklį. Lenkai buvo priversti grįžti, nežiūrint nelygios jėgų persvaros. Priešai grįžo į Raitininkus, nusipėstino ir pradėjo mus pulti. Mes užėmėme poziciją Makniūnų miške ir atidarėm smarkią ugnį. Lenkai taip pat neliko skolingi. Bet jų kulkos tik medžių lapus draskė, mums jokios žalos nepadarė. Smarkus susišaudymas truko kelias valandas. Lenkai, bijodami lįst gilyn į mišką, pasitraukė atgal ir iš Raitininkų išsinešdino.

Vėliau sužinojau, kad dvi mūsų kaimo moteriškės, pakliuvusios lenkams į nagus ir jų gąsdinamos, nurodė visus mūsų apylinkės partizanus, o lenkai, turėdami tikslių žinių, pradėjo šią medžioklę, norėdami mus užklupti namuose. Dėl to ilgą laiką negalėjau gyventi savo namuose. Pikta buvo, kad svetimieji mūsų kampelį taip terioja, kad brolių krauju ir sesių ašaromis vilgoma mūsų tėvų žemė, bet virė karštas kraujas ir rengė priešui kerštą už skriaudas. Neramus miegas ir sapnai neleido ramiai praleisti naktų.

1920 m. rudenį Ryliškių partizanų būrys, gavęs įsakymą pulti ir užimti Merkinę, pradėjo žygį. Tamsi naktis. Žygiuojame pro kvepiančius miškelius. Virstame ir vėl keliamės, užkliuvę už kelmo ar šakos. Visi spaudžia ginklus, kad kuo greičiau juos paleistų darban, kad nepaspruktų priešas, mūsų ginklų dūmų nepauostęs. O čia beširdė tamsi naktis kliudo žygiuoti! Loja šunės. Zakovaliai. Straujos upė, dešinėje Nemunas netoli. Ligi Merkinės kilometras. Slenkame tyliai, kad tik priešas nepajustų. Tuojau Merkinę ir užėmėm be pa-

sipriešinimo, nes, pasirodo, lenkai buvo iš ten pasitraukę. Susikauti neteko.

Nerimsta vyrai, neradę priešo. Mane su kitais išsiuntė iššvalgyti Merkinės apylinkių. Ties Kurmiškių kaimu pastebėjom kažkokius kareivius. Pasirodė, kad čia yra kaimyninio mūsų pulko žvalgyba, sudaryta iš 8 kareivių ir viršilos. Tada tas viršila mus paėmė savo žinion, ir ėjome toliau, žvalgydami apylinkę. Žingsnis po žingsnio, apžiūrėję kiekvieną krūmą ir sodybą, pasiekėm Merkį. Anoj Merkio pusėj pastebėję apsikasusius lenkus, atidarėme smarkią šautuvų ir vieno kulkosvaidžio ugnį. Apie keturias valandas įniršusios kulkos arė Merkio smėlio krantus. Mes, matydami, kad vieni jų neįveiksime, grįžome – pasitraukėme Merkinėn.

Merkinėje radome 1-mo pėstininkų pulko 3 batalioną, vadovaujamą karininko Skorupskio. Pranešėme, kur priešas įsitvirtinęs, ir 3 batalionas ir partizanai išvykome kautis. Po smarkių kautynių lenkai buvo išstumti iš savo įsitvirtinimų ir nuvyti iki dabartinės administracijos linijos.

Po šių kautynių 1-mas pulkas pasitraukė toliau į kitas vietas kautis, o Ryliškių partizanų būrys liko vienas sargyboje ir palaikyti tvarkos šiame kampelyje. Sargybą teko eiti ant Merkio tilto, kad priešas nemėgintų atgal atsiimti Merkinės ir jos apylinkių.

Buvo gauta gyventojų nusiskundimų, kad lenkų kareiviai skriaudžia neutralinės zonos gyventojus ir plėšikauja. Būrio vadas Jurgis Čaplikas įsakė mums keturiems: man, V. Prėskieniui, L. Jančiauskui ir P. Margiui, vykti į tą sritį iššvalgyti ir patikrinti, ar pagrįstas nusiskundimas.

Apsiginklavę šautuvais ir rankinėm granatom, saulei tekant išėjome. Slapstydamiesi slenkame pirmyn. Ūkanos ir šlapia. Ūkanose gera maskuotis, bet ir su priešu gali nosim susikulti, jo nepastebėjęs. Šlapias sniegas limpa prie kojų, o kojos klimpsta šlapian sniegan. Prisėmę pusbačius vandens, priėjome prie Lankininkų ir Palankių kaimų, paskui pasukom Trasnykų kaimo link.

Sutikę Trasnykų kaimo gyventoją, iš jo sužinojome, kad Trasnykuose plėšikauja atvažiavę 4 lenkai. Paspaudėme greičiau, kad juos užkluptume ir suimtume, bet lenkai, pajutę mus, iš anksto paspruko. Tačiau tuos lenkus pagavo Puvočių partizanai ir atvarė Merkinėn. Kadangi jau buvo vakaras, mes grįžome šiek tiek atgal ir, persikėlę per Merkį, pernakvojome Kasciūnų kaime.

Rytojaus dieną anksti pakilom ir, persiyrę per Merkį, pasukome Rodaukos ir Viršrodaukos kaimų link. Eidami nežinomomis vietomis ir neturėdami žemėlapio, paklydome miške. Geroką kelio galą padarę, pastebėjome kaimą ir, gerai prisižiūrėję, pažinom, kad tai Randamonių kaimas, kuriame buvo apsistoję daug lenkų kariuomenės. Nenorėdami lenkų erzinti ir rizikuoti savo gyvybe, pasukom atgal.

Radome nežinomą keliuką ir juo ėjome toliau, tikėdamiesi rasti gyvenamų vietų ir iš gyventojų sužinoti tikslesnius kelius. Kelias buvo pavojingas, nes buvome lenkų pusėj ir kiekvienu momentu galėjome pakliūti lenkams arba susidurti ir su lenkų partizanais, kurių irgi čia buvo.

Bet jautėmės drąsiai, nes žinojome, jog, savo kojomis mindžiodami tėvų žemę, kurią nuo amžių gynė mūsų protėviai, kad jeigu ir žūsim, tai žūsim dėl tėvynės laisvės.

Miškeliai ir laukai tušti – gyventojų nėr. Pagaliau pamatėme kaimelį, bet nežinodami, kaip jis vadinasi, negalėjome orientuotis, kur esame. Nutarėme, kad vienas turi eiti ir sužinoti, kuris čia kaimas. Pasisiūliau aš. Užsitaisiau granatą ir su šautuvu nuėjau, pasakęs jiems, kad jeigu pakliūsiu priešui – atsišaudyti. Jie visi liko miškely, netoli kaimelio. Įėjęs kaimelin, gatvėj sutikau kaimietį ir paklausiau:

– Kaip šis kaimas vadinasi ir ar čia nėra lenkų kareivių?

– Čia Šunupio kaimelis, „paliokų“ dar nėra, bet tuoj bus, – atsakė kaimietis ir nupasakojo, kurioje vietoje jų laukti ir pro kur tie „paliokai“ ateisią.

Pašaukiau draugus, ir jau norėjome žygiuoti atgal, susiorientavę, kur esame, bet apgriuvo mus šio kaimo gyventojai, prašydami, kad palauktume „paliokų“ ir juos pagąsdintume, nes jie neduoda jiems ramybės – visada plėšią ir terioją juos.

Nutarėm palaukti, bet laukti ton vieton, kur tas žmogelis nurodė, nėjome, nes nežinojome to kaimiečio minčių: „O juk jis galėjo mus lenkams išduoti“. Todėl sudarėme savo planą: Jančiauskas ir Margis liko už tvartų vienam kaimelio gale, pamiškėje, o aš su Prėskieniu kitame gale – pasislėpėme už pirties, kad galėtume atėjusius lenkus apsupti ir paimti. Nutarėme palaukti, kol lenkai sueis pas kurį ūkininką vidun, tada pulti ir suimti.

Buvo maždaug pietų laikas. Nekantriai prisiglaudę prie pirties, laukėm atvykstant lenkų kareivių. Netrukus žiūrim – civilinių gyventojų vežimuose atvažiavo 7 lenkų ginkluoti kareiviai. Iššokinėjo iš vežimų, nuėjo atiminėti iš gyventojų daiktų. Mes palaukėm, kol jie prisiplėšę suėjo pas vieną gyventoją pietauti. Manėm juos pietau-

jant užklupti ir nuginkluoti. Palaukėm, kad jie geriau įsismagintų pietaudami, bet išlindo vienas lenkas ir be ginklo tiesiog eina į pirtį. O kad tave galas, kur tu lendi?! Tu mums visą planą pagadinsi, – pagalvojom. Lenko, matyt, eita atlikti savo reikalų už pirties. Manom sau: jeigu tu mūsų nepastebėsi, mes tau nieko nedarysim, nes kitaip sukelsi pavojų ir nebus progos kitų suimti. Bet jis, lyg tyčia, eina ten, kur mes užsimaskavę, o mums kitur pasislėpti, lenkų nepastebimiems, buvo negalima. Tad nutarėme šį lenką likviduoti.

Pokštelėjus šūviui ir kritus lenkui, kiti išlakstė su ginklais iš pirkios, tuo tarpu kiti mūsų du partizanai iš anapus tvartų atidarė smarkią ugnį. Lenkai, manydami, kad jie yra apsupti, metė ginklus ir norėjo pasiduoti. Bet kai aš su Prėskieniu bėgau prie lenkų, tai anie du partizanai, negirdėdami daugiau šūvių, pamanė, kad mes pasitraukėme, ir patys nustojo šaudyti ir pabėgo miškelin. Lenkai gi, matydami, kad mes tik dviese juos puolam, atsigriebė ir stvėrės už ginklų – pradėjo atsišaudyti.

Mes abu kritom į patvorį ir atsišaudydami traukėmės atgal. Dar vieną lenką sužeidėm, pasitraukėm miškan ir, rodos, pasukom Merkinės link.

Saulei leidžiantis, ėjome per mišką. Miškas ošia. Tamsa slepiasi medžių tankmėje, o mes ir vėl paklydome. Apsukę geroką kelio ratą, vėl atsidūrėme tam pačiam Šunupyje. Lenkai jau buvo pasitraukę, palikę net savo sužeistąjį ir nukautąjį. Mes gyventojams liepėm pasiimti lenkų atsirinktuosius daiktus, ką gyventojai tuojau ir įvykdė. Nenorėdami ilgiau užtrukti ir vėl paklysti, paėmėme pastotę ir atvažiavome ligi Norulių kaimo, arklius grąžinom atgal, o patys pėsti atėjom Merkinėn.

Partizanų atkaklios kovos privertė lenkus iš Merkinės pasitraukti.

Kai lenkai iš Merkinės pasitraukė, tai ji tapo lietuvybės centru. Susiorganizavo valsčiaus savivaldybė, kurios pirmuoju sekretorium buvo S. Kvilonas, ilgametis kaimo mokyklos „daraktorius“. Vėliau atidaryta pradžios mokykla, kuriai vadovavo mokytojas Juozas Bloznelis.

Česnulis Vytautas „Varėnos krašto šauliai 1919–1940“. Vilnius, 2008, p. 269, 271, 272, 273

Merkinės šaulių būrys 1920–1924 m.

Archyviniai šaltiniai byloja, kad Merkinės šaulių būrys įsikūrė 1920 m. Jo pirmasis vadas buvo Vladas Barysas, Tomo, padėjėjas – Jonas Dvareckas. 1921 m. sausio 19 d. būrio susirinkime dalyvavo 70 žmonių. Išrinkta būrio valdyba, pirmininku išrinktas Vladas Barysas, vienas iš tų lietuvių karių, kurie dalyvavo 1919 m. sausio 1 d. iškeliant vėliavą Gedimino kalne Vilniuje. Pirmininko padėjėju išrinktas Juozas Pačkauskas, sekretoriumi – Jonas Galčius, iždininku – Vaclas Kudarauskas, valdybos nariu – Jonas Gudaitis; revizijos komisijos nariu – Juozas Volungevičius. V. Barysą po kurio laiko vado pareigose pakeitė J. Dvareckas, būrio vado pareigas ėjęs iki pat 1927 m. balandžio 3 d. LŠS vadovybė Merkinės 21-ąjį būrį patvirtino 1921 m. kovo 12 d.

Būrys buvo priskirtas Alytaus šaulių skyriui, vėliau perėjo LŠS IV partizanų grupės žinion. 1921 m. žinomi 4 didesni būrio susirėmimai su lenkais, puldinėjusiais naktimis Puvočių kaimą. Kartą apie 20 šaulių partizanų iš Merkio dešiniojo kranto užpuolė lenkus kitapus ir parsivedė 4 belaisvius, nuvarė juos į partizanų štabą. Kitą kartą J. Dvarecko vadovaujami šauliai lenkus vijosi net iki Antrosios Rudnios kaimo (prie Skroblaus). Vėl paimti 4 belaisviai, daug ginklų ir vežimas su pora arklių.

Kaip konstatavo šaulių instruktorius Pranas Šileika, vizitavęs 1922 m., būrį sudarė šauliai, kilę nuo demarkacinės linijos kaimų, čia nebuvo nei vieno merkiniškio, dėl to buvo sunku sukviesti šaulius į susirinkimus, rikiuotės pamokas. „Miestelyje gyventojų dauguma lenkuojančių, arba puslietuvių, neįeinančių į Šaulių Sąjungos darbuotę“. 1920 m. kandidatais į šaulius Merkinės būryje buvo 17 vyrų iš Mardasavo, 23 šauliai iš Puvočių, 4 šauliai iš Kasčiūnų, 6 iš Lankininkų, po vieną iš Šunupio ir Trasninko kaimų. Viso 52 vyrai, 18–21 metų amžiaus.

1922 m. pabaigoje Jonas Dvareckas, gavęs žinią, kad rengiamasi Klaipėdos vadavimui, surinko keliolika patikimesnių šaulių ir gruodžio 29 d. išvyko iš Merkinės. Kaišiadoryse jie prisijungė prie VI partizanų grupės ir ruošėsi kovoms. Po Klaipėdos krašto atvadavimo, Merkinės būrio šauliai apie 4 savaites budėjo prie Merkio.

1923 m. Tautų Sąjungai panaikinus Lietuvos ir Lenkijos neutralią zoną, o Ambasadorių konferencijai Paryžiuje kovo 15 d. nustačius Lietuvos ir Lenkijos administracinę sieną, padėtis pafrontėj darėsi ramesnė, nors lenkų agentai pralįsdavo. Nemažai šaulių iš Puvočių kaimo negalėjo grįžti į savo ūkius lenkų okupuotoje zonoje, tad daugumas tokių liko tarnauti Lietuvos pasienio ir vidaus poli-

Gintaras Lučinskas

cijoje. 1923 m. rugpjūčio 30 d. 302-ojo (Merkinės) būrio valdyba priėmė 41 šaulį.

Didžiausia skriauda Merkinės šauliams ir visuomenei buvo 1924 m. gruodžio 17 d. lenkų agentų įvykdytas šaulio, kunigo Juozo Bakšio peršovimas ir mirtis 1925 m. sausio 7 d. Kaune. Jis Merkinėje buvo vienas iš vidurinės mokyklos steigėjų ir vadovas, padėjo organizuoti šaulius. Po dvasininko mirties, apmirė ir visas Merkinės miestelis. Šaulių būrio veikla smarkiai susilpnėjo, nors, kaip rašoma būrio praeities dienyne, „Bakšio dvasia liko viso šio krašto šaulių tarpe, kurie pasiryžę nors erškėčių takais, nors per kraują eiti Bakšio keliu. Tuo keliu eidami mes žadinsime savo broliuose tautišką susipratimą ir nueisime į mūsų gyvybės šaltinį – Vilnių“.

Pasibaigus Nepriklausomybės kovoms, šauliai ėmėsi naujų veiklų: karinių įgūdžių lavinimo (rikiuotės, taktikos, elgesio su ginklais), sporto, švietėjiškos bei kultūrinės veiklos, lietuvybės puoselėjimo. Labai daug nuveikė moterys šaulės, kurios padėjo organizuoti šaulių stovyklas, sanitarijos kursus, skaitė paskaitas, savo pavyzdžiu visuomenę auklėjo tautiškumo dvasia. Taikos meto šaulių įdirbis – ne mažiau vertingas nei Nepriklausomybės kovų periodu.

GINTARAS LUČINSKAS (g. 1969 m. Doškonių k., Alytaus r.) – Viešosios įstaigos „Gintarinė svajonė“ steigėjas ir vadovas. 1989 m. baigė Kauno Antano Kvedaro miškų technikumą. 2009 m. Šiaulių universitete įgijo ekologijos ir aplinkotyros bakalauro kvalifikacinį laipsnį. Jau daugiau kaip 15 metų darbuojasi rašydamas istorinius straipsnius. Autoriaus bibliografiją sudarytų keli šimtai straipsnių Dzūkijos, Kauno ir Vilniaus periodiniuose leidiniuose.
Partizano Antano Ambrulevičiaus prisiminimų knygos *Kelio atgal nėra* (2008), karininko Andriaus Vasiliausko atsiminimų knygos *Praeities puslapiai* (2011), politinio kalinio Vinco Abramavičiaus atsiminimų knygos *Gyvenimo užrašai* (2013) leidybos organizatorius. Knygų *Pogrindinė „Geležinio Vilko“ organizacija Alytaus apskrityje (1940–1941)* (2009), *Žuvę už Lietuvą. Laisvės kovos Dainavos krašte 1918–1923 metais* (2010), *Vermachto nusikaltimai Dzūkijoje 1941 m. birželį* (2011), *Varviškės „respublika“ (1920–1923)* (2013), *Lietuvos kariuomenės brigados generolas Klemensas Popeliučka* (2015) autorius.
Alytaus miesto savivaldybės 2012 m. Kultūros premijos laureatas. Dalyvauja įvairių lietuviškų visuomeninių organizacijų veikloje.

ELVYRA BILIŪTĖ-ALEKNAVIČIENĖ

LIETUVOS PARTIZANŲ VAILIONIŲ ŠEIMA

Numirti ramiai buvo uždrausta –
Mirtis norėjo žudyti
Ir mėgo mėlynakius.
Ir žemė mus taip mylėjo,
Kad apkabino be kapo,
Kad nieko neliktų kitiems.

Kazys Bradūnas

Lietuvos partizanai

Poeto Kazio Bradūno eilės tarsi paskatina priartinti nutolstantį laiką, dar kartą vartyti herojiškus ir tragiškus mūsų Tautos istorijos puslapius.

Baigėsi Antrasis pasaulinis karas. Baigėsi karas pasauliui, bet ne Lietuvai, nes ji Sovietų Sąjungos buvo antrą kartą okupuota. Lietuvių tauta pasijuto nuskriausta, todėl ji nesitaikstė su žiauria tikrove, bet buvo kupina vilties susigrąžinti Laisvę ir Nepriklausomybę. Aukščiausioji Tautos rezistencijos forma buvo ginkluota kova.

Pirmieji partizanų būriai Lietuvoje atsirado 1944 m. rudenį, o 1945 m. pavasarį jie jau veikė visose apskrityse ir turėjo apie 30 tūkstančių kovotojų. Ir išėjo ginti Tėvynės ūkininkai ir darbininkai, mokytojai ir tarnautojai, buvę šauliai ir policijos pareigūnai, Lietuvos kariuomenės kariai ir karininkai, studentai ir mokiniai, buvo ir dvasininkų. Paprasti Lietuvos žmonės davė daugiausia partizanų, jie, rizikuodami savo ir savo šeimos ateitimi, partizanus rengė, maitino, slėpė ir slaugė, teikė jiems reikalingą informaciją ir buvo ryšininkai.

Visą sovietmetį Lietuvos partizanai buvo vadinami banditais, o vadinamieji „liaudies gynėjai“, kuriuos žmonės paniekinamai vadino stribais, aukštinami. Tačiau jau seniai aišku, kad Lietuvos partizanų simboliai buvo Vytis, Trispalvė, dvigubas kryžius (žmonių vadinamas Vyčio kryžiumi), Gediminaičių stulpai ir jie kovojo už lietuvių tautos ir kitų čia gyvenančių tautinių bendrijų žmonių laisvę ir Lietuvos valstybės nepriklausomybę, o stribų simboliai – sovietų herbas su kūju ir pjautuvu, raudonoji žvaigždė, raudona vėliava ir jie kovojo už sovietinio okupacinio režimo įtvirtinimą Lietuvoje.

Lietuvos Respublikos pasipriešinimo 1940–1990 metų okupacijoms dalyvių teisinio statuso įstatyme, kuris priimtas 1997 m. birželio 23 d. (nr. VIII-97) ir pakeistas 2007 m. birželio 28 d. (nr. X-1235), konstatuojama:

1944–1953 m. Lietuvoje vyko tautos ginkluotas pasipriešinimas – Lietuvos partizaninis karas prieš Sovietų Sąjungos okupacinę kariuomenę ir okupacinio režimo struktūras, o partizanų vadovybė buvo aukščiausioji teisėta Lietuvos politinė ir karinė valdžia, užsienyje atstovaujama VLIK‘o.

VLIK‘as – Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, tuomet veikęs Vokietijoje ir siekęs Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.

Rezistencijos metu gimė tūkstančiai gražiausių patriotinių dainų apie Lietuvos partizanų kovą, jos plito iš lūpų į lūpas, skambėjo tada, kai už jas grėsė tremtis ar lageris, nebuvo visiškai nutildytos ir vėlesniu sovietmečiu, tik jas dainuodavo paslapčiomis.

Nebijau aš žūti mylimoj Tėvynėj,
Čia linguosiu žiedu, kvepiančiu laukuos.
Man čirens prie kapo pilkas vyturėlis,
Sesė ir mergelė gegute kukuos.

Partizanų dainos fragmentas

Apie stribus buvo sukurta tik viena kita juos pašiepianti daina, neturinti išliekamosios vertės.

Lietuvos partizaninio karo prieš Sovietų Sąjungą metu (1944–1953 m.) mūsų šalies teritorijoje veikė dešimt partizanų apygardų, iš jų devynios jungėsi į tris sritis: Pietų Lietuvos partizanų sritį (nuo 1949 m. vadintą Nemuno sritimi, į jos sudėtį įėjo Tauro apygarda ir Dainavos apygarda), Vakarų Lietuvos partizanų sritį (nuo 1948 m. vadintą Jūros sritimi, į jos sudėtį įėjo Kęstučio apygarda, Prisikėlimo apygarda, Žemaičių apygarda), Šiaurės Rytų Lietuvos partizanų sritį (nuo 1948 m. vadintą Kalnų sritimi, jai 1948 m. rugpjūčio 4 d. suteiktas Karaliaus Mindaugo srities pavadinimas, į jos sudėtį įėjo Didžiosios kovos apygarda, Vyčio apygarda, Algimanto apygarda, Vytauto apygarda). Nepriklausiusi jokiai Lietuvos partizanų sričiai Dariaus ir Girėno apygarda, veikusi Biržų krašte, įkurta 1947 m. gruodžio mėn., egzistavo labai trumpai (1949 m. apygarda sunyko, veikė pavieniai partizanų būriai) ir buvo prijungta prie Vyčio apygardos.

Pagal tarptautinės teisės normas, Lietuvos partizanai buvo savanorių kariuomenė, teisėta mūsų valstybės gynybos institucija. Priešo duomenimis, 1944–1953 m. žuvo 20 093 partizanai. Lietuvos partizanai buvo įsitikinę, kad kovoje priešai patiria daugiau nuostolių negu mūsų kovotojai. Labai svarbius trejus iš eilės partizaninio karo metus kovoje kritusių partizanų skaičius buvo mažesnis už sovietinių karių, pareigūnų ir stribų: 1946 m. priešo aukų skaičius siekė 2731 (partizanų 2143), 1947 m. – 2626 (partizanų 1540), 1948 m. – 1673 (partizanų 1135). Iš viso partizaniniame kare patirti priešo nuostoliai – 12 921 žuvusysis. Nors fizine prasme Lietuvos partizanai tuomet pralaimėjo nelygią kovą, bet jie liko nenugalėti dvasiškai. Visa lietuvių tauta pasiekė moralinę pergalę. Partizaninis karas vėlesnėms kartoms perdavė tarpukariu subrandintą Lietuvos valstybingumo būtinumo siekį ir idėjines pasipriešinimo formas bei būdus, padėjo pamatus Lietuvos neginkluotai rezistencijai ir Lietuvos valstybės atkūrimui 1990 metais.

Šios apybraižos tikslas – žvilgterėti į vienos dzūkų šeimos, būtent Vailionių, tėvo ir trijų jo sūnų, kurie savo gyvenimą paaukojo Tėvynei, likimą. Kokia lemtis buvo jo žmonos Onos Vailionienės ir dukrų Benės bei Julės?

***

Lietuvos partizanų Dainavos apygarda ir jos Šarūno rinktinė

Aš dažnai pagalvoju, kas gi Tu esi, mano Tėvyne? Kodėl Tavo vaikai tokie keisti, tokie savotiškai užsispyrę? Iš kur toji didelė pasipriešinimo jėga teka?

Aš jaučiu, jog savo kraštą pamilstu vis labiau ir labiau. Jeigu man šiandien kas pasiūlytų laisvę Amerikoj, aš neišvažiuočiau. Geriau žūti čia garbingai kovojant, negu rankas sudėjus laukti kažko iš kažkur nukrintant. Pagaliau mūsų kraujas nenueis veltui. Mes turėsime teisę visiems žiūrėti tiesiai į akis, nes mes savo Tėvynės neapleidom. Na,

ir kas gi mus nugalės, jei mes mirti nebijom, jeigu mes nugalėjome ir mirtį.

Partizano Liongino Baliukevičiaus-Dzūko
dienoraštis, rašytas 1948 m. birželio 23 d. – 1949 m. birželio 6 d.,
Vilnius, 2025, p. 81

Dainavos apygarda apėmė dabartines Alytaus, Varėnos ir Lazdijų rajonų, Alytaus miesto ir Druskininkų savivaldybių teritorijas ir besiribojančias Prienų, Trakų ir Šalčininkų rajonų savivaldybių, Birštono ir Marijampolės savivaldybių dalis.

1945 m. vasarą Dzūkijoje veikė du savarankiški Lietuvos partizanams vadovaujantys centrai: pulkininko-leitenanto Juozo Vitkaus-Kazimieraičio vadovaujama Dzūkų grupė, kuri 1945 m. lapkričio 18 d. buvo pavadinta A apygarda, ir kapitono Dominyko Jėčio-Ąžuolio vadovaujama Dzūkų rinktinė.

1946 m. balandžio 23 d. Punios šile įvyko Pietų Lietuvos partizanų srities štabo pareigūnų ir Dzūkų rinktinės vado susitikimas, jame Dzūkų rinktinę nutarta prijungti prie A apygardos. Nuo 1946 m. gegužės 15 d. A apygarda pervadinta ir pradėta vadinti Dainavos partizanų apygarda. Šios apygardos vadu buvo paskirtas Dominykas Jėčys-Ąžuolis. Tuo pat metu 1946 m. balandžio 23 d. Punios šile buvo priimta Pirmoji Lietuvos partizanų vadų politinė deklaracija. Šioje deklaracijoje buvo paskelbtas Lietuvos partizaninio judėjimo tikslas – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas, numatyti pagrindiniai Lietuvos valstybingumo atkūrimo principai.

Dainavos partizanų apygardą (1946 m. balandžio 23 d. – 1952 m. rugpjūčio 30 d.) sudarė šios rinktinės:

Dzūkų rinktinė (įkurta 1945 m. birželio mėn. ir veikė iki 1952 m. gruodžio mėn. įskaitytinai);

Merkio rinktinė (nuo 1947 m. rugsėjo mėn. pavadinta Partizano Kazimieraičio rinktine; įkurta 1945 m. rugpjūčio mėn. ir veikė iki 1952 m. vasario mėn. įskaitytinai);

Geležinio Vilko rinktinė (įkurta 1945 m. gegužės mėn., prijungta prie Merkio rinktinės 1946 m. rugpjūčio 23 d.);

Šarūno rinktinė (įkurta 1945 m. balandžio mėn., perduota Tauro apygardai 1946 m. balandžio 23 d., grąžinta Dainavos apygardai 1947 m. birželio 27 d. ir veikė iki 1951 m. gruodžio mėn. įskaitytinai);

Seinų rinktinė (įkurta 1945 m. liepos mėn., 1945 m. gruodžio 30 d. prijungta prie Šarūno rinktinės).

1949 m. gegužės 22 d. Varčios miške įvyko Dainavos apygardos partizanų vadų pasitarimas. Posėdį pradėjo ir jam pirmininkavo Adolfas Ramanauskas-Vanagas, sekretoriavo Juozas Gegužis-Diemedis ir Lionginas Baliukevičius-Dzūkas. Apygardos vadu tapo Lionginas Baliukevičius-Dzūkas, Šarūno rinktinės vadu liko Juozas Gegužis-Diemedis.

1952 m. rugpjūčio 30 d. Pietų Lietuvos partizanų (Nemuno) srities vadas kpt. Sergijus Staniškis-Litas, Viltis Dainavos apygardos vadu patvirtino buvusį Šarūno rinktinės karininko Antano Juozapavičiaus tėvūnijos vadą Juozą Karpavičių-Medelį, MGB užverbuotą agentą. Ši data laikoma Dainavos partizanų apygardos organizuotos veiklos pabaiga.

Prienų miške, prie Naravų kaimo, priešui apsupus slėptuvę, 1953 m. vasario 3 d. žuvo paskutinis Nemuno (Pietų Lietuvos partizanų) srities vadas kpt. Sergijus Staniškis-Litas, Viltis.

Pavieniai Lietuvos partizanai, neturėdami tarpusavio ryšio ir bendros vadovybės, Dainavos apygardos teritorijoje veikė iki 1954 m. vasaros įskaitytinai.

Dainavos apygardos erdvėje kovose už mūsų Tėvynės žmonių laisvę ir Lietuvos valstybės nepriklausomybę žuvo apie 2 tūkst. partizanų. Dar apie 3 tūkst. partizanų, jų ryšininkų ir rėmėjų sovietinių okupantų ir kolaborantų buvo suimti, kankinti, kalinti arba ištremti.

Lietuvos partizanų Dainavos apygardos Šarūno rinktinėje veikė šios partizanų grupės (nuo 1949 m. vasario mėn. pavadintos tėvūnijomis):

Karininko Antano Juozapavičiaus grupė (tėvūnija), turėjusi 211 kovotojų;

Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Mindaugo grupė (tėvūnija), kurios gretose kovojo 267 partizanai;

Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytenio grupė (tėvūnija), vienijusi 124 kovotojus.

Dainavos apygardos Šarūno rinktinėje kovojo 602 Lietuvos partizanai, iš kurių 530 žuvo.

Ramiai ilsėkis, o partizane,
Gimtoji žemė tave mylės,
Pačioj jaunystėj padėjai galvą,
Laisva Lietuva tave minės.

Partizanų dainos fragmentas

Vladas Vailionis-Artojas ir Antanas Drazdauskas-Ilgis

Tik mažoji dalis Lietuvos partizanų, kovojusių Lazdijų krašte, legalizavosi, buvo suimti arba pasidavė patys.

Šiandien mūsų laisvės kovotojų aukos prasmė, jau peržengusi laiko kalnagūbrį, tarsi nušvinta naujais atspalviais.

***

PALIŪNŲ KAIMAS. Mūsų tikslas – pažvelgti į Vailionių šeimą, kuri gyveno Lazdijų krašte esančiame Paliūnų kaime, įsikūrusiame šeši kilometrai į šiaurės rytus nuo Veisiejų, prie Termento ežero ir upelio, apsuptame Babrų miško.

Sigitas Birgelis teigia: „Man yra žinomi keturi Paliūnų kaimai: visi jie buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje, po vieną Rudaminos, Seirijų, Veisiejų ir Punsko parapijose.“ Gamtos paminklai ir atlikti archeologiniai kasinėjimai byloja, kad kadaise čia gyveno jotvingiai. Manoma, kad kaimo pavadinimas yra kilęs iš asmenvardžio Paliūnas. Daug ką mena ir galėtų pasakyti žemė.

Per šią žemę nusirito karai, nelaimės, netektys. Keitėsi istorinis laikmetis, keitėsi žmonės. 1923 m. kaime buvo 180 gyventojų, 1989 m. – 41, o 2021 m. surašymo duomenimis – tik septyni žmonės.

Kažkada, pirmosios Lietuvos Respublikos metais, kaimo vidury buvo pastatytas kryžius. Žmonės jį vadino Karaliūno kryžiumi ir pro jį praeidami ar pravažiuodami pagarbiai nulenkdavo galvą, vyrai kilstelėdavo kepurę.

Atgarmėjo sovietmetis. Visoje Lietuvoje prasidėjo kryžių griovimo metas. Ne išimtis buvo ir Paliūnų kaimas. Kolchozo pirmininko Napoleono (vietiniai žmonės jį vadino tiesiog Napaliu) Karmalavičiaus, kuris privalėjo vykdyti aukštesnės sovietų valdžios nurodymus, paliepimu vieną naktį kryžius dingo. Paliūniškiai nepasidavė: kitą naktį kryžius buvo atstatytas. Tačiau griovėjai irgi buvo atkaklūs – kryžius nejučiomis dingdavo. Ši kova baigėsi tuo, kad iš kryžiaus beliko tik stulpas. Tada jo niekas nelietė: jis išrymojo tarsi atminimo ženklas iki Atgimimo. 2007 metais Vidas Vabuolas su savo tėvu toje vietoje pastatė geležinį kryžių. Tegul jis primena paliūniškių tvirtybę: jie nenusilenkė, jie gynė Tiesą ir savo Kryžių.

Paliūnų kaimo centre, prie kelių sankirtos, kiekvieno keleivio dėmesį patraukia dvigubo kryžiaus formos paminklas, papuoštas Vyčiu, kuris pastatytas jau vėl laisvoje Lietuvoje. Ant jo užrašyta: „Šiame kaime gimė ir gyveno Dainavos apygardos Šarūno rinktinės partizanų Vailionių šeima.“ Priešais daug pasakantį atminimo ženklą įsikūrusi tvarkinga sodyba, kurioje plevėsuoja Lietuvos trispalvė. Netoliese, kitoje kelio pusėje, iškilęs aukštas naujasis Paliūnų kaimo kryžius, ant kurio užrašas: „Nuo bado, ugnies ir karo gelbėk mus, Viešpatie.“ Nuo gražaus Paliūnų kaimo centro kelias vingiuoja link ežero. Netoliese ežero akį patraukia didžiulė krūva akmenų, nežinia kada ir kieno suverstų, ir trikamienė liepa, plačiai išskleidusi savo šakas tarsi laukdama niekados nesugrįžtančių čia kažkada gyvenusių žmonių.

Nuo neatmenamų laikų ant Termento ežero kranto gyveno Vailionių šeima. Dabar jų gyvenimo liudininkai liko liepa ir ežeras, nes ir namo pamatai jau į žemę susmigę. Antanas Tumosa, artimas giminaitis, stovėdamas savo mamos tėviškės vietoje, atskleidė Vailionių šeimos istoriją.

Antanina ir Ignas Vailioniai susilaukė trijų dukrų: Onos, Marės bei Monikos (Antano mamos) ir sūnaus Antano. Gaila, kad Ignas mirė jaunas, nespėjęs pasidžiaugti savo suaugusių vaikų gyvenimu. Kaip ir priklauso pagal lietuvių papročius, sūnus Antanas paveldėjo tėvų ūkį, 28 ha žemės, o dukros ištekėjo ir išėjo į marčias, į savo vyrų namus. Antanas vedė to paties kaimo merginą Oną Baliukytę. Čia gimė ir pirmuosius žingsnius žengė jų sūnūs Antanas, Vladas ir Juozas, būsimieji Lietuvos partizanai.

1930 m. Lietuvoje buvo vykdoma žemės reforma. Paliūnų sodžius, kuris buvo taip gražiai išsidėstęs ant ežero kranto, buvo išdalintas į vienkiemius. Ona ir Antanas Vailioniai tame pačiame kaime pasistatė naujus namus vienkiemyje. Čia užaugo ir jų vaikai: trys sūnūs – Antanas, Vladas ir Juozas, dukterys – Benigna (vadinama Bene) ir Julija Ona (vadinama Jule). Jau seniai nebėra ir šios Vailionių sodybos. Liko tik ta vieta, žemė, ant kurios auga medžiai ir krūmokšniai, kurioje tarpukariu buvo išugdyta tautiškai susipratusi, patriotiškai nusiteikusi ir pilietiškai aktyvi jaunoji Vailionių karta, puikiai žinojusi, kokia žmogaus gyvenimo prasmė:

Nes mūs tikslas – Tauta kaip plienas.
O pamatas mūs – tautiška mintis.
Nes kai suaugs Tauta į kūną vieną,
Bus nesunku gaires į ateitį nutiest...

Benediktas Labenskas (Benas Labėnas)-Kariūnas

O išsvajotoji ateitis – tai lietuvių ir čia gyvenančių kitų tautinių bendrijų žmonių laisvas gyvenimas ir bendras darbas, turėję užtikrinti ateities Lietuvos dvasinę ir materialinę gerovę, gražų, orų ir prasmingą gyvenimą. Tačiau šioms svajonėms tuomet nebuvo lemta išsipildyti...

***

Pirmasis į mišką išėjo vyriausias iš trijų brolių – Antanas (g. 1923) – ir tapo Lietuvos partizanu Paparčiu. Nusibodus gyventi baimėje, 1946 m. partizanų keliais pasuko ir jaunesni jo broliai. Vladas (g. 1926), Alytaus žemės ūkio mokyklos mokinys, pasirinko Artojo slapyvardį, o Juozas (g. 1928), Veisiejų gimnazijos gimnazistas, – Bedalio.

Išėjo jie, palikę knygas ir svajas,
Ant laisvės aukuro sudeginti jaunystės,
Kad soduos diemedžiai nevystų niekados,
Kad vyturėlis vėlei žemėn grįžtų.

Vytautas Jurevičius

Tėvai ir seserys, Benė ir Julė, iš pradžių liko namuose, kuriuose buvo labai nesaugu. Todėl po keleto dienų tapo klajokliais: glausdavosi pas gimines ar gerus pažįstamus. Prasidėjo neramios dienos ir naktys, tačiau ruseno viltis, kad padės broliams. Nors ne visi buvo drauge, bet jautė širdžių plakimą ir laisvės troškulį.

Pirmiausia nuo tokio benamių gyvenimo pavargo šeimos tėvas ir išėjo į mišką pas sūnus, vildamasis, kad ten bus reikalingesnis. Iš tiesų, jis neklydo ir, kaip vyriausias amžiumi iš partizanų, Antanas Vailionis (g. 1898 m.) gavo garbingą Tėvo slapyvardį.

***

ANTANAS VAILIONIS-PAPARTIS. Karo nusiaubta, išvarginta šalis: daug netekčių, daug ašarų išlieta. Vailioniams buvo vienintelis džiaugsmas, kad išliko sveiki ir gyvi. Ramybė tęsėsi neilgai. Vyriausiam sūnui Antanui jau 21 metai. Buvo šaukiamas į sovietinę armiją, bet vis šiaip taip išsisukdavo. Tačiau vieną kartą Antaną sučiupo ir paėmė į okupacinę armiją. Neramu buvo likusiems, sunku ir Antanui, tačiau davė priesaiką prieš savo valią. Tada jame prabilo nerami dvasia. Kiekvieną laisvesnę akimirką užkalbindavo Joną Karaliūną iš to paties Paliūnų kaimo:

– Jonai, bėgam iš šito pragaro!

– Kur tu nubėgsi, Antanėli? Kaip nors iškentėsim... – ramindavo Jonas.

– Aš sovietams netarnausiu, – priešgyniavo Antanas.

– Antanai, jeigu ir pavyks ištrūkti, vis tiek mus sučiups, – aiškino Jonas, manydamas, kad kaip nors atkalbės.

– Jei tu nebėgsi, aš bėgsiu vienas, – tvirtai pasakė Antanas.

Kaip pasakė, taip padarė. Vieną gražų vakarą pasibeldė į tėvų namus. Motina tik rankomis pliaukštelėjo, manydama, kad sūnų paleido iš sovietų kariuomenės. Tėvas atrodė ramus, tačiau viską suprato ir žodžio ištarti nepajėgė. Pagaliau prabilo:

– Ką padarei, sūnau? Kaip dabar gyvensim?..

– Kaip nors... – matydamas, kad tėvų nepradžiugino, tyliai ištarė Antanas.

Tėvo širdis nujautė nelaimę. Kai sūnus sugrįžo, ramybės nebuvo: prasidėjo kratos, dažni svečiai buvo stribai ir saugumiečiai. Teko jam slapstytis. Todėl vieną kartą sūnus Antanas prabilo:

– Einu į mišką... Gal visiems bus ramiau...

Tėvai suprato, kad tai vienintelė išeitis iš keblios padėties, todėl palaimino sūnų.

Mylėk, lietuvi, tą brangią žemę,
Nes jau Tėvynė šaukias aukų.
Sesė jaunoji išleido brolį
Išvyti priešo iš jos laukų.

Partizanų dainos fragmentas

Tikriausiai tada gimė liūdna daina apie graudų atsisveikinimą ir pro skausmo ašaras rusenančią viltį. Antanas Vailionis jaunesnysis atsidūrė Padumblių kaime, netoli Kapčiamiesčio. Juzės ir Antano Žakauskų sodyboje su kitais bendražygiais įsirengė bunkerį, tapo partizanu Paparčiu. Prasidėjo naujas Antano Vailionio-Paparčio gyvenimas, kupinas netikėtumų ir pavojų. Ir vis dėlto tamsioje nežinioje tarsi saulės spindulys įsmigo į jaunuolio širdį – tai sodybos šeimininkų dukra Bronė. Jis jautė, kad ir mergina jam neabejinga, ypač tada, kai į bunkerį atnešdavo maisto ne tėvas, o Bronė. Meilei daug žodžių nereikia – pakanka ilgesingų žvilgsnių.

Partizanams Juzės ir Antano Žakauskų sodyboje pasidarė nesaugu. Ir vieną žvaigždėtą naktį Antanas Vailionis-Papartis pasakė mylimajai:

– Bronyte, labai greitai manęs čia nebebus...

Bronė žiūrėjo į mylimąjį, žodžio negalėdama ištarti, todėl Antanas, stengdamasis neparodyti jaudulio, kuo ramesniu balsu ištarė:

– Myliu tave, Bronyte... Dabar svarbiausia pareiga Tėvynei. Mes susitiksime... Ir būsime laimingi... Lietuva bus laisva.

– Aš tavęs lauksiu... Lauksiu tiek, kiek reikės... – tvirtai pasakė Bronė.

***

Antanas Vailionis-Papartis su kitais partizanais įsikūrė tolokai nuo buvusios vietos, Taikūnų kaime, netoli nuo Antaninos ir Viktoro Kiaulevičių sodybos, ant Vilkaičio ežero kranto. Laikas buvo labai neramus. Tarsi juodas debesis tvyrojo trėmimų baimė. Buvo 1948 metų pavasaris. Tarp tūkstančių tremiamųjų šeimų atsidūrė ir Juzė bei An-

Antanas Vailionis-Tėvas

tanas Žakauskai, tikriausiai buvo pranešta apie bunkerį. Per stebuklą Bronė iššoko per langą ir paspruko. Kai nurimo triukšmas ir tėvų aimanos paliekant savuosius namus, Bronė suprato, kad ji šioje žemėje liko viena: be tėvų, be artimųjų, be to, pasilikti gimtinėje buvo nesaugu. Vieną kartą išsigelbėjusi nuo tremties, nenorėjo pakliūti priešui į nasrus. Kur eiti? Kur prisiglausti? Nežinojo. Staiga švystelėjo mintis – ieškosiu Antano. Ilgokai klajojo Bronė, kol surado savo mylimąjį. Ir tada nuostaba ir meilė susiliejo į vieną visumą. Kai šiek tiek atsitokėjo, Antanas ištarė:

– Dabar, brangioji Bronyte, aš tau galiu pasiūlyti tik tokius namus, – ir mostelėjo ranka į tą vietą, kur buvo bunkeris.

– Su tavimi, Antanėli, man visur gerai, svarbiausia – suradau tave, – meiliai sukuždėjo mergina.

Tačiau iškilo kita problema: abu buvo iš religingų šeimų ir norėjo savo meilę įteisinti Dievo akivaizdoje. Kaip tą padaryti? Čia padėjo Antano seserys, kurios gyveno iš gerų žmonių malonės, o ką naujesnio išgirsdavo, skubėdavo pranešti broliams.

Vailionių šeima. Pirmoje eilėje iš kairės Julė, motina, tėvas, Benė. Stovi iš kairės Juozas, Vladas, Antanas

Už pagalbą Lietuvos partizanams tuomet nukentėdavo daug kunigų. 1946 m. Gerdašių parapijos klebonas kunigas Pranciškus Šukys, sovietų saugumiečių įtartas kaip partizanų rėmėjas, buvo suimtas ir nuteistas 10 metų kalėti lageryje. Parapija liko be kunigo iki 1955 m. Vieną kartą per mėnesį į Gerdašius atvykdavo Leipalingio parapijos klebonas kunigas Albinas Deltuva. Tikriausiai Antano seserys kreipėsi į jį. Kunigas nepabijojo. Vieną naktį patikimų žmonių buvo atvežtas į mišką ir sutuokė Antaną Vailionį-Papartį su Brone Žakauskaite. Liudininkai buvo baltakamieniai beržai ir ramus kaip niekad ežeras, tarsi ir gamta laimino didžią meilę, kupiną pavojų. Po poros metų, 1950-aisiais, kunigas Antanas Deltuva, Leipalingio parapijos klebonas, buvo areštuotas ir nuteistas 10 metų kalėti lageryje. Tai buvo atpildas už paramą mūsų partizanams.

Bronės ir Antano Vailionių bendras šeimyninis gyvenimas irgi tęsėsi neilgai. 1949 m. vasario mėn. stribai su sovietine kariuomene apsupo bunkerį. Partizanai gyvi nepasidavė. Antanas Vailionis-Papartis padavė žmonai užtaisytą pistoletą, leisdamas jai pačiai priimti sprendimą, ir paskutinį kartą pažvelgė meilės kupinomis akimis, jose buvo ir gailestis, ir atsiprašymas. Bronė sėdėjo nei gyva, nei mirusi: girdėjo šūvius, matė kraujuose paplūdusį mylimąjį, tik pati to padaryti neišdrįso, nes po širdimi nešiojo jųdviejų meilės kūdikį, kuris po mėnesio turėjo ateiti į šį žiaurų pasaulį.

Netrukus į bunkerį įsiveržė ginkluoti priešai, čiupo partizanų lavonus ir ištempė į lauką. Tada eilė atėjo Bronei – keikdami ir spardydami vienmarškinę moterį pasodino ant lavonų ir nuvežė į Veisiejus. Bronė nebejautė šalčio, nors stipriai spigino ir buvo priversta daug sniego. Moteris viena ranka laikė šaltą mylimojo ranką, tarsi norėdama ją sušildyti, nes suprato, kad ir jos tuoj neteks. Kita ranka buvo prispaudusi savyje esantį ir tarsi nelaimę pajutusį, vis labiau suspurdantį kūdikėlį...

Neša sniegą vėjas tau ant balto veido,
Tau ant nuogo kūno neša sniegą vėjas.
Tu tyli šiai žemei viską jau atleidęs,
Viską atidavęs, viską atmylėjęs.

Diana Glemžaitė

***

Kruvinus Antano Vailionio-Paparčio ir Albino Sakalausko-Audros kūnus ištrenkė Veisiejuose, ant Turgaus aikštės grindinio. Išsipildė Irenos Petkutės-Neringos žodžiai:

Pagalviu pasiliks sunkus laukų akmuo,
O patalu – kraujuotas gatvės grindinys.

Tai buvo dar tik Bronės kančių pradžia. Ją leisgyvę nuvežė į Marijampolės kalėjimą. Kalėjime ji pagimdė dukrytę. Vos spėjo išgirsti gimusio kūdikio verksmą... Viskas. Net pažiūrėti į mergytę neleido, nes jos tėvas, anot sovietinių okupantų ir kolaborantų, buvo banditas, o motina – bandito kalė. Ar kas nors patyrė baisesnį žiaurumą? Gamtoje – didesnė darna ir pagarba: žvėrys nežudo savo palikuonių. Kas įmins Marijampolės kalėjimo mįslę? Šis faktas šiurpina ir dabar. Rašau ir galvoju, koks mano bendraamžės likimas? Ar ją iš karto pasmaugė ir išmetė į šiukšlių duobę? O gal ta mergaitė užaugo, ir mes kažkur prasilenkėme vingiuotuose šios žemės vieškeliuose? Žinoma, ji nežinojo, kas jos tėvai. Niekada nesužinojo, kad motina nedrįso ir nenorėjo jos nužudyti, geriau pasirinko sveiku protu nesuvokiamas, pragariškas kančias.

***

Bronė iš Marijampolės kalėjimo buvo greitai išvežta. Prasidėjo tardymai. Bronė tylėjo, nieko neišdavė. Antanas Vailionis-Papartis buvo jos didžioji gyvenimo meilė. Jau patyrusi per daug kančių: netekusi mylimojo, norėjusi išsaugoti kūdikį – jo net nepamatė, nežinojo, kas nutiko tėvams, ištremtiems į Sibirą. Didelis ir sunkus kančios kalnas slėgė jaunos moters pečius. Ir toliau viską priėmė tarsi tik jai vienai skirtus likimo smūgius. Lageris, tremtis... Po Stalino mirties netrukus atsivėrė lagerių vartai, iš atšiauraus Sibiro į išsiilgtąją Tėvynę skubėjo politiniai kaliniai ir tremtiniai. Bronė žinojo, kad Lietuvoje jos niekas nelaukia. Suvokė, kad negalės gėlėmis papuošti mylimojo kapo, nes jo tiesiog nėra. O dukrytė?.. Kur? Apie tai pagalvojus, ašaros temdė akis.

Mums gaila jaunystės gražiausiųjų metų,
Pavasario žalio saulėtų dienų,
Vingiuotų takelių į vieškelį platų,
Pradėtų dainuoti – nebaigtų dainų.

Zina Masaitytė

Toje tamsoje blykstelėjo šviesa: Bronė susipažino su panašaus likimo žmogumi – tremtiniu – ir su juo sujungė savo likimą. Tai nebuvo ta jaunystės romantiška, vienintelė meilė. Du žmonės, patyrę daug kančios ir neteisybės, nutarė pasiremdami vienas į kitą eiti gyvenimo keliu. Bronė apsigyveno Aukštaitijoje, arčiau vyro artimųjų. Ji buvo gera žmona ir rūpestinga motina. Šeimoje gimė ir užaugo du sūnūs. Tik kažkodėl, kai Bronė šukuodavo berniukų galveles, kartais jos rankose atsirasdavo kaspinas. Kai atsitokėdavo, suvokdavo, kad jos dukrytė (jeigu būtų gyva) jau užaugusi. Ir stengdavosi tokias mintis nuvyti tolyn. Tačiau kartais žmogus yra bejėgis pats prieš save. Ir kartais sapnuose Bronė regėdavo Dzūkijos ežerus, klaidžiodavo su mylimuoju Antanu po miškus... Jai liko šventas atsiminimas, kurio niekas iš jos negalėjo atimti.

***

VLADAS VAILIONIS-ARTOJAS. Išaušo gražus 1948-ųjų pavasaris. Vladui Vailioniui-Artojui ant kojų atsivėrė žaizdos, nebegalėjo paeiti. Būtinai reikėjo gydytojo, o tai buvo labai sudėtinga. Gerai, kad žmonės visada ištiesdavo pagalbos ranką, rėmė partizanus. Pamiškės gyventojas sutiko priimti ligonį, iš Veisiejų į nurodytą vietą atvyko gydytojas. Sunkiausia į sutartą vietą buvo atvežti Vladą Vailionį-Artoją.

Ligonį pasodino į vežimą, o jo apsauginiukai buvo ginkluoti broliai ir tėvas: Antanas Vailionis-Papartis ėjo vežimo priekyje, Juozas Vailionis-Bedalis – iš paskos, o Antanas Vailionis-Tėvas žingsniavo mišku greta vežimo. Kelionė buvo sėkminga: pasiekė gydytoją, o po to savo miško namus – bunkerį.

Visų laimei, Vlado Vailionio-Artojo sveikata gerėjo, pradėjo vaikščioti ir mintyse dėkojo gerajam daktarui. Tačiau laimė buvo labai trumpalaikė, vos keli mėnesiai. Buvo vidurvasaris. Karo nualintoje žemėje linko auksinės javų varpos. Žmonės, kaip tie Donelaičio būrai, buvo palinkę prie savo darbų.

Ir ant žemės, ir po žeme virė gyvenimas. Prie Ilgio ežero priešai surengė pasalą. Sunkiai sužeidė Vladą Vailionį-Artoją. Jo bendražygis Antanas Drazdauskas-Ilgis iš Barčių kaimo perskrostas kulkos krito į ežerą. Sužeistasis bandė plaukti, bet ežero bangos apkabino jaunuolį. Artimieji nerimo. Vieną pavakarę surado jo kūną ir užkasė netoliese, pamiškėje.

O motinos, kiek daug jūs iškentėjot,
Iš sielvarto jūs laužėte rankas
Ir šaukėt – brangūs mūs vaikeliai,
Už ką jums širdį pervėrė kulka?

Eugenija Barisienė

Vladas Vailionis-Artojas sunkiai sužeistas šiaip taip slinko per mišką. Jį pastebėjo keliu važiuojantis žmogus. Be žodžių suprato, kas atsitiko. Jame dar buvo neužgesęs jausmas: „Padėti kenčiančiam, padėti už save silpnesniam.“ Gelbėti Lietuvos partizaną jam buvo šventa pareiga, todėl nuvežė pas gerai pažįstamą žmogų Petrą Kiaulevičių, kuris suteikė pastogę ir, kiek įmanoma, pirmąją pagalbą. Tačiau žmonių akyse partizanas pamažu geso, visi suprato, kad jaunuolį mirtis netrukus pasiglemš. Sukepusios lūpos kartojo: „Mama... atleisk... mylėjau...“ Pagaliau nutilo. Kai atbėgo brolis Antanas Vailionis-Papartis, Vlado Vailionio-Artojo siela jau buvo iškeliavusi pas Viešpatį, o jis gulėjo ramus, lūpose buvo sustingusi paskutinė šypsena: gal šiam beprotiškam pasauliui, o gal tikėjimui Laisve.

Per patikimų žmonių lūpas ši kraupi žinia pasiekė Antaną Vailionį-Tėvą ir brolį Antaną Vailionį-Papartį. Tėvas, broliai ir gerasis žmogus Petras Kiaulevičius, kuris buvo nepabūgęs ištiesti pagalbos rankos sužeistam partizanui, skubiai sukalė karstą. Iš Lietuvos partizanų Vailionių šeimos Vladas Vailionis-Artojas pirmasis apleido kovos lauką ir

Juozas Vailionis-Bedalis su Antanu Vailioniu-Tėvu

atgulė Ilgininkų miške. Kapo nesupylė. Bijojo, kad priešų bus išniekintas. Vietą pažymėjo tik jiems suprantamais sutartiniais ženklais, kad kada nors galėtų ateiti ir iškalbingoje tyloje prisiminti Vladą Vailionį-Artoją, kuriam amžiną simfoniją groja medžiai, o kiekvieną pavasarį

skaičiuoja metelius ir aprauda gegutė. O mums tarsi testamentiniai skamba Irenos Petkutės-Neringos žodžiai:

O mirštant neraudos mama, anei sesuo,
Nieks kapo nesupils ir kryžiaus nestatys.

***

JUOZAS VAILIONIS-BEDALIS. 1950-ųjų rugsėjis. Mokyklose skambėjo varpelis, kviesdamas mokinius į pamokas. Žinoma, ne visi sugrįžtavo tęsti mokymosi: vieni nešė tremtinio dalią Sibire, kiti buvo žuvę, o ne vienas, kaip ir Juozas Vailionis-Bedalis, su ginklu rankose dar vis tikėjosi Lietuvai atkovoti Laisvę. Jau prabėgo keletas metų, kai jis paliko Veisiejų gimnaziją. Daug kas jį pamiršo, o jo vietoje jau sėdėjo kiti.

Motina Ona Vailionienė jau buvo apraudojusi du sūnus, likęs tik jauniausias Juozas, slapyvardžiu Bedalis. „Viešpatie, apsaugok mano jaunėlį“, – karštai meldėsi, o širdis virpėjo iš baimės, jausdama kažką baisaus. Aišku, motinos nuojauta pasitvirtino.

Antanas Tumosa teigia: *Barčiūnų kaime, kuris tuomet vadinosi Šarkelių kaimu, Anelės Asadauskienės sodyboje, įvyko partizanų susitikimas. Atrodė, kad pasirinko saugią vietą, vėlų vakarą atvyko keletas partizanų iš Krikštonių. Apie vidurnaktį ramų pokalbį sutrikdė kažkokie neaiškūs garsai. Partizanai suprato, kad jie apsupti. Bandė gelbėtis: vieni traukėsi link Bestraigiškės miško (su jais ir Juozas Vailionis-Bedalis), o Krikštonių vyrai pasileido link plento. Ir, žinoma, šiems partizanams pavyko išsigelbėti.* (Iš autorės pokalbio su A. Tumosa 2025 m. liepos 12 d.)

Konkrečiau šį įvykį užfiksavo Bronius Kašelionis:

1950 m. rugsėjo 15 d. Šarkelių k. (Barčiūnų) kaulynėse su MGB kariuomene žuvo Vytautas Kalvinskas, Antanas Majauskas-Pabėgėlis, Vladas Misiūnas-Bijūnas ir Mindaugo tėvūnijos skyriaus vadas Juozas Vailionis-Bedalis.

MGB įvykdė operaciją, remdamiesi agentų Miško ir Marytės duomenimis.

(Bronius Kašelionis. *Dainavos apygardos Šarūno rinktinės partizanų kovų atmintinos vietos. Atlasas.* Vilnius, 2005, p. 59.)

Priešas kulkų kruša lydėjo bėgančius link miško partizanus. Kulkų pakirstas krito Juozas Vailionis-Bedalis. Ištiestomis rankomis jis tarsi paskutinį kartą apkabino žemę, kurią taip mylėjo, kad aplaistė savo krauju, vildamasis, kad kiti, būdami laisvi, ją mylės ir dirbs. Arti-

mieji susėmė kruviną žemę, kurioje palikta kraujo žymė tarsi priminė kryžių, ir palaidojo Bestraigiškės miške po gražiais medžiais.

Lietuva – šventas vardas jiems buvo
Ir darbe, ir dainoj, ir maldoj,
Amžiams liks jie gyvi, nors ir žuvo,
Pakirsti išdavikiškos kulkos garbingoj kovoj.

Albertas Petronis-Vyturėlis

***

ANTANAS VAILIONIS-TĖVAS. Netekęs trijų sūnų, žuvusių kovoje su Lietuvos priešais, partizanas Tėvas skausmingai išgyveno netektį, tačiau niekada neprarado vilties. Retkarčiais vyras slapčiomis paguosdavo žmoną, padrąsindavo dukteris, Benę ir Julę.

1951-ųjų žiema buvo labai šalta. Sunku buvo ištverti bunkeryje. Nors Laisvės kovotojai buvo įpratę mėtyti pėdas, gerai užmaskuoti bunkerį, žiemą priešams lengviau buvo nustatyti partizanų slapstymosi vietas. Pro bunkerį vingiavo miško takelis, bunkerio angą užmaskuodavo eglute. Ant eglutės šakelių buvo nukarę varvekliai: jie ir parodė priešams bunkerio vietą. MGB turėjo šnipų, kurie pateikdavo žinių apie partizanus. Tada vykdydavo karines operacijas. Būdavo, kad Lietuvos partizanai, nenorėdami patekti į sovietinių okupantų ir stribų, apsupusių jų slaptavietę, nelaisvę, priimdavo sprendimą nepasiduoti ir nusižudydavo patys.

Pagal išankstinį planą MGB kariuomenės 34-ojo šaulių pulko 2-ojo šaulių būrio pajėgomis 1951 m. vasario 3 d. Bestraigiškės miške buvo vykdoma karinė operacija – ieškoma Lietuvos partizanų bunkerių. Tą dieną jų nerasta.

Lazdijų MGB skyriaus operatyviniai darbuotojai gavo duomenų, kad 1951 m. vasario 3 d. aštuoni partizanai važiavo rogėmis iš Demeniškių kaimo į Bestraigiškės mišką. Agentai Olcha, Klevas ir Bijūnas taip pat patvirtino, kad Bestraigiškės miške slepiasi partizanai.

Vasario 5 d. sovietų kariuomenei baigus operaciją ji vėl buvo pradėta iš naujo. Į Bestraigiškės mišką porinėmis rogėmis pasiųstos dvi kareivių grupės. Miškas vėl pradėtas intensyviai krėsti. Vasario 6 d. 34-ojo šaulių pulko 4-osios šaulių kuopos kareivis V. Bespalovas aptiko bunkerio dangtį. Bandant jį atidengti pasigirdo šūviai. Kareiviai paleido ugnį pro bunkerio angą. Lietuvos partizanai nusprendė priešams gyvi nepasiduoti.

Iš kairės Antanas Vailionis-Papartis, Albinas Sakalauskas-Audra. Veisiejuose ant Turgaus aikštės

Šūviai dangų draskys paryčiais,
Neatremsit gaujų vien pečiais.
Jus ankstyvas dūmelis išduos.
Iš slėptuvės kulka išvaduos.

Algis Uzdila

Okupantai, atidarę bunkerį, rado šešis nusišovusius partizanus, vieną sunkiai sužeistą ir vieną mažiau nukentėjusį. Patekęs į nelaisvę partizanas Juozas Žukas-Gulbinas, g. 1929 m. Šadžiūnų k., nurodė, kad tai šie partizanai:

Juozas Jurelionis-Sakalas, g. 1922 m. Paserninkų k., Seirijų vlsč. (dabar Lazdijų r. sav.), Dainavos apygardos vado pavaduotojas žvalgybai ir Šarūno rinktinės vadas;

Pranciškus Ajauskas-Vanagėlis, g. 1919 m. Paserninkų k., Seirijų vlsč. (dabar Lazdijų r. sav.), Šarūno rinktinės karininko Antano Juozapavičiaus tėvūnijos 3-iojo būrio, saugojusio Šarūno rinktinės štabą, vadas;

Pranas Celevičius-Berželis, g. 1927 m. Miesto kolonijos k., esančiame 3 km nuo Seirijų (dabar Lazdijų r. sav.), Šarūno rinktinės karininko Antano Juozapavičiaus tėvūnijos 3-iojo būrio skyriaus vadas;

Vytautas Vaivada-Garsas, g. 1929 m. Paserninkų k., Seirijų vlsč. (dabar Lazdijų r. sav.), Šarūno rinktinės karininko Antano Juozapavičiaus tėvūnijos 3-iojo būrio partizanas;

Juozas Žilionis-Strazdas, g. 1929 m. Paserninkų k., Seirijų vlsč. (dabar Lazdijų r. sav.), Šarūno rinktinės karininko Antano Juozapavičiaus tėvūnijos 3-iojo būrio partizanas;

Vaclovas Pletisas-Slapukas, g. 1930 m. Linksmosios k., Seirijų vlsč. (dabar Lazdijų r. sav.), Šarūno rinktinės karininko Antano Juozapavičiaus tėvūnijos 3-iojo būrio partizanas;

Antanas Vailionis-Tėvas, g. 1898 m. Paliūnų k., Veisiejų vlsč. (dabar Lazdijų r. sav.), Šarūno rinktinės karininko Antano Juozapavičiaus tėvūnijos 3-iojo būrio partizanas (sunkiai sužeistas).

Taip žuvo tuometinis Dainavos apygardos Šarūno rinktinės vadas ir šios rinktinės karininko Antano Juozapavičiaus tėvūnijos 3-iasis partizanų būrys.

(Bronius Kašelionis. *Dainavos krašto partizanai*. Vilnius, 2018, p. 436–437.)

Šioje Broniaus Kašelionio knygoje teigiama, kad Antanas Vailionis-Tėvas mirė Alytaus ligoninėje. Onos Subačiūtės-Valevičienės straipsnyje, kuris parašytas remiantis Julės ir Benės Vailionyčių pasakojimu, nurodyta, kad sunkiai sužeistą Antaną Vailionį-Tėvą vežė į Alytų ir jis pakeliui mirė.

Vienintelis iš 8 bunkeryje buvusių partizanų Juozas Žukas-Gulbinas liko gyvas, šaudamas sau pataikė į ausį ir susižalojo. Buvo suimtas ir nuteistas. Atlikęs bausmę lageryje, į tėviškę negrįžo.

Žuvusiųjų partizanų palaikai buvo niekinti Šlavantų (Lazdijų r.) miestelyje. Liūdniausia tai, kad niekas nežino, kur priešai paslėpė žuvusių partizanų kūnus, nes palaikai iki šiol nesurasti.

Lionginas Baliukevičius-Dzūkas savo garsiajame dienoraštyje 1949 m. vasario 10 d. rašė: *Vienumoje aš dažnai galvoju apie žuvusius. Viešpatie mano, kiek jų daug! Mūsų Tėvynė tokia maža, o žūva be mažų išimčių geriausieji vyrai: jauni, kupini pasiryžimo, drąsūs... Kaip bus reikalinga Lietuva jų ateityje.*

Bunkeryje buvo rasti du kulkosvaidžiai, septyni šautuvai, iš kurių vienas – medžioklinis, automatas, aštuoni pistoletai, 2200 šovinių, rašomoji mašinėlė ir kt.

Žemė ištiesė šaltąjį glėbį,
Žemė glaudžias artyn prie tavęs, –
O rytoj tavo kūną bejėgį
Pro namus, pro gimtuosius praveš.

Diana Glemžaitė

***

ONA VAILIONIENĖ, BENĖ IR JULĖ. Ir liko motina su dviem dukrelėm. Tiek iškentėta, ir ašaros, atrodo, jau visos išverktos. Liko begalinis skausmas ir trėmimų baimė. Ir kąsnis, atrodo, strigdavo gerklėje, juk vis tebegyveno iš svetimų, gerų žmonių malonės. 1951 m. rugsėjo mėn. stribai sučiupo, pasak jų, „didžiausią nusikaltėlę bandito žmoną ir trijų banditų motiną“ Oną Vailionienę ir išdardino į Šeštokus. Nors tuomet nebuvo informacinių technologijų, bet ši žinia tiesiog žaibiškai pasiekė jos dukterį Benę. Merginai švystelėjo mintis: „Nepaliksiu mamos vienos.“ Ir lėkė kiek įkabindama, kartais geri žmonės kažkiek pavėžindavo. Ir taip, tai pėsčia, tai važiuota pasiekė Šeštokus ir įšoko į vos pradėjusį judėti traukinį.

Kai sukauks traukinys Šeštokuose,
Tai bus ženklas, kad veža į Rytus.

Rūsčiomis dienomis gimusi daina išliko iki mūsų dienų. Atgimimo metais ši ir į ją panašios dainos buvo labai dainuojamos. Šiandien jos pamažu tolsta, nyksta... O gaila, nes į jas sudėta mūsų Tautos kančia ir viltis.

Uždususi, pavargusi Benė vagone brovėsi pro žmones ieškodama motinos. Laimei, greitai surado. Ji tokia vieniša ir nelaiminga sėdėjo kamputyje ant krūtinės sudėjusi tarsi maldai rankas. Nustebusi vos ne vos išlemeno:

– Dukryte, iš kur tu atsiradai? Kodėl? – motinai pritrūko žodžių ir ištiesusi rankas ją apkabino.

– Nesirūpink, mama... Dviese bus lengviau vargelį vargti. Aš niekada tavęs vienos nepaliksiu.

Nelaimės ištikti keleiviai stebėjosi merginos drąsa ir pasiaukojimu: juk visi slapstėsi nuo tremties, nes žinojo, kad iškeldinami visam laikui iš Lietuvos. O Benė pati atlėkė, nes meilė motinai buvo svarbesnė.

O norėtųs apkabinti
Tėviškės plačius laukus:
Jaučiu, niekada negrįšiu,
Kapas Sibire man bus.

Partizanė Milda

Belangis traukinys sustojo Tomsko srityje. Čia Benė su motina išgyveno septynerius metus. Teko dirbti sunkų darbą miško pramonėje. Tačiau ištvėrė ir sugrįžo į išsvajotąją Tėvynę.

Benė susituokė su buvusiu politiniu kaliniu Vincu Stabingiu. Šeima įsikūrė Elektrėnuose. Dukra Rūta Stabingytė gyvena netoli Babtų. Sūnus Juozas po gyvenimo draugės netekties išėjo iš gyvenimo savo noru.

***

Jauniausioji Julė liko vienui viena baimėje ir skausme. Ji negalėjo gyventi net savo kaime, todėl keliavo kuo toliau nuo gimtųjų vietų – Krivonys, Mizerai... Šiandien jau nesuvokiamas toks žmonių gerumas, pasiaukojimas – jie žinojo, kad už Julės slapstymą gresia tremtis, tačiau sunkiu metu nepabūgo, o pasidalijo paskutiniu duonos kąsniu ir pastoge. Tai tikroji artimo meilė, įrodyta darbais, o ne žodžiais.

Vieną kartą Julė pakliuvo stribams į nagus, atsidūrė Veisiejų areštinėje, esančioje ant ežero kranto, aptvertoje aukšta tvora. Šiame miestelyje, ant grindinio, dar visai neseniai buvo numestas jos brolio Antano Vailionio-Paparčio kūnas, o dabar pradėta kankinti sesuo, nes jos trys broliai ir tėvas, pasak okupantų ir jų pakalikų, buvo banditai. Kankino žiauriai, bet Julė tylėjo. Slinko nežinios ir nerimo kupinos dienos, merginos neapleido vienintelė mintis, kaip ištrūkti iš šio pragaro. Vieną kartą pro grotų plyšį ji pastebėjo, kad tvoroje yra skylė, ir kilo mintis – bėgti.

Žemę apgaubė pavasario naktis. Julė pasiprašė sargybinio stribo Alfonso Leščinsko, kad išleistų į tualetą. Žinoma, išleido ir, manydamas, kad per aukštas tvoras mergina nepaspruks, jos nelydėjo. Tačiau ji buvo nusižiūrėjusi skylę tvoroje ir šiaip taip pro ją išsiropštė į šiukšlyną. Čia pat tyvuliavo Ančios ežeras, kuris buvo vienintelis išsigelbėjimas. Julė mikliai nusirengė ir šoko į vandenį. Gerai, kad nuo vaikystės buvo išmokusi plaukti, juk dažnai pliuškendavosi netoliese esančiame Termento ežere. Dabar, vejama baimės, mergina greitai atsidūrė kitame ežero krante. Gegužės naktis buvo vėsi, Julė drebėjo nuo šalčio ir baimės, tačiau suprato, kad reikia bėgti toliau. Pusnuogė atsidūrė Rūdos kaime ir pasibeldė į Kiaulevičių trobos duris. Šeimininkė žado neteko, tačiau nepabūgo, atvėrė duris ir priglaudė nelaimėlę. Tada gerumas dar buvo neišvytas iš žmonių širdžių.

Areštinėje, žinoma, pasigedo Julės Vailionytės. Prasidėjo paieškos. Kai ant ežero kranto surado merginos drabužius, nutarė, kad nusiskandino. Be abejo, stribas Alfonsas Leščinskas gavo daug pylos nuo savo vadovybės, todėl po to visi sargybiniai tapo reiklesni ir griežtesni.

Julė dar kurį laiką gyveno iš svetimų, geraširdžių žmonių malonės. Tada išvyko laimės ieškoti į Kauną, manė, kad dideliame mieste bus mažiau pastebima. Pradžia buvo labai sunki, nes neturėjo nei gyvenamosios vietos, nei darbo.

Gyvenimas prašviesėjo po Stalino mirties. Pasibaigė baimė, pavyko įsidarbinti. Ištekėjo už Prano Proškaus. Šeima susilaukė trijų vaikų: dukros Rūtos ir dviejų sūnų – Valdo ir Vidmanto.

***

Ona Vailionienė atlaikė Sibiro kančias ir sugrįžo į Lietuvą. Paliūnų kaime namų jau seniai buvo nelikę. Stribai gerokai pasidarbavo viską išvogdami ir išgriaudami, labai stengėsi, kad neliktų net ženklo, kur gyveno garbinga Lietuvos partizanų šeima.

Motina buvo dukrų prižiūrima, iki gyvenimo pabaigos laukė savo vyro ir sūnų. Ir liko vienintelis klausimas: „Kada sugrįš mano sūneliai?“ Taip laukti ir kentėti moka tik motinos. Jos niekada nepatikėjo tada gimusios dainos žodžiais:

Nelauk, motinėle, prie klevo vartelių,
Trys sūnūs negrįš niekada.

Ne veltui monsinjoras Alfonsas Svarinskas daug kartų kalbėjo, kad gražiausioje vietoje turėtų iškilti paminklas Lietuvos partizanų motinoms. Toks paminklas pastatytas Kaune, gražiame Ramybės parke.

***

LIETUVA VĖL LAISVA. „Ateitis yra mano. Kristus nugalės. Nugalės ir mano Tėvynė Lietuva.“ Vyskupo kankinio Vincento Borisevičiaus, partizanų globėjo ir rėmėjo, žodžiai išsipildė po daugelio metų. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas priėmė Aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“:

Lietuvos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 m. svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suverenių galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl nepriklausoma valstybė.

Atminimo ženklas Paliūnų kaime, kuriame gimė ir gyveno būsimieji partizanai

Su džiaugsmo ašaromis buvo sugiedotas Lietuvos himnas – Vinco Kudirkos „Tautiška giesmė“, pakilusi Lietuvos trispalvė vėliava visiems laikams uždengė sovietų okupuotos Lietuvos herbą. Šalia parlamento tribūnos buvo padėtas Lietuvos valstybės herbas – baltas Vytis raudoname lauke, o mūsų Tautos atstovai susikibę už rankų skandavo: Lietuva! Lietuva! Lietuva!

Pro nutolstančio laiko dirvonus tarsi atskrieja Dianos Glemžaitės eilės:

O juk bus dar diena,
Kai pro vėliavų plazdantį mišką
Baltas Vytis pakils
Ir padangėj aukštoj suspindės!
Mūsų kraujas giedos
Pro gimtinės velėną ištryškęs,
Ir ant kapo nykaus šviesios
Taurės lelijų žydės.

Tada iš mūsų žodyno išnyko žodis „banditas“, įsitvirtino tikrasis – Lietuvos partizanas, Laisvės kovotojas, miškinis, miško brolis... Buvo sugrąžinami senieji miestų ir gatvių pavadinimai. Kiek daug karstų grįžo iš Sibiro į Tėvynę, nes artimieji įvykdė jų prašymą: „Nors kaulus parvežkite, broliai, šalelėj gimtos Lietuvos.“ Buvo ieškomi, surandami ir perlaidojami Laisvės kovotojų palaikai. Deja, daugelio mūsų tautos

karžygių palaikai lig šiol nesurasti ir galbūt nebus surasti, tačiau daugelio miestelių kapinėse ar kitose vietose atsirado partizanus įamžinantys paminklai, kuriuose įrašyti bent žuvusiųjų vardai, pavardės ir slapyvardžiai, gyvenimo metai.

Kas pilkapį mums supils?
Ar senovinį tuščią kenotafą?
Kas jį kryžium paženklins?
Nenorim bevardžių lemties...
Klaidžiot be vietos nenorim.
Nenorim toj prievartos dykroj
Pražuvusios atminties...

Aldona Puišytė

***

Žuvusių Lietuvos partizanų atminimo vieta įrengta ir Veisiejų kapinių šiaurės rytiniame pakraštyje. Į ją atveda pagrindinis takas. Paminklas sumūrytas iš lauko akmenų, kurie primena ir partizanų akmenuotus kelius, ir jų tvirtybę. Pagrindiniame fasade įbetonuotos dvi juodo šlifuoto akmens plokštės: viršutinėje iškaltas dvigubas kryžius (Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio ženklas), apatinėje žodžiai – „Žuvusiems už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę“. Paminklo viršūnę puošia ornamentuotas kryžius. Abipus paminklo tarp akmens mūro stulpelių įbetonuotos šešios šlifuoto granito plokštės, kuriose yra iškalti žuvusiųjų partizanų vardai, pavardės ir slapyvardžiai.

1991 m. šioje vietoje buvo perlaidoti ir Vlado Vailionio-Artojo palaikai. Tai vienintelis iš Vailionių šeimos vyrų partizanų, kurio palaidojimo vieta dabar yra žinoma.

***

Nėra jokio tako į buvusį Antano Vailionio-Paparčio bunkerį. Eini gražia miško paklote, tarsi ištikimi sargai ošia medžiai. Ar matė šį grožį partizanai, kai miškas tapo jų namais? Juk jie gyveno nuolatinėje įtampoje, nes reikėjo rūpintis ne tik savo saugumu, bet ir bijoti dėl savo artimųjų likimo. Netoliese Vilkaičio ežero, šalia išlakios pušies, yra užrašas: „Taikūnų pušis – botaninis gamtos paveldo objektas.“ Už keleto žingsnių – nedidelis žemės įdubimas. Jeigu ne palinkęs svyruoklis beržas, gal niekas jo ir nepastebėtų.

Takai užžėlė vedantys į
bunkerį.
Įkrito lubos, dengusios
partizanus,
tik liko daubos miško
glūdumoje.
Ir atmintis šiurpi anų dienų...

Liudvika Danielienė

Iš Antano Vailionio-Paparčio bunkerio liko tik nedidelis įdubimas. Čia ilsisi nepasakyti žodžiai, nematomais sparnais plevena meilė, o kiekvieną vasarą partizanų krauju aplaistytoje žemėje žalia žolė šnabžda maldas. Kas bus tada, kai visagalis Laikas išlygins šį mažytį žemės įdubimą? Liks atminimo ženklas, kuris kiekvienam primins: „Taikūnų kaime, šioje vietoje buvusiame bunkeryje, 1949 m. vasario 19 d. žuvo Dainavos apygardos Šarūno rinktinės Mindaugo tėvūnijos Kirvio būrio partizanai: skyriaus vadas Antanas Vailionis-Papartis (g. 1923), Albinas Sakalauskas-Audra (g. 1921).“ Jie liks mūsų atmintyje, nes „už Laisvę kritusiems mirties nėra“. Taip pat visada turėsime atsakyti į klausimą, ar mokėsime deramai pagerbti žuvusių Lietuvos partizanų atminimą ir išsaugoti Lietuvos Nepriklausomybę? Toks klausimas šmėsteli ne vieno patriotiško žmogaus mintyse. Jį savo eilėraštyje „Ar mokėsim?“ iškelia ir Elvyra Valaitienė:

Eglės ošia – ar Lietuvą gieda?
Ar gal taką per mišką kraujuotą?
Dangaus ašaros ąžuolu rieda:
Kaip gražiai jie šiandieną gyvuotų!
<...>
Ar mokėsim mes juos paminėti
Žygiais, siekiais, paminklais, alėjom,
Ar mokėsim – kaip jie – išstovėti
Lig mirties už Tėvynės idėją?

***

2006 m. buvo pastatytas ir pašventintas paminklas Barčiūnų (Šarkelių) kaime, kuriame 1950 m. rugsėjo 15 d. žuvo Dainavos apygardos Šarūno rinktinės Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Mindaugo tėvūnijos skyriaus vadas Juozas Vailionis-Bedalis ir partizanai Antanas Majauskas-Pabėgėlis, Vytautas Kalvinskas-Nevėžis ir Vladas Misiūnas-Bijūnas. Šalia paminklo – gerokai ūgtelėjusios keturios tujos, jos žaliuoja žiemą vasarą, tarsi primindamos partizanų jaunystę.

Paminklo pastatymo iniciatorius – Vytautas Žilionis-Linelis (1930–2025), Lietuvos rezervinis partizanas (gyveno legaliai Demeniškių kaime, 1946 m. davė Lietuvos partizano priesaiką, vykdė partizanų užduotis, taip pat ir kovines), kuriam suteiktas Laisvės kovų dalyvio (2001 m.) ir Kario savanorio (2002 m.) statusas. Jis 2002 m. buvo apdovanotas Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių medaliu.

***

1990 m. spalio 27 d. perlaidoti Lietuvos partizanų palaikai Seirijų kapinėse. Po to prasidėjo kapavietės tvarkymo darbai. Lazdijų rajono savivaldybės architektas Petras Selelionis be atlygio parengė projektą – granito kryžių su užrašu „Žuvę už laisvę gyvi tautos atminty“ ir atminimo plokštėmis. Paminklo gamybą finansavo Lazdijų rajono savivaldybė. Visiems darbams atlikti prireikė kelerių metų. 1998 m. rugpjūčio 23 d. paminklą Lietuvos partizanams Seirijų kapinėse pašventino monsinjoras Alfonsas Svarinskas.

Seirijų kapinėse įrengtame Lietuvos partizanų pagerbimo memoriale įamžinti 132 kovotojų už Lietuvos laisvę vardai, pavardės ir slapyvardžiai. Tarp jų yra Juozas Vailionis-Bedalis ir Antanas Vailionis-Tėvas.

Man vis rodos – jie stovi bežadžiai,
Ak, pavirtę eglelėm skarotom,
O šalia – ąžuolai šimtamečiai,
Kad nuo žaibo ir vėtros užstotų.

Elvyra Valaitienė

***

2021 m. rugsėjo 11 d. buvo paminėtos Dainavos apygardos Šarūno rinktinės štabo pareigūnų žūties 70-osios metinės. Seirijų Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčioje už žuvusius Lietuvos partizanus, kovojusius Dainavos apygardos Šarūno rinktinėje, veikusioje Lazdijų krašte, šv. Mišias aukojo šios ir Krikštonių Kristaus Karaliaus parapijų klebonas kunigas Vytautas Prajara (1961–2022), garbės kanauninkas ir Lazdijų rajono garbės pilietis. Homilijoje dvasininkas ypatingą dėmesį skyrė 1951 m. vasario 6 d. Bestraigiškės miške žuvusiems partizanams.

Renginys tęsėsi Bestraigiškės miške, Paserninkų kaimo apylinkėse, Lietuvos partizanų žūties vietoje. Čia 1951 m. vasario 6 d. žuvo Dainavos apygardos vado pavaduotojas žvalgybai ir Šarūno rinktinės vadas Juozas Jurelionis-Sakalas, šios rinktinės karininko Antano Juozapavičiaus tėvūnijos 3-iojo būrio vadas Pranciškus Ajauskas-Vanagėlis, šio būrio skyriaus vadas Pranas Celevičius-Berželis, partizanai Vytautas Vaivada-Garsas, Vaclovas Pletisas-Slapukas ir Juozas Žilionis-Strazdas. Antanas Vailionis-Tėvas buvo sunkiai sužeistas (vėliau mirė).

Manoma, kad šie kovotojai už Lietuvos valstybės nepriklausomybę buvo išduoti, apsupti sovietinių okupantų karių ir matydami, kad nėra galimybės prasiveržti iš apsupimo, pagal savo vado komandą nusišovė.

Šioje vietoje pastatytą Vyčio kryžiaus formos marmurinį atminimo ženklą (jo pagaminimą ir įrengimą finansavo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras) pašventino klebonas, garbės kanauninkas kun. Vytautas Prajara. Buvo pasakyta daug prasmingų kalbų, skambėjo „Kupolės“ folkloro ansamblio iš Kauno atliekamos dainos.

Renginio dalyviai, Alytaus miesto ir Lazdijų krašto patriotiški žmonės, pagerbė Lietuvos partizanų atminimą minute tylos, sugiedojo „Tautišką giesmę“.

Kokia laime jų širdys žydėtų,
Kai giedotų jie himną Tėvynei,
Ir su kokiu džiaugsmu palydėtų
Dienų pergales savo gimtinėj!

Elvyra Valaitienė

Alytiškiai padėkojo Antanui Tumosai, Monikos Vailionytės-Tumosienės sūnui, Antano Vailionio-Tėvo krikštasūniui, už rūpinimąsi Lietuvos partizanų atminimo įamžinimu (Vyčio kryžiaus formos marmurinio atminimo ženklo ir informacinio stendo pastatymu, renginio organizavimu).

Renginį gražiai vedė Seirijų Antano Žmuidzinavičiaus gimnazijos istorijos mokytoja metodininkė Laima Bielevičienė.

***

Informacinis stendas įrengtas Bestraigiškės miško penktame kvartale, šalia partizanų žūties vietos. Jame konkrečiai pateiktos žinios apie kiekvieną čia žuvusį partizaną ir jų įamžinimą laisvoje Lietuvoje.

Juozas Jurelionis-Sakalas (1922–1951). Atliko įvairias pareigas, paskutinės – Dainavos apygardos vado pavaduotojas žvalgybai ir Dainavos apygardos Šarūno rinktinės vadas. 2020 m. spalio 29 d. Juozui Jurelioniui-Sakalui (po mirties) pripažintas kario savanorio statusas, o Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2020 m. gruodžio 28 d. įsakymu jam suteiktas majoro laipsnis.

Pranciškus Ajauskas-Vanagėlis (1919–1951). Buvo Dainavos apygardos Šarūno rinktinės karininko Antano Juozapavičiaus tėvūnijos 3-iojo būrio, saugojusio Šarūno rinktinės štabą, vadas. 1947 m. mirus tėvui, broliai Ajauskai (šeimą vietiniai vadino Majauskais) išėjo partizanauti. Pranciškus po Lietuvos partizano priesaikos tapo Vanagėliu, Juozas – Tigru, o Antanas – Pabėgėliu. Sesuo Janina tapo partizanų ryšininke.

Pranas Celevičius-Berželis (1927–1951). Partizanavo Bestraigiškės miške. Pranas priklausė Juozo Jurelionio-Sakalo partizanams, buvo paskirtas karininko Antano Juozapavičiaus tėvūnijos 3-iojo būrio skyriaus vadu. 2020 m. spalio 29 d. Pranui Celevičiui-Berželiui (po mirties) pripažintas kario savanorio statusas, o Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 2020 m. gruodžio 28 d. įsakymu jam suteiktas vyresniojo seržanto laipsnis.

Vaclovas Pletisas-Slapukas (1930–1951). Nuo 1950 m. Dainavos apygardos partizanas. Vaclovui Pletisui-Slapukui (po mirties) pripažintas kario savanorio statusas.

Antanas Vailionis-Tėvas (1898–1951). 1999 m. gegužės 27 d. Antanui Vailioniui-Tėvui (po mirties) pripažintas kario savanorio statusas. Lietuvos Respublikos Prezidento 2020 m. vasario 15 d. dekretu nr. IK-518 jis apdovanotas Vyčio Kryžiaus ordino Didžiuoju kryžiumi.

Vytautas Vaivada-Garsas (1929–1951). Nuo 1950 m. Dainavos apygardos Šarūno rinktinės karininko Antano Juozapavičiaus tėvūnijos 3-iojo būrio partizanas. 2020 m. rugsėjo 3 d. Vytautui Vaivadai-Garsui (po mirties) pripažintas kario savanorio statusas.

Juozas Žilionis-Strazdas (1928–1951). Jis priklausė Juozo Jurelionio-Strazdo vadovaujamiems partizanams. Po sūnaus partizano Strazdo žūties tėvas Juozas Žilionis pasiligojo ir vasarą mirė. Jo žmona Pranė Žilionienė ir jos vaikai Jonas, Vladas, Ona, Anelė ir Monika, kaip partizano artimieji, buvo ištremti į Sibirą. 2000 m. balandžio 27 d. Juozui Žilioniui-Strazdui (po mirties) pripažintas kario savanorio statusas.

Bestraigiškės miške, prie buvusio bunkerio, partizanų žūties vietoje, parimęs kryžius, pastatytas atminimo ženklas ir įrengtas informacinis stendas primena:

Jie neieškojo turtų nei garbės,
Nei blizgančių medalių, nei sidabro saujos,
Išėjo mirt už laisvę... – nesiklausę, kiek mokės?
Už kančią, už jaunystę, širdį, kraują.

Vytautas Jurevičius

***

Veisiejų seniūnijoje 2022 m. gegužės 7 d. įvyko renginys, skirtas pagerbti Lietuvos partizanų atminimą. Renginys prasidėjo Veisiejų Šv. Jurgio bažnyčioje šv. Mišiomis, kurias už žuvusius Lietuvos partizanus, kovojusius Lazdijų krašte veikusioje Dainavos apygardos Šarūno rinktinėje, aukojo šios parapijos klebonas, teol. lic. kun. Žydrūnas Burnys.

Renginys tęsėsi Paliūnų kaime, Veisiejų seniūnijoje. Vyčio kryžiaus formos marmurinį atminimo ženklą, skirtą Vailionių šeimai – Antanui Vailioniui-Tėvui (1898–1951) ir trims jo sūnums: Antanui Vailioniui-Paparčiui (1923–1949), Vladui Vailioniui-Artojui (1925–1948) ir Juozui Vailioniui-Bedaliui (1928–1950) – įamžinti, pašventino Veisiejų parapijos klebonas, teol. lic. kun. Žydrūnas Burnys.

Vyčio kryžiaus formos marmurinį atminimo ženklą užsakė ir jo pagaminimą, atvežimą bei pastatymą finansavo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (toliau – LGGRTC). Atminimo ženklas partizanų Vailionių artimųjų prašymu buvo papildomai papuoštas Vyčio, naudoto tarpukario Lietuvos Respublikoje, simboliu. Šio Vyčio pagaminimą finansavo UAB „Arvitra Baltic“ direktorius Andžej Ravluševič.

Renginį vedė Lazdijų rajono savivaldybės administracijos Veisiejų seniūnijos seniūnas Zenonas Sabaliauskas. Plazdant Lietuvos valstybės vėliavai (mūsų Trispalvei), Lietuvos valstybės istorinei vėliavai (herbinei vėliavai su Vyčiu), rankose laikant išskleistą Ukrainos, patiriančios Rusijos agresiją, vėliavą, renginio dalyviai sugiedojo „Tautišką giesmę“. Apie Lietuvos partizanų Vailionių šeimos paaukotus gyvenimus Tėvynei ir jų kovos reikšmę kalbėjo Lazdijų rajono savivaldybės mero pavaduotojas Valdas Petras Mikelionis, Alytaus miesto savivaldybės mero pavaduotojas Povilas Labukas, Lietuvos atsargos karininkų sąjungos Alytaus skyriaus pirmininkas ats. mjr. Dalius Sinkevičius, UAB „Arvitra Baltic“ direktorius Andžej Ravluševič, LGGRTC Memorialinio departamento Memorialinio meno ir ekspertizės skyriaus vyriausioji specialistė Audronė Juodzevičienė ir vyriausioji istorikė Vilma Dubonienė, Lietuvos partizano Antano Vailionio-Tėvo, Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu apdovanoto Vyčio Kryžiaus ordino Didžiuoju kryžiumi (po mirties), krikštasūnis Antanas Tumosa ir šio Lietuvos partizano anūkė Rūta Gadliauskienė-Stabingytė.

Renginyje skambėjo folkloro ansamblio iš Kauno „Kupolė“ atliekamos tautinės ir patriotinės dainos. Dalyvavo Alytaus miesto ir Lazdijų krašto jaunieji šauliai, gausus būrys Lazdijų krašto žmonių ir alytiškių, puoselėjančių tautiškumą, patriotiškumą ir pilietiškumą.

***

Mes mokėsim numirt ne už svetimą mintį ar žodį,
Ne už tuos, kurie skriaus, dengdami viską melo tamsa.
Tik už rytą, kuris laisvės saulę didingą parodys –
Mes mokėsim numirt giedriu veidu ir tvirta dvasia.

Per laiko erdvę atklysta į mus Dianos Glemžaitės žodžiai tarsi Lietuvos partizanų testamentas. Jų žemėtuose veiduose amžinai žydės Laisvos Lietuvos vasaros. Mes privalome pateisinti partizanų lūkesčius, nes jie nesvyruodami praliejo kraują ir paaukojo savo gyvenimus už Lietuvos Laisvę ir Nepriklausomybę.

P. S. Autorė nuoširdžiai dėkoja: Antanui Tumosai, Monikos Vailionytės-Tumosienės (ji buvo Antano Vailionio-Tėvo sesuo) sūnui, Lietuvos partizano Antano Vailionio-Tėvo krikštasūniui, už įdomius ir vertingus prisiminimus, parodytas partizanų kovų ir žūties vietas, išsaugotas unikalias nuotraukas; Vytuoliui Valūnui, Nacionalinės švietimo agentūros Kokybės vertinimo departamento Veiklos kokybės priežiūros skyriaus vyriausiajam specialistui, savo nuotraukose įamžinusiam Lietuvos partizanų Dainavos apygardos Šarūno rinktinės kovotojų atminimo vietas, už kelionę dulkėtais Dzūkijos keliais ir miško takeliais.

Literatūra

1. Sigitas Birgelis. „Paliūnai... Kaimas, prigludęs prie Lietuvos“, in: *Dzūkų žinios*. 2020 m. kovo 24 d.
2. Bronius Kašelionis. *Dainavos apygardos Šarūno rinktinės partizanų kovų atminimo vietos. Atlasas.* Vilnius, 2005.
3. Bronius Kašelionis. *Dainavos krašto partizanai*. Vilnius, 2018.
4. „Lazdijų krašte pagerbti Lietuvos partizanai (Alytaus miesto savivaldybės administracijos Švietimo ir sporto skyriaus informacija)“, in: *Alytaus naujienos*. 2022 m. gegužės 19 d., Nr. 56 (13726).

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė

5. *Laisvųjų testamentai / Lietuvos partizanų ir ryšininkų portretai* (sudarytojas ir fotografas Klaudijus Driskius, tekstų autorius Antanas Terleckas). Vilnius, 2018.
6. *Pietų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas* (parengė Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras). Vilnius, 2008.
7. *Partizano Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštis, rašytas 1948 m. birželio 23 d. – 1949 m. birželio 6 d.* Vilnius, 2025.
8. *Partizanų, politinių kalinių, tremtinių kūryba ir atsiminimai* (sudarė Agnė Iešmantaitė). Vilnius, 1999.
9. *Seirijų kraštas partizanų kovų sūkury* (sudarytojos: Nijolė Ona Lepeškienė ir Lionė Lapinskienė). Panevėžys, 2018.
10. *1941–1952 metų Lietuvos tremtiniai*. Vilnius, 1993.
11. https://dzukuzinios.lt.
12. https://www. genocid.lt/centras/lt/3341/a/.
13. https://www.genocid.lt/centras/lt3364/a/4.
14. https://www.dzukijostv.lt/svietimas/n/1398.
15. https://www.lkma.lt.
16. partizanai.org/index.php/laisves-kovu-archyvas-17-t-1996-m/3565-vailioniu-seimos-likimas.
17. *Minčių keliais. Medardo Čoboto trečiojo amžiaus universiteto Literatūros fakulteto klausytojų kūrybos rinkinys*. Kaunas, 2021.
18. *Sušaudytos dainos* (sudarytojai: Vytautas Ledas ir Henrikas Rimkus). Vilnius, 1990.
19. Vykintas Vaitkevičius, Aistė Petrauskienė. *Lietuvos partizanų valstybė*. Vilnius, 2019.

ELVYRA BILIŪTĖ-ALEKNAVIČIENĖ (g. 1948 m. Tolkūnų k., Alytaus r.) – pedagogė, rašytoja, visuomenininkė, kultūrininkė. Kūrybos tematika įvairi: pedagoginė publicistika, švietimo istorija, iškilieji dvasininkai, laisvės kovotojai, tremtiniai ir kt. Parašė ir išleido šias knygas: *Gerumo šviesa* (1996), *Amžinybės sparnai* (1997), *Meilės giesmė* (1999), *Gyvybės lopšys* (2000), *Tolstantis aidas* (2001), *Vilties angelas* (2002), *Pradinės mokyklos mokytojų rengimo ir švietimo raida Lietuvoje 1940–1957* (2004), *Aušros sūnus* (2006), *Gaivusis šaltinis* (2007), *Alytaus švietimo arimuose* (2010), *Ledinės ašaros* (2018). Taip pat išleistos knygos *Alytaus istorinė raida* (2004) su bendraautoriais ir *Prakalbintas šimtmetis* (2018) su bendraautoriu. Yra parašiusi ir išleidusi mažesnės apimties informacinio pobūdžio leidinių, parengusi lankstinukų, keleto knygų redaktorė. Pedagogikos, kultūros, švietimo, tremties tematikos straipsnius publikuoja žurnaluose „Pedagogika“, „Ateitis“, istorijos paveldo metraštyje „Terra Jatwezenorum“, įvairiuose almanachuose, vietinėje, šalies ir užsienio spaudoje.
Dalyvauja konferencijose ir renginiuose įvairiose Lietuvos vietose, o nuo 2007 m. iki dabar – tarptautinėse konferencijose Seinuose, Punske (Lenkijoje) ir skaito pranešimus pagal savo kūrybos tematiką.

RITA PAULIUKAITIENĖ, VAIDAS EIDUKAITIS

AUKSUTIS – VACLOVAS NAVICKAS, TREČIASIS TAURO APYGARDOS VADAS

(Tęsinys. Pradžia 2026/18/1)

Kaip rašo istorikas Rimantas Zagreckas, 1945 m. birželį NKVD-NKGB Lietuvos apygardoje buvo suformuotas Marijampolės operatyvinis sektorius (877 kareiviai ir karininkai), jam dar padėjo trys NKVD pulkai ir 102-oji atskira manevrinė grupė. Jie puldinėjo partizanų grupes Vilkaviškio, Marijampolės, Šakių, Lazdijų apskričių valsčiuose (20 psl.). Autorius pabrėžia, kad tiesiog tenka stebėtis, kaip Lietuvos laisvės kovotojams pavyko Skardupių klebonijoje įkurti Tauro apygardą. 1945 m. rugpjūčio 15 d. laikoma oficialia Tauro apygardos įsteigimo data. Kalvarijos vlsč., Skardupių kaime esančios Švč. Mergelės Marijos Krikščionių Pagalbos bažnyčioje tą dieną vyko iškilmingos Žolinių mišios, kurias aukojo kunigas Antanas Ylius, po jų klebonijoje buvo sušauktas Suvalkijos partizanų junginių ir grupių vadų susirinkimas. Yra išlikęs to susirinkimo protokolas, taip pat Tauro apygardos vado Leono Taunio-Kovo įsakymas Nr. 1 bei apygardos štabo operatyvinio skyriaus įsakymas Nr. 1, šių trijų dokumentų ištraukos pateikiamos iš knygos „Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952“ (p. 73–79).

Suvalkijos Apygardos partizanų Rinktinių ir grupių vadų susirinkimo, įvykusio 1945 m. rugpjūčio mėn. 15 d. 13^{30} val. Skardupiuose,

Protokolas

S[usirinki]mą atidaro Ap[ygardos] Št[abo] Vadas kpt. Kovas. Dalyvaujant laik[inojo] Štabo viršininkui ltn. Vygandui, Štabo adjutantui Brokui, Tauro [apygardos] Vytauto rink[tinės] Baudž[iamojo] skyr[iaus] V[iršinin]kui Vampyrui, Propagandos

skyriaus V[iršinin]kui Oželiui, Marijampolės atstovui p. Kulbokai-Vyteniui, Kauno atstovui p. St. Šačkui-Uosiui, Prienų rinktinės atstovui p. Lapinskui-Berželiui, Kalvarijos partizanų grupės vadui ltn. Navickui-Perkūnui, partizanų laikraščio „Laisvės žvalgo“ Redaktoriui p. V. Radzevičiui-Vaidylai, Politinio skyr[iaus] V[iršinink]ui plk. Luobui.

Įžanginį atidaromąjį žodį taria laik[inojo] apygardos Štabo Vadas kpt. Kovas, jis nušviečia iki šio laiko nuveiktus laikinojo Štabo darbus; <...> apygardos ribos, kaip numatyta anksčiau, visa Suvalkija šiapus Nemuno. Apygardą pavadinti Tauro apygarda. <...>

Visą apygardą padalyti į keturias rinktines, būtent, Stirnos rinktinę: Kazlų Rūdos, Višakio Rūdos miškų masyvų rajonas; Prienų Geležinio Vilko rinktinė; Kalvarijos – Lazdijų Perkūno rinktinė ir Vytauto rinktinė: Kalvarijos – Vilkaviškio – Kybartų plentų ribose.

Stirnos rinktinės agentūra Jankų vls. – Degučių Tamašauskas,
Perkūno – Jundaugų [turėtų būti Mindaugų parapijos Kamšų kaime (R. P.)] baž. – Agurkas-Žilvytis,
Geležinio Vilko – Navasodų km. – Baltrušaitis,
Vytauto rinkt[inės] agentūra čia pat. Dėdė Samas.

Dar šiek tiek informacijos apie Tauro apygardos 1945 m. rugpjūčio 15 d. protokolą, kurio originalą sumaniai paslėpė kunigas Antanas Ylius-Vilkas, o atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, dokumentas pateko į Tauro apygardos partizanų ir tremties muziejų Marijampolėje. Lietuvos partizaninio karo pradžioje dar nebuvo griežtos konspiracijos, todėl protokole kai kurie asmenys įvardinti neslepiant jų tikrų pavardžių. Slapyvardžiais įvardinti: Leonas Taunys-Kovas, Jonas Pileckis-Brokas, Vytautas Bacevičius-Vygandas, Vitalius Gavėnas-Vampyras, Albinas Ratkelis-Oželis, Liudas Butkevičius-Luobas.

Vaclovas Navickas su žmona Irena apie 1938 m.

Vaclovo Navicko sūnus Gediminas ir dukra Danutė. Apie 1954 m.

1945 m. rugpjūčio 15 d. Tauro apygardos vadas Leonas Taunys-Kovas išleido įsakymą Nr. 1, kurio 9 paragrafe rašoma: „PERKŪNĄ skiriu Perkūno Rinktinės vadu nuo šios dienos.“ To paties įsakymo 11 paragrafe pabrėžiama: „Rinktinių Vadams nedelsiant užmegzti ryšius su veikiančiomis tame plote partizanų grupėmis ir pajungti savo vadovavimui. Nenorinčios paklusti vadovybei grupės bus traktuojamos kaip banditai ir žalingos organizacijai, bus nuginkluojamos ir paleidžiamos.“

Tauro apygardos štabo operatyvinio skyriaus 1945 m. rugpjūčio 22 d. įsakyme Nr. 1 patikslinamos rinktinių teritorijų ribos ir skelbiama: „PERKŪNO Rinktinės Vadas Perkūnas užima ir vykdo opera[cijas] plote: iš vakarų – plentas, administracinė linija, kryžkelė į pietų vakarus nuo Marijampolės 7 km /m. Kalvarija imamai/, iš šiaurės skiriamoji eina su Geležinio V[ilko] R[i]n[ktine] /Liudvinavas, Krosna, Simnas, Alytus imamai/, iš rytų skiriamoji eina – Nemunas iki buvusios administracijos linijos, iš pietų – administracijos linija iki Kalvarijos <...> plento.“

Kaip jau buvo minėta, A. Valentos-Ožio vadovaujama grupė, dar vadinama Sangrūdos ar 4-ąja kuopa, priklausiusi Perkūno rinktinei, iš Lenkijos grįžo 1945 m. rugsėjo mėnesį, bet operacijas Lietuvoje ji vykdė ir vasarą. Pavyzdžiui, istorikas R. Zagreckas mini: „1945 m. rugpj. 20 d. iš Sangrūdos gimnazijos buvo išlaisvinta čia kelias dienas kalėjusi Ožio sesuo Petronėlė“ (p. 32). Petronėlė Valentaitė-Lasavickienė, turėjusi Pašvaistės ir Gegutės slapyvardžius, įstojo į brolio vadovaujamą partizanų junginį, slaugė sužeistuosius, gamino maistą, palaikė ryšius tarp padalinių. Patekusi į nelaisvę buvo teisiama, sušaudyta Vilniuje 1952 m. balandžio 14 d. (prieiga internete: https://lyavaizdai.archyvai.lt/vaizdai/3/p4920/doc7437).

Tauro apygardos štabo operatyviniame 1945 m. spalio 7 d. įsakyme Nr. 3 suformuluoti uždaviniai, kuriuos vykdyti turėjo kelios rinktinės, tarp jų ir Perkūno: „1. Apygardos štabo vadui VYGANDUI detaliai ištirti Marijampolės miesto garnizono dalinių dislokaciją ir miesto apsaugos budrumą ir š. m. spalio 18 d. 24 valandą įvykdyti išlaisvinimą iš kalėjimo ir KPZ [išankstinio sulaikymo kameros], komplektuojant jėgas po vieną būrį iš VYTAUTO, PERKŪNO, PATRIMPO [įsteigta 1945-08-22, veikė Marijampolės mieste (R. P.)] ir GELEŽINIO VILKO Rinktinių. Kartu sunaikinti vietinį aktyvą, paimant kiek galima daugiau kanceliarijos dokumentų. 2. STIRNOS ir PERKŪNO rinktinių vadams š. m. spalio 20 d. 24 valandą po žvalgybos įvykdyti savo Rinktinių plote ne mažiau kaip dviejų punktų užpuolimus, kurių pagrindinis uždavinys – suimtųjų išlaisvinimas ir bolševikinio aktyvo sunaikinimas, užgrobiant kuo daugiau būtiniausių kanceliarijos dokumentų“ („Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952“, p. 96–97).

Lietuvos laisvės kovotojas Sigitas Kajokas-Kovas, kilęs iš Sangrūdos valsčiaus, savo prisiminimuose „Pasienio zona“ rašo: „1945-ųjų pabaigoje Juozas Pakutis pranešė, kad Perkūno rinktinės 4-osios kuopos (Suvalkijos būrys) vyrai buvo pradžiuginti pirmųjų pasiuntinių, iš Vakarų <...>. Apie tai gauta informacija iš rinktinės vado Perkūno (vėliau Auksutis)“ (p. 62). Apie pirmuosius pasiuntinius iš Vakarų ir susitikimą su jais 1945 m. rašo ir J. Vitkus-Kazimieraitis („Laisvės kovų archyvas“ Nr. 9, p. 40). Kaip savo prisiminimuose yra užfiksavęs Jurgis Valiulis-Karolis Drunga („Laisvės kovų archyvas“ Nr. 18, p. 237–240), atvažiavę iš Vokietijos iki Balstogės Jonas Deksnys ir Klemensas Brunius keliavo Lietuvos sienos link, nuvyko iki Kauno. Klemensas Brunius liko dirbti pogrindinį darbą Lietuvoje. Vietoj jo į Vakarus kartu su Jonu Deksniu išvyko Jurgis Valiulis, kuris turėjo dokumentus Karolio Drungos pavarde. Abu jie lankėsi pas Kazimieraitį – Juozą Vitkų, Dzūkų grupės vadą, Dzūkijos miškuose, po to Antano Grušausko-Siaubo vadovaujami Seirijų krašto partizanai rūpinosi jų išvykimu į Lenkiją. Lietuvos–Lenkijos sieną išvykdami į Vakarus jie kirto 1945 m. gruodžio 1 d. netoli Seinų, padedami dviejų partizanų.

Atsiminimuose „Pasienio zona“ buvęs Perkūno rinktinės 4-osios kuopos partizanas Sigitas Kajokas-Kovas rašo, kad Punsko valsčiuje buvo apsigyvenę kuopos nariai Antanas Sniževičius-Erelis ir Kostas Kubilius-Meška, atsakingi už ryšius su Vakarais. Šiuo ryšių kanalu buvo susidomėta 1945 m., o lapkričio mėnesį Lietuvą pasiekus J. Deksniui ir K. Bruniui, šis kanalas pasidarė ypač svarbus (p. 65). Be jau minėtų Perkūno rinktinės 4-osios kuopos partizanų, šioje rinktinėje Lietuvos laisvės kovotojo kelią pradėjo ir kiti partizanai, dalyvavę palaikant ryšius su Vakarais: Stasys Gurevičius-Nykštukas, Aleksandras Keleris-Tigras, Kostas Kubilius-Meška, Antanas Kvedaravičius-Šeškas, Antanas Marcinonis-Balandis, Julius Mielkus-Lubinas, Vitas Prabulis-Žaibas, Bonifacas Rutkauskas-Apuokas.

Lietuvos–Lenkijos pasienio partizanų veiklą tyrinėjęs R. Zagreckas konstatuoja, kad Sangrūdos padalinys 1945 m. praktiškai nuostolių nepatyrė, o 1946 m. jie buvo dar sąlyginai nedideli, nes partizanai stengėsi slapstytis mažesnėmis grupelėmis, tik vykdydami kovines operacijas susirinkdavo į didesnes grupes (p. 38). Partizanas S. Kajokas-Kovas mini, jog 1946 m. sausio 11 d. jis su keliais bendražygiais susikovė su Kalvarijos stribais tarp Menkupių ir Gulbiniškių kaimų, laimei, iš partizanų niekas nežuvo. Po kelių dienų į pasienio su Lenkija užkardas imta vežti papildomas pasienio kariuomenės pajėgas iš Marijampolės ir Alytaus (p. 64).

Partizanų persekiojimai suintensyvėjo, Perkūno rinktinės kovotojai netrukus patyrė nuostolių. Aldona Vilutienė knygoje „Trečioji vėliavos spalva“ rašo, jog Tabarauskų kaime pas Bielį buvo viena iš štabo slėptuvių. 1946 m. sausio 19 d. kapitonas Kazimieras Puodžiūnas-Kirvis ėjo į tą slėptuvę ir pakliuvo į pasalą. Partizano kūną stribai nuvilko į Pakirsnių kaimo ūkininkų Navickų sodybą, nes manė, kad nušovė Perkūno rinktinės vadą V. Navicką-Perkūną. Navickų sodyboje tada buvo apsistojęs pasieniečių būrys. Atvaryti kaimo gyventojai žuvusiojo neatpažino. Po kelių dienų kareiviai lavoną nuvilko nuo kiemo į pašalį. Ten jį apsnigo ir kūnas išgulėjo iki pavasario. Nuleidus sniegą, kaimo vyrai padarė karstą ir, pavogę lavoną, jį palaidojo Navicko žemėje prie Kalvarijos–Krosnos plento, senose kaimo kapinėse. Žmonės kalbėjo, kad ten ilsisi ne vien Kirvio, bet ir kitų Perkūno rinktinės partizanų, žuvusių tose apylinkėse, palaikai (p. 61). 2026 m.

Navicko štabo slėptuvės vieta – Kamšų kaime (Kalvarijos savivaldybė) esančioje Mindaugų parapijos Šv. arkangelo Mykolo bažnyčioje 1946 m. po grindimis buvo slepiami Perkūno rinktinės štabo dokumentai.
Rimantės Pauliukaitytės nuotrauka

pavasarį nutirpus sniegui, tų kapinių teritorijoje prie žvėrių olų buvo pastebėta žmogaus kaukolė, kurios dešinėje pusėje, ties smilkiniu, matėsi skylė. Tikriausiai tą asmenį mirtis ištiko dėl šautinės žaizdos. Apie radinį šio straipsnio bendraautoris Vaidas Eidukaitis pranešė Kalvarijos savivaldybei.

Istorikas Kęstutis Kasparas, remdamasis Lietuvos ypatingajame archyve (LYA) saugomais dokumentais, rašo, jog Perkūno rinktinės štabo slėptuvė buvusi ir Kalvarijos vlsč., Mindaugų kaime (p. 521). Juozas Kašys, kilęs iš Kalvarijos vlsč. Kamšų kaimo, yra parašęs knygą „Kamšų kaimo istorija“, kurioje patikslinama, jog Mindaugų kaimo Lietuvoje nėra, o yra tik Mindaugų parapija. Šios parapijos bažnyčia buvo pastatyta Kalvarijos vlsč. Kamšų kaime, prie parapijos įkūrimo aktyviai prisidėjo ir Sūsninkų kaimo gyventojai. Mindaugų parapija buvo įkurta 1941 m. Kalvarijos bažnyčios klebono Mykolo Krupavičiaus rūpesčiu, jis ir suteikęs parapijai pavadinimą (p. 74–75). Istorikas Rimantas Zagreckas, taip pat tyrinėdamas Lietuvos ypatingajame archyve esančius dokumentus, rado informaciją, kad 1946 m. sausio 23 d. suėmus V. Navicko-Perkūno adjutantą Valetą, Kalvarijos vlsč. Kovšy (taip rusų kalba kaimas įvardintas dokumente) kaimo bažnyčioje po grindimis buvo surasti Perkūno rinktinės štabo dokumentai.

Pagal juos rinktinę sudarė keturios kuopos, rinktinė turėjo vėliavą (p. 19). Palyginusi visų pastraipoje minėtų tyrėjų pateiktą informaciją, šio straipsnio bendraautorė Rita Pauliukaitienė priėjo prie išvados, kad netoli Sūsninkų miško buvusioje Kamšų kaime (Mindaugų parapijos) Šv. arkangelo Mykolo bažnyčioje po grindimis buvo slepiami Perkūno rinktinės štabo dokumentai. Turint omenyje, kaip žiauriai suimtieji buvo kankinami, nenuostabu, kad sovietiniai tardytojai sužinojo slėptuvės vietą.

Didelė tikimybė, kad sovietiniuose dokumentuose minimas Perkūno rinktinės vado adjutantas Valetas buvo Vincas Pasiukonis-Aras, gimęs 1919 m. Kamšų kaime, kuriame ir yra Mindaugų parapijos bažnyčia, arba Juozas Bancevičius-Karklas, gimęs 1917 m. Vincentiškių kaime, esančiame už 4 km nuo Kamšų kaimo. Abu jie buvo suimti 1946 m. pradžioje, teisiami Marijampolėje, 1946 m. balandžio 24 d. jiems paskirta mirties bausmė, nuosprendis įvykdytas 1946 m. birželio 1 d. Vilniuje, užkasti Tuskulėnuose. Kitiems, su jais teistiems ir kaltinamiems, kad esantys Perkūno rinktinės partizanai, dalyvavę operacijose ginklu išlaisvinant suimtuosius – Antanui Lukšiui, Broniui Lukšiui, Antanui Rogožickui, Matui Avietynui, gim. Sūsninkų k. – buvo skirta kalėti nuo 15 iki 20 metų (Vilutienė, p. 177–178; Vilutienė, Sajauskas, prieiga internete: https://partizanai.org/failai/html/istark-mano-varda.htm). Kaip nukentėjo parapijos kunigas Antanas Šukevičius, išsiaiškinti nepavyko, tik yra užfiksuota, kad jis tarnavęs šioje vietoje 1943–1946 metais. Po kunigo A. Šukevičiaus iškeldinimo iki 1954 m. Mindaugų parapija pastovaus kunigo neturėjo, šios parapijos tikintiesiems patarnaudavo tik atvykstantys kunigai (Kašys, p. 76).

1946 m. pavasarį Tauro ir A (vėliau pavadinta Dainavos) apygardų vadai Zigmas Drunga-Mykolas Jonas ir Juozas Vitkus-Kazimieraitis intensyviai bendravo, siekdami įkurti Pietų Lietuvos partizanų srities štabą. Kai pavyko tai padaryti, netrukus buvo įkurta Pietų Lietuvos partizanų sritis, kurios vadu tapo Kazimieraitis, o vado pavaduotoju Mykolas Jonas. Suvieniję Suvalkijos ir Dzūkijos kovotojus, Pietų Lietuvos partizanų srities vadai paskelbė pirmąją Lietuvos partizanų deklaraciją, jos tekstą išspausdino 1946 m. gegužės 5 d. laikraštyje „Laisvės varpas“, kurį leido Lietuvos partizanų A apygardos štabas. Susivieniję Pietų Lietuvos partizanai nusprendė imtis vienyti ir visos Lietuvos laisvės kovotojus. J. Vitkus-Kazimieraitis įpareigojo Z. Drungą-Mykolą Joną vykti tartis su Žemaitijos partizanų vadais. Deja, šie planai J. Markuliui-Ereliui ir sovietinėms represinėms struktūroms greitai buvo žinomi.

Tauro apygardos štabo ir rinktinių vadų suvažiavimas. 1946 m. birželio 2–3 d. Pirmoje eilėje iš kairės: apygardos vadas Z. Drunga-Mykolas Jonas, apygardos kapelionas J. Lelešius-Grafas; antroje eilėje iš kairės: Geležinio Vilko rinktinės vadas Juozas Stravinskas-Kardas, apygardos vado pavaduotojas V. Navickas-Auksutis, Žalgirio rinktinės vadas Jurgis Ilgūnas-Šarūnas, apygardos štabo viršininkas A. Baltūsis-Žvejys, apygardos adjutantas Jonas Pileckis-Šarūnas. Iš Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus rinkinių

Vienijantis Tauro ir A apygardų partizanams, reikėjo užtikrinti patikimus ryšius, kuriais rūpinosi paribyje veikusios Tauro apygardos Perkūno ir A apygardos Šarūno rinktinės. Taigi, Vaclovo Navicko-Perkūno indėlis į Pietų Lietuvos partizanų srities susiformavimą yra gana žymus. Tai pastebėjo ir įvertino Tauro apygardos vadas Z. Drunga-Mykolas Jonas ir 1946 m. balandžio 5 d. vado įsakyme Nr. 15 randame tokį įrašą: „Perkūno Rinktinės vadą Auksutį skiriu l. e. [laikinai einančio (R. P.)] Apygardos vado Pavaduotojo pareigoms eiti“ (prieiga internete: https://virtualios-parodos.lt/tauro-apygarda-veikla).

1946 m. balandžio 9 d. Samūniškių miške kartu su Tauro apygardos vadu Z. Drunga-Mykolu Jonu V. Navickas-Auksutis dalyvavo bendrame Tauro ir A (būsimos Dainavos) apygardų vadų posėdyje, vykusiame Alytaus aps. Seirijų valsčiuje, Ricielių kaime, kuriame ir buvo įkurtas Pietų Lietuvos partizanų srities štabas. Posėdžio protokole taip pat minimi: J. Vitkus-Kazimieraitis, S. Staniškis-Antanaitis, V. Vabalas-Grambuolis, V. Stepulevičius-Mindaugas, A. Ramanauskas-Vanagas, A. Kulikauskas-Daktaras, D. Jėčys-Ąžuolis. Dokumentas cituojamas iš leidinio „Laisvės kovų archyvas“ Nr. 1 (p. 10–11).

Lietuvos Partizanų TAURO APYGARDOS Vadų ir A APYGARDOS Vadų posėdžio, įvykusio 1946 m. balandžio mėn. 9 d., Protokolas Nr. 1

Posėdyje dalyvavo: TAURO APYGARDOS Vadas Mykolas-Jonas, A Apygardos Vadas Kazimieraitis, Antanaitis, Auksutis, Grambolis, Mindaugas, Vanagas ir Daktaras.

Posėdį atidarė A Apygardos Vadas Kazimieraitis apibūdindamas dabartinę Pietų Lietuvos Partizanų organizacinę schemą ir pranešdamas apie TAURO Apygardos vadovybės siūlymą sudaryti aukštesnįjį Partizanų Štabą.

Pasidalinus nuomonėms, prieita išvados, kad šios abi Apygardos turi sudaryti Aukštesnįjį Partizanų Štabą, kuriam priklausytų TAURO ir A Apygardos. Be to vienbalsiai priimta į tas Apygardas įjungti atskirą Dzūkų rinktinę.

Būsimojo Štabo uždaviniai pradžioje nustatyti šie:

Parengti turimai erdvei operatyvinį ir mobilizacinį planus.

Stengtis susirišti su visos Lietuvos esamais Štabais, iš regionalinio štabo stengtis sudaryti Vyr. Lietuvos Partizanų Štabą.

Sudarytą štabą nutarta pavadinti Pietų Lietuvos Partizanų Štabu.

Pietų Lietuvos Partizanų Štabą sudaro: Vadas, Vado pavaduotojas, I operat. skyriaus viršininkas, II inform. skyriaus viršininkas, III mobiliz. skyriaus viršininkas.

Pareigomis pasiskirstyta taip: Vadas – Kazimieraitis. Vado pavaduotojas – Mykolas Jonas, I skyriaus viršininkas – Antanaitis, II skyriaus viršininkas – l. [laikinai] eiti par. Daktaras, III skyriaus viršininkas – Ąžuolas [tiksliau Ąžuolis (R. P.)].

Posėdžio dalyviai įpareigojo Mykolą Joną apie šiame posėdyje priimtus nutarimus pranešti Dzūkų Rinktinės Vadui Ąžuoliui ir su juo susitarti dėl Dzūkų Rinktinės įjungimo į TAURO ir A Apygardas.

Be to, nutarta 1946 m. balandžio mėn. 16 d. sušaukti pirmąjį Pietų Lietuvos Partizanų Štabo posėdį, kuriame tuojau pat būtų svarstyta partizanų organizacija ir tolimesnė veikla.

1946 m. pavasarį buvo pertvarkyta Perkūno rinktinė. „1946 m. balandžio 13 d. rinktinės pavadinimas buvo pakeistas į D. L. K. Gedimino rinktinės, o vado slapyvardis į Auksutį <...>. Rinktinės tiekimo skyriaus viršininko pareigas ėjo vienas iš jos senųjų organizatorių, 4-os kuopos kuopininkas S. Bendaravičius-Špokas“ (Kasparas, 521–524). Toliau vykstant rinktinių pertvarkai, Tauro apygardos vadų suvažiavimo 1946 m. birželio 3 d. protokole užfiksuota, kad dalis Ge-

dimino rinktinės paskirta Vytauto rinktinei (Kalvarijos ir Liudvinavo valsčiai). Pietų Lietuvos partizanų srities vadų sutarimu Gedimino ir Šarūno rinktinės buvo sujungtos. Junginys pavadintas Šarūno rinktine, kuri tapo sudėtine Tauro apygardos dalimi; vadu buvo paskirtas Vladas Stepulevičius-Mindaugas. Vaclovas Navickas, dar būdamas Gedimino rinktinės vadu, perkeltas į Tauro apygardos štabą kaip laikinai einantis vado pavaduotojo pareigas, slapyvardžiu Auksutis. Cituojama dokumento ištrauka pateikiama iš knygos „Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952“ (p. 115–116), joje užfiksuota informacija ir apie tai, kad Auksutis ėjo ir Tauro apygardos štabo Operatyvinio skyriaus viršininko pareigas.

LIETUVOS LAISVĖS KOVOTOJŲ TAURO APYGARDAI
ĮSAKYMAS Nr. 5 (op[eratyvinis]).
Būstinė, 1946 m. gegužės 1 d.
<...>

Partizanų uždaviniai.

Nuolat vykdyti bolševikinio aktyvo naikinimą visoje Tauro apygardoje, kad būtų suskaldytos komunistų jėgos. Jeigu šiuos veiksmus vykdo kuri nors viena rinktinė, o kitos tiktai saugojasi, tai komunistai sutraukia savo jėgas aktyviai gynybai ir paralyžiuoja aktyvios gynybos veiksmus.

Įsakymas.

Kiekvienos rinktinės ribose tamsiu paros metu vykdyti atskirų komunistinių šnipų naikinimą; nukirpinėti pagrindinių kelių telefonų linijų kabelius; naikinti ir išardyti mažesnius tiltus ir gadinti geležinkelio linijas ir tiltus arba išsprogdinti juos.

Tikslas.

Suskaldyti NKVD jėgas, kad būtų sumažintas aktyvių partizanų ir taikių gyventojų persekiojimas. Areštų ir išvežimų metu trukdyti GPU [vyriausioji politinė valdyba] atvykimui. <...>

Parašas AUKSUTIS [be parašo]
Operatyvinio skyriaus viršininkas.
Tauro apygardos vado padėjėjas

Birželio 2–3 d. „Skaisčiūnų kaime netoli Marijampolės ištikimų partizanų rėmėjų Motiejaus-Daunoro ir Onos-Audronės Vosylių sodyboje dvi dienas vyko Tauro apygardos štabo pareigūnų ir rinktinių vadų pasitarimas“, – rašo Vytautas Juodsnukis knygoje „Suvalkijos

partizanų takais“ (p. 235). Jame dalyvavo Z. Drunga-Mykolas Jonas, V. Navickas-Auksutis, J. Pileckis-Šarūnas, J. Lelešius-Krivaitis, A. Baltūsis-Žvejys, V. Gavėnas-Vampyras, J. Stravinskas-Žiedas, J. Ilgūnas-Šarūnas, K. Matulevičius-Radvila. Tauro apygardos vadų susirinkime buvo aptarti aktualūs klausimai. Z. Drunga-Mykolas Jonas informavo visus ir apie pasiuntinius iš Vakarų. Dokumentas cituojamas iš leidinio „Lietuvos laisvės kovų archyvas“ Nr. 1 (p. 12–22).

Lietuvos Laisvės Kovotojų TAURO Apygardos Rinktinių VADŲ
Suvažiavimo, įvykusio 1946 metų gegužės [vyko birželio mėn.] 3 d.
Skaisčiūnų kaime, (Apygardos Štabo Būstinėje)
Protokolas

Suvažiavime dalyvauja: Apygardos Vadas MYKOLAS JONAS, jo pavaduotojas AUKSUTIS, Adjutantas ŠARŪNAS, Kapelionas KRIVAITIS, „LAISVĖS ŽVALGO“ Redaktorius ŽVEJYS, ir Rinktinių Vadai: Vytauto Rinktinės Vadas VAMPYRAS, Geležinio Vilko Rinktinės Vadas ŽIEDAS, Žalgirio Rinktinės Vadas ŠARŪNAS, Gedimino Rinktinei atstovauja Apygardos Vado Pavaduotojas ir Rinktinės Vadas AUKSUTIS. Kaip svečias dalyvauja Apygardos Štabo ryšininkas RADVILA.

Suvažiavimas pradedamas 9 valandą ryto pamaldomis už žuvusius Laisvės Kovotojus, kurias atlaiko Apygardos kapelionas KRIVAITIS.

10.30 val. Pradedamas POSĖDIS TAUTOS HIMNU. Posėdį atidaro Apygardos Vado Pavaduotojas [Vaclovas Navickas (R. P.)] pateikdamas <...> darbotvarkę. Posėdyje sekretoriauja Štabo Adjutantas. <...>

IV. RINKTINIŲ VADŲ Pranešimai: Apie GEDIMINO Rinktinės darbuotę ir jos stovį pranešimą daro Rinktinės Vadas Auksutis. Jis pažymi, kad jo Rinktinėje partizaninė veikla prasidėjo 1944 metais lapkričio mėn. Tuomet partizanai veikė atskiromis grupėmis, kurių buvo suorganizuota trys didesnės grupės. Nors Rinktinė dar nebuvo suorganizuota, bet Vadas Auksutis jau ir tuomet turėjo su visomis grupėmis ryšį. Rinktinė įsteigta pirmajam Apygardos Vadų suvažiavimui įvykus 1945 m. rugpjūčio mėn. 15 d. Rinktinė padalyta į keturias Kuopas, Kuopos į Būrius. Kuopose žmonių skaičius nevienodas, nuo 40 – 120 žmonių. Visoje Rinktinėje buvo apie 400 žmonių. Dabar Rinktinėje yra trys Kuopos, kuriose šiuo metu veikia 90 aktyvių kovotojų. Žmonių skaičiaus sumažėjimo priežastis ta, kad daug yra žuvusių, daug suimtų ir šiaip pasitraukusių iš partizaninės veiklos

žmonių. Pasyviųjų šiuo metu yra pramatyta apie 200 asmenų, bet jie apie tai neinformuoti ir neprisaikdinti. Taip jų apsiginklavimo stovis nėra žinomas. Jie aprūpinami partizanine spauda, bet <...> pareigoms jie neimami ir į kitokį darbą neįtraukiami.

Žymesnių kautynių Rinktinėje buvo apie 6. Žuvusiųjų iki šio laiko yra apie 120 žmonių. Suimtųjų, legalizavusiųjų ir nesilegalizavusiųjų Kovotojų apie 180 žmonių.

Didžiausi nuostoliai žmonėmis buvo KALNIŠKĖS mūšio metu, kur Lakūno Kuopa, susidedanti iš 120 žmonių, beveik visa sunaikinta.

Priešo nuostoliai. KALNIŠKĖS miške žuvo apie 400 enkavedistų. Kitose Rinktinės vietose NKVD-istų sunaikinta apie 100 žmonių. Vietinio aktyvo ir stribų sunaikinta apie 400 žmonių.

[Visų žuvusiųjų skaičiai nėra tikslūs, nes nepatvirtinti dokumentais. (R. P.)]

Gyvenimo ir išsilaikymo būdas ir sąlygos. I-ji Kuopa beveik visa laikosi miškuose, kur įsirengus bunkerius, sąlygos yra labai sunkios, nes miškai labai maži ir reti. 2-ji Kuopa, kuri gyvena prie Demarklinės, jie įsirengia bunkerius laukuose, ar negyvenamuose ūkiuose bei pastatų griuvėsiuose. Padėtis yra tuo bloga, kad labai dažnai po operacijų priešas persekioja su šunimis, bet naudojant tam tikras priemones, kaip terpentinas, žibalas ir kita, nuo šunų apsisaugojama ir iki šio laiko iš tos Kuopos dar nėra suimtas nei vienas kovotojas.

Gyvenimas bei aprūpinimas maistu ir drabužiais. Partizaninis aktyviųjų kovotojų apsiginklavimas yra labai geras. Be lengvųjų ginklų kiekviename skyriuje yra dar po du lengvus kulkosvaidžius. Rūbais ir maistu apsirūpinama iš vietinių gyventojų.

Spauda. Visą laiką iki Apygardos Štabo kritimo spaudą gavome iš Apygardos <...>. Kuomet Apygardos spauda sustojo ėjusi, mes spaudą gaudavome iš Alytaus Apygardos. Savo Rinktinėje spaudos jokios neleidžiame.

Moralinis Kovotojų lygis. Reikia pripažinti, kad moralinis lygis yra gana geras ir aukštesnis negu buvo pernai šiuo metu. Plėšikavimų ir kitokių nusikalstamų veiksmų iš kovotojų pusės beveik nepasitaikė. Girtuokliavimas žymiai sumažėjo ir chroniškų alkoholikų beveik nėra. Religijos atžvilgiu beveik visi tikintys ir praktikuojantys. Pamaldumas taip pat nesumažėjęs.

Sanitarijos reikalai. Vaistų ir medikamentų turime pakankamai. Blogiau tik yra su gydymo personalu, nes iš daktarų pusės medicininės pagalbos visiškai negaunam.

Ištremtieji bei suimtieji. Ištremtųjų į Sibirą rėmėjų yra apie 10–15 šeimų. Suimta pavienių asmenų apie 10 žmonių. Šiuo metu Rinktinės ribose smarkiai siaučia NKVD-istai. <...>

APYGARDOS VADO MYKOLO JONO pranešimas

Lankant GEDIMINO Rinktinę, – pradėjo Apygardos Vadas, – iš Auksučio sužinojau, kad Užnemunės partizanai ieško ryšio su mūsų Apygarda. Nuvykęs į A Apygardą susitikau su jos vadu p. Kazimieraičiu. Tarp kitko paaiškėjo, kad p. Kazimieraitis turi ryšių su diplomatinės tarnybos atstovais X ir U [J. Deksnys ir J. Valiulis (R. P.)], kuriuos jis palydėjo per savo Apygardą į užsienį ir kurie šiuo metu yra Anglų-Amerikiečių zonoje. Jų paskutinio susitikimo metu iš diplomatinės tarnybos atstovų pusės buvo pageidauta, kad kuo greičiau būtų sudaryta aukštesnės Vadovybės partizanų štabas, ko pasėkoje <...> š. m. balandžio mėn. 9 d. įvykusio pirmojo posėdžio metu ir įsteigtas Pietų Lietuvos Partizanų Štabas <...>. Be to, suvažiavimas priėmė Deklaraciją, kurią nutarta paskelbti visuose Lietuvos Partizanų leidžiamuose laikraščiuose. Po to Apygardos Vadas Mykolas-Jonas, kaip P.L.P. Štabo Vado pavaduotojas, š. m. gegužės mėn. 28 d. turėjo susitikimą su Aukštaičių Partizanų įgaliotiniu Ereliu, kur tarp kitko nutarta sudaryti tamprų ryšį tarp abiejų šalių, artimiausiu laiku eiti prie bendros vadovybės sudarymo, bendrai laikytis Partizanų Vadų paskelbtos Deklaracijos atsikuriančios Lietuvos reikalais. Taip pat pavyko sudaryti ryšis ir su Žemaičiais. Bet besiruošiant kelionei į Žemaičius gauta Apygardos pranešimas apie šaukiamą Rinktinių Vadų suvažiavimą š. m. birželio mėn. 2 d. Be to, įgautas pranešimas, kad sulaikyta grįžę iš užsienio du asmenys ir gegužės mėn. 31 dieną Apygardos Vadas susitinka, su Lietuvos Diplomatinės Tarnybos atstovais Andrium ir Alfonsu [Vytautu Stanevičiumi ir Jonu Deksniu (R. P.)]. Pasitarimo protokolas pridedamas priedu prie šio protokolo. Tarp kitko Diplomatinės Tarnybos atstovai pareiškė, kad šiuo metu Amerikos bei Anglijos Vyriausybės yra tinkamai informuotos apie esamą padėtį Lietuvoje. Jie tvirtina, kad Didžiųjų Valstybių Vyriausybės pareiškusios, kad Lietuva savo laiku bus atstatyta Laisva ir Nepriklausoma Valstybe. Be to, Lietuvos Diplomatinės Tarnybos atstovai pavedė surinkti skubiai pristatyti Užsienin žinias. Atrodo, – pareiškė Apygardos Vadas, – kad mūsų padėtis nėra tokia beviltiška, kokią daugumas gyventojų šiuo metu ją laiko. <...> Turėkime vilties,

kad artimiausioje ateityje tas įtempimas gali iššaukti kibirkštį, kurios pasėkoje kils karas. Tai ir yra mūsų Tautos išbridimo iš šios žiaurios vergijos kelias.

VI. a) Apygardos ribų klausimas. Pagal Pietų Lietuvos Partizanų Štabo nutarimą iš š. m. balandžio mėn. 22 d. numatyta prijungti visus Alytaus apsk. valsčius, esančius kairiame Nemuno krante, išimti iš TAURO Apygardos ribų ir prijungti prie A Apygardos. <...>

b) Gedimino Rinktinės klausimas. Išjungti iš Gedimino Rinktinės Alytaus apskrities dalis, esančias kairiajame Nemuno krante.

Nutarta: Gedimino Rinktinės teritorijos plotą sumažinti paliekant jį Lazdijų apskrities sienose, anksčiau priklausančius Gedimino Rinktinei Kalvarijos ir Liudvinavo valsčius priskirti Vytauto Rinktinei su toje teritorijoje veikiančiais Laisvės Kovotojų daliniais ir visu apginklavimu. Prašyti Pietų Lietuvos Partizanų Štabą šiuo metu veikiantį Lazdijų apskrities ribose partizanų dalinį, vadovaujamąjį Mindaugo [Vlado Stepulevičiaus (R. P.)], palikti toje teritorijoje, įjungiant į Gedimino Rinktinės sudėtį. Ir grupės Vadą Mindaugą paskirti Gedimino Rinktinės Vadu. Gedimino Rinktinės Vadas Auksutis perkeltas darbui į Apygardos Štabą, Apygardos Vado pavaduotojo pareigoms eiti. <...>

VIII. Tremtinių, kalinių, nukentėjusių kovotojų ir jų šeimų globos komiteto sudarymo klausimas. Per įvairius NKVD siautėjimus, kovotojų susidūrimus bei kovas Apygardos ribose yra daug nukentėjusių kovotojų, išblaškytų jų šeimų, nukentėjusių, ištremtų į Sibirą ar pūdomų kalėjimuose, kovotojų, rėmėjų ir jų šeimų, kurios neturėdamos jokio pragyvenimo šaltinio badauja, ištremtieji neturėdami jokios paramos iš Lietuvos, giminių bei pažįstamų, miršta badu, kaliniai, kurių šeimos ištremtos į Sibirą ar išblaškytos po įvairius Lietuvos kampus, negauna jokio maisto ir turi tenkintis vien gaunamomis kalėjime pamazgomis. Mūsų pareiga, kiek sąlygos leis ir kiek mes galėsime sudaryti išteklių, remti visus nukentėjusius, kalinius ir ištremtuosius.

Nutarta: Sudaryti prie Apygardos Štabo Vyriausią tremtinių, kalinių, nukentėjusių kovotojų ir jų šeimų šelpimo bei globos komitetą. Rinktinėse paskirti įgaliotinius, kurie rūpintųsi surašyti ir ištirti materialinę padėtį likusių be globos kovotojų, rėmėjų šeimų ir jų sąrašus pristatytų Vyriausiajam Komitetui. Be to, rinktų aukas nukentėjusiems šelpti. Į Vyriausiąjį Komitetą išrinkta: Apygardos Kapelionas Krivaitis, Apygardos Vado pavaduotojas Auksutis ir Štabo Adjutantas Šarūnas.

Ištrauka iš Lietuvos ypatingajame archyve (LYA, K-41, ap. Nr. 1, b. Nr. 207, l. 301) saugomo dokumento:

[Tauro apygardos partizanų] sudarytas ištremtų Marijampolės aps. Kalvarijos vlsč. gyventojų sąrašas:

1. Navickienė Apolonija, 72 metų – [V. Navicko motina].

2. Navickienė Marija, 36 m. – [V. Navicko brolio Vinco žmona].

3. Navickas Romas, 6 m. – [V. Navicko brolio Vinco sūnus].

4. Navickaitė Anelė 44 m. – [V. Navicko sesuo].

5. Navickaitė Jadvyga 38 m. – [V. Navicko sesuo].

6. Navickas Vincas 48 m. – [V. Navicko brolis].

7. Astrauskas Antanas, 36 m. – [V. Navicko sesers vyras].

8. Benedikta Navickaitė-Astrauskienė, 39 m. – [V. Navicko sesuo].

9. Astrauskaitė Vida, 15 m. – [V. Navicko sesers dukra].

Šie asmenys buvo ištremti 1946 m. vasario 18 d. Jų tremtis, be abejo, susijusi su Perkūno rinktinės štabo slėptuvių nustatymu ir dokumentų paėmimu 1946 m. sausio mėnesį.

Tauro apygardos vado Z. Drungos-Mykolo Jono įsakymo, kuriame būtų patvirtinta, jog V. Navickas-Auksutis yra paskirtas Tauro apygardos vado pavaduotoju, šio straipsnio autoriams surasti nepavyko. Apibendrinant galima sakyti, kad Vaclovas Navickas-Auksutis laikinai ėjo Tauro apygardos vado pavaduotojo pareigas nuo 1946 m. balandžio 5 d., o 1946 m. birželio 3 d. jau minimas kaip Tauro apygardos vado pavaduotojas.

Po vadų susirinkimo, vykusio 1946 m. birželio 2–3 d. Skaisčiūnų kaime, Justinas Lelešius-Krivaitis (vėliau turėjęs slapyvardį Grafas) lankėsi pas Navicko vadovaujamus Sūsninkų miško partizanus ir tai aprašė dienoraštyje. Ši ir kitos jo dienoraščio ištraukos cituojamos iš leidinio Justinas Lelešius-Grafas „Partizanų kapeliono dienoraštis“, kovotojų slapyvardžius išaiškino šios knygos redaktorius Kęstutis Kasparas.

Skirstomės. Apygardos vadas Mykolas Jonas, lydimas Žalgirio rinktinės vado Šarūno ir jo palydovo, iššygiavo tarnybiniais reikalais į Žemaitiją. Visų Lietuvos partizanų vyriausio štabo įsteigimo reikalas jau pilnai buvo subrendęs. Tuo reikalu įgaliotas Pietų Lietuvos Partizanų vado Kazimieraičio ir vyko Mykolas Jonas į Žemaitiją. Geležinio Vilko rinktinės vadas Žiedas su savo vyrais iššygiavo iki Kazlų Rūdos, o nuo ten turėjo skirtis. Aš turėjau vykti kartu su Žiedu į jo rinktinę, bet mano laimė, kad aš savo planą pakeičiau ir iššy-

giavau į Perkūno rinktinę su Auksučiu, nes Vytauto rinktinės vadas pranešė, kad rytoj jo vyrai, vadovaujami Karijoto [Bronius Kavaliauskas], surengs Marijampolės stribiteliams pasalas. Mes patraukėme nuo būsimo įvykio vietos priešinga kryptimi. Mus lydėjo Oželis [Albinas Ratkelis], Diemedis [Jonas Šleferis-Diemedis] ir Aras.

Naktis buvo tyli. Pavojaus nesijautė nė vienoje vietoje. Žygiuojame link Skardupių. Sustojame dienavoti pas vieną mažažemį ūkininką. (p. 47)

Birželio 4 d. Dievoniškių kaime visa J. Lelešiaus dienoraštyje minima partizanų grupė pateko į apylinkės „košimą“. Pasitraukę iš ūkininko sodybos ir pasislėpę rugiuose, laimingai išvengė susidūrimo su NKVD padaliniu. Praėjus pavojui, jie galėjo žygiuoti toliau. Apie tai pasakojama kitame kapeliono dienoraščio epizode.

– Štai ir mano rinktinės prasideda riba, – perėjęs plentą, prabilo Auksutis. Sustojame dienavoti prie pat Šešupės. Čia jautėmės kaip užsienyje: geras pasitraukimas, vietos kalnuotos, Šešupės pakrantės apaugę krūmais. Keliamės per Šešupę. Pirmas persikėlė Grambuolys ir dar vienas.

– Prastai. Valtis vandenį leidžia, – grįžęs pasakoja Grambuolys [Vytautas Vabalas].

Jisai kaip Kristaforas visus perneša per upę. <...>

– Ar šiandien pasieksime Sūsninkų mišką?– paklausiau Grambuolį. <...>

– Spėsime, ponas kapelione, spėsime, – įsiterpė ir Auksutis. <...>

Vakare atėjo kuopos vadas Vilkas [Stasys Čėpla] ir kovotojas Balandis [Vitalius Varnagiris-Balandis]. Visi nuėjome į mišką. Iš pirmo pamatymo vyrai atrodė gana gerai susitvarkę. Pats Vilkas, kaip pasakojo Auksutis, yra daug baimės įnešęs stribitelių tarpe, jiems tiesiog tapęs mitologiniu partizanu. Rusai, norėdami suraminti stribitelius, išgalvojo niekuo neparemtą faktą, kad Vilkas jau yra pakliuvęs į enkavedistų rankas, savo melagingiems žodžiams apginti, parašo „Tarybų Lietuvoje“ straipsnį antrašte: „Banditas be kaukės“, kad partizanas Vilkas yra gyvas suimtas, ir, kaip baisusis žvėris, patalpintas už geležinių grotų.

Šitokia rusiška propaganda, žinoma, niekuo neparemta, nušviečia tik rusiškąjį melą ir niekuo paverčia visus jų tvirtinimus.

Norėdamas patirti, kaip partizanai žiūri į patį organizacinį darbą, vedu pasikalbėjimus su atskirais asmenimis. Nors jie yra organizuoti, bet apie pačią organizaciją turi savotišką supratimą. Pradedu su jais gilesnį pasikalbėjimą <...>.

Jų argumentavimas keistas:

– Aš esu partizanas, ką noriu, tą aš galiu daryti.

– Ne, vyrai, – bandau sugriauti jų klaidingus įsitikinimus. – Kas iš to išeitų, jeigu mes kiekvienas darytume, ką norime. Sakykime, jūsų kuris turi piktumą ant tokio ar tokio žmogaus, nueitų ir jį likviduotų. Gi tas žmogelis yra kaip tik didelis mūsų rėmėjas. Kaip atrodo, kas iš to išeitų? Mes išėjome į kovą tik prieš bolševikus, o ne prieš beginklius žmones. <...>

– Bet dar baisiau, kai per nedrausmingumą vieno ar kito kovotojo, turi žūti šimtai. Juk kaip gali būti pateisinamas išdavikas? Arba tas, kuris kenkia ir žemina savo šlykščiais darbais visą organizaciją <...>, kaip jūs pasielgtute, jeigu vienas iš jūsų tarpo jus išdavinėtų enkavedistams?

– Nušautume, – prabilo Kristupas [Adolfas Sasnauskas].

– Na, matote, tai ko stebitės, jeigu tie kovotojai, kurie kenkia mums patiems, gali būti nuteisti mirties bausme? (p. 55–59)

Be abejo, Tauro apygardos vado Zigmo Drungos-Mykolo Jono įpareigotas jo pavaduotojas Vaclovas Navickas-Auksutis, remdamasis gautais PLP vado Juozo Vitkaus-Kazimieraičio įsakymais, parašė 1946 m. birželio 25 d. Tauro apygardai skirtus įsakymus (Nr. 21, Nr. 24), kurių tretieji nuorašai yra saugomi Lietuvos ypatingajame archyve ir publikuoti internetinėje svetainėje *e-partizanai*. Juose užfiksuota, kad dokumento originalą pasirašė: „Auksutis/ Už apygardos Vadą“. Vytauto Juodsnukio knygoje „Suvalkijos partizanų takais“ (p. 269) yra įdėtas vienas iš šių įsakymų, kuris ir yra cituojamas.

LIETUVOS LAISVĖS KOVOTOJŲ TAURO APYGARDAI
ĮSAKYMAS Nr. 21
Būstinė, 1946 m. birželio 25 d.

1. Tauro apygardos vadas Mykolas Jonas nuo 1946 m. balandžio 22 d. paskirtas Pietų Lietuvos Partizanų (PLP) vado pavaduotoju. Pagrindas PLP vado įsakymas Nr. 1. §2.

2. Nuo 1946 m. gegužės 1 d. Seinų apskritis iš A apygardos sudėties išimama ir priskiriama Tauro apygardai. Apskrities ribose veikiantys Veisiejų, Leipalingio ir Kapčiamiesčio batalionai priskiriami Tauro apygardai. Pagr. PLP vado įsakymas Nr. 1.

3. Seinų apskrityje veikusios Algimanto ir Šarūno rinktinės išformuojamos. Iš jų sudaroma nauja Šarūno rinktinė, kurios sudėtin įeina visa Seinų apskritis. Pagr. A apygardos vado įsakymas Nr. 15.

Vaclovo Navicko apytikslė žūties vieta (Paliūnų kaimas, Lazdijų raj.). Kryžius šiame kaime pastatytas 1928 m., minint 10-ąsias Lietuvos Nepriklausomybės metines. Rimantės Pauliukaitytės nuotrauka

4. Gedimino rinktinė dėl sudarytos naujos rinktinės Seinų apskrities ribose išformuojama. Rinktinės kuopos, veikiančios Kalvarijos ir Liudvinavo valsčių ribose, priskiriamos Vytauto Didžiojo rinktinei. Vytauto rinktinės vadui Vampyrui minėtus kovotojų dalinius perimti su visu turtu ir apginklavimu.

5. Šarūno rinktinės vadu skiriamas Mindaugas.

Pagr. A apygardos vado įsakymas Nr. 15/5 6.

6. Iš Vytauto rinktinės išskiriami visi dešinėje plento Marijampolė-Vilkaviškis ir Vilkaviškis-Kybartai pusėje valsčiai ir jų dalys. Nuo

Vaclovo Navicko numanoma palaikų užkasimo vieta (Rudamina, Lazdijų raj.). Pirmame plane (prie eglių) numanoma Lietuvos laisvės kovotojų palaikų užkasimo vieta, antrame plane – pastatas Rudaminoje, kuriame buvo įsikūrusi stribų būstinė, trečiame plane – Rudaminos Švč. Mergelės Marijos, Gerosios Patarėjos bažnyčia. Rimantės Pauliukaitytės nuotrauka

vakarinės Gižų vls. ribos Vilkaviškio, Pilviškių, Alvito, Kybartų, Žaliosios ir Naumiesčio valsčius prijungti Žalgirio rinktinei.

Kaip klostėsi įvykiai 1946 m. birželio mėnesio pabaigoje, kai Tauro apygardos štabui buvo pranešta, jog žuvo vadas Zigmas Drunga-Mykolas Jonas, informacijos apie tai galima rasti keliuose šaltiniuose. Pavyzdžiui, Vytautas Juodsnukis knygoje „Suvalkijos partizanų takais“ rašo: „Birželio pabaigoje apygardos adjutantas Jonas Pileckis-Šarūnas, gavęs Žalgirio rinktinės vado raportą, patvirtinantį apygardos vado mjr. Zigmo Drungos-Mykolo-Jono žuvimą, išskubėjo į apygardos štabo būstinę. Užėjęs į Balsupių k., Marijampolės vls. ryšininkės Vitalijos Juselytės-Naktibaldos namus, rado Vytauto rinktinės vadą Vytautą Gavėną-Vampyrą ir kelis štabo pareigūnus. Netrukus atėjo apygardos vado pavaduotojas kpt. V. Navickas-Auksutis ir Vytauto rinktinės vado adjutantas Vytautas Vabalas-Grambuolis“ (p. 270).

1946 m. liepos 1 d. V. Navickas-Auksutis parašė įsakymą, kurį vėliau Tauro apygardos vadu išrinktas Antanas Baltūsis-Žvejys koregavo, bet vis dėlto šiame dokumente galime rasti naująjį V. Navicko

slapyvardį – Rytas. Dokumentas cituojamas iš knygos „Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952“ (p. 127–128).

LIETUVOS LAISVĖS KOVOTOJŲ TAURO APYGARDAI
ĮSAKYMAS Nr. 25
Būstinė, 1946 m. liepos mėn. 1 d.

Rikiuotės sritis

1.

Didvyriškai žuvusį GELEŽINIO VILKO Rinktinės Vadą ŽIEDĄ išbraukti iš Rinktinės sąrašų nuo š. m. liepos mėn. 7 dienos.

Pagrindas. Apynio Raportas.

2.

ŽALGIRIO Rinktinės kuopos Vadas KAZOKAS skiriamas G[ELEŽINIO] VILKO Rinktinės Vadu nuo š. m. liepos mėn. 7 dienos.

3.

APYGARDOS Vado pavaduotoją AUKSUTĮ iš einamų pareigų atleidžiu nuo š. m. liepos mėn. 4 dienos.

4.

APYGARDOS Vado Pavaduotojo pareigoms eiti skiriu Kovotoją RYTĄ.

AUKSUTIS
APYGARDOS VADO PAVADUOTOJAS <...>

Dokumento dešinėje paraštėje ties išbrauktu 2 ir 3 A. Baltūsio-Žvejo ranka užrašyta: „Išbraukimui tikėti. Žvejys, [laikinai] e[inantis] p[areigas] Ap[ygardos] Vadas.“

Informacijos apie tai, kokios aplinkybės nulėmė 1946 m. birželio pabaigos ir liepos pradžios įvykius Tauro apygardos štabe ir kodėl Vaclovas Navickas-Auksutis nebuvo išrinktas Tauro apygardos vadu, gana nemažai yra Justino Lelešiaus-Grafo dienoraštyje (p. 80–84).

Po dviejų naktų kelio pasiekėme ir vietą. Vieną naktį gavome lietaus, kaip šunes. Užėjome pas Naktibaldą [Vitalija Juselytė] visi perlyti. Čia radome Vampyrą [Vitalius Gavėnas]. Po kurio laiko atėjo Šarūnas [Jonas Pileckis] ir Auksutis[Vaclovas Navickas] su Grambuoliu [Vytautas Vabalas].

Turėjo ateiti ir Žvejys [Antanas Baltūsis], nes daug dalykų turėjome apsvarstyti, tačiau, grįžę ryšininkai pranešė, kad Žvejys nevyko, nes girdėjo, kad yra didelis sekimas, tai pavojinga judėti.

– Juokas, – prabilo Vampyras, – jam pavojinga, o mums tai ne.

Mane pasišaukė Šarūnas ir ėmė kalbėti, kad su Auksučiu jie taip susiginčijo, kad toliau su juo nenorįs net dirbti.

– Už ką susiginčijote? – paklausiau jo.

– Už tavo veikalus. Jis mus pradėjo pulti prie civilių žmonių, kad mes apšmeižėme Apygardos kapelioną. Žinoma, tai buvo ne vietoje, šis nemalonus reikalas ir taip jau plačiai paplitęs, kam jį dar platinti. Mes jį perspėjome, kad čia ne vieta tokiais klausimais kalbėti, jis tuomet mus pradėjo pulti, kad mes nieko neveikiame, kad nėra gero ryšio su Pietų Lietuvos partizanų štabu. Aš jam atsakiau, tai kodėl nedirbi, juk kaip aš, taip tu dirbi Apygardoje [štabe], kurioje, tiesa, tik tu labai retai pasirodai. Visą laiką kažkur įlindęs guli. Šitas jį papjovė. Kad ims šaukti, kiek jis apvaikščiojęs, ką jis padaręs.

– Ir kuo baigėsi? – pertraukiau Šarūną.

– Išsiskyrėme. Aš išėjau sau, o jis sau.

– Tiesa, ar įdavė tau tą raportą?

– Pasiutę enkavedistai. Dabar aišku, kad taip tave, kaip ir mane, nori išprovokuoti. Prievarta žmogui įbruka, nuduodami, kad pameta. Mano: partizanai vis tiek ras, o tuomet mane, kaip šnipą, patys partizanai likviduos. Dabar visiems aišku, kad mudu abudu nori kokiu nors būdu likviduoti. Ne tokie jau kvaili partizanai, kaip jie mano, – baigė Šarūnas.

– Ką Auksutis mano reikalais kalbėjo? – paklausiau jo.

– Jis mus puola, kad šį visą tyrinėjimą reikėjo pravesti kitaip. Aš suprantu, kad tau nėra malonu, bet to kaltininkai mes juk nesame. Žinoma, čia padaryta kiaulystė, didelė kiaulystė, bet nieko nepadarysi. Šitaip sutvarkė Apygardos vadas Mykolas Jonas. Aš ir esu tos nuomonės, kad viską reikėjo išaiškinti pačioje Apygardoje ir būtų neiškilę to didelio skandalo.

– Visa tai yra niekis, bet aš sukompromituotas kovotojų akyse, – pabrėžiau aš.

– Suprantu, bet tas priklauso ne nuo manęs. Iš antros pusės – kas čia baisaus? Pravesime įsakymu, kad paleistais enkavedistų gandais netikėti ir dalykas savaime likviduosis. Aš dedu ranką ant širdies, kad tu nesi kaltas. Taip lygiai tave, taip mane enkavedistai provokuoja, tik mane vienokiu, o tave kitokiu būdu. <...>

– Ką dabar pramatyti Apygardos vadu? – susirūpinęs prabilau aš. – Neturime žmonių. Nors iš piršto imk ir laužk. Juk vis dėlto reikia su nemažu autoritetu karininko.

– Kas, kas, bet Auksutis tai jau ne, – užprotestavo Šarūnas.

– Yra Žvejys. Žmogus dirba su pasiaukojimu, bet, klausimas, ar jis sutiks.

<...>

Pradėjome posėdį. Jis tokios mažos sudėties: Auksutis, Šarūnas, Vampyras, Grambuolys ir aš.

Trumpai apie žuvusius referuoja Šarūnas. Juos pagerbti atsistojame. Tylos minutė mus sukausto.

Einame prie darbo. Pirmiausia sprendžiame Apygardos vado klausimą. Prieš tai įvyko mažas nesusipratimas tarp Auksučio ir Šarūno, bet aš, vardan šventos ramybės, paprašau baigti asmeninius kivirčus, o spręsti šimtą kartų svarbesnius klausimus.

Auksutis Apygardos vadu pasiūlo Šarūną arba Žvejį, bet prieš Šarūno kandidatūrą pasisakau aš.

– Aš prieš poną Šarūną nieko neturiu, bet jo kandidatūros aš nepalaikysiu. Apygardos vadas šiaip ar taip turi būti karininkas. Kas kita yra ponas Žvejys. Man atrodo, jis yra tinkamiausias kandidatas būti Apygardos vadu.

Tuo dalykas ir baigiasi. Žvejys numatomas Apygardos vadu.

Knygoje „Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952“ (p. 128–129) pateiktas ir 1946 m. liepos 4 d. protokolas. Jame taip pat matome ne tik dalykišką faktų išdėstymą, bet ir įtampą, tvyrojusią Tauro apygardos štabe, tačiau dėl Juozo Jasulaičio-Kazoko paskyrimo Geležinio Vilko rinktinės vadu visi vieningai sutarė.

Tauro Apygardos pareigūnų 1946.VII.4 d. įvykusio posėdžio Protokolas

Posėdyje dalyvavo: 1. Apygardos vado padėjėjas Auksutis. 2. Apygardos kapelionas Krivaitis. 3. Apygardos adjutantas Šarūnas. 4. Vytauto Rink[tinės] vadas Vampyras. 5. Vytauto rink[tinės] p. Grambolis.

Apygardos adjutantas Šarūnas, pirmininkaujantis posėdžiui, įžanginėj kalboj priminė liūdną faktą dėl žuvimo Apygardos vado Mykolo Jono, trumpai paminėdamas žuvimo apystovas. Su Apygardos vadu žuvo ir daugiau mūsų brangių partizanų kaip kuopos Vadas Meška, Šarūno [iš tiesų žuvo ne Šarūno, o Žalgirio (R. P.)] Rinktinės Adjutantas Brangutė ir kt. Kartu Adj[utantas] Šarūnas priminė, kad yra žuvęs ir Geležinio Vilko Rinkt[inės] Vadas Žiedas. Žuvusius pagerbti pirmininkaujantis paprašė tylos minute, atsistojimu.

Įvykių akivaizdoje Adj[utantas] Šarūnas prašė mesti visokius nesutarimus savų likusių tarpe, ir gerai žiūrėti, renkant naują Apygardos vadą.

Dienotvarkė:

1. Apygardos vado numatymas.
2. Geležinio [Vilko] Rinkt[inės] Vado skyrimas.
3. Ryšys su P[ietų] Lietuvos P[artizanų] [srities] Štabu.
4. Kiti Apygardos reikalai.

I. Po trumpų diskusijų Apygardos vadu numatomas Apygardos štabo viršininkas Žvejys, dėl kurio bus pasiųsta P[ietų] Lietuvos P[artizanų] [srities] V[adui] raportas, prašant jį paskirti.

II. Geležinio Vilko rinktinės vadu Apygardos Kapeliono Krivaičio pasiūlymu vienbalsiai skiriamas Žalgirio rinktinės kuopos vadas Kazokas.

III. R[inktinės] V[adas] Vampyras užtikrino, kad kas 10 d. iš visų rinktinių žinios tikrai bus teikiamos. <...>

IV. Su Šarūno rinktine nutarta palaikyti ryšį pas tuos pačius ryšininkus su kuriais laikė buv[usi] Perkūno rinktinė.

V. Spaudos reikalu išsiaiškinti su Gelež[inio] Vilko rinktinės štabu dėl paskutiniu metu žuvusių kovotojų ir, užklausiant juos, ar nežuvo spausdinimo priemonės. Jeigu visos spausdinimo priemonės ir visas propagandos skyrius bolševikų siautėjimo metu nepaliestas, remiantis rinktinių vadų suvažiavimo nutarimu iš 1946.VI.3 d., LLK organą „Laisvės Žvalgą“ spausdinimą perkelti į Geležinio Vilko rinktinę.

Atidžiau pažvelgus į 1946 m. liepos 4 d. protokolo I punkto tekstą galima daryti išvadą, jog Tauro apygardos štabas dar nežinojo, kad liepos 2 d. žuvo Pietų Lietuvos partizanų srities vadas Juozas Vitkus-Kazimieraitis, kuris pagal statutą turėjo skirti apygardų vadus. Taigi, kurį laiką Antanas Baltūsis-Žvejys laikinai ėjo Tauro apygardos vado pareigas, tai užfiksavo ir pats, koreguodamas 1946 m. liepos 1 d. Auksučio išleistą įsakymą. 1946 m. liepos 6 d. įsakymą Žvejys pasirašė jau kaip Tauro apygardos vadas. Šio įsakymo ištrauka pateikiama iš V. Juodsnukio knygos „Suvalkijos partizanų takais“ (p. 272–273).

LLK Tauro apygardai
Įsakymas Nr. 24
Būstinė, 1946 m. liepos 6 d.

§ 1 Bendroji dalis

Liečia organizacijos ir pavienių kovotojų provokavimą. Pav. 1945 m. gruodžio mėn. NKVD suimtas apygardos kapelionas kun. Lelešius-Krivaitis. Po kelių dienų užverbuotas ir gavęs slapyvardį Kiškis, paleistas. Tas „kiškis“, dingęs iš NKVD akiračio, gana aktyviai įsijungė į partizaninę veiklą. Negalėdami jo sugauti ir atkeršyti, NKVD stengiasi Krivaitį apšmeižti, išprovokuoti, sukompromituoti kovotojų akyse. Per tardymus suimtiems pasakoja apie Krivaičio išdavystes, kad jis – NKVD agentas. Tai yra šlykštus bolševikų melas ir provokacija. Krivaitis ištikimai kovoja prieš okupantus.

Nepavyko surasti įsakymo, kuriame Tauro apygardos vadas Antanas Baltūsis-Žvejys būtų paminėjęs Vaclovą Navicką-Rytą kaip Tauro apygardos vado pavaduotoją, tačiau Pietų Lietuvos partizanų srities vadų posėdžio, vykusio 1946 m. spalio 13 d., protokole užfiksuota, kad šiame vadų posėdyje dalyvauja Tauro apygardos vado pavaduotojas Rytas. Dokumentas cituojamas iš knygos „Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952“ (p. 149).

Posėdžio, įvykusio š. m. spalio 13 d., dalyvaujant Tauro apygardos vado pavaduotojui Rytui, Merkio rinktinės vadui Vanagui, Šarūno rinktinės vadui Mindaugui, Merkio rinktinės vado pavaduotojui Jūrininkui ir karininko Juozapavičiaus tėvūnijos vadui Siaubui
PROTOKOLAS

Pietų Lietuvos partizanų [srities] štabo buvimas.

Žuvus Pietų Lietuvos partizanų vadui KAZIMIERAIČIUI ir jo pavaduotojui MYKOLUI JONUI, Pietų Lietuvos partizanų štabui ėmė laikinai vadovauti ANTANAITIS. Po to pastebėta žemesniųjų vadų ir eilinių kovotojų nepasitenkinimas, kurį iššaukė Pietų Lietuvos partizanų [srities] štabo neveiklumas, apie ką buvo pranešta ponui ANTANAIČIUI, kuris po to išvyko nežinia kur. Jam išvykus, štabas nutraukė savo veiklą.

Dėl šio reikalo buvo nutarta kreiptis į Dainavos apygardos vadą ĄŽUOLĮ, siūlant jam vadovauti Pietų Lietuvos partizanų štabui arba sukviesti apygardų vadus pasitarti dėl Pietų Lietuvos partizanų štabo organizavimo. Pietų Lietuvos partizanų štabo reikalams aptarti įgaliojamas Dainavos apygardos Merkio rinktinės vadas VANAGAS.

[Dėl] „LAISVĖS VARPO“ leidimo nutarta:

„Laisvės varpo“ leidimą perduoti Merkio rinktinės vadui Vanagui,

„Laisvės varpas“ leidžiamas N partizanų štabo vardu, spausdinimo aparatus perduoti Merkio rinktinės vado VANAGO žinion.

Įvairūs [klausimai].

Iškeliamas klausimas dėl veiksmų koordinavimo. Pagal galimybę derinti veiksmus, vadams susitariant ir palaikant ryšius tarpusavyje.

Protokole minimi: Vaclovas Navickas-Rytas, Adolfas Ramanauskas-Vanagas, Vladas Stepulevičius-Mindaugas, Albertas Perminas-Jūrininkas, Antanas Grušauskas-Siaubas, Juozas Vitkus-Kazimieraitis, Zigmas Drunga-Mykolas Jonas, Sergijus Staniškis-Antanaitis, Domininkas Jėčys-Ąžuolis.

Adolfo Ramanausko-Vanago atsiminimų knygoje „Daugel krito sūnų...“ (p. 260–261) gana tiksliai aprašomas 1946 m. spalio mėnesį vykęs Pietų Lietuvos partizanų srities vadų susitikimas, jo aplinkybės.

Gerai prisimenu, kad spalio 13 d. man pavyko pasiekti vietovę, kur radau dienojant apie trisdešimt Kar. Juozapavičiaus grupės kovotojų su savo vadu Siaubu. Ten taip pat sutikau Tauro apygardos vado pavaduotoją Auksutį-Rytą ir Šarūno rinktinės vadą Mindaugą. Tą pačią dieną įvyko posėdis, kuriame, be čia išvardytų partizanų, dalyvavo dar ir Jūrininkas bei Kar. Juozapavičiaus grupės štabo viršininkas Diemedis. Siaubas su Diemedžiu posėdyje dalyvauti buvo pakviesti dar ir dėl to, kad jie vienokiu ar kitokiu būdu padėdavo PLP štabo pareigūnams ir dažniausiai su jais matydavosi. Posėdyje pirmiausia norėjome išsiaiškinti dėl PLP štabo. Apie Daktarą ir Antanaitį mus painformavo Siaubas ir Diemedis [Juozas Gegužis (R. P.)]. Jie pasakojo, kad po Kazimieraičio žuvimo dar buvę nesutarimų tarp Antanaičio ir Daktaro [Antanas Kulikauskas (R. P.)]. Daktaras po kurio laiko lengvąja mašina išvyko Vilniun į vadinamąjį Vyriausiąjį partizanų štabą. Nurodė, kaip palaikys ryšį, ir prašė būsimas žinias perduoti Merkio rinktinės vadui, t. y. man. Jis sakęs, jog aš žinosiąs, ką toliau su tomis žiniomis reiksią daryti. Daktaras išvykęs labai staigiai. <...> Apie Antanaičio išvykimą mažai ką galėjo papasakoti ir Diemedis su Siaubu. <...> Reikėjo rasti kokią nors išeitį, nes toliau laukti buvo negalima. Visi buvome tos nuomonės, kad reikia imtis žygių PLP štabo veiklai atgaivinti. Posėdžio pabaigoje buvo surašytas protokolas, kurį visi pasirašėme. Jo turinys toje vie-

toje, kur buvo kalbama apie PLP štabo veiklą, skambėjo maždaug taip: „<...> Siūlome Dainavos apygardos vadui Ąžuoliui susitikti su Antanaičiu ir išspręsti PLP štabo veiklos atgaivinimo klausimą. <...> Merkio rinktinės vadas Vanagas įpareigojamas dėti įmanomas pastangas, kad PLP štabo atgaivinimo klausimas neliktų užmirštas, taip pat stengtis išaiškinti tariamai Vilniuje esančio Vyriausiojo partizanų štabo patikimumą...“ <...>

Pažymėtina dar ir tai, kad per šį posėdį su Šarūno rinktinės vadu Mindaugu ir Tauro apygardos vado pavaduotoju Auksučiu-Rytu mačiausi paskutinį kartą, nes jie po kurio laiko garbingai žuvo kovoje su priešu. Tą naktį išsiruošėme su Jūrininku Merkio rinktinės link. Užsukome pas Elytę [Zigmas Neciunskas (R. P.)], per kurią pasiunčiau Ąžuoliui ir anksčiau minėtą protokolą.

V. Navickas-Rytas po šio posėdžio vieną Pietų Lietuvos partizanų srities štabo protokolo egzempliorių nešė į Tauro apygardą, bet Paliūnų kaime žuvo ir protokolas pateko į sovietinių represinių struktūrų rankas. Kadangi tuo metu Paliūnų kaimas priklausė Rudaminos valsčiui, žuvusio Vaclovo Navicko-Ryto kūnas buvo atvežtas į Rudaminą, kaip to meto represinių struktūrų braižui būdinga, palaikai kurį laiką galėjo gulėti prie stribų būstinės, buvusios šalia Rudaminos Švč. Mergelės Marijos, Gerosios Patarėjos bažnyčios. Lazdijų r. savivaldybės viešosios bibliotekos Rudaminos padalinio darbuotojos Dalios Blažaitienės ir vietinio gyventojo Vytauto Valukonio dėka pavyko išsiaiškinti, jog žuvę partizanai, atvežti į miestelį, buvo guldomi prie stribų būstinės laiptų visai prie pat gatvės, o kiek pagulėję būdavo užkasami čia pat, kitoje gatvės pusėje, pelkėtoje vietoje. Ši partizanų užkasimo vieta dar nėra tyrinėta. Atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, žuvusių partizanų atminimui šalia pastato iškilmingai atidengta Rūpintojėlio skulptūra, o užrašas jo postamente byloja: „1944–1954 m. kovotojų už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę palaikų niekinimo vietai atminti“.

Paminėtinas ir dar vienas su Perkūno rinktine susijęs partizanų dokumentas – Vytauto rinktinės vado Vitaliaus Gavėno-Vampyro raportas Tauro apygardos vadui Antanui Baltūsiui-Žvejui. Cituojama iš leidinio „Laisvės kovų archyvas“ Nr. 2 (p. 11–12).

VYTAUTO RINKTINĖS
VADAS
1946 m. gruodžio mėn. 21 d.
Nr. 206
TAURO APYGARDOS VADUI
Raportas

Remdamasis Apygardos Vado įsakymu Nr. 23 §4 perėmiau buv. GEDIMINO (PERKŪNO) Rinktinės I-mos kp. kovotojus iš 16 asmenų ir įjungiau į Vytauto Rinktinės ribas pavadinęs 5-tąja kuopa. 5-tos kp. vadu paliktas kov. VILKAS, kuris su jam priskirtais kovotojais užėmė ir visas operacijas turėjo vykdyti Liudvinavo vls. Tvarkant 5-tąją kuopą pasirodė, kad kovotojai nepripažįsta jokių <...> viršininkų, jokių drausmės nuostatų ir jokių L. L. K. Organizacijai nustatytų taisyklių. Gyventojai pradėjo su baime skųstis dėl 5-tos kp. kovotojų didelio girtavimo, triukšmo kėlimo, terorizavimo nekaltų tautiečių. Įsakymai duoti raštu ir žodžiu buvo nevykdomi, siunčiamieji raštai liko visi neatsakyti. Prieita prie to, kad kovotojai vienas kitą pradėjo šaudytis.

Balandis – Vitalius Varnagiris-Balandis, g. 1926 m. Sūsninkų k., Kalvarijos vlsč., Marijampolės aps. Perkūno rinktinės partizanas nuo 1945 m. pradžios. Ėjo kuopos vado pavaduotojo pareigas. 1946 m. spalio mėnesį Pašelstvos k. Liudvinavo vlsč., Marijampolės aps., konflikto metu kuopos vado Stasio Čėplos-Vilko buvo nušautas. Palaidotas Mindaugų k. [Mindaugų parapijos, Kamšų kaimo (R. P.)], Kalvarijos vlsč. kapinėse. Kęstučio Kasparo parengti duomenys yra iš Justino Lelešiaus-Grafo knygos „Partizanų kapeliono dienoraštis“ (p. 192).

Apie Vaclovą Navicką-Auksutį 1947 m. sausio pradžioje kapelionas Justinas Lelešius-Grafas dienoraštyje (p. 124) palikęs tokį įrašą:

Pagaliau gaunu žinią, kad yra atvykęs ponas Mindaugas [V. Stepulevičius]. Tą patį vakarą, palikęs Balandį [Stasys Marijauskas] ir Žalgirį [Alfonsas Trakimavičius], aš išvykstu į nurodytą vietą. Iš Mindaugo sužinojau, kad šių metų (1946 m. – redakcija) spalio mėnesio 28 dieną žuvo ponas Auksutis.

– Saulei leidžiantis juos užpuolė rusai. Jie visi pradėjo trauktis, bet Auksutis apšaudymo metu atsiskyrė nuo vyrų ir traukėsi nežinomomis vietomis vienas. Taip ir žuvo, atsiskyręs nuo savųjų, – baigė Mindaugas.

– Apie kurią vietą žuvo? – paklausiau aš.

– Paliūnų kaime.

Prisiminiau tą laiką, kurį praleidau kartu su Auksučiu, tas keliones, nakties žygius, tuos pavojus, kuriuos kartu pergyvenome. Gi šiandien jo mūsų tarpe jau nėra. Tai žmogus, kuris daugelio buvo nesuprastas ir neįvertintas.

Tauro apygardos vadas A. Baltūsis-Žvejys labai lakoniškai paskutinį kartą įsakyme pamini Vaclovą Navicką-Auksutį. Dokumentas cituojamas iš V. Juodsnukio knygos „Suvalkijos partizanų takais“ (p. 327–328).

LLK Tauro apygardai *Slaptai*

Įsakymas Nr. 2

Būstinė, 1947 m. sausio 12 d.

§ 1 Laisvės kovotoją Tautvaišą skiriu Apygardos vado pavaduotoju nuo šios dienos. <...>

§ 9 Kovoje su NKVD žuvusį apyg. kovotoją Auksutį išbraukti iš apygardos kovotojų asmeninės sudėties nuo 1946 m. spalio mėn. 28 dienos. Apyg. kapeliono Raportas Nr. 1.

Žvejys, Apygardos vadas

Gediminas, Štabo viršininkas

Dokumento ištraukoje paminėtas Tauro apygardos štabo viršininkas Alfonsas Vabalas-Gediminas ir du Tauro apygardos vado Antano Baltūsio-Žvejo pavaduotojai:

Algimantas Zaskevičius-Tautvaiša, 1947 m. kovo 11 d. sovietinių represinių struktūrų suimtas, tapo agentu Bagdonu;

Vaclovas Navickas-Perkūnas, Auksutis, Rytas, Tauro apygardos Perkūno (vėliau vadintos Gedimino) rinktinės vadas, Tauro apygardos vado pavaduotojas, laikinai ėjęs Tauro apygardos vado pareigas, garbingai kovojo už Lietuvos laisvę iki mirties. Belieka tik pasvarstyti, kodėl Tauro apygardos vadas Antanas Baltūsis-Žvejys šiame įsakyme nepaminėjo V. Navicko pareigų – juk daugybėje įsakymų žuvusiųjų kovotojų pareigos įvardintos.

Apžvelgus Vaclovo Navicko-Perkūno, Auksučio, Ryto nuveiktus darbus, norisi pasidalinti mintimis, kurios kilo apmąstant Justino Lelešiaus-Krivaičio, Grafo dienoraštyje esantį sakinį: „Tai žmogus, kuris daugelio buvo nesuprastas ir neįvertintas.“ Vis dėlto pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad partizanai nuolat susidūrė su mirtimi ir kitomis netektimis. Vitaliaus Gavėno-Vampyro brolis Vladas, slapyvardžiu Tarzanas, žuvo 1945 m. pavasarį, o tų pačių metų rudenį, spalį, buvo suimta vos keletą mėnesių veikusio pirmojo Tauro apygardos štabo dauguma narių, vadas Leonas Taunys-Kovas buvo nuteistas sušaudyti, nuosprendis įvykdytas. Nerimą dėl besislapstančių ar ištremtų artimųjų likimo patyrė tūkstančiai Lietuvos laisvės kovotojų. Be to, sovietinės represinės struktūros nuolat šmeižė, provokavo asmenis, pakliuvusius į okupantų rankas, bet vienokiu ar kitokiu būdu atgavusius laisvę ir vėl įsijungusius į partizaninę veiklą (pvz., J. Pileckis-Brokas, Šarūnas J. Lelešius-Krivaitis, Grafas). Pasipriešinti NKVD ir panašių struktūrų užmačioms nemažai teko Antanui Baltūsiui-Žvejui, taip pat kitiems vadams, iš pradžių pasitikėjusiems iškalbingais „patriotais“. Taigi nenuostabu, kad tarp partizanų ir net jų vadų kildavo nesusipratimų, kartais pritrūkdavo racionalumo sprendžiant įvairius klausimus.

Dar kartą šiame straipsnyje norisi atkreipti dėmesį į tuos žmones, kurie geriausiai suprato ir įvertino Vaclovo Navicko pasiryžimą priešintis, vos tik prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, o ištikus nelaimėms – nepalūžti ir tęsti kovą dėl Tėvynės laisvės. Kai 1946 m. pavasarį V. Navicko artimieji jau buvo išvežti į tremtį, žmona su septynerių metų dukrele ir dvejų metų sūneliu slapstėsi, o vieni iš artimiausių bendražygių suimti ir kankinami laukė sovietinio teismo nuosprendžių, bene geriausiai Auksučio vidinę būseną ir stiprybę įvertino Tauro apygardos vadas Zigmas Drunga-Mykolas Jonas. Jo įsakymu 1946 m. balandžio 5 d. Perkūno rinktinės vadas Auksutis paskiriamas laikinai einančiu Tauro apygardos vado pavaduotojo pareigas. Pateisinęs vado Z. Drungos pasitikėjimą, V. Navickas netrukus dokumentuose jau įvardijamas kaip Tauro apygardos vado pavaduotojas bei štabo operatyvinio skyriaus viršininkas. Tauro apygardos vadas Zigmas Drunga 1946 m. birželio mėnesį, prieš išvykdamas į Žemaitiją, visus jo pradėtus darbus įpareigojo tęsti V. Navicką-Auksutį. Ryškiausiai tai atsispindi birželio 25 d. išleistame Tauro apygardos vado pavaduotojo Auksučio išleistame įsakyme Nr. 21, kuriuo įtvirtinamos Tauro apygardos rinktinių naujosios ribos. Kaip jau minėta anksčiau šiame straipsnyje, to dokumento trečiame nuoraše, kuris saugomas Lietuvos ypatingajame archyve ir publikuotas internetiniame *e-partizanų* archyve, yra suformuluota, jog dokumentą pasirašė „Auksutis/ Už apygardos vadą“.

Kapelionas Justinas Lelešius-Krivaitis, Grafas daug bendravo su V. Navicku-Auksučiu bei eiliniais jo vadovaujamos rinktinės kovotojais ir akivaizdžiai matė, kokia atsakomybė tenka vadui. Pavyzdžiui,

Navickas ir kiti vadai – Marijampolės Naujosiose kapinėse esantis paminklas, kuriame įamžinti Tauro apygardos vadai ir štabo darbuotojai. Trečiasis vadas – Vaclovas Navickas-Auksutis. Vaido Eidukaičio nuotrauka

J. Lelešiaus dienoraštyje yra epizodas, kuriame aprašoma, kaip tardomas ir likviduojamas sulaikytas sovietinis agentas. Auksutis neskuba kuo greičiau pasmerkti okupantams dirbantį asmenį, bando apeliuoti į jo sąžinę. Kai agentas suvokia, jog yra iššifruotas ir ima elgtis agresyviai, tenka jį likviduoti. Kaip rašo dienoraštyje kapelionas Krivaitis, pasirodžius Karo lauko teismo nariams eiliniai partizanai kalbėjo: „Dar taip ilgai su juo terliojotės <...>, juk aišku, kaip dieną, kas per diegas“ (p. 72). Apie Tauro apygardos vado pavaduotojo Vaclovo Navicko-Auksučio, Ryto žūties aplinkybes ir paskutines gyvenimo minutes teturime vienintelį liudijimą – tai Justino Lelešiaus-Grafo dienoraštyje išlikusios eilutės (p. 124).

Įamžinimas

LGGRTC vyr. istorikės Rūtos Trimonienės (2020) pateikti duomenys:

1999 m. kovo 1 d. V. Navickui pripažintas kario savanorio statusas, Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro 1999 m. kovo 9 d. įsakymu jam suteiktas pulkininko leitenanto laipsnis. Lietuvos Respublikos Prezidento 2000 m. gegužės 14 d. dekretu jis apdovanotas Vyčio Kryžiaus 4-ojo laipsnio ordinu (dabar – Vyčio Kryžiaus ordino Karininko kryžius) (po mirties). [Šį apdovanojimą Vaclovo Navicko-Auksučio sūnus Gediminas ir dukra Danutė perdavė saugoti Tauro apygardos partizanų ir tremties muziejui, esančiam Marijampolėje (V. E.)].

Kalvarijos savivaldybės viešosios bibliotekos informacija:

Vaclovo Navicko-Perkūno atminimas įamžintas Broniaus Jungaičio inicijuotame paminkle Lietuvos laisvės kovotojams atminti Kalvarijos kapinėse. Kalvarijos savivaldybės viešosios bibliotekos darbuotojų pastangomis sukurtas internetinis žemėlapis (nuoroda pateikiama literatūros sąraše), kuriame pažymėtos B. Jungaičio inicijuotų, pastatytų ir atstatytų paminklų (tarp jų ir V. Navicko-Auksučio bendražygiams) vietos. Taip pat bibliotekoje vyksta daug renginių, skirtų Lietuvos laisvės kovotojams atminti, kurių organizatorė ir vedėja yra bibliotekininkė Sigita Palionienė, o ryšių su Lenkijos Respublikos Punsko valsčiumi tradicijos buvo palaikomos tiek vadovavus direktorei Laimai Karpavičienei, tiek dabar vadovaujant Agnei Milkuvienei.

Taip pat Vaclovo Navicko-Perkūno, Auksučio, Ryto ir jo bendražygių atminimas įamžintas:

Marijampolės Naujosiose kapinėse esančiame, Tauro apygardos vadams atminti skirtame paminkle;

Kauno Aukštųjų Šančių kapinėse esančiame, Lietuvos kariuomenės karininkams skirtame memoriale, kuriame įamžintos sovietinės ir nacistinės okupacijų laikotarpio aukos;

Marijampolėje prie Rygiškių Jono gimnazijos esančiame paminkle, skirtame pagerbti šios gimnazijos moksleivius – Lietuvos laisvės kovotojus;

Lietuvos partizanams atminti skirtame Kryžkalnio memoriale;

Tauro apygardos partizanų ir tremties muziejuje Marijampolėje, kurio darbuotojai organizuoja įvairius renginius, parodas, leidžia leidinius, skirtus Tauro apygardos partizanams atminti.

Informacijos apie Vaclovą Navicką-Perkūną, Auksutį, Rytą ir jo bendražygius galima rasti knygose, periodiniuose ir kituose leidiniuose, internetiniuose šaltiniuose, kurių sąrašas pateiktas šio straipsnio pabaigoje.

Lietuvos laisvės kovotojai tebegyvi ir Kalvarijos krašto žmonių atmintyje. 2026 m. kovo 15 d. Petronėlė Marijona Balytaitė-Butanavičienė iš Ilgalaukos kaimo šio straipsnio autoriams papasakojo savo vyro Juozo ir anytos Magdalenos Butanavičių – partizanų rėmėjų – istoriją, parodė tvarte buvusios slėptuvės žymę, prie jų namų miške buvusio bunkerio vietą, kuriame slėpėsi Perkūno (vėliau Vytauto) rinktinės partizanai, o vienas iš jų – Vytautas Račius-Ąžuolas, 1950 m. žuvęs Ilgalaukoje.

Tauro apygardos vado Vaclovo Navicko-Perkūno, Auksučio, Ryto atminimą saugo ir artimieji. Medžiagą apie savo tėvą, partizanų vadą Auksutį, vos atkūrus Lietuvoje Nepriklausomybę intensyviai iki gyvenimo pabaigos kaupė jo sūnus Gediminas Navickas, dabar šeimos relikvijas saugo dukra Danutė Navickaitė-Čaikauskienė ir kiti giminaičiai.

Literatūra

1. Birgelis, S. 2022. „Vytauto rinktinės 4-osios kuopos partizanai“, in: *Terra Jatwezenorum*, Punskas: „Aušra“. Prieiga internete: https://punskas.pl/wp-content/uploads/2023/01/Terra-XIV-2022_2d.pdf [žiūrėta 2026-03-29].
2. Drunga, K. 1996. „Ištrauka iš Karolio Drungos-Jurgio Valiulio 1944–1945 m. atsiminimų“, in: *Laisvės kovų archyvas,* Nr. 18, Kaunas: Politinių kalinių ir tremtinių sąjunga. Prieiga internete: https://partizanai.org/index.php/laisves-kovu-archyvas-18-t-1996-m/3590-istrauka-is-karolio-drungos-j-j-valiulio-1944-1945m-atsiminimu [žiūrėta 2026-03-29].
3. Juodsnukis, V. 2000. *Suvalkijos partizanų takais*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga. Prieiga internete: https://www.partizanai.org/failai/pdf/suvalkijos-partizanai.pdf [žiūrėta 2026-03-29].

4. Kajokas-Kovas, S. 2021. „Pasienio zona“, in: *Pasienio zona*. Sudarytojas Rimantas Zagreckas. Vilnius: LGGRTC.
5. *Kalvarijos krašto kryžiai, koplytstulpiai, stogastulpiai ir koplytėlės*. 2018. Sudarytoja Asta Jankeliūnienė. Marijampolė: „Idėja plius“.
6. Kasparas, K. 1999. *Lietuvos karas*. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga.
7. Kašys, J. 2000. *Kamšų kaimo istorija*. Marijampolė: „Ramona“.
8. Kazickienė, G., Ribikauskienė, V., Tarabildienė, A., Nesvat, A. 2025. *Tauro apygarda*. Prieiga internete: https://virtualios-parodos.lt/tauro-apygarda-veikla [žiūrėta 2026-03-29].
9. *Lietuvos laisvės kovų dalyvio, Kalvarijos garbės piliečio Bronislovo Jungaičio (1929–2020) Kalvarijos krašte pastatyti paminklai*. Kalvarijos savivaldybės viešoji biblioteka, 2024. Prieiga internete: https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1735H06nV0IBv0XPoAlfg5AyeViGtWye3&hl=lt&fbclid=IwAR2ZmVIPe2hz3HqcW5sMjb7_oZIRjKsxEh-6o57xDpnsKfEbspSMPWzuCPE&ll=54.40273431300685%2C23.18259994999999&z=12 [žiūrėta 2026-03-29].
10. Lelešius-Grafas, J. 2006. *Partizanų kapeliono dienoraštis*. Kaunas: „Į laisvę“. Prieiga internete: https://partizanai.org/failai/pdf/partizanu_kapeliono_dienorastis.pdf [žiūrėta 2026-03-29].
11. *[Tauro apygardos partizanų] sudarytas ištremtų Marijampolės aps. Kalvarijos vls. gyventojų sąrašas*. Lietuvos ypatingasis archyvas, K-41, ap. Nr. 1, b. Nr. 207, l. 301. Prieiga internete: https://epartizanai.archyvai.lt/dokumentai/3/p100/doc9820#archdocs_gallery-1 [žiūrėta 2026-03-29].
12. *Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952*. Sudarytoja Nijolė Maslauskienė. Lietuvos archyvų departamentas, Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas. Vilnius, 2000.
13. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. V, redaktorė Dalia Žalienė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2005.
14. Navickas, G. 2005. *Navickų šeimos genealoginiai duomenys*, rankraštis. Vilnius.
15. Noreika, D. 2012. „Kalniškės mūšis: laisvės kovų paveikslo detalė“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 1. Prieiga internete: https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2012~1367183897981/J.04~2012~1367183897981.pdf [žiūrėta 2026-03-29].
16. „Drunga Zigmas-Mykolas Jonas“, in: *Tauro apygarda. Okupacijų ir laisvės kovų muziejus,* 2025. Prieiga internete: https://virtualios-parodos.lt/tauro-apygarda-veikla [žiūrėta 2026-03-29].
17. *1939–1940 m. Lietuvoje internuoti lenkai*. Okupacijų ir laisvės kovų muziejus su partneriais, 2011. Prieiga internete: https://olkm.lt/parodos/1939-1940-m-lietuvoje-internuoti-lenkai/ [žiūrėta 2026-03-29].
18. Ramanauskas-Vanagas, A. 1990. *Daugel krito sūnų...* Vilnius: „Mintis“. Prieiga internete: https://www.partizanai.org/failai/pdf/daugel_krito.pdf [žiūrėta 2026-03-29].
19. Sajauskas, J. *Vaclovas Navickas*. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/vaclovas-navickas/ [žiūrėta 2026-03-29].
20. „Tauro apygardos štabo dokumentai“, in: *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 1. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1991. Prieiga internete: https://partizanai.org/failai/pdf/0LKA/Laisves-kovu-archyvas-1-1991.pdf [žiūrėta 2026-03-29].
21. „Tauro apygardos štabo dokumentai“, in: *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 2, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1991. Prieiga internete:

Rita Pauliukaitienė

Vaidas Eidukaitis

https://partizanai.org/failai/pdf/0LKA/Laisves-kovu-archyvas-2-1991.pdf [žiūrėta 2026-03-29].
22. *Tauro apygardos Vytauto rinktinės 43-os kuopos partizanė Petronė Lasavickienė-Gegutė, Pašvaistė*. Lietuvos ypatingasis archyvas. Prieiga internete: https://lyavaizdai.archyvai.lt/vaizdai/3/p4920/doc7437 [žiūrėta 2026-03-29].
23. Trimonienė, R. 2020. *Vaclovas Navickas-Perkūnas, Auksutis, Rytas*. Prieiga internete: https://www.genocid.lt/UserFiles/File/Atmintinos_datos/2020/20201210_navickas_biog.pdf [žiūrėta 2026-02-25].
24. Ulevičius, B. 1999. „Kario dalia“, in: *Laisvės kovų archyvas,* Nr. 26. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga. Prieiga internete: https://www.partizanai.org/failai/pdf/0LKA/Laisves-kovu-archyvas-26-1999.pdf [žiūrėta 2026-03-29].
25. Urbonienė, D. *Kalniškės mūšis*. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/kalniskes-musis/ [žiūrėta 2026-03-29].
26. Vilutienė, A., Sajauskas, J. 1999. *Ištark mano vardą*. Vilnius: „Džiugas“. Prieiga internete: https://partizanai.org/failai/html/istark-mano-varda.htm [žiūrėta 2026-03-29].
27. Vilutienė, A. *Sergijus Bendaravičius*. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/sergijus-bendaravicius/ [žiūrėta 2026-03-29].
28. Vilutienė, A. 1996. *Trečioji vėliavos spalva*. Vilnius: „Žaliasis pasaulis“. Prieiga internete: https://www.partizanai.org/failai/html/Vilutiene-Treciojiveliavos-spalva.htm#96 [žiūrėta 2026-03-29].
29. Vitkus-Kazimieraitis, J. 1993. „Lietuvos partizanų Dzūkų grupės štabo veiksmų dienoraštis“, in: *Laisvės kovų archyvas,* Nr. 9. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga. Prieiga internete: https://partizanai.org/index.php/laisves-kovu-archyvas-9-t-1993-m/3449-dzuku-grupes-stabo-veiklos-dienorastis [žiūrėta 2026-03-29].
30. Zagreckas, R. 2021. „Tauro apygardos Vytauto rinktinės 4-oji kuopa“, in: *Pasienio zona*. Sudarytojas Rimantas Zagreckas, Vilnius: LGGRTC.

RITA PAULIUKAITIENĖ (g. 1956 m. Jaučakių k., Kauno r.) – filologė. 1975 m. baigė Marijampolės pedagoginę mokyklą, 1981 m. VU Kauno vakarinį fakultetą, kur įgijo filologės, lietuvių kalbos ir literatūros dėstytojos kvalifikaciją. Išleidusi kelias savos kūrybos knygas, taip pat sudariusi šias knygas: *Jurgis Krikščiūnas-Rimvydas ir jo artimieji; Dainavos apygardos vadas Vincas Daunoras-Kelmas, Ungurys ir jo artimieji; Bajorai Bartoševičiai Lietuvos laisvės gynėjai, Birštono krašto kūrėjai; Kazimieras Pyplys-Mažytis. Lietuvos partizanų pasiuntinys į Vakarus; Aštuoni Lietuvos laisvės kovos karžygiai; Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraščio pėdsakais*. Inicijavo ir padėjo organizuoti Kazimiero Pyplio-Mažyčio (Pakuonyje, Prienų r.), Liongino Baliukevičiaus-Dzūko (Alytuje) ir Vytauto Juodsnukio-Simuko (Kaune) 100-ųjų gimimo metinių minėjimus.

VAIDAS EIDUKAITIS (g. 1984 m. Marijampolėje) baigė Marijampolės „Šaltinio“ vidurinę mokyklą, Marijampolės kolegijoje įgijo verslo vadybos specialybę ir šioje srityje dirba. Lietuvos šaulių sąjungos narys. Autorius domisi Lietuvos laisvės kovos istorija, renka ir kaupia medžiagą apie partizaninį judėjimą, ypatingą dėmesį skirdamas savo giminaičio partizano Vaclovo Navicko gyvenimui ir jo kovos keliui. Vaido Eidukaičio prosenelė Benedikta Navickaitė-Astrauskienė 1946 m. buvo ištremta kartu su aštuoniais giminės nariais. Tai pirmoji autoriaus publikacija, siekiant įamžinti Lietuvos laisvės kovos dalyvių atminimą.

RITA PAULIUKAITIENĖ

POKARIO METRAŠTININKAS VYTAUTAS JUODSNUKIS (1926–2013)

(Tęsinys. Pradžia 2026/18/1)

Iš tiesų nemažą Vytauto Juodsnukio archyvo dalį sudaro įvairios knygos, periodinio leidinio „Laisvės kovų archyvas“ egzemplioriai, iškarpos iš laikraščių, kuriuose nuo Sąjūdžio įkūrimo (1988 m.) ir Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo (1990 m.) laikų pasirodė daugybė spausdintinės informacijos apie tremtį, išeiviją, rezistenciją, ginkluotą pasipriešinimą okupantams. 1988 m. įsikūrus klubui „Tremtinys“, netrukus ėmė eiti ir laikraštis tokiu pat pavadinimu. Vytautas Juodsnukis ne tik skaitė šį laikraštį, rinko iš jo dominusius faktus, bet kartais į jį ir pats parašydavo. Taip tobulėjo įgūdis ne tik žodžiu, bet ir raštu sklandžiai išdėstyti mintis. Beje, šeimos archyve yra išsaugotas draugų laiškas, kuriame rašoma, jog V. Juodsnukio straipsnis buvo publikuotas JAV lietuvių bendruomenės laikraštyje „Lietuvių Balsas“. Įvairiuose šaltiniuose išspausdintus bei archyvuose rastus dokumentus, atspindinčius pokario laikmečio įvykius, V. Juodsnukis gana nemažai citavo, kurdamas knygą „Suvalkijos partizanų takais“. Tai suteikė kūriniui svarumo, buvo parodyta pagarba pirminių šaltinių autoriams. Dokumentai – tai ne tik Lietuvos laisvės kovotojų padalinių štabų įsakymai, bet ir į vieną visumą tekste gražiai susipinančios Justino Lelešiaus-Grafo, Liongino Baliukevičiaus-Dzūko, Felikso Žindžiaus-Tigro, Henrich Rossemann-Povo ir kitų partizanų dienoraščių mintys, Kazimiero Pyplio-Mažyčio pasakojimas, publikuotas JAV leistame žurnale „Vytis“, Juozo Lukšos-Daumanto knygos „Partizanai“ ištraukos, Adolfo Ramanausko-Vanago prisiminimų fragmentai iš knygos „Partizanų gretose“. Taip pat remtasi įvykių amžininkų, išlikusių gyvų Lietuvos laisvės kovos dalyvių ar liudytojų, atsiminimais, pavyzdžiui, partizanų

Juozo Armonaičio-Triupo, Antano Baltrušaičio-Erelio, Sigito Kajoko-Kovo, Albino Ledo-Ūdros, Konstancijos Morkūnaitės-Ramutės, Povilo Pečiulaičio-Lakštingalos, Juozo Petraškos-Patrimpo, Petrutės Pušinskaitės-Vilijos, Jono Sendziko-Ožio, Juozo Skaržinsko-Dramblio, ryšininkų bei rėmėjų, kurių sodybose lankydavosi Lietuvos laisvės kovotojai, pasakojimais. Žinoma, Vytautas Juodsnukis bendravo ir su Tauro apygardos muziejaus kūrėjais bei puoselėtojais Marijampolėje: Aldona Vilutiene, Antanu Kružiku, jau anksčiau šiame straipsnyje minėtu Romu Rusteika, Vitu Akelaičiu, Vytautu Raibikiu, Justinu Sajausku, Stanislovu Sajausku ir kitais. Be to, V. Juodsnukis knygoje pateikia ir sovietinių represinių struktūrų dokumentų, taip pat ištraukų iš sovietmečio spaudos. Visa minėta medžiaga gražiai susieta ir su paties Vytauto Juodsnukio, partizanų ryšininko Simuko, pokario metų prisiminimais – taigi įvykiai nušviečiami visapusiškai.

Kitas didelis Vytauto Juodsnukio knygos „Suvalkijos partizanų takais“ privalumas yra tas, jog autorių galima įvardinti kaip Suvalkijos regiono pokario laikų metraštininką, įvykių liudytoją, kuris neteisia, palūžusiųjų neniekina ir skatina kitus neskubėti kategoriškai, neįsigilinus ką nors vertinti. Knygoje jis pateikia nemažai pavyzdžių, kaip sovietinių represinių struktūrų darbuotojai yra teikę vertingą informaciją partizanams ar net po kurio laiko atsidūrę Lietuvos laisvės kovotojų gretose (Kraipavičius, Pauža, Straigis (I d., p. 49), o suimti partizanai padarydavę daugybę išdavysčių ar net tapdavę agentais-smogikais: Feliksas Kutkaitis-Žalgiris, pasivadinęs „visos Lietuvos partizanų vadu“ (I d., p. 239), vėliau tapęs agentu Lapė (I d., p. 409, 410); Algirdas Liutkus (Šermukšnis)-Žilvinas, vėliau agentas-smogikas Vacys (II d., p. 534–537).

Kita vertinga knygos savybė – plati, panoraminė erdvė, apimanti ne tik Suvalkiją (Tauro apygardą), bet ir Dainavos, Didžiosios Kovos, net kai kurias Kęstučio apygardos sritis. Vytauto Juodsnukio knygoje aprašomi ir Lietuvos partizaninio karo įvykiai Lenkijoje, Švedijoje, Vokietijoje ir kitose šalyse, apie tai autorius nemažai medžiagos radęs JAV gyvenusio Liūto Mockūno knygoje „Pavargęs herojus“ (I d., p. 495). Minimi įvairių miestų kalėjimai, Sibiro platybių lageriai ir Vorkutos šachtos. Pagal sovietinius įstatymus Lietuvos laisvės kovotojai, suimti gyvi, buvo įvardijami kaip sovietinės tėvynės išdavikai, nors pagal tarptautinę teisę į nelaisvę paimtus partizanus buvo privaloma traktuoti kaip karo belaisvius. Vis dėlto pagrindinė vieta, kurioje vyksta knygos veiksmas, yra Lietuvos miškai ir kaimai, kuriuos aprašant taiklūs apibūdinimai tiesiog liete liejasi. Autorius pradeda dviejų

Magdelena (Petruškevičiūtė) Juodsnukienė. Nuotrauka iš V. Juodsnukio šeimos archyvo

dalių knygą pristatydamas pokario metą Šilavoto apylinkėse, vėliau apima visą Suvalkiją ir baigia vėl įvykiais gimtajame krašte.

1944 metų vasaros pabaiga:

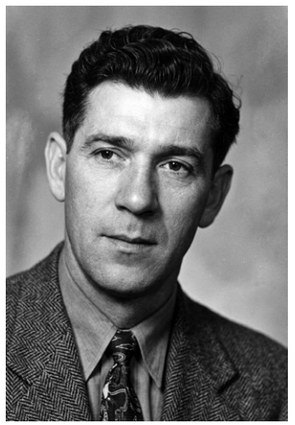
„Po vokiečių aviacijos antskrydžio ir Prienų bombardavimo sovietų karinė vadovybė Mikališkio-Stuomenų kaimo laukuose Šilavoto valsčiaus ribose pradėjo statyti karinį aerodromą. Prienų šilo pakraščiu, per Ingavangio, Mielaiškampio, Mielaišupio, Skuigės ir Žemaitkiemio kaimų laukus pradėjo kasti apkasus. <...>

Būriai įvairaus amžiaus žmonių, išskirstyti po kelis ir prižiūrimi kareivių-„oboznykų“, poros kvadratinių kilometrų plote nuo Jiesios iki Mikališkio pamiškės ruošė lėktuvams nusileidimo takus. Kastuvais ir grėbliais „stachanovietiškai“ išlyginti kai kur dar nespėti nuimti avižų ir miežių laukai, nenukastų bulvių plotai diena iš dienos virsdavo lygia dulkėta dykyne. Dalis ūkininkų padedant prievolininkams dar suspėjo sudoroti ir išvežti dalį jau prinokusio derliaus. Tačiau bulvės, kiek nurinkus didesnes, liko sunaikinimui. <...>

O netoliese, Jiestrakio aukštumėlėje, paliktos vokiečių toliašaudės patrankos, atridentos iš Jotauto dvarpievės krūmų, rodos, šaipėsi juodais vamzdžių nasrais, niūriai žvelgdamos į beprasmį prievarta suvarytų žmonių triūsą – kuo greičiau nuniokoti nespėtą nuimti derlių“ (I d., p. 9).

1955 metų vidurvasaris:

„1955 metų liepos 20-ąją – paskutinę kovos ir savo gyvenimo dieną partizanai Pipiras ir Vakaras [Bronius Petkevičius-Pipiras ir

Vytautas Juodsnukis. Apie 1955 m.

Klemensas Uleckas-Vakaras] ilsėjosi Šiauliškių kaime, žuvusio partizano Gerulio-Šaulio gimtinėje. Nusiskuto, susitvarkė drabužius. Vakare suvalgę Onos Gerulytės paruoštą vakarienę partizanai išėjo. Pakeliui užsuko pas Gerulių kaimyną Joną Aksamitauską. Palaukę vidurnakčio, pasakę, jog eina į susitikimą, atsisveikino ir išėjo. Atsargiai žengdami Prienlaukio ežero pakrante, dešimties metų kovose užgrūdintas prityręs puskarininkis Pipiras ir jo palydovas Vakaras krūmuose jų tykančio mirtino pavojaus nepastebėjo. Apie 1 valandą 15 minučių partizanai artėjo prie malūno. Kiek atsilikęs Vakaras, stabtelėjęs ant tako, atidžiai stebėjo aplinką. Paruošęs kovai automatą Pipiras prisiartino prie malūno durų. Dabar sunku pasakyti, kodėl smogikas „Vacys“, žadėjęs KGB „kūmams“ partizanus paimti gyvus, pirmas šovė į Pipirą. Tuo momentu smogiko Jurgio Navicko-„Petrylos“ sužeistą partizaną Vakarą šūvių kulkos pasivijo bėgantį į paežerės krūmus“ (II d., p. 535–536).

Tiesa, įvykiais Prienlaukio kaime Suvalkijos partizanų ginkluotas pasipriešinimas nesibaigė ir Vytautas Juodsnukis tą puikiai žinojo, o radinys jo archyve tik patvirtina dukters Loretos Šlekonienės žodžius, jog tėvelis labai apgailestavo, kad negalėjęs į knygą visko sudėti. Taigi, V. Juodsnukio archyve yra nuotrauka (kopija), kurioje matome paskutinį ginklu pasipriešinusį Tauro apygardos, taip pat visos Pietų Lietuvos (Nemuno) partizanų srities Lietuvos laisvės kovotoją Justiną Balčių-Plutoną. Jis žuvo 1957 m. liepos 27 d. Šakių rajone, Elizavos kaime, Jono Račiūno namuose.

Dar vienas puikus knygos „Suvalkijos partizanų takais“ bruožas – tai parodymas, kaip Sovietų Sąjunga palaipsniui įvedė okupacinę sistemą Lietuvoje 1944 m. ir vėliau. Visų pirma – okupuotos šalies vyrų prievartinė mobilizacija į sovietinę kariuomenę (I d., p. 14), nors tai prieštaravo tarptautinės teisės normoms. Taip pat totalinio gyventojų sekimo organizavimas: „1944 m. spalio 24 d. slaptu Antano Sniečkaus ir Vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno įsakymu Nr. 382 sulipdytų agentų-informatorių grupių veiklos smagratis ėmė suktis pašėlusiu greičiu“ (I d., p. 13). Žinoma, ir stribų grupių kūrimas: „1944 m. gruodžio mėn. 3 d. komunistų (bolševikų) partijos ir Liaudies komisarų tarybos nutarimu įsakyta: „... visuose Lietuvos valsčių centruose iš patikrintų ir sovietų valdžiai atsidavusių partinių-sovietinių aktyvistų sudaryti 30–40 naikintojų būrius“... Šie rusišku žodžiu „istrebitel“ (naikintojas) vadinami okupantų tarnai buvo pa-

Bronislava (Tindžiulytė) Juodsnukienė su dukrele Audrone. Nuotrauka iš V. Juodsnukio šeimos archyvo

valdūs valsčiuose įkurtų NKVD skyrių viršininkams“ (I d., p. 20). Be to, viena paskui kitą nuvilnijusios Lietuvos gyventojų trėmimų bangos:

„Bolševikinės Rusijos imperijos centro – Kremliaus valdovų statytinis, nuolankus grobikų tarnas, LSSR Ministrų Tarybos vadovas Mečislovas Gedvilas 1949 metų žiemą pasirašė nutarimą Nr. 176, kuriuo prašė „vyresniojo brolio“ suteikti „lietuvių tautai brolišką pagalbą“. Rusiškai rašytame nutarime kolaborantas prašė ištremti iš Lietuvos teritorijos šešis tūkstančius „buožių“ – ūkininkų šeimų. SSRS VKP (b) CK ir Ministrų Tarybos nutarimu 1949 metų vasario 28 dieną MGB ministro Abakumov įsakymu Nr. 0068 iš kitų SSRS rajonų į Lietuvą pasiųsti papildomi MGB karinių formuočių – naikintojų pulkai. Lietuvių tautai suteikti „brolišką pagalbą“ atvyko SSRS MGB Lenino ordino Raudonosios vėliavos Felikso Dzeržinskio 1-oji šaulių divizija. Šiauliuose buvo dislokuota MGB Vidaus kariuomenės 4-oji divizija,

Maskvos ir Minsko MGB kadrinių čekistų grupės. Prieš metus vykdytos Baltijos tautų trėmimo akcijos „Vesna“ – „Pavasaris“ metu patirtį įgijusių 30 452 operatyvinių čekistų gvardija pradėjo kruviną gyventojų deportacijos operaciją „Priboj“ – „Bangų mūša“. 1949 metų kovo 25 dienos 6 valandą ryto iki dantų ginkluotos MGB operatyvinių čekistų ir MGB kareivių grupės brutaliai pasibeldė į pasmerktųjų „liaudies priešų“ namų duris“ (II d., p. 316).

Įdomiai ir vaizdingai Vytautas Juodsnukis aprašo įvairius Lietuvos partizaninio karo įvykius. Pasirinktos pačios įvairiausios Tauro apygardos partizanų operacijos – ir sėkmingos, ir lėmusios laisvės kovotojų žūtis. 1945 m. įkurta Tauro apygarda, pirmasis vadas Leonas Taunys-Kovas (I d., p. 120). 1946 m. susivienija Dzūkijos ir Suvalkijos laisvės kovotojai į Pietų Lietuvos partizanų sritį, 1946 m. balandžio 23 d. pasirašoma Pietų Lietuvos partizanų vadų Deklaracija, dokumentą pasirašė Juozas Vitkus-Kazimieraitis, Zigmas Drunga-Mykolas Jonas, Konstantinas Bajerčius-Garibaldis, Sergijus Staniškis-Antanaitis ir kiti vadai (I d., p. 210). 1947 m. vasario mėnesį Tauro apygardos partizanai suplanuoja ir įvykdo vieną iš unikaliausių partizaninio karo operacijų visoje Lietuvoje – tai Kazimiero Pyplio-Mažyčio ir Anelės Senkutės-Pušelės „sužadėtuvės“ Marijampolėje, kai buvo nukauti 5 sovietiniai pareigūnai (I d., p. 338–344). Tauro apygardos vado Antano Baltūsio-Žvejo 1947 m. suorganizuoti du sėkmingiausi Lietuvos partizanų žygiai į Vakarus – gegužės mėnesį Jurgio Krikščiūno-Rimvydo ir Juozo Lukšos-Daumanto kelionė į Lenkiją bei gruodį J. Lukšos-Daumanto ir K. Pyplio-Mažyčio sėkmingas žygis net iki Švedijos ir Vokietijos bei Prancūzijos. Šių drąsių partizanų dėka laisvasis Vakarų pasaulis sužinojo tai, ką Sovietų Sąjunga pokariu bandė paslėpti už „geležinės“ uždangos. Ne veltui šiems trims kovotojams buvo skirti aukščiausi apdovanojimai – Lietuvos laisvės kovos karžygių vardai.

Knygoje „Suvalkijos partizanų takais“ vis dėlto daugiausia skaudžių istorijų – tiek partizanų, tiek jiems padėjusių gyventojų žūties, arešto, tremties aplinkybių aprašymų. Labai skaudžios pamokos partizanams buvo Lietuvos partizaninio karo pirmajame etape, kai jie susidūrė su be galo žiauriomis ir klastingomis sovietinės NKVD pinklėmis, apie kurių nežmoniškumą net negalėjo numanyti. Pavyzdžiui, partizanų skerdynės Kazlų Rūdos miške 1945 m. liepos 10 d. Į susitikimą su „vokiečių karininkais“ (tai buvo vokiškomis uniformomis persirengę enkavėdistai) atėję dešimt partizanų buvo nuginkluoti, surišti ir šaltakraujiškai visų akivaizdoje vienas po kito žudomi. Palikti gyvi du būrio vadai buvo žiauriai tardomi, norint išgauti represines

Paverknių kautynėms atminti. Paminklo atidengimo iškilmės. Vytautas Juodsnukis stovi pirmas iš dešinės. Nuotrauka iš V. Juodsnukio šeimos archyvo

struktūras dominančią informaciją, ir vėliau pasmerkti ilgus metus kalėti. Tik Juozo Sendziko-Ožio ir kitų partizanų bei ryšininkų dėka pavyko išsaugoti į susitikimą nėjusios būrio dalies partizanų gyvybes, sėkmingai pasitraukiant iš apsupto miško ploto (I d., p. 113–118). Vienam klastingiausių ir žiauriausių sovietinių agentų Juozui Markuliui-Ereliui, apsimetusiam Rytų Lietuvos partizanų atstovu, pavyko prasiskverbti net į Geležinio Vilko rinktinės vado Juozo Stravinsko-Žiedo, Kardo ir Tauro apygardos vado Zigmo Drungos-Mykolo Jono pasitarimus. Tai lėmė šių vadų žūtis 1946 m. birželio mėnesį (I d., p. 252, 258). Be abejo, Vytautas Juodsnukis skaudžiai išgyveno savo kaimynų partizanų Baltrušaičių tragišką lemtį. Klemensas Baltrušaitis-Kurtas, Skirgaila 1947 m. antrąją šv. Kalėdų dieną sunkiai sužeistas dar keletą valandų buvo stribų kankinamas prie Šilavoto stribyno – „mūriuku“ vadinamo. Juozas Baltrušaitis-Tigras, Geležinio Vilko rinktinės vadas, ilgai buvo sekamas artimo giminaičio bei kitų sovietiniais metais atsiradusių „pranešėjų“ ir žuvo 1949 m. liepos 22 d. (II d., p. 360). Kaip Lekėčių stribai viduryje miestelio išniekino 1948 m. vasario 19 d. nukautus Žalgirio rinktinės partizanus (tarp jų buvo ir viena moteris), net nekyla ranka aprašyti (II d., p. 102–103). Be to, daugybė bendraminčių, bendražygių išdavysčių. Tik reikia dar kartą pabrėžti, jog Vytautas Juodsnukis stengiasi įsigilinti į kiekvieną atvejį ir neprisiima teisėjo vaidmens.

Dabar net sunku įsivaizduoti, kaip žmonės išgyveno tokius baisius laikus. Ieškant atsakymo į šį klausimą V. Juodsnukio knygoje „Suvalkijos partizanų takais“, pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį į dainas, muziką, poeziją:

Ar ilgai dar tryps krūtinę
Priešai Tėviškės šventos?..
Ar ilgai tironai mindys
Krantus Šešupės... Ventos?.. (I d., p. 306)

Lietuvos partizaninio karo metais sukurti posmai ramino skausmą, skatino nepasiduoti nevilčiai, stiprino pasiryžimą tęsti kovą už Tėvynės laisvę. Daina netgi buvo galima pranešti partizanams apie gresiantį pavojų – tokiu sutartiniu ženklu kartą miško brolius įspėjo ir pats Vytautas Juodsnukis-Simukas, garsiai užtraukęs: „Ar aušta rytas, ar diena.../ Teka saulelė skaisčiai raudona...“ Kitą kartą sutikti partizanai už dainą padėkojo, ir ne vien už dainą (II d., p. 158–159). Jonas Ulevičius-Leitenantas, Ainis buvo bene linksmiausias ir geriausias muzikantas, partizanavęs Šilavoto krašte (II d., p. 160–164). Puikiai grojęs akordeonu, dainavęs ir tikriausiai kūręs dainas Leitenantukas, kaip jį švelniai vadino bendražygiai, išliko ne tik jų atmintyje. Vienas iš gyvų likusių jo bendražygių Vincas Grigonis-Leopardas (II d., p. 74) vėliau anūkui Ryčiui pasakodavęs apie partizanus ir dabartinio trisdešimtmečio Ryčio atmintyje išlikęs vienintelis senelio bendražygių slapyvardis – Leitenantukas.

Vytautas Juodsnukis mėgęs muziką, grojęs akordeonu, smuiku, kaip liudija jo sesuo Birutė, turėjęs labai gražų balsą. Jau grįžęs iš lagerio, virkdydavo instrumentus, kai parvažiuodavo iš Kauno į tėviškę švęsti Kalėdų. Labai tyliai skambėdavo ir partizanų dainos, su mamelės perspėjimu „tyliai“. Brolis Vytautas mokėjo ir operečių ištraukų, jas kartais užtraukdavo rusiškai, bet dažniausiai lietuviškai: „Esu aš čigonų baronas./ Ech, smagu buvo.../ Juodieji laikai pamažu dilo...“ Kaip pasakoja dukra Loreta, muzika padėjusi tėveliui susirasti ir savo antrąją pusę, grįžus į Lietuvą. Jiedu su mama susipažino, kai buvo pakviesti groti vestuvėse. Vienas turėjęs linksminti svečius didžiajame kambaryje, o kitas – mažesniajame. Prabėgus kuriam laikui, jie susituokė. Tėtis dainavo iki pačių paskutinių savo gyvenimo dienų, jo meilę muzikai paveldėjo ir dukros.

Antras dalykas, kuris padėjo nepalūžti žmonėms pokariu, taip pat Vytautui Juodsnukiui, tai humoras. Komiškos situacijos, kurias meistriškai išryškina autorius, pagyvina pasakojimą, giliau atskleidžia žmogaus visais būdais slopintą prigimtį – juoktis ir tada, kai gera, ir kai

Vytautas Juodsnukis su anūke Emilija. Nuotrauka iš V. Juodsnukio šeimos archyvo

nepakeliamai sunku. Skaitant apie Šilavote viešpatavusius sovietinius pareigūnus, galima pastebėti, kad bolševikinės „liaudies valdžios“ atstovų paveikslas nutapytas gana tirštomis spalvomis, su nemaža doze ironijos:

„1945 m. balandžio pradžioje iš Marijampolės apskrities į Šilavoto valsčių atvažiavo mašina kariškių revizuoti arklių frontui. Dalinio vadai – majoras ir du leitenantai – prisistatė valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkui Vladui Baranauskui ir, pateikę dokumentus, pareikalavo per valsčiaus apylinkių pirmininkus (seniūnus) paskelbti valsčiaus teritorijoje gyvenantiems ūkininkams apie arklių mobilizaciją kariniams reikalams. Nustatytomis dienomis atskirų seniūnijų ūkininkai privalėjo savo turimus arklius suvesti į Šilavotą atrankai. <...> Karininkus su „dienščikais“ pirmininkas apgyvendino pas vietos ūkininką Antaną Alviką, o eilinius kareivius patalpino „mūriuke“ kartu su stribais. Tuo metu iš žiemą užverbuotų keturiasdešimties stribų liko apie dvidešimt, iš kurių tik keletą buvo galima vadinti tikrais vyrais. Kiti buvo pusiau invalidai arba girtuokliai, Nepriklausomybės laikais buvę neaiškaus užsiėmimo žmogėnai, nepritapę prie visuomenės. Pvz., Vincas Skinkys – nusigyvenęs ūkininkas-vidutiniokas, už Jiesios turėjęs apgriuvusią sodybą, nušovęs savo tikrą svainį, buvo paskirtas stribų būrio vadu. Juozas Lapinskas – šlubas vyriokas, anksčiau bėgiojęs per kaimą su puodynėle, kaulydamas pas šeimininkes barščių pusryčiams, buvo nepastovaus būdo, niekur negalintis padirbėti ilgiau

kaip pusantros dienos. Jis labai virtuoziškai piešė velnius su raudonais ragais ir gražuoles, panašias į tas, kurios buvo pavaizduotos ant papirosų „Gražuolė“ pakelio. Tai buvo mūsų kaimo vaikų labai laukiamas svečias. Jam už „gražuolės“ ar velniūkščio piešinėlį, mamai nematant, kartais pasukdavome nukniauktą kiaušinį“ (I d., p. 41).

Štai dar vienas štrichas stribų portretui, jų „didvyriškumui“ 1947 m. gruodžio 26 d. atskleisti:

„Enkavedistų šūvių sužeistas, partizanas suklupo dirvoje netoli vieškelio, nespėjęs peršokti kelio sankasos... Galbūt, čia ir nuaidėjo sau skirtas paskutinis sužeisto Kurto pistoleto šūvis... Sulig kiekvienu rogių krestelėjimu, pasigirsdavo sužeisto Kurto dejonės, o kraujo lašai žymėjo kelią nuo Šiūrupio iki Šilavoto. Dar gyvą partizaną emgebistai išvertė prie stribų būstinės. Sušokę stribai maitojo bejėgį kūną... Kažkuris „drąsesnis“ stribas durtuvu smaigstė žaizdą Kurto galvoje, stribas Lapinskas užšokęs trypė plačią partizano krūtinę... Šilavoto MGB viršininkas ltn. Kolesov, vildamasis iš sužeisto partizano išgauti čekistus dominančios informacijos, buvo suinteresuotas Kurtui suteikti mediko pagalbą. Šilavotiškių pasakojimu, neradęs gydytojo, atėjęs prie „mūrelio“ suirzęs Kolesov sustabdė sužeistą partizaną apspitusių stribų siautulį. „Takyje drūtas vyrai... zdorovyje mužiki... pogibajut! – kalbėjo nuožmus partizanų priešas Vasilij Kolesov‘as. – A tebia, Lapinskas, jesli etot zdorovyj bandit... galėti chot mažas palčik ševelnut, per šitas stogas kostioly perebrosil by... lengvai permesti!“– jam įprastu rusiškai-lietuvišku žargonu iš šlubo stribo pasišaipė čekistas“ (I d., p. 489).

Taip stribus, kankinančius mirštantį Klemensą Baltrušaitį-Kurtą, tramdė ne kas kitas, o enkavėdistas V. Kolesov, Šilavoto gyventojų pramintas Muravjovu-Koriku.

Tačiau grįžkime į Šilavotą, kur 1945 m. balandį vyko arklių mobilizacija į frontą, ir valdžiai nerūpėjo, kaip ūkininkai dirbs laukus. Vis dėlto jau minėtas Šilavoto valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas Vladas Baranauskas, kurį vietiniai gyventojai buvo praminę Cigonu, ėmė „bendradarbiauti“ su sovietine liaudimi:

„<...> Jau rytojaus dieną keletas apsukresnių gaspadorių atėjo į Šilavotą žvalgybai: „Kaip čia su tais arkliais... Kaip čia ta arklių mobilizacija... Arkliai gi – ne vyrai! Kokia čia gali būti mobilizacija?!.“ Jie jau anksčiau buvo turėję ūkiškų reikalų su pirmininku, žinojo, kad V. Baranauskas, tas aukštas čigoniškos išvaizdos vyras, yra „sušnekamas“ ir mėgsta stiklelį, žinoma, su gera užkanda – reikia bandyti susitarti. Pirmininkas, jau iš vakaro spėjęs prie taurelės susipažinti

su karininkais-rekvizitoriais, buvo šiek tiek pagiringas ir „žvalgus“ priėmė geranoriškai nusiteikęs. Įvertinęs žvilgsniu ūkininkų atsineštus portfelius bei ryšuliukus, pakvietė „žvalgus“ į buvusios policijos daboklės patalpas. Viename šio pastato gale buvo įkurdinta valsčiaus patalpų valytojos Spūdienės šeima. Šeimininkė buvo „svetinga“ moteriškė ir mielai priėmė svečius – pirmininką ir ūkininkus. Kaip paslaptį pasakysiu – Spūdienė ir jos vyras Viktoras, valsčiaus sargas, varė naminę ir tokie svečiai jai buvo naudingi. O kas tuo metu neužsiėmė šiuo verslu? Beveik visi, neturėję žemės, kūrė „bravorus“, kurie veikė beveik neužgesdami serijine gamyba, nes tai buvo jų pagrindinis pragyvenimo šaltinis. Taigi šeimininkė ant stalo pastatė „dvikolkę“ (butelį naminės), dar svogūno keletą griežinėlių papjaustė, atnešė druskos ir duonos riekelę kitą, jautė – „šiandien gera diena bus“... Ir diplomatiškai išėjo vištų lesinti... Žinojo: vyks rimtas pokalbis, vienas tų, kurie pirmininko kabinete nesvarstomi.

Be jokių įžangų prasidėjo neakivaizdinė prekyba dar neatvestais arkliais. „Ponas viršaitis“ – pirmininkas, ne veltui vietinių Cigonu pramintas, puikiai išmanė savo darbą. Atsidarė ūkininkų portfeliai, atsirišo ryšulėliai. Šeimininkės svogūnai su druska puikiausiai tiko prie atneštų skilandžių ir kvapniai parūkytų dešrų. Kaip mat buvo ištuštinta šeimininkės pastatytoji „dvikolkė“ – užsimezgė „rimta šneka“. Kai vyrai gerokai apšilo ir avansu pašlamino červoncais į „pono pirmininko“ talpų viršaitišką portfelį, buvo sulygta: gaspadoriai atveda liesesnius, kad ir pas vargingesnius kaimynus paskolintus arklius, žinoma, atitinkamai „pašmeravus“ į pirmininko talpųjį portfelį, o jau su „oficieriais“ – čia jau „pono pirmininko“ reikalas.

Sutartį aplaisčius eiline „dvikolke“, buvo pakviesti iš Alviko ir karininkai. Su nauju įkarščiu kaukšėjo ūkininkų atsineštos „dvikolkės“, papildomos šeimininkės produkcija. Kai „ponai oficieriai“ išgėrė po stiklinę (ką ten: „taurelė – vaikų žaidimas“) ir dar pakartojo už „pavėlavimą“, pokalbis tapo rimtesnis. Oficieriai, taip širdingai pavaišinti, patys pasiūlė: šie šaunuoliai ūkininkai savo arklius galės pristatyti į mobilizacijos punktą vėliau, priklausomai nuo to, kaip seksis mobilizacija visame valsčiuje. Taip šnekėjo ponai karininkai, uoliai tuštindami ūkininkų portfelius, ir vis stebėjosi skilandžių skanumu ir dešros, kokios jiems nebuvo tekę ragauti, puikumu.

Pirmininkas, retkarčiais palikęs karininkų ir ūkininkų puotą, išeidavo į valsčiaus pastatą „tvarkyti einamųjų reikalų“. Jautėsi ganėtinai įkaušęs, o prie kariškių reikia laikytis padoriai, kad neprarastų autoriteto“ (I d., p. 52–53).

Ši ilgoka citata iš V. Juodsnukio knygos „Suvalkijos partizanų takais“ pilnai atspindi buvusio sovietmečio realijas: visagaliai okupantai ir jų tarnai priverčia žmones gyventi padlaižiaujant, meluojant, apgaudinėjant ir sąžinę paskandinant degtinėje. Būtina pridurti, jog V. Juodsnukiui kartais užtenka kelių detalių, kad skaitytoją nukeltų į buvusį laiką. Pavyzdžiui, 1946 m. gegužės 9 d. Prienuose – po karinio parado į kareivines nudžeržgus grindiniu paskutinėms tanketėms, degtinė „Moskovskaja“ liejosi upeliais. Kai tos pritrūko, buvo gerai ir lietuviška krūminė, kuri ypač sužadino stribų karingumą ir šie nusprendė vykti į kaimus, kad ūkininkai pasirašytų „dar vieną „laisvanorišką“ paskolą valstybės ūkiui atkurti“. Mat viena stribų aktyvistė, kaimuose apsimetusi, kad renkanti aukas „broliams žaliukams remti“, išsiaiškino patiklių kaimo žmonių nuotaikas ir drąsiai galėjo dabar pakišti žmogui pasirašyti raštą, kad tas „laisvanoriškai“ aukoja okupantams (aišku, prigrasinus, jeigu nepasirašys, keliaus į Sibirą). Ūkininkai prieš kelias dienas stribų aktyvistę, apsimetusią patriote, vadino panele, dabar suprasdami, kas ji yra iš tikrųjų, skuba vadinti drauge, kaip sovietiniais laikais buvo reikalaujama (I d., p. 224).

Kalbant apie Vytauto Juodsnukio knygą „Suvalkijos partizanų takais“ vis dėlto svarbiausia pabrėžti jos išskirtinumą, nes ši knyga pirmoji, kurioje buvo galima rasti daugybę įvairios informacijos apie visą Tauro apygardą, joje vykusius įvykius 1944–1954 m. Galima sakyti, kad V. Juodsnukio knygos svarba panaši, kaip ir istoriko Henriko Rimkaus darbų: „Lietuvos partizanų Dainavos apygardos kronika 1944–1954 m.“ (1998 m.) bei „Dainavos apygardos partizanų sąrašai“ (1999 m.). Abiejų autorių tikslai buvo tie patys – užfiksuoti ir paviešinti kuo daugiau Lietuvos partizaninio karo įvykių pasirinktoje apygardoje, nors šių autorių informacijos pateikimo būdai ir stilistika skiriasi. Būtina akcentuoti, jog abiejų tyrėjų darbai, atlikti aukojant savo laisvalaikį, asmenines lėšas, yra verti didžiausios padėkos ir, be abejo, jais dar ilgai remsis kiti Lietuvos partizaninio karo tyrinėtojai. Iš tiesų, palyginę V. Juodsnukio bei H. Rimkaus darbus su vėlesniais kitų autorių darbais (A. Anušausko, D. Juodžio, M. Pociaus ir kitų istorikų), galime pastebėti, kad jau daug partizaninio karo faktų mokslinėje literatūroje yra tiksliau aprašyta, dokumentuota, bet tai tik rodo, jog tyrimus reikia tęsti, neapsiriboti anksčiau nuveiktais darbais. Pavyzdžiui, V. Juodsnukis savo knygoje nurodo, kad „1949 metų vasario 16 dieną posėdyje buvo priimta ir paskelbta Merainio, Užpalio ir Vanago [Juozo Šibailos-Merainio, Leonardo Grigonio-Užpalio, Adolfo Ramanausko-Vanago] parengta LLKS tarybos Deklaracija“ (II d., p. 256).

Sovietinių represinių struktūrų pareigūnai šio dokumento autorystę buvo linkę priskirti Jonui Žemaičiui-Vytautui, nes tą dokumentą jo byloje rado šių dienų istorikai. Istorikas dr. Darius Juodis, tyrinėdamas Jono Žemaičio-Vytauto bylą, atkreipė dėmesį į tai, jog J. Žemaitis per tardymą pasakė, kad ne jis sukūręs 1949 m. partizanų Deklaraciją. Tada D. Juodis ėmė analizuoti visus 4 Lietuvos partizanų deklaracijų variantus ir priėjo prie išvados, jog didžiausia tikimybė, kad trečiasis ir ketvirtasis Deklaracijos variantai yra sukurti teisę gerai išmanančio žmogaus, o toks buvo Tauro apygardos štabo narys Alfonsas Vabalas-Gediminas, baigęs teisės studijas Sorbonos universitete (Tamelytė, 2019). Lietuvos partizaninio karo moksliniai tyrinėjimai vyksta toliau, gerai, kad ankstesnės kartos darbai tęsiami.

Paanalizavus knygą „Suvalkijos partizanų takais“ dar labiau išryškėja Vytauto Juodsnukio gebėjimas dirbti komandoje – tai ypač svarbu rašant tokio pobūdžio darbus. Daugybė žmonių patikėjo autoriui savo atsiminimus ir tikriausiai niekas iš jų nenusivylė pamatęs juos įamžintus knygoje. Su jaunais žmonėmis, nepatyrusiais pokario žiaurumų, V. Juodsnukis taip pat rasdavo bendrą kalbą. Pirmąją knygos dalį redagavo istorikas Kęstutis Kasparas ir Irma Džiugienė, o antrąją dalį spaudai padėjo ruošti buvęs tuometinis Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos (LPKTS) pirmininkas Antanas Lukša, laikraščio „Tremtinys“ redaktorė Jolita Navickienė, redakcijos darbuotojas Kazimieras Žemaitis ir kiti. Nors knygoje parašyta, kad viršelio dailininkė Gintarė Jarmalavičiūtė, tai Vytauto Juodsnukio archyve yra jo darytas knygos viršelio projektas, kurtas drauge su dukra Audrone (Juodsnukyte) Benetiene. Žinoma, dailininkė sukūrė galutinį viršelio projektą, bet leidinio autoriaus ir jo dukros Audronės indėlis irgi yra. Knygą „Suvalkijos partizanų takais“ išleido Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, leidimui finansinę paramą skyrė Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo aukų rėmimo ir atminimo įamžinimo fondas bei atskiri asmenys.

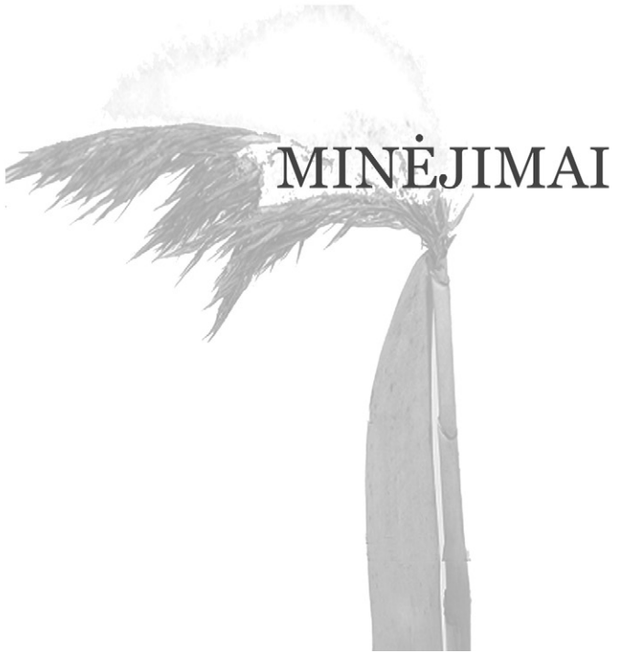
2003 m. ir 2006 m. Vytautas Juodsnukis apdovanotas „Už nuopelnus Lietuvai“ 1-ojo laipsnio LPKTS žymeniu (II d., p. 540). Knyga „Suvalkijos partizanų takais“ cituojama ir istorikų, ir kitų Lietuvos partizaninio karo tyrinėtojų. 2025 m. knygos II dalis, parengta V. Juodsnukio anūko Dainiaus Šlekonio, buvo patalpinta internete (https://partizanai.org/index.php/v-juodsnukis-suvalkijos-partizanu-takais-ii-dalis), kad abi dalys būtų prieinamos kuo platesniam skaitytojų ratui. Svetainės partizanai.org administratoriai-savanoriai yra Rūtenis Pikšrys ir Kristupas Šidlauskas. Sudaryti ir internete 2025 m.

pateikti abiejų knygos dalių asmenvardžių sąrašai, kuriuos, dirbdama kaip savanorė, parengė Rita Pauliukaitienė. Prienų krašto muziejaus padalinyje Šilavote 2026 m., minint 100-ąsias Vytauto Juodsnukio gimimo metines, buvo surengta paroda (kuratorės Danguolė Lincevičienė, Viktorija Bielevičienė), minėjimai vyko taip pat Kaune ir Marijampolėje. Šis straipsnis Punske leidžiamame istorijos paveldo metraštyje „Terra Jatwezenorum“ taip pat yra pagarbos Vytautui Juodsnukiui-Simukui, vienam iš Lietuvos partizaninio karo metraštininkų Suvalkijoje, Tauro apygardoje, ženklas.

Literatūra

1. Anušauskas, A. 2019. *Užmirštas desantas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
2. Juodis, D. 2020. *Prasiveržti pro geležinę uždangą*. Vilnius: LGGRTC.
3. Juodsnukis, V. [Be datos]. *Vietoje girininkijos – Vorkutlagas*. Kaunas, rankraštis.
4. Juodsnukis, V. 2000. *Suvalkijos partizanų takais*, [I dalis]. Kaunas: LPKTS. Prieiga internete: https://partizanai.org/index.php/v-juodsnukis-suvalkijos-partizanu-takais [žiūrėta 2026-01-31].
5. Juodsnukis, V. 2011. *Suvalkijos partizanų takais*, II dalis. Kaunas: LPKTS. Prieiga internete: https://partizanai.org/index.php/v-juodsnukis-suvalkijos-partizanu-takais-ii-dalis [žiūrėta 2026-01-31].
6. Juodsnukytė-Kučinskienė, B. 2026. *Prisiminimai*. Kaunas, rankraštis.
7. Kasparas, K. 1999. *Lietuvos karas*. Kaunas: LPKTS.
8. *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda 1945–1952*. Redaktorių kolegija: dr. Juozapas Romualdas Bagušauskas (vyr. redaktorius), Nijolė Maslauskienė, Vidas Grigoraitis, prof. dr. Rimas Remeikis. Lietuvos archyvų departamentas, Lietuvos ypatingasis archyvas. Vilnius, 2003.
9. *Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952*. Redaktorių kolegija: dr. Juozapas Romualdas Bagušauskas (vyr. redaktorius), Vidas Grigoraitis, prof. dr. Rimas Remeikis, sudarytoja Nijolė Maslauskienė. Lietuvos archyvų departamentas, Lietuvos ypatingasis archyvas. Vilnius, 2000.
10. Lukša, A. 2013. „Vytautas Juodsnukis (1926–2013)“, in: *Tremtinys*, Nr. 25. Prieiga internete: https://www.lpkts.lt/wp-content/uploads/2025/12/Tremt_25-1047.pdf [žiūrėta 2026-01-31].
11. Mockūnas, L. 1997. *Pavargęs herojus*. Vilnius: „Baltos lankos“.
12. *Pietų Lietuvos partizanų sritis. Atlasas*. Ats. redaktorė Dalia Kuodytė, parengė Edita Jankauskienė, Dalia Kuodytė, Rūta Trimonienė, Dalius Žygelis. Vilnius: LGGRTC, 2008.
13. Pocius, M. 2011. „Antisovietinis pasipriešinimas Kaune 1946–1947 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 2 (30).
14. Razmislavičienė, A. 2009. *Kokiom žolelėm jūs beišdygsit, vaikeliai mano...* Prienai.
15. Rimkus, H. 1998. *Lietuvos partizanų Dainavos apygardos kronika 1944–1954 m*. Rankraštis.
16. Rimkus, H. 1999. *Dainavos apygardos partizanų sąrašai*. Rankraštis.
17. Sajauskas, J. 2009. *Žinau tavo vardą*, d. I. Vilnius.
18. Sajauskas, J. 2018. *Žinau tavo vardą*, d. II. Marijampolė.

19. Tamelytė, K. 2019. *Istorikas Darius Juodis: nesame pasiruošę plačiau žiūrėti į partizaninį karą*. Prieiga internete: https://www.bernardinai.lt/2019-02-15-istorikas-d-juodis-nesame-pasiruose-placiau-ir-ivairiau-ziureti-i-partizanini-judejima/ [žiūrėta 2026-01-31].
20. Vilutienė, A., Sajauskas, J. 1999. *Ištark mano vardą*. Vilnius: „Džiugas“.
21. Vitkus A., Žymančius, V., Tamulaitis, G., Zinkevičius, A., Zinkevičius, G. 2015. *Paskutinis interviu su Vytautu Juodsnukiu*. Prieiga internete: https://www.youtube.com/watch?v=noRh6EUx6DM [žiūrėta 2026-01-31].

MINĖJIMAI

MARYTĖ ČERNELIENĖ

PUNSKO LICĖJAUS KŪRIMAS

Lenkijos lietuviai, neturėdami arti namų vidurinės mokyklos lietuvių dėstomąja kalba, pradėjo leisti savo vaikus mokytis kitur, dažniausiai į Suvalkus. Baigę aukštąsias mokyklas dauguma tų jaunuolių negrįžo dirbti į savo kraštą. Tarp lietuvių vis stipriau buvo jaučiama savų mokyklų stoka, bet ilgai nebuvę nei sąlygų, nei kam jų kurti. Ypač trūko lietuvių mokytojų.

Sudėtinga pokario politinė padėtis krašte, sunki ūkininkų materialinė situacija vertė ieškoti vidurinės mokyklos arčiau namų, ne visi to meto ūkininkai buvo ekonomiškai pajėgūs leisti vaikus į mokslus, ypač tolimame mieste. Lietuviai, gerai suprasdami išsilavinusių žmonių trūkumo pasekmes, išnaudodami susidariusias galimybes, stengėsi įkurti lietuvišką licėjų lietuvių gyvenamoje teritorijoje. Pirmieji bandymai steigti Punske licėjų buvo 1952/1953 mokslo metais. Trejus metus švietimo valdžia problemą analizavo, bet Punske vidurinės mokyklos nekūrė. Didžiulis lietuvių ryžtas vertė valdžią problemą spręsti. 1953 m. gruodžio 1 d. Suvalkų bendrojo lavinimo licėjuje buvo suorganizuota klasė lietuvių dėstomąja kalba, kurioje mokėsi 20 lietuvių moksleivių. Per kitus dvejus metus reikalingas lietuvių moksleivių skaičius nesusirinko, todėl jie Suvalkų licėjuje lietuvių kalbos mokėsi kaip dalyko. Tai nesprendė lietuvių švietimo problemos.

1955/1956 m. m. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumo Švietimo skyriaus vizitatorius Janas Konopelko (Jan Konopelko) aplankė visas mokyklas, kuriose buvo mokoma lietuvių kalba arba kuriose lietuvių kalba dėstyta kaip dalykas. Jis pastebėjo visapusiškai sunkią tų mokyklų padėtį: trūko kvalifikuotų mokytojų, patalpų, vadovėlių, mokymo priemonių. Siūlė licėjų lietuvių dėstomąja kalba steigti Seinuose[1]. Toks sprendimas lietuviams buvo nepriimtinas. Šiame mieste

[1] BVA (Balstogės valstybinis archyvas). Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas.

nebuvę pagrindinės mokyklos lietuvių dėstomąja kalba nei mokyklos, kurioje lietuvių kalba būtų dėstoma kaip dalykas. Pačiuose Seinuose buvo susidariusi nepalanki, net ir priešiška lietuvių atžvilgiu aplinka.

Punsko valsčiaus tarybos prezidiumas tuomet jau pritarė vidurinės mokyklos kūrimui Punske ir pažadėjo surasti patalpas mokyklai bei internatui, taip pat teikti reikiamą pagalbą. 1956 m. sausį Punsko valsčiaus tarybos pirmininkas Antanas Judickas informavo apskrities partijos komitetą, kad žmonės per kiekvieną susirinkimą reikalauja statyti mokyklą[2].

Vietos gyventojų pageidavimu Punsko valsčiaus tarybos prezidiumas ir jos pirmininkas Antanas Judickas 1956 m. kovo 11 d. surengė pasitarimą dėl lietuviško licėjaus steigimo. Į šį susirinkimą pakvietė atvykti Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumo Švietimo skyriaus mokyklų ne lenkų dėstomąja kalba vizitatorių Janą Konopelko ir Seinų apskrities tarybos atstovą[3]. Lietuviškų mokyklų moksleivių tėvai ir aplinkinių kaimų lietuviai gyventojai žadėjo padėti neprofesionaliuose darbuose, atvežti žvyro, smėlio, molio, akmenų, reikalingų mokyklai skirtų patalpų remontui. Tėvai įsipareigojo įkurti fondą, kuris nupirktų būtiniausias priemones.

Todėl visų Seinų apskrities lietuviškų mokyklų tėvų komitetai 1956 m. kovo mėn. suderinę su Seinų apskrities tarybos prezidiumo Švietimo skyriumi rašė Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumo Švietimo skyriui prašymą steigti Punske licėjų lietuvių dėstomąja kalba. Tame prašyme lietuviai pažymėjo, kad Punskas yra lietuvių gyvenamos teritorijos centre, todėl vidurinio mokslo galės siekti ir neturtingiausių tėvų vaikai, dėl lėšų stokos negalėję mokytis Suvalkuose. Be to, vidurinė mokykla Punske *darys poveikį aplinkiniams gyventojams lietuviams kartu su įsteigtais Punske lietuvių kultūros namais* ir toliau pagal politinę to laiko srovę *įjungs lietuvius gyventojus į 5-mečio plano užduočių įgyvendinimą, galutinai eliminuos senų antagonizmų likučius ir šovinizmą ir dar stipriau sujungs lietuvius su lenkų*

Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Mokyklų su ne lenkų mokomąja kalba organizavimas. Didaktinio, auklėjamojo ir ūkinio mokyklų, kuriose yra lietuvių kalba, lygio gerinimo gairės. Sign. 128, l. 112.

[2] BVA. Seinų apskrities LJDP (Lenkijos jungtinė darbininkų partija) komitetas. Seinų apskrities partijos komiteto 1956-01-29 posėdžio protokolas. Sign. 48/1/1, l. 8.

[3] BVA. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Bendrojo lavinimo licėjus Olecke ir Punsko licėjus lietuvių dėstomąja kalba. 1956-03-05 Punsko valsčiaus tarybos kvietimas dalyvauti pasitarime dėl licėjaus Punske organizavimo. Sign. 295, l. 71.

tauta, įgyvendinančia Liaudies Lenkijos socializmą[4]. Tokį prašymą tėvų komitetai išsiuntė ir Švietimo bei Vidaus reikalų ministerijoms[5]. Rašte siūlė sudaryti IX ir XI klases iš moksleivių, kurie mokosi Suvalkų licėjaus lietuviškoje klasėje arba lietuvių kalbos kaip dalyko. VIII klasę sudarytų baigusieji VII klasę. Tėvų komitetai nurodė mokytojus, kurie sutiktų dirbti Punske. Tai Feliksas Kubilius – Suvalkų II vidurinės mokyklos direktorius (galėtų dėstyti matematiką ir fiziką), Jonas Stoskeliūnas – Suvalkų vidurinės mokyklos mokytojas, lingvistas (lietuvių, prancūzų ir lotynų kalbas), Petronėlė Durtonaitė – Punsko mokyklos mokytoja (lenkų kalbą), Stanislavas Lysakovskis (Stanisław Łysakowski) – Punsko mokyklos vedėjas (rusų kalbą), Juozas Vilkelis – Gdansko aukštosios pedagoginės mokyklos IV kurso studentas (biologiją, chemiją), Juozas Leončikas – Žvikelių pradinės mokyklos vedėjas, žinomas sportininkas (sportą). Kreipimąsi pasirašė 37 krašto lietuviškų mokyklų tėvų komitetų atstovai[6].

Seinų apskrities tarybos prezidiumas, išanalizavęs tėvų komitetų prašymą, pritarė lietuvių siekiui turėti licėjų lietuvių dėstomąja kalba. Nurodė, kad mokykla gali pradėti darbą nuo naujųjų mokslo metų, ir siūlė tai mokyklai statyti naujas patalpas[7]. Tais metais naujai įkurtos Seinų apskrities tarybos pirmininko pavaduotojas buvo Stasys Marcinkevičius[8] iš Žagarių kaimo, susipratęs ūkininkas, mokęs lietuvių kalbos Aradnykų, Bubelių ir Žagarių mokyklose. Tuomet Seinų apskrities LJDP komitetui partinis-ideologinis darbas tarp lietuvių sunkiai sekėsi. Už tai komitetą peikė viršininkai. Todėl Seinų apskrities partijos veikėjai visokiais būdais bandė lietuvius patraukti savo pusėn,

[4] BVA. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Bendrojo lavinimo licėjus Olecke ir Punsko licėjus lietuvių dėstomąja kalba. 1956-03-11 Seinų apskrities lietuviškų mokyklų tėvų komitetų prašymas. Sign. 195, l. 76. V. Stravinskienė. *Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944–2000 metais.* Vilnius–Punskas, 2004, p. 86.

[5] NAAV (Naujųjų aktų archyvas Varšuvoje). Švietimo ministerija. Vidaus reikalų ministerijos raštas Švietimo ministerijai. Seinų apskrities lietuviškų mokyklų tėvų komitetų prašymas. Sign. 1757, l. 28.

[6] BVA. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Bendrojo lavinimo licėjus Olecke ir Punsko licėjus lietuvių dėstomąja kalba. Seinų apskrities lietuviškų mokyklų tėvų komitetų prašymas. Sign. 295, l. 76.

[7] BVA. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Bendrojo lavinimo licėjus Olecke ir Punsko licėjus lietuvių dėstomąja kalba. 1956 m. balandžio
27 d. Seinų apskrities tarybos nutarimas Nr. 69/56. Sign. 295, l. 74.

[8] NAAV. LJDP Centro komitetas. 1957–1959 m. susirašinėjimas dėl Lenkijos lietuvių. (Po 1956 metų administracinės reformos naujai sukurta Seinų apskritis. Iš per 22 tūkstančių apskrities gyventojų per 10 tūkstančių – lietuviai.) Sign. 237/XIV-148, l. 67.

nes tokį nurodymą turėjo iš viršesnių valdžių. Tuomet labai nedaug lietuvių buvo partijos nariai. 1953 metais iš 48 narių Punsko valsčiuje lietuvių buvo 15. Iš 80 Lenkijos jaunimo sąjungos narių – tik 6 lietuviai. Tarp 100 Sovietų Sąjungos ir Lenkijos draugystės draugijos narių lietuvių buvę 50. Valsčiaus Tautinės vienybės fronto ir Taikos gynėjų komitetai buvo negyvybingi[9].

1956 m. gegužės 19 d. per Seinų apskrities tarybos sesiją tarėja iš Punsko Kazimiera Lysakovska (Kazimiera Łysakowska) informavo, kad licėjų lietuvių dėstomąja kalba steigti Punske yra būtina, nes tarp lietuvių jaunimo mažai inteligentijos. Teigė, kad šį trūkumą reikia eliminuoti. Nors dabartinės kuklios mokyklos patalpos netenkina licėjaus reikalavimų, Punskas yra žymiai nutolęs nuo apskrities miestų, bet licėjaus statybos problemą apskrities ir vaivadijos valdžios turėtų spręsti nedelsiant[10].

Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumo Švietimo skyrius informavo Vaivadijos tarybos prezidiumą, kad Seinų apskrities lietuviai ne kartą reikalavo kurti licėjų lietuvių dėstomąja kalba, kad yra skubus reikalas įsteigti vidurinę mokyklą lietuviams, nes iki šiol jie neturi galimybių plėsti lietuvių kultūrą ir puoselėti gimtąją kalbą. Tuomet veikė pradinės mokyklos lietuvių dėstomąja kalba, bet trūko tinkamai pasirengusių mokytojų, kurie galėtų jose dirbti. Tinkamai paruošto personalo taip pat trūko kultūros įstaigoms. Materialinė bazė mokyklai nebuvo paruošta. Iš pradžių mokykla turėtų dirbti labai sunkiomis sąlygomis. Tad priimant sprendimą ją steigti, reikia kartu numatyti ir artimiausiu laiku jos pastato statybą[11].

1956 m. gegužės 22 d. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas, atsižvelgdamas į lietuvių prašymus ir Seinų apskrities tarybos prezidiumo Švietimo skyriaus kreipimąsi, priima sprendimą 1956 m. rugsėjo 1 d. įkurti Punske pagrindinę mokyklą ir licėjų lietuvių dėstomąja kalba. Tuo pačiu įpareigoja vaivadijos švietimo skyrių parūpinti mokyklai mokytojus, atitinkamas patalpas, mokymo priemones ir biudžete numatyti naujai įkurtai mokyklai finansavimą[12].

[9] NAAV. LJDP komitetas. Kultūros skyrius – gyventojai autochtonai ir tautinės grupės 1953 metais. Sign. 237/XVIII/_100, l. 36.

[10] BVA. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Bendrojo lavinimo licėjus Olecke ir Punsko licėjus lietuvių dėstomąja kalba. Ištrauka iš 1956-05-19 Seinų apskrities tarybos posėdžio protokolo. Sign. 295, l. 80.

[11] BVA. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Bendrojo lavinimo licėjus Olecke ir Punsko licėjus lietuvių dėstomąja kalba. 1956-05-20 Balstogės vaivadijos tarybos Švietimo skyriaus išvados. Sign. 295, l. 77 v.

[12] BVA. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Bendrojo lavinimo licėjus Olecke ir Punsko licėjus lietuvių dėstomąja kalba. 1956-05-22 Balstogės tarybos prezidiumo sprendimas. Sign. 295, l. 77.

1956 m. birželio 29 d. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumo Švietimo skyrius Švietimo ministerijos Bendrojo lavinimo departamentui Varšuvoje pranešė apie sprendimą kurti licėjų lietuvių dėstomąja kalba Punske ir prašė leidimo organizuoti šią mokyklą. Prašymą argumentavo tuo, kad lietuviai daug kartų reikalavo tokios mokyklos, kuri bus pagrindas toliau plėsti savo kultūrą. *Šis lietuvių reikalavimas turi būti kuo greičiau įgyvendintas nelaukiant geresnių materialinių sąlygų mokyklos atidarymui. Pradžioje sąlygos bus labai kuklios, bet sukoncentruotas vaivadijos ir apskrities valdžių dėmesys tas sąlygas pagerins.* […] *Jau ateinančiais mokslo metais organizuojamos mokyklos aštuntoje klasėje gali mokytis per 20 moksleivių, o kitais – gali būti daugiau, nes baigusiųjų septintą klasę numatoma 61. Tai moksleiviai, kurie mokosi lietuviškose pradinėse mokyklose. Vaivadijos švietimo skyrius jau kreipėsi dėl mokyklos Punske statybos. Pagreitintas statybos vykdymas sudarys normalias mokyklos funkcionavimo sąlygas, kurios numatomos po metų*[13].

1956 m. liepos mėn. Švietimo ministerija Varšuvoje, išanalizavusi prašymą, nesutiko nurodytais mokslo metais kurti licėjaus Punske, nes nebuvo tinkamų patalpų. Čia buvo tik 4 mokyklinės patalpos, kuriose tilpo vos 7 pagrindinės mokyklos klasės. Tokiomis sąlygomis atidarius licėjų nebus vaikams vietos mokytis pagrindinėje mokykloje. O mokyklą išbarstyti išnuomotose patalpose nepriimtina. Švietimo ministerija įžvelgė ir kitas problemas: per mažas kandidatų į VIII klasę skaičius, nebuvo internato ir mokytojų, kurie galėtų dirbti licėjaus klasėse. Ministerija tuomet manė, kad tokiomis sąlygomis lietuviškos vidurinės mokyklos problemos sprendimas įmanomas tik tęsiant lietuviškas klases Suvalkų licėjuje arba perkeliant jas į Seinus – apskrities centrą, kur gyvena lietuviai. Tačiau matė reikalą statyti 11-metę mokyklą Punske ir įtraukti ją į vaivadijos investicijų planą[14].

Negavę jokio valdžios atsakymo, sunerimę lietuviškų mokyklų tėvų komitetai 1956 m. liepos 27 d. išsiuntė telegramą Švietimo ministerijos Vidurinių mokyklų departamentui, kurioje klausė, koks to-

[13] BVA. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Bendrojo lavinimo licėjus Olecke ir Punsko licėjus lietuvių dėstomąja kalba. 1956-06-29 Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumo Švietimo skyriaus raštas Švietimo ministerijai. Sign. 295, l. 81–82.

[14] BVA. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Bendrojo lavinimo licėjus Olecke ir Punsko licėjus lietuvių dėstomąja kalba. 1956 m. liepos mėn. Švietimo ministerijos raštas. Sign. 295, l. 82.

lesnis jų problemos sprendimas. Švietimo ministerija išsisukinėdama nepranešė organizaciniam licėjaus steigimo komitetui apie savo sprendimą, tik rašė, kad dėl 11-metės mokyklos Punske įkūrimo sprendimas išsiųstas Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumui[15].

Švietimo ministerija nuogąstavo, kad įsteigus vidurinę mokyklą lietuvių dėstomąja kalba, lenkų visuomenė taip pat reikalaus vidurinės mokyklos. Įkurti vidurinę mokyklą lietuvių kalba jau buvo įsipareigojęs Seinų apskrities Lenkijos jungtinės darbininkų partijos komiteto sekretorius (Punsko mokyklos direktoriui leista organizuoti mokinių priėmimą į VIII klasę), Balstogės vaivadijos Lenkijos jungtinės darbininkų partijos komiteto propagandos sekretorius, Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumo Švietimo ir Visuomeninio-administracinio skyrių viršininkai. Padėtis buvo sudėtinga. *Lietuviai remiasi pažadais ir gana smarkiai reikalauja įkurti mokyklą. Todėl tuo reikalu reikia tartis su Balstogės vaivadijos partijos komiteto pirmuoju sekretoriumi ir, jeigu jis manys, kad licėjų Punske būtina steigti, reikia važiuoti į Punską ir galutinai nuspręsti vietoje*[16].

Dėl Švietimo ministerijos sprendimo neleisti Punske įsikurti lietuvių licėjui nepasitenkinimą rodė Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumo Švietimo skyrius, Balstogės vaivadijos partijos komitetas, stipriai priešinosi lietuvių visuomenė. Todėl Švietimo ministerijos Bendrojo lavinimo mokyklų departamentas pasiuntė į Balstogę vizitatorių L. Lozovskį (L. Łozowski), kad su vietos ir partijos valdžiomis ištirtų reikalą. 1956 m. rugpjūčio 2 d. Balstogės vaivadijos švietimo skyrius ir vaivadijos partijos komiteto atstovai su ministerijos vizitatoriumi patvirtino senas išvadas, kad Punske nėra sąlygų normaliam licėjaus funkcionavimui, bet dėl politinių aplinkybių Švietimo skyrius ir partijos komitetas remia licėjaus kūrimą. Minėtos politinės aplinkybės susijusios su pasyvios lietuvių visuomenės aktyvinimu. Įkurtas licėjus kartu su Lietuvių kultūros namais galėtų prisidėti prie lietuvių kultūrinio gyvenimo plėtotės, – svarstė susirinkusi komisija. Vaivadijos švietimo skyrius konstatavo, kas jau buvo įvykę (Seinų apskrities partijos komiteto sekretorius nurodė organizuoti mokinių priėmimą), o Švietimo skyrius ir vaivadijos partijos komitetas prisidėjo, kad lietuviai patikėjo, jog mokykla Punske bus[17].

[15] NAAV. Švietimo ministerija. Tėvų komitetų telegrama ir Švietimo ministerijos atsakymas. Sign. 1757, l. 8–9.

[16] NAAV. Švietimo ministerija. Pastaba dėl 11-metės mokyklos lietuvių dėstomąja kalba Punske kūrimo. Sign. 1757, l. 8–9.

[17] NAAV. Švietimo ministerija. Pastabos dėl Punsko licėjaus įsteigimo. Sign. 1757, l. 14–15.

Eilinį kartą nesulaukę Švietimo ministerijos sprendimo nei vaivadijos valdžios atsakymo rūpimu klausimu, lietuviai sunerimo. 1956 m. rugpjūčio 12 d. lietuviškų mokyklų tėvų komitetai, sutarę su Punsko valsčiaus taryba ir jos pirmininku Antanu Judicku, organizavo Punsko lietuvių kultūros namuose lietuvių visuomenės ir Balstogės vaivadijos švietimo valdžios atstovų susirinkimą – pasitarimą dėl licėjaus lietuvių dėstomąja kalba įkūrimo Punske. Rašte Balstogės vaivadijos švietimo valdžiai tėvų komitetai išreiškė susirūpinimą, jog visos jų ligšiolinės pastangos steigti lietuvių vidurinę mokyklą buvo atsakingų valdžių ignoruojamos, kad ir toliau jie nieko nežino apie problemos sprendimą. Taip pat pažymėjo, jog šiuo klausimu nėra sulaukę jokios pagalbos, kad mato sąmoningą sprendimo vilkinimą, ir kaltino Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumą priimto sprendimo nevykdymu, nesirūpinimu mokyklos kadrų komplektavimu bei reikiamų patalpų remonto finansavimu[18]. Planuotas susirinkimas įvyko. Kultūros namų salė prisirinko pilna. Į pasitarimą atvyko Švietimo ministerijos Bendrojo lavinimo mokyklų departamento direktoriaus pavaduotojas A. Jasinskis (A. Jasiński) ir vizitatorius L. Lozovskis, lydimi vaivadijos valdžių atstovų, kurie vietoje galutinai turėjo spręsti licėjaus steigimo klausimą. Pasitarime dalyvavo Punsko valsčiaus tarybos atstovai, mokytojai, lietuviai ir lenkai gyventojai. Valdžios atstovai visais būdais norėjo įtikinti, kad licėjaus Punske kurti neverta. Ministerijos atstovai tikino, kad dabartinėmis sąlygomis, kai nėra materialinės bazės ir tinkamų mokytojų, įkurta mokykla bus tik licėjaus imitacija, neatneš lietuvių švietimui naudos nei prestižo. Svarstė, ar išvis verta steigti bendrojo lavinimo licėjų žemdirbių krašte, ar nevertėtų pirmiausia pagalvoti apie žemės ūkio mokyklą. Ministerijos argumentai ir pastabos sulaukė aštrios lietuvių kritikos. Mokytojas Jonas Stoskeliūnas ir kiti susirinkę tautiečiai pabrėžė, jog lietuviai jau seniai reikalauja licėjaus Punske, kad prieš trejus metus lietuviškos klasės Suvalkų licėjuje buvo įkurtos prieš jų valią, o lietuvių jaunimas Suvalkuose jaučiasi apleistas, vienišas, nes ten trūksta lietuviškos aplinkos. Lietuviai ir valsčiaus taryba garantuoja Punsko mokyklai 10 patalpų klasėms, atiduoda mokyklos reikalams kultūros namų patalpas. Tolimesnių kaimų jaunimas galės apsigyventi pas miestelio gyventojus. Licėjaus mokytojams bus

[18] BVA. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Bendrojo lavinimo licėjus Olecke ir Punsko licėjus lietuvių dėstomąja kalba. 1956-08-06 lietuviškų mokyklų tėvų komitetų raštas Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumo Švietimo skyriui. Sign. 295, l. 88.

suteikti butai, o pradėjus mokyklos statybą vietos gyventojai nepašykštės nei medžiagų, nei darbo jėgos[19].

Tarp susirinkusiųjų atsirado ir tokių lietuvių, kurie viešai sugebėjo tik antrinti peršamai nuomonei, kad su lietuvių kalba toli nenueisi, kam lietuviška mokykla reikalinga. Tačiau dauguma atėjusių lietuvių ūkininkų laikėsi tvirtai ir turėjo drąsos priminti valdžiai prieškarinės Lenkijos laikais jiems padarytas skriaudas. O dabartinį valdžios elgesį lietuvių atžvilgiu sulygino su sanacinės Lenkijos elgesiu tautinių mažumų atžvilgiu. Per susirinkimą vaivadijos atstovai pamatė, kad licėjaus idėja nėra tik kelių „rėksnių“ reikalas, kad visuomenė tam pribrendusi. Pamatė didžiulį lietuvių visuomenės norą turėti vidurinę mokyklą jų gyvenamame krašte. Po šio pasitarimo Švietimo ministerija sutiko atidaryti Punske lietuvių licėjų, nes priešingu atveju visas politinis darbas su lietuviais būtų nuėjęs niekais – taip svarstė valdžios atstovai[20].

Dėl Punsko licėjaus įkūrimo Švietimo ministerijos atstovai Punske lankėsi ne kartą. Štai kaip vieną tokį apsilankymą aprašo mokytojas Juozas Vaina: *Stovime Mickevičiaus ir Gegužės 1-osios gatvių sankryžoje, laiko jis* (Švietimo ministerijos atstovas – M. Č.) *vienoje rankoje tėvų prašymą, o kitoje potencialių mokinių sąrašą ir abiem rankom skėsčioja, negalėdamas suprasti ir reikalo išspręsti. Mokinių sąrašas tai dar ne viskas, anot jo, nes nežinia, ar jie norės mokytis, ar jie tinkami tolesniam mokslui, ir iš viso nežinia, ar jie gyvena. Be to, miestelyje nėra elektros šviesos, nėra mokytojų, nėra mokytojams butų, nėra vadovėlių ir nėra klasėms patalpų. Ilgametis Punsko pradinės mokyklos vedėjas Stasys Lysakovskis, seniau, kaip jis sakėsi, nacionalistinių pakraipų, bet neseniai lietuvių nuo neteisingų lenkiškų išpuolių apgintas ir prieš valdžią išteisintas, kartu su mumis stovėdamas, taria savo svarų žodį, kad jis dar niekados prie elektros šviesos nedirbęs, o prie žibalinės žiburio esą galima priprasti, kad apleistuose namuose mokytojo Jono Stoskeliūno ir mano šeimoms galima įrengti butus, tiktai reikia šiek tiek priskirti pinigų.* […] *Bet pradinė mokykla iki šiol dirba keturiuose namuose, o iš kur imti patalpas licėjaus klasėms. Tuo metu priėjęs Antanas Judickas, tuometinis Punsko valsčiaus viršaitis, tarė: „Ne aš būčiau, kad klasėms patalpų Punske neatsirastų“. Ir ši Antano Judicko giedra nuotaika ir sprendimas buvo paskutinis, nes*

[19] NAAV. Švietimo ministerija. Pastabos dėl Punsko licėjaus įsteigimo. Sign. 1757, l. 16–17. V. Stravinskienė. *Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944–2000 metais.* Vilnius–Punskas, 2004, p. 86.

[20] NAAV. Švietimo ministerija. Pastabos dėl Punsko licėjaus įsteigimo. Sign. 1757, l. 19.

paskutinį žodį tarė švietimo ministerijos atstovas. […] *Ilgai netrukus viršaitis savo įstaigą perkėlė į kitą namą, siaurindamas savo šeimai gyvenamąjį plotą, o anas patalpas, esančias prie kultūros namų,* […] *suremontavęs priskyrė mokyklai*[21].

1956 m. rugpjūčio 20 d. Švietimo ministerija priėmė galutinį sprendimą ir įkūrė bendrojo lavinimo licėjų lietuvių ir lenkų dėstomosiomis kalbomis Punske. Mokykla darbą pradėjo rugsėjo 3 dieną. Administracija buvo sujungta su pagrindine mokykla, kurioje įvestos lygiagrečios klasės lietuvių ir lenkų dėstomosiomis kalbomis. Mokykloje iš viso buvo 16 klasių, o po dvejų metų – 18. Nuo 1957 m. Punsko vidurinė mokykla pradėjo savarankiškai gyvuoti. Trūko elektros, tinkamų patalpų. Keturi vienas nuo kito nutolę namai buvo labai ankšti ir nepritaikyti mokymui. Bet kaip tik tuo pat laiku Punske susibūrė mokytojų, daugiausiai vyresniosios kartos idealistų, grupė, kuri nepabūgusi sunkumų dėjo visas pastangas kelti mokymo lygį ir populiarinti švietimą visuomenėje.

Pirmaisiais Punsko vidurinės gyvavimo metais VIII klasėje mokslą pradėjo 25 moksleiviai. Iš Suvalkų perkelti 9 moksleiviai, kurie sudarė IX klasę. Suvalkų licėjuje pasiliko XI pedagoginė lietuviška klasė. Lenkų dėstomąja kalba VIII klasė Punske neįkurta. Švietimo ministerija buvo numačiusi Punsko licėjuje kurti lenkiškas klases. Taip pat pažymėjo, kad Punsko mokyklos statyba neturi būti vykdoma Seinų apskrities lenkų mokyklų sąskaita. Pradžioje reikėjo pastatyti Seinų licėjui pastatą, nes jis įkurtas ankštose patalpose ir neturi internato[22]. Ir vėl lietuvių švietimo problemos buvo antraeilės.

Pirmuoju Punsko licėjaus direktoriumi paskirtas Stanislavas Lysakovskis, tuometinis Punsko pagrindinės mokyklos direktorius, o jo pavaduotoju įdarbintas mokytojas Juozas Vaina. Mokykloje darbą gavo ir pagrindinis jos kūrimo iniciatorius, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto absolventas Jonas Stoskeliūnas. Jam skirtos lietuvių ir prancūzų kalbų, istorijos pamokos. Pirmaisiais metais lenkų kalbos mokė Petronėlė Durtonaitė (Jakimavičienė) ir Kazimiera Lysakovska. Stanislavas Lysakovskis dėstė rusų kalbą, o matematiką, geografiją – Elena Vainienė, fiziką, chemiją, piešimą, rankų darbus – Juozas Vaina, karinį rengimą, sportą Ryšardas Zavojskis (Ryszard Zawojski). Nuo 1957/1958 m. m. į Punsko licėjų lenkų kalbos mokyti atėjo Vlada Pajaujienė, prieška-

[21] J. Vaina. Iki Punsko licėjaus vidurinės dvidešimtmečio. *Aušra*. 1976, nr. 3, p. 10.

[22] NAAV. Švietimo ministerija. Pastabos dėl Punsko licėjaus įsteigimo. Sign. 1757, l. 18.

riniame Vilniaus universitete studijavusi polonistiką[23]. Jau 1957/1958 mokslo metų organizaciniame pranešime Švietimo ministerija pabrėžė mokytojų kadrų gerinimo būtinumą, ypač dalykų, dėstomų lenkų kalba[24].

Anot Balstogės vaivadijos švietimo kuratorijos vizitatoriaus Jano Matoško (Jan Matoszko), Punske mokyklos statyba – neatidėliotinas reikalas: *Švietimo ministerijos sprendimas atidaryti Punske vidurinę mokyklą yra paremtas Seinų apskrities tarybos prezidiumo ir Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumo nutarimais ir politinėmis priežastimis, todėl mokyklos statybą pradėti reikia jau 1957 metais. Statybos atidėjimas 1958 metams pakirs vaivadijos ir centrinės valdžios autoritetą*[25].

Balstogės vaivadijos švietimo kuratorija svarstė Punske atidaryti taip pat klases lenkų dėstomąja kalba. Ji planavo, kad Punsko licėjaus rajonas gali apimti 13 pradinių mokyklų lenkų dėstomąja kalba (vietovės: Punskas, Rūdelė, Jasionavas, Jegliniec, Beceilai, Slabada, Fornetka, Šimanovizna, Žabariškės, Lovuočiai, Kolietnykas, Senieji Graužai, Piotrowa-Dąbrowa). Tačiau vėliau šios minties atsisakyta. Daugumai čia išvardytų vietovių gyventojų buvo arčiau į Suvalkus nei į Punską. Antra, Punskas nėra lenkams patrauklus, nes tai kaimas, o ne miestas. Tuomet turėti vidurinę mokyklą kaime buvo visos valstybės mastu neeilinis sumanymas. Greičiausiai visų lygių valdžios manė, kad ši mokykla ilgai neišsilaikys. Manau, kad ir patys mokyklos organizatoriai turėjo daug abejonių dėl jos ateities. Ir tarp lietuvių atsirasdavo teigiančių, kad su lietuvių kalba toli nenueisi. Jie atkartodavo sąmoningai peršamą siūlymą, jog Lenkijoje reikia mokytis lenkiškoje mokykloje.

Analizuodamas mokyklų tinklą ir mokymosi sąlygas, Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas 1957 m. sausio 29 d. darė išvadą, kad *Punsko licėjų lietuvių dėstomąja kalba reikia perkelti į Seinus, nes kariuomenės paliktose patalpose yra vietos mokyklai ir internatui. Įgyvendinus šį sumanymą, būtų išvengta mokyklos Punske statybos*[26].

[23] *Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazija*. Redaktorė M. Černelienė. Punskas, 1996, p. 24–27.

[24] NAAV. Švietimo ministerija. 1958/1959 m. m. organizavimas, mokymo planai. Sign. 1753, l. 18.

[25] BVA. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Bendrojo lavinimo licėjus Olecke ir Punsko licėjus lietuvių dėstomąja kalba. 1956-09-29 Balstogės vaivadijos švietimo skyriaus ataskaita. Sign. 295, l. 92.

[26] BVA. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Ne lenkų mokymo kalba mokyklų organizavimas. Sign. 163, l. 37.

Švietimo valdžia, ką tik leidusi mokyklai pradėti darbą, jau galvojo apie jos iškeldinimą iš Punsko. Perkėlus mokyklą į Seinus, ji ilgai nebūtų išsilaikiusi, nes patys tėvai būtų priversti paimti vaikus dėl priešiškos lietuviams aplinkos. O antrą kartą prašyti lietuvių licėjaus nebūtų įmanoma. Po karo nei pačiuose Seinuose, nei Seinų valsčiuje nebuvo mokyklos lietuvių dėstomąja kalba bei tokios, kurioje lietuvių kalba būtų dėstoma kaip dalykas. Lietuviai gerai suprato padėtį ir atkakliai tvirtino, kad to meto sąlygomis lietuviškos mokyklos vieta yra tik Punske.

1963 m. balandžio 16 d. Šaltėnų kaimo gyventojai parašė į laikraštį „Gromada Rolnik Polski“ raštą, kuriame skundėsi, kad *Punske yra licėjus, kuriame pagrindinė kalba lietuvių. Mūsų tėvynės kalba yra nuošalyje ir esanti pašaipos objektas. Nepaisant to, kad valstybė kloja didelius pinigus, ta mokykla naudojasi tik nedidelė lietuvių vaikų grupė. Dėl to mes esame labai prislėgti. Ar negalėtų mokyklos lankyti ir mūsų vaikai, kuriems lietuvių kalba yra nereikalinga, ir kad ji būtų neprivaloma?* Po skundu buvo 27 parašai. Balstogės švietimo kuratorija atsakydama rašė, kad švietimo valdžia laiko licėjų Punske tik dėl to, jog nori užtikrinti lietuvių tautinei mažumai galimybę mokytis gimtąja kalba vidurinėje mokykloje. Informavo taip pat apie labai sunkias darbo sąlygas Punsko licėjuje: trūko kandidatų, internato, trūko patalpų, įrengimų, mokymui tinkamų dirbtuvių, gerai parengtų mokytojų. Kuratorijos nuomone, tokiomis sudėtingomis sąlygomis atidaryti lygiagrečias lenkiškas klases tuo laiku nebuvo galimybių ir būtų buvę nenaudinga, nors anksčiau buvo galvojama tokias klases leisti organizuoti. Tik Šaltėnų gyventojai norėjo lenkiškos vidurinės mokyklos Punske, kiti kaimai ir gyvenvietės susidomėjusios buvo lenkiška vidurine mokykla Seinuose[27]. Daugiau panašių krašte gyvenančios lenkakalbės gyventojų dalies pageidavimų nebuvę.

Šiandien licėjus mini savo gyvavimo septyniasdešimtmetį. Gražus jubiliejus ir dideli, gražūs pasiekimai. Nepaisant įvairių išbandymų, mokyklos darbo sąlygos gerėjo. Baigę mokslus, įgiję vidurinei mokyklai reikalingą pedagogo kvalifikaciją, į licėjų dirbti grįžo jo absolventai, mokykla gavo atskiras didaktines patalpas. Gerėjo šios švietimo įstaigos darbo rezultatai. Punsko licėjus pagal pasiektus mokymo ir

[27] BVA. Balstogės vaivadijos tarybos prezidiumas. Balstogės rajono švietimo kuratorija Balstogėje. Ne lenkų mokymo kalba mokyklų organizavimas (1963). Sign. 133, l. 69–71v.

Marytė Černelienė

studijuojančių absolventų rodiklius atsirado tarp pirmaujančių vaivadijos licėjų.

Ši mokykla – tai kultūros židinys. Moksleiviai besimokydami turi galimybę savo gebėjimus lavinti įvairioje popamokinėje veikloje. Mokyklos absolventų yra dirbančių įvairiose mokslo srityse. Licėjaus absolventų galima rasti įvairiuose Lenkijos ir Lietuvos bei kitų pasaulio kraštų miestuose. Nepaprastai svarbu, kad įsigiję profesiją sugrįžta į gimtąjį kraštą ir dirba atsakingą profesinį bei kultūrinį darbą.

MARYTĖ ČERNELIENĖ (g. 1954 m. Kreivėnų kaime, Punsko valsčiuje) – humanitarinių mokslų daktarė. Pagrindinę ir vidurinę mokyklas baigė Punske. 1973–1977 m. studijavo matematiką Varšuvos universiteto Balstogės filiale. 1977–2008 m. Punsko licėjaus matematikos mokytoja, 1991–2008 m. – Punsko Kovo 11-osios licėjaus direktorė. 2008 m. Vytauto Didžiojo universitete apgynė humanitarinių mokslų srities, istorijos krypties disertaciją „Lenkijos lietuvių švietimas po Antrojo pasaulinio karo“.

PAULIUS BIRGELIS

TARP IŠLIKIMO IR LIETUVIŲ KULTŪRINIMO: PUNSKO LICĖJAUS PIRMASIS DEŠIMTMETIS (1956–1966)

Po Antrojo pasaulinio karo socialistinės Lenkijos vykdyta vidaus tautinė politika neteikė prošvaisčių lietuviškų mokyklų atsiradimui Punsko-Seinų krašte. Nepripažįstant tautinių mažumų egzistavimo teisės, jų atžvilgiu imtasi griežtos asimiliacijos politikos[1]. Neturint alternatyvių galimybių, daugelis lietuvių buvo priversti siųsti savo vaikus į lenkiškas mokyklas. Aiškiai buvo juntamas ir tautinės saviraiškos slopinimas, rodant nepasitenkinimą dėl lietuvių kalbos vartojimo viešose vietose. Sudėtingas švietimui ir kultūrinei veiklai pokario laikotarpis pradėjo gerėti tik nuo XX a. 6 deš. antrosios pusės, kai vėl leista įkurti mokyklas su lietuvių kalbos pamokomis[2].

Tačiau tokios sąlygos nebuvo pakankamos lietuvybei krašte palaikyti. Aiškiai buvo juntamas vietinių inteligentų trūkumas, o jų ugdymas priklausė nuo lietuviškos vidurinės mokyklos steigimo. Jos neturint kilo reali grėsmė, kad lietuvių kalbos vaidmuo Punsko-Seinų krašte ateityje sumažėtų ir apsiribotų vartojimu tik artimoje šeimos aplinkoje. Spaudimas prisitaikyti prie lenkų kultūrinės bendruomenės augo ir per Bažnyčią, kai 1956 metais Punsko klebonu pirmą kartą buvo paskirtas kunigas, nemokėjęs lietuvių kalbos. Taip buvo pažeistas nuo kelių šimtmečių galiojęs parapijos steigimo dekretas[3]. Toks

[1] Marytė Černelienė, *Lenkijos lietuvių švietimas po Antrojo pasaulinio karo*. Punskas, 2016, p. 41.

[2] Apie švietimą mūsų krašte ir licėjaus istoriją, prieiga internetu: https://archyvas.punskas.pl/apie-svietima-musu-kraste-ir-licejaus-istorija/ [žiūrėta 2026-08-12].

[3] Punsko parapijos klebonai, prieiga internetu: https://punsk.diecezja.elk.pl/klebonai/ [žiūrėta 2026-08-12].

lietuvių poreikių nepaisymas dar labiau skatino tarpusavio tautinę neapykantą.

Dėl ribotų galimybių pastoviai keliauti į Seinus ir Suvalkus – tiek dėl prastų kelių, tiek dėl viešojo susisiekimo sąlygų – vietos lietuviai deklaravo pageidavimą turėti vidurinę mokyklą Punske, kuris dar tarpukariu pradėtas laikyti lietuvių kultūrinės veiklos centru. Nors XX a. 6 deš. pradžioje keitėsi Lenkijos valdžios pozicija dėl tautinių mažumų mokyklų steigimo galimybės, Balstogės vaivadijos švietimo organai neįžvelgė perspektyvos ją steigti Punske. Todėl vidurinė mokykla su atskira klase, kur dėstyta lietuvių kalba, 1953 metais buvo įkurta Suvalkuose. Pasak vieno iš moksleivių tėvų, iš karto buvo galima žinoti, kad lietuviška klasė Suvalkuose nebus populiari. Realiai ją galėjo lankyti tik labiau pasiryžę mokiniai, kurių tėvai galėjo užtikrinti pakankamą finansinę paramą[4]. Kadangi mokiniams nebuvo skiriama jokia stipendija, daugelis jų neišgalėjo gyventi Suvalkuose, o į mokyklą teko vykti 5 valandą ryto iš Trakiškių važiavusiu traukiniu[5]. Vidurinės mokyklos steigimą daugiausiai reikėtų sieti su pačiu lietuvių rodytu didžiuliu ryžtu ją įkurti ir išlaikyti Punske. Jį stiprino ir Švietimo ministerijos atstovų reikšta nuomonė, jog neturint finansinių lėšų mokyklos išlaikymui ji taptų tik „Licėjaus imitacija, kuri neatneš lietuvių švietimui naudos nei prestižo“[6]. Keliamos abejonės dėl vidurinės mokyklos Punske veikė ir dalies lietuvių nuotaikas. Jas iliustruoja „Aušroje“ publikuota licėjaus mokinio nuomonė dėl dalies tėvų rodyto abejingumo mokyklai ir Punsko laikymo „tamsiu užkampiu, kur neįmanoma įsigyti tiek žinių, kiek didesniame mieste“. Tarp dalies gyventojų sklido taip pat nuomonės, kad lietuviškos mokyklos baigimas uždarytų abiturientams kelią į aukštąsias mokyklas[7]. Tačiau tiek dėl aktyvesnių lietuvių ryžto, tiek dėl politinių aplinkybių vaivadijos organai galiausiai sutiko paremti licėjaus įkūrimą, tikėdami, kad tai padės sustiprinti komunistų partijos įtaką lietuvių kultūriniam gyvenimui[8]. Pasak Marytės Černelienės, vidurinės mokyklos steigimas

[4] „Tėvas“, „Lietuvių dėstomąja kalba Licėjaus dešimtmetį minint“, in: *Aušra*, 1967, Nr. 12, p. 8.

[5] Marytė Černelienė, *Lenkijos lietuvių švietimas po Antrojo pasaulinio karo*, min. veik., p. 184; Jei ne Punsko lietuvių licėjus, šiandien visi jaustumės daug skurdesni, prieiga internetu: https://archyvas.punskas.pl/jei-ne-punsko-lietuviu-licejus-siandien-visi-jaustumes-daug-skurdesni/ [žiūrėta 2026-08-12].

[6] Marytė Černelienė, *Lenkijos lietuvių švietimas po Antrojo pasaulinio karo*, min. veik., p. 205.

[7] Sigitas Kraužlys, „Iš Punsko moksleivių gyvenimo“, in: *Aušra*, 1961, Nr. 2, p. 5.

[8] Vitalija Stravinskienė, *Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944–2000 metais*, Vilnius–Punskas, 2004, p. 86.

tokioje mažoje Lenkijos gyvenvietėje kaip Punskas tuo metu vertintas kaip visiškai neįprastas veiksmas[9].

Vis dėlto leidimas steigti vidurinę mokyklą nebuvo tolygus valdžios pasitikėjimui jos išlaikymo perspektyva. Tai skatino aktyvius lietuvius mobilizuotis ir kelti licėjaus mokymo lygį, parodant, kad pagal mokymosi rezultatus jis niekuo neatsilieka nuo kitų Balstogės vaivadijos vidurinių mokyklų. Konkurencija su kitomis mokymo įstaigomis buvo sunki, nes licėjus neturėjo nei tinkamų patalpų, nei mokymosi įrangos, ypatingai trūko tinkamų lietuviškų vadovėlių ir literatūros[10]. Dėl žydų gyventojų apleistų namų, buvusių jų nuosavybe, centrinėje miestelio dalyje buvo juntama ir gyvenamųjų patalpų stoka. Todėl mokyklai skirtos patalpos buvo trijuose skirtinguose senuose namuose Mickevičiaus ir Gegužės 1-osios gatvėse[11]. Ilgainiui opus išliko ir moksleivių bendrabučio klausimas, jo nesugebėta išspręsti per visą pirmą licėjaus veiklos dešimtmetį. Todėl dalis iš tolimesnių kaimų atvykusių jaunuolių buvo priversti ieškotis pastogės pas punskiečius, kartais gyvendami ir visiškai netinkamomis sąlygomis[12].

Moksleiviai pirmaisiais metais pasigesdavo tinkamų sąlygų fizinio lavinimo pamokoms. Nebūta jokios sporto aikštelės, tinkamos žaisti krepšinį ir futbolą, trūko bėgimo takų bei geresnių sąlygų lengvosios atletikos disciplinoms. Kaip tenkinančią sportinius poreikius vertinta tik įrengtą tinklinio aikštelę. Sporto sąlygų gerinimo klausimas buvo aktualus jaunimui, nes jie, pasak vieno iš mokinių, neturėdami galimybių užsiimti kultūringomis laisvalaikio formomis, „stengėsi užmušti laiką bare prie stikliuko“[13]. Tačiau pradiniai veiklos sunkumai neretai galėjo būti įveikiami vietos bendruomenės susitelkimu, pavyzdžiui, į darbus įrengiant sporto aikštelę aktyviai įsitraukė ir patys mokiniai[14]. Moksleivių iniciatyvumą parodo ir kasmetinės sporto šventės organizavimas, kurioje vyko masinės gimnastikos pratimai ir lengvosios atletikos varžybos[15].

[9] Marytė Černelienė, *Lenkijos lietuvių švietimas po Antrojo pasaulinio karo*, min. veik., p. 208.

[10] A.[?] Markevičius, „Vilnietis viešnagėje pas Lenkijos lietuvius“, in: *Aušra*, 1965, Nr. 9, p. 4.

[11] Apie švietimą mūsų krašte ir licėjaus istoriją, prieiga internetu: https://archyvas.punskas.pl/apie-svietima-musu-kraste-ir-licejaus-istorija/ [žiūrėta 2026-08-12].

[12] Žiemis, „Punskiečių skauduliai“, in: *Aušra*, 1961, Nr. 3, p. 11.

[13] „Noris sportuoti“, in: *Aušra*, 1960, Nr. 1, p. 12.

[14] Jonas Karčiauskas, „Šviesos ir progreso keliu“, in: *Aušra*, 1961, Nr. 2, p. 6.

[15] „Punsko miestelis gražėja“, in: *Aušra*, 1962, Nr. 5, p. 10.

Punsko vidurinės mokyklos mokiniai ruošia sporto aikštelę. *Aušra*, 1961, Nr. 3

Licėjaus augimo laikotarpis sutapo ir su Punsko kraštovaizdžio pokyčiais. Gyvenamosios sąlygos miestelyje sparčiai gerėjo. Tai rodo nuo XX a. 6 deš. antrosios pusės gatvių ir šaligatvių tvarkymo darbai, elektros įvedimas, sveikatos punkto ir lietuvių kultūros namų steigimas. Pagaliau suorganizuotas ir autobusų susisiekimas su Suvalkais[16]. Miestelio ekonominio augimo laikotarpis palankiai paveikė taip pat kaimo gyventojų požiūrį į mokslo žinių reikalingumą kasdieniame gyvenime. Vietos gyventojai matė, kad vis daugiau licėjaus absolventų įstodavo į aukštąsias mokyklas, dažnas moksleivis puoselėjo viltis tapti mokytoju, mediku arba agronomu[17].

Iki Antrojo pasaulinio karo ir pokariu aukštuosius mokslus pavykdavo baigti tik pavieniams asmenims iš Punsko-Seinų krašto, o pagal 1964 m. padėtį aukštosiose mokyklose tuomet studijavo jau 14 licėjaus absolventų, keli asmenys tarnavo kariuomenėje, 5 merginos dirbo seselėmis Seinų ligoninėje. Dalis jų tapo vietinių mokyklų mokytojais arba dirbo Seinų apskrities administracijoje[18]. Licėjus sugebėjo sparčiai auginti susipratusius lietuvius, kurie neretai pasilikdavo gyventi ir dirbti savo krašte, keldami jo kultūrinį lygį. Tačiau pagal

[16] „Lietuviai Seinų krašto kultūriniame ir ūkiniame gyvenime“, in: *Aušra*, 1961, Nr. 3, p. 10; Žiemis, „Punskiečių skauduliai“, in: *Aušra*, 1961, Nr. 3, p. 11; Vladislava Pajaujienė, „Lenkijos lietuvių kultūrinis gyvenimas Liaudies Respublikos dvidešimtmetyje“, in: *Aušra*, 1964, Nr. 7, p. 2–3.

[17] „IV-oji abiturientų laida“, in: *Aušra*, 1962, Nr. 5, p. 10.

[18] Vladislava Pajaujienė, „Lenkijos lietuvių kultūrinis gyvenimas...“, min. veik., p. 2–3.

Punsko vidurinės mokyklos skautai. *Aušra*, 1962, Nr. 5

laikmečio tendencijas smerktos miesčioniškumo apraiškos. Mažesnis supratingumas rodytas daliai studentų, kurių, patyrusių miesto įspūdžių ir pramogų, jau „nebejaudino“ kaimo šokiai ir lietuviškos dainos[19]. Baimintasi, kad miesto teikiamos perspektyvos ir buvimas vyraujančioje lenkų kultūros aplinkoje sutrikdys jaunos kartos ryšius su gimtuoju kraštu.

Poreikis šviesti vietos lietuvius nesibaigdavo mokyklos patalpose. Punsko licėjaus mokytojai neretai įsitraukdavo ir į kitas visuomenės šviečiamąsias veiklas, pavyzdžiui, organizuodavo suaugusiųjų švietimą ar papildomus žemės ūkio specialybių mokymus. Tai buvo ypač aktualu, nes didesnė dalis gimusių prieš Antrąjį pasaulinį karą žmonių buvo priversti nutraukti mokymąsi[20]. Suaugusiųjų švietimo tikslas tuo metu keltas tiek bibliotekos, tiek Punsko skaityklos veikloje[21]. Į saviveiklą siekta įtraukti ir Punsko licėjaus mokinius. Mokytojai iš jų norėjo ugdyti jaunuosius literatus, kurie skaitė savo kūrybą Punsko kultūros namuose, prisidėjo prie literatūros mėgėjų susitikimų su visuomene organizavimo, licėjaus moksleiviai taip pat rengė vietos gyventojams spektaklius[22].

[19] Gintautas Marcinkevičius, „Grįžti į Seinų kraštą“, in: *Aušra*, 1966, Nr. 10, p. 5.

[20] Algis Uzdila, „Apie suaugusiųjų švietimo organizavimą“, in: *Aušra*, 1964, Nr. 7, p. 8.

[21] Vladislava Pajaujienė, „Lenkijos lietuvių kultūrinis gyvenimas...“, min. veik., p. 2–3.

[22] Yla Badyla, „Pirmieji jaunųjų literatų žingsniai“, in: *Aušra*, 1962, Nr. 5, p. 10.

Punsko mokykla. Gimnastikos pamokoje. *Aušra*, 1965, Nr. 9

Vis dėlto aktyvus lietuvių tautinės kultūros puoselėjimas susilaukdavo priekaištų iš Lenkijos valdžios organų, kurie kaltino mokyklą uždarumu ir atsiribojimu nuo ideologijos diegimo poreikių. Štai suorganizavus licėjaus 10-mečio šventę, subūrusią apie 200 moksleivių ir mokyklos absolventų, su linksmų šokių ir dainų programa, kurioje netrūko ir „linksmo humoro“, susilaukta priekaištų dėl apskrities, vaivadijos ir Švietimo ministerijos atstovų nepakvietimo į renginį. Nors buvo įdėta daug pastangų, nuogąstauta ir dėl ideologiškai tinkamų pranešimų neįtraukimo į mokyklos jubiliejaus šventę[23]. Valdžios organai palaikė naratyvą, kad lietuviškos mokyklos siekė izoliuotis ir nerodė poreikio integruotis su Lenkijos piliečiais. Taip, pavyzdžiui, lietuvių atskirumą su prastesniais bendrinės lenkų kalbos įgūdžiais tikslingai siejo Lenkijos tautinių mažumų tyrėjas Stanislovas

[23] Dalyvis, „Smagu prisiminti savo mokyklą“, in: *Aušra*, 1967, Nr. 12, p. 5.

Fizikos pamoka Punsko vidurinėje mokykloje. *Aušra*, 1965, Nr. 9

Mausbergas (Stanisław Mauesberg)[24]. Vietinių lietuvių vienybės skaldymo tikslais imtasi ir kai kurių tautiškai aktyvesnių licėjaus mokytojų nušalinimo (pavyzdžiui, lietuvių, prancūzų ir istorijos mokytojo, aktyvaus visuomenininko Jono Stoskeliūno), juos pakeičiant atvežtais iš sovietinės Lietuvos mokytojais, kurie turėjo būti lojalūs valdžiai ir galėjo užtikrinti tinkamą socialistinio auklėjimo kryptį. Pasak Marytės Černelienės, Balstogės kuratorija ilgainiui taip pat puoselėjo viltis ugdyti iš mokyklos absolventų patikimus mokytojų kadrus, juos apmokant Sovietų Lietuvoje[25].

Nepaisant visų valdžios organų sudarytų sunkumų licėjaus veiklai ar dažno lėšų trūkumo, mokykla per savo pirmą veiklos dešimtmetį jau pasiekė apčiuopiamų rezultatų ugdant įsitraukusius į lietuvių tautinę veiklą abiturientus. Mokyklos svarbą vietinės bendruomenės gyvenimui parodo ne tik pasiryžimas neatsilikti nuo kitų Lenkijos vidurinių mokyklų ir kelti mokslo institucijos lygį, bet ir lietuvių rodytas susidomėjimas mokyklos gyvenimu, kai Varšuvoje leidžiamame „Aušros“ žurnale pasirodydavo skaitytojų pageidavimų daugiau sužinoti apie

[24] Marytė Černelienė, *Lenkijos lietuvių švietimas po Antrojo pasaulinio karo*, min. veik., p. 136.

[25] Ten pat, p. 212–213.

Punsko pagrindinės mokyklos ir licėjaus pastatas. *Aušra*, 1965, Nr. 9

lietuviškas mokyklas ir jų moksleivių pasiekimus[26]. Dažnam kaimo gyventojui lengvai pasiekiamas visuotinis išsilavinimas ir augęs supratimas apie brandos atestato teikiamą vertę vis dar tebuvo naujovė. Dėl mokytojų tiesioginio ryšio su kraštu licėjus atliko ir neformalią mokinių asmenybės ugdymo funkciją, kur kas labiau išplėsdamas jų turimų žinių akiratį. Tačiau Punsko licėjaus tęstinumas galėjo nevirsti realybe, jeigu ne „atsivėręs langas“, susijęs su valdžios kultūros ir švietimo politikos atlaisvėjimu. Nepasinaudojus XX a. 6 deš. teikiama licėjaus įkūrimo Punske galimybe, galbūt šiomis dienomis kalbėtumėme apie vos kelerius metus Seinuose veikusį lietuvišką licėjų, kuris ne tik atsidūrė priešiškoje aplinkoje, bet ir buvo akyliau stebimas socialistinės valdžios organų. Todėl šiuo požiūriu kiekvienas mokyklos absolventas dar labiau gali įvertinti 70-ąsias nenutrauktos mokyklos veiklos metines, net jei kasdienybėje mokyklos teikiami privalumai

[26] „Skaitytojų balsai“, in: *Aušra*, 1961, Nr. 3, p. 9.

Mokytojų kambaryje. *Aušra*, 1966, Nr. 10

Paulius Birgelis

gali pasirodyti savaime suprantami, o itin geri moksleivių mokymosi rezultatai tampa pastovia naujienų antraščių tema.

Literatūra

1. Apie švietimą mūsų krašte ir licėjaus istoriją, prieiga internetu: https://archyvas.punskas.pl/apie-svietima-musu-kraste-ir-licejaus-istorija/ [žiūrėta 2026-08-12].
2. *Aušra: Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos centro valdybos leidinys*, Varšuva, 1960–1962, 1964–1967.
3. Černelienė, M. 2016. *Lenkijos lietuvių švietimas po Antrojo pasaulinio karo*. Punskas.
4. Jei ne Punsko lietuvių licėjus, šiandien visi jaustumės daug skurdesni, prieiga internetu: https://archyvas.punskas.pl/jei-ne-punsko-lietuviu-licejus-siandien-visi-jaustumes-daug-skurdesni/ [žiūrėta 2026-08-12].
5. Punsko parapijos klebonai, prieiga internetu: https://punsk.diecezja.elk.pl/klebonai/ [žiūrėta 2026-08-12].
6. Stravinskienė, V. 2004. *Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944–2000 metais*, Vilnius–Punskas.

PAULIUS BIRGELIS (g. 1997 m.) – Punsko Kovo 11-osios bendrojo lavinimo licėjaus absolventas. 2020 m. Vilniaus universitete baigė istorijos studijas, apgindamas bakalauro darbą „Suvalkų krašto problema Lenkijos ir Lietuvos santykiuose (1918–1923)“ (vad. lekt. Andrius Grodis). 2022 m. baigė antros pakopos istorijos studijas, apgindamas magistro darbą „Lietuvos piliečio tapsmas: pilietybės kilmė ir pokyčiai 1918–1940“ (vad. prof. Zenonas Butkus). Nuo 2022 m. Lietuvos istorijos instituto doktorantas, planuojama disertacijos tema „Lietuvos pilietybės sistemos teisinės, socialinės problemos 1918–1940“ (vad. dr. Vitalija Stravinskienė).

ALGIS UZDILA

POLITINĖS SPALVOS PUNSKO PADANGĖJE

Pasitinkant Punsko bendralavio licėjaus 70-metį

2026 m. Punsko bendralavis licėjus švenčia savo darbo septyniasdešimtmetį. Tai ne toks trumpas tarpsnis ne tik žmogaus, bet ir įstaigos gyvavime. Besiruošdami mokyklos iškilmėms, pabandykime prisiminti, kokia atmosfera lydėjo jos pradžias ir su kokiais sunkumais teko grumtis. Kad žvelgdami į praeitį nematytume vien juodų debesų, stenkimės suvokti, kad ne tik švietime, bet ir visame politiniame valstybės ir visuomenės gyvenime teko braidžioti po visokias klampynes. Tie faktai rodo, kad žmonėms dažnai kelias į normalų gyvenimą veda per įvairius klystkelius. Šiandien gali pasirodyti, kokie anie žmonės buvo keisti. Tačiau nepaisydami visų tų keistenybių, žavėtis turėtume, kad šiaip ar taip valstybiniu mastu pasiekėme tokių didžiulių permainų ir tapome normalia Europos valstybe. Šiandien tos problemos galbūt gali atrodyti mums juokingos. O tąsyk? Deja, laiko neaplenksime. Per jį visiems reikia pereiti paeiliui, diena po dienos. Taigi, visi tie pavojai buvo realūs.

Juodi debesys virš Punsko licėjaus

1970 m. grįžęs iš Vilniuje vykusių mokytojams surengtų lituanistinių kursų radau iš Švietimo inspektorato laišką, iš kurio sužinojau, kad partijos komitetas kviečia mane į švietimo inspektoratą labai svarbiu tarnybiniu reikalu. Susipažinęs su rašto turiniu nustebau, kad partijos komitetas kviečia ne pas save, o į švietimo inspektoratą. Raštas pasirašytas man dar nepažįstamo naujo inspektoriaus. Jeigu ten dar būtų buvęs Slimko, būčiau galėjęs pasiskambinti ir pasiklausti. Su juo palaikėme šiokius tokius asmeninius ryšius. Tuo metu visoje apskrityje kadrai pasikeitę. Taigi teko neskambinus išsiruošti.

Pravėręs kabineto duris, išvydau už stalo sėdintį su popieriumi rankose savo naują viršininką. Pasilabinau. Nustebau, kad tai buvo mano bent iš matymo pažįstamas, iki šiol Gibuose dirbęs lenkų kalbos mokytojas.

– O, sveikas, kolega Direktoriau! – ir atsistojęs iš savo fotelio padavė per stalą ranką. – Gerai, kad atvažiavote. Eisime į Partijos komitetą. Geriau su jais neprasidėti.

– Ir kokiu reikalu mane ten, Inspektoriau, kviečia?

– E, tegu jie patys pasako. Ką aš čia taukšlus nešiosiu, – šyptelėjo inspektorius.

Man pasidarė visai neramu. Buvo aišku, kad ne avanso ar premijos įteikimo reikalu buvau kviečiamas. Tokie reikalai tvarkomi linksmiau. Čia smagumu nekvepėjo. Inspektorius apie arbatą net neužsiminė.

Artėjant dvyliktai, inspektorius pastūmė savo popierius ant stalo ir tarė:

– Tai eisim. Geriau nevėluoti, antraip ir man klius. Jau sakiau – geriau su jais neprasidėti, – lyg priežodis jo lūpose skambėjo kartojami žodžiai.

Komitete inspektorius kreipėsi į raštinės vedėją, ta įleido mane į konferencijų salę, inspektorius nuskubėjo pranešti, kad kviestas svečias jau čia.

Laikrodis rodė dvyliktą valandą, kai prasivėrė durys ir įžengė Seinų apskrities partijos komiteto pirmasis sekretorius Witold Kozioł, paskui jį kažkoks man nepažįstamas asmuo, bet iš laikysenos supratau, kad jis nemažiau svarbus. Trečią asmenį taip pat pažinau – tai apskrities komiteto propagandos sekretorius. Ketvirtas ėjo vaivadijos švietimo kuratorijos vizituotojas, toliau inspektorius, o duris uždarė Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos Centro valdybos sekretorius Eugenijus Petruškevičius. Visi galvos linktelėjimu bandė su manimi pasisveikinti. Visi svečiai užėjo į kitą stalo pusę, tik Draugijos sekretorius prisėdo prie manęs. Inspektorius įsitaisė stalo gale, lyg būtų norėjęs pabrėžti savo neutralumą šioje byloje. Ir tai mane kiek guodė.

„Posėdį“ atidarė Seinų partijos komiteto šeimininkas, pirmasis sekretorius Witold Kozioł. Jis supažindino su neeilinio politinio partinio posėdžio oficialiais asmenimis. Pirmąjį pristatė šalia jo, man iš dešinės sėdėjusį nepažįstamą asmenį, matyt, svarbiausią šios dienos veikėją. Tai Balstogės vaivadijos partijos komiteto trečiasis propagandos sekretorius Witold Mikulski. Atsigręžęs į kairę pusę pristatė Seinų partijos komiteto trečiąjį propagandos sekretorių, o pasisukęs į dešinę – Balstogės švietimo kuratorijos vizituotoją, bet jo pavardę tarė taip

neryškiai, kad vargu ar kas ją nugirdo. Stalo gale sėdėjo jau pažįstamas inspektorius, galiausiai pristatė ir šalia manęs sėdėjusį LVKD Centro valdybos sekretorių Eugenijų Petruškevičių – gerai man pažįstamą, netgi bičiulį. Galiausiai šitai publikai pristatė ir mane – Punsko bendralavio licėjaus direktorių. Atmosfera labai nemaloni. Iš visų sėdinčių surūgusių nuotaikų buvo matyti, kad manęs laukia itin nemalonus dalykas. Tik Eugenijaus Petruškevičiaus misija buvo neaiški – ar ir jis bus šioje byloje puolėjas, ar gal gynėjas.

– Darbotvarkėje, – prabilo posėdžio pirmininkas, – draugai, yra vienas klausimas – Punsko bendralavio licėjaus tolimesnė ateitis. Balsą perduodu Vaivadijos partijos komiteto trečiajam sekretoriui draugui Witoldui Mikulskiui.

Tai taręs pirmininkaujantis sekretorius atsisėdo ir net atsiduso. Atsistojo iš Balstogės atvažiavęs partijos propagandos sekretorius.

– Draugai! Šiandien privalome apsvarstyti labai rimtą jūsų apskrity iškilusį reikalą – tolimesnį Punsko bendralavio licėjaus likimą.

Visi posėdžio dalyviai galvas nuleido, matyt, visi žinojo, kokiu reikalu čia yra suėję. Tik man tai buvo netikėta. Svarbiausias propagandininkas dėstė toliau:

– Punsko bendralavis licėjus lietuvių dėstomąja kalba įkurtas 1956 m. rugsėjo 1 dieną.

Ir toliau sekretorius, pasidėjęs prieš akis iš kuratorijos gautą informaciją, dėstė. Jis skaitė mums, kiek per tą laiką į licėjų buvo pateikta stojamųjų prašymų, kiek mokinių mokėsi ir kiek baigė vidurinę mokyklą, o ją baigus – kiek įstojo į Lenkijos aukštąsias mokyklas. Duomenis skaitė pašaipiu tonu, kad sumenkintų licėjaus vaidmenį, ir kad man nebūtų kuo girtis.

Kai įsismagino, sekretorius supažindino su licėjaus istorija, visaip išpūsdamas jo nesėkmes. Primygtinai pabrėždamas minėjo, kokius skundus per visus šiuos metus mokiniai rašė kuratorijai, kaip niekingai kitados pasielgę du mokytojai, turėdami aukštąsias kvalifikacijas, čia paminėjo lenkų kalbos mokytoją Vladą Pajaujienę bei lituanistą Joną Stoskeliūną. Gailavo, kad po to incidento neatsirado Balstogėje ryžto ir niekam nešovė į galvą tada pareikalauti mokyklą uždaryti. Juo anksčiau silpnumui bus užkirstas kelias, tuo visuomenei dėl tų žaizdų bus lengviau, – teigė jis.

Čia man atėjo į galvą mintis – ar ne pagal tą patį modelį hitlerinė Vokietija naikino visus silpnesnio proto žmones, nes reichui tokie netiko stoti į darbą, kad antžmogių tauta galėtų visą pasaulį užkariauti. Kipšiukas gundė tai oratoriui priminti, bet sveikas protas kuždėjo susilaikyti. Norėjosi priminti, ar ne taip vokiečiai karo metais visą lenkų tautą traktavo ir labai panašiai niekino, bet ir inspektorius, matyt, geranoriškai man pakeliui į komitetą patarė su jais neprasidėti. Todėl kramčiau lūpas ir tylėjau.

Kol sekretorius po nosimi laikė kuratorijos informaciją, tol gana nuosekliai kalbėjo. Vėliau, kai toji medžiaga baigėsi, kalbėjo gana sklandžiai, bet mintys skraidė, kuri kaip pakliuvusi, ir pastebėjau, kad sekretorius ima blaškytis. Argumentų bandė pateikti kuo daugiau, ir darėsi aišku, ko siekia.

– Mokykla patalpų neturi, kadrų neturi... – tai bene svarbiausi argumentai, dėl kurių mokyklą reikėję uždaryti. – Bendrabučio mokiniams Punske nėra, – toliau aiškino tą patį. – Kelių į tokią, atsiprašant, skylę nėra, net ir autobusų negalima paleisti. Kur daugiau Lenkijoje matyta, kad bažnytkaimy licėjus veiktų! Tokiame užkampy, kur visame miestely vienintelė bažnyčia iš kažin kur matosi – tai ji ir perims pirmenybę auklėjant mūsų jaunimą. Į lenkų liaudies kariuomenę nė vieno negebėjote prikalbinti. Ar tai ne sabotažas?

Čia supratau, kad šiuos argumentus reikia užsirašinėti, nes vis tiek ir man pabaigoje suteiks žodį, o tada ir reikėtų į tuos argumentus atsiliepti. Bijojau net ir pagalvoti: dalis visuomenės mane laiko į Punską atsiųstu politruku, komunistinio universiteto tyčia parengtu žmogumi, kuris čia dar išsilaikiusią lietuvių visuomenę bandys diskredituoti ir griauti. Tačiau pamačiau, kad ir valdžia mane laiko savo priešu. Jai ir Draugija, ir Lietuvių kultūros namai, saviveikla kaimuose yra baisi rakštis. Toji valdžia bando mūsų struktūras ardyti, ir štai pradžioje griebiasi už mokyklos. Baisu pasidarė. Kaip gintis ir ko griebtis, kad tie šakalai nustotų mus draskę?

Sekretorius ir toliau aršiai puolė:

– Minėti du pedagogai yra aiškūs apsišaukę liaudies priešai. Jie bandė iš pagrindų griauti lenkų švietimo sistemą ir per lenkų kalbos rašomuosius brandos egzaminus nešiojo mokiniams skiautes, nes kas, jei ne jie, geriau galėjo žinoti, kad vaikai neparengti brandos egzaminams? Juos kuratorija išvarė iš mokyklos, o dabartinis direktorius vėl juos po vieną sutraukė po savo sparnu, kad galėtų tie konspiracinį darbą plėsti. Ar galima ir toliau tai leisti? Draugai, ir taip jau giliai įbridome. Vaivadijos partijos komitetas negali leisti, kad ir toliau šis atseit licėjus jaunąją kartą luošintų.

Čia susidomėjęs inspektorius įsikišo ir paklausė:

– Bet kuo šiuo atveju kalti vaikai? Kodėl jie turi kentėti?

Sekretorius tik pašnairavo į inspektorių ir pareiškė:

– Sprendimų yra visokių, – ėmė aiškinti. – Mes jau sugalvojome, ką su to licėjaus mokiniais darysime. Turime juk vietų geresnėse mokyklose.

Prie sekretoriaus pasilenkęs kuratorijos vizituojantis kažką jam pakuždėjo, matyt, liepė apie tai ir kalbėti, todėl sekretorius rėžė toliau:

– Vaikus galima perkelti ir į Seinus, ir į Suvalkus – jei ne į bendralavius licėjus, tai į profesines mokyklas. Gal dalis tų vaikų net ir netinkami licėjuje mokytis, nes pradinės kaimo mokyklos nepajėgia jų tinkamai paruošti vidurinėms mokykloms, todėl sakau: gal jie mieliau norės pereiti į profesines mokyklas. Antai Seinų žemdirbystės pagrindų mokykla pilno kontingento kelintus metus nesurenka, taigi kad ir šiandien jie ten gali pereiti.

Aš ir šį argumentą pasižymėjau lapelyje, o propagandininkas Witold Mikulski, įgaudamas vis daugiau pasitikėjimo savimi, rėžė toliau:

– Su aukštuoju išsilavinimu turime vos kelis magistro laipsnio mokytojus. Tarkime, biologijos galėtų ir čia rimtai mokyti, nes yra bent jau agronomas po Liublino aukštosios Žemės ūkio akademijos, – ir sekretorius pakėlė akis į viršų, galvodamas, ką čia dar galėtų geresnio prisiminti, bet nieko geresnio nesurado.

Tuomet inspektorius jam priminė:

– Draugas sekretoriau, yra ten jauna biologijos mokytoja, magistrė, dar du lituanistikos magistrai su papildomomis rusų kalbos specialybėmis.

O kuratorijos vizituotojas pridūrė:

– Na ir direktoriui juk dėl išsilavinimo negalime priekaištauti.

Stengiausi neįsižeisti, kad manoji pavardė buvo iškraipoma, kaip kas beišmanė. Labai džiaugiausi, kad šie du vyrukai prakalbo apie tuos du lituanistus – Vilniaus universitetą baigusius mokytojus. Tai jau naujos kartos žmonės, ir sunku būtų jiems ką nors formaliai prikišti, jie juk nespėjo persisunkti buržuazinės ideologijos. Apie tai ir sekretorius nenorėjo kalbėti. Pagaliau jis pridūrė:

– Tai lituanistai, ir jie reikalingi tik Punsko teritorijoje. Gi koją žengus kur toliau, jokios paklausos jų specialybės neturi. Be to, ką reiškia artima direktoriaus draugystė su pedagogais prasižengėliais, kuriuos pas save susitraukė? – atsiminęs sekretorius vėl gardžiavosi nenuginčijamu argumentu. Ir tęsė: – O jau visai pribloškė mus tai Punsko bendralavio licėjaus nelegali pogrindinė organizacija, kurią mūsų saugumas išviešino ir įsakė tuos du konspiratorius išmesti, o direktorius išmetė tik vieną, kitą užstojo savo krūtine.

Čia prisiminiau iš Punsko išėjusio direktoriaus pavaduotojo Stanisławo Łysakowskio žodžius: „Aš galėčiau jau ir į pensiją išeiti, bet juk ir kolegai bus geriau, kol dar čia sėdžiu. Ir mokykloje sudarau šiokią tokią užuovėją.“ Iš tikrųjų, kaip dabar būtų gerai, kad kolega Stanisław būtų šiame posėdyje. Jis tikrai įsikištų ir neleistų daryti drastiškų sprendimų. Jis nepartinis, bet lenkas, ir jam nieko negalėtų prikišti, o pats vokiečių okupacijos metus praleidęs Lietuvoje ir taip išsaugojęs gyvybę, ko niekada nepamiršdavo.

– Taigi ką dar norėjau pasakyti? – svarstė jau net užkimęs sekretorius. – Aha, – tęsė vėl kažką prisiminęs: – Jų pedagogų taryba boikotuoja apskrities partinio komiteto mėginimus visus mokytojus integruoti į vieną šeimą ir Mokytojų dieną švęsti visiems kartu. Antai ir pernai Punsko mokytojai vieninteliai, kurie į šventę neatvažiavo.

– Drauge sekretoriau, gal artėkime prie reikalo, – priminė pirmininkaujantis Seinų apskrities pirmasis.

– Na taip, – vėl atgavęs balsą tęsė šis: – Manau, kad pateikiau pakankamai daug argumentų, ir bus visiems aišku, kokia ten, Punsko licėjuje, atmosfera susiklostė. Būtent todėl Balstogės vaivadijos partijos komitetas ir mano, kad Punsko licėjų nedelsiant reikia uždaryti, gi moksleivius perkelti – kas norės – į Seinus, kam bus parankiau – į Suvalkus. Mokytojams taip pat suteiksime įgaliojimus dirbti tose mokyklose. Manau, kad šis sprendimas atitinka abiejų šalių – ir moksleivių, ir mokytojų – interesus. Seinų mokyklų interesai nuo to taip pat nenukentės. Aš dėkoju.

Taręs tuos žodžius sekretorius atsidūsėdamas atsisėdo. Ką toliau daryti – spręsti turėjęs posėdžio pirmininkas – Seinų pirmasis.

– Ačiū Balstogės vaivadijos partijos komiteto sekretoriui už platų ir išsamų pranešimą. Manau – visi susidarėme nuomonę apie objektyvią padėtį Punsko licėjuje. Tačiau privalau suteikti balsą ir kviestiniam svečiui. Teišsako ir jis savo nuomonę. Prašom, drauge Direktoriau! – ir tai taręs, sekretorius Witold Kozioł rankos gestu kreipėsi į mane.

Ką reikėtų sakyti, kai oratoriaus sukeltas įspūdis vertė tikėti jo nepalaužiamais argumentais. Ir vis dėlto Vytautui Didžiajam grįžti iš Žalgirio lauko su pergalės vėliava buvo garbinga. O kaip grįžti iš šio mūšio lauko man į namus – pas motiną, žmoną, draugus, į tą visuomenę, kuriai buvau ne tik herojus, bet ir išdavikas? Teko ir man pasiimti užrašų lapelį ir dar kartą į jį atidžiai pasižiūrėti.

– Draugai sekretoriai, drauge vizituotojau, drauge inspektoriau, drauge LVKD sekretoriau, gerbiamieji draugai! Išklausiau, atleiskite,

man slogų Balstogės vaivadijos partijos komiteto propagandos sekretoriaus referatą ir supratau, kad sprendimas priimtas ten kažkur toli, o čia esame sukviesti, kad paplotume tam sprendimui ir atšvęstume mano vadovaujamo licėjaus laidotuves. Tai aš esu tos mokyklos vadovas, kurią šiandien linčiuojama ir reiktų likviduoti. Žinoma, geriausia, kad tai būtų padaryta mano ir mūsų pačių rankomis – LVKD ir mano rankomis. Man tai labai sunku. Sunku ir ideologiniu požiūriu, sunku ir asmeniniu.

Daugiau kaip prieš penkiolika metų mūsų tėvai, pasinaudodami ir remdamiesi socializmo pergale Lenkijoje, ryžosi į Lenkijos Liaudies Respublikos aukščiausiuosius valdmenis* – LkJDP* Centro Komitetą ir Švietimo ministeriją – kreiptis su prašymu leisti atidaryti Punske lietuvių kalba veiksiantį licėjų. Ir tie valdmenys – ir partinis, ir administracinis – mūsų žmonių išklausė ir geranoriškai davė sutikimą prie Punsko pagrindinės lenkų ir lietuvių kalbomis dirbančios mokyklos atidaryti ir lietuvių kalba veikiantį bendralavį licėjų. Tai didelė ideologinė pergalė praktikoje, nes ji pakreipė kita linkme mūsų kaimo bendruomenės galvoseną apie socializmą. Čia žmonės dar pernelyg gyvai atsimena sanacijos laikus, kai gimtąja kalba net prasižioti negalėjo.

Priminsiu, kad pirmiausia lietuvių kalba bendralavio licėjaus dvi klasės buvo atidarytos prie Suvalkų Marijos Konopnickos licėjaus. Aš esu vienos iš tų klasių absolventas. Ar dėl to jaučiuosi menkesnis liaudies Lenkijos pilietis ir patriotas? Manau, kad jaučiuosi tik stipresnis. Jei ne tai, būčiau pas mano kaimo buožes ganęs jų karves ir gyvenimą keikęs. O dabar didžiuojuosi, kad šitoje valstybėje gyvenu. Ir man norisi čia gyventi ir joje dirbti, kol jėgos neišseks. Dar Suvalkų licėjuje šviesaus atminimo direktorius Edward Miszkiel pasiūlė mums – dviem geriausiems lietuviškos klasės absolventams – vykti į TSRS, į Vilnių studijuoti lituanistikos. Atsimenu kaip šiandien – sakau jam: „Pone direktoriau, kas man iš tos lituanistikos?“, o jis paaiškino, kad Punske jau veikia lietuviška vidurinė mokykla, ir kad jai kadrų taip pat reiks. „Švietimas įgaus vis didesnės, o ne mažesnės reikšmės. Svarbu tai ir mums – Lenkijai. Juk lietuvių kalba yra seniausia indoeuropiečių kalba, vadinasi, turėsime ir savų aukštos klasės specialistų. O jei kas šeimoje tos kalbos neišmoks, sunku vėliau būtų jos tiek pramokti, kad galėtų mokslinį darbą dirbti. O kai jūsų absolventai ims krikti po mūsų aukštąsias mokyklas, tada pajusime jūsų darbo reikšmę“, – įtikinėjo mane direktorius Miszkiel.

Aš juo patikėjau. Patikėjau žmogumi, kurį vėliau, jau dirbdamas Punsko licėjaus direktoriumi, lydėjau į kapus. Man tai buvo laidotuvės, kada teko atsisveikinti su savo didžiuoju Mokytoju – pedagogu. Manau, kad tai buvo plataus akiračio mąstytojas, todėl juo ir tikėjau. Man jo žodžiai rodėsi šventi.

Kalbėsiu paeiliui, kaip draugas sekretorius mums pateikė argumentus. Tai tiesa, kad ne visi mūsų absolventai patenka į Lenkijos aukštąsias mokyklas, bet turiu pasiėmęs kuratorijos mums išdalintus statistikos duomenis, tad galiu priminti: palyginkite Seinų ir Punsko licėjų, pasižiūrėkite į tą, į kurį turėtume pereiti. Antra – Punsko licėjaus absolventų, priimtų į Lenkijos aukštąsias mokyklas, procentas yra didesnis, negu Seinų. Nenoriu skelbti galutinių išvadų, čia tik konstatuoju faktą. Ir jeigu neliktų šios mokyklos Punske, daug kam vidurinis išsilavinimas būtų iš viso nepasiekiamas.

Taip, tiesa yra, kad mūsų licėjus įkurtas, geografo akimis žiūrint, toli nuo kultūrinių centrų ir kad šis žemės plotas yra atsilikęs ir ekonomiškai, ir architektūriškai. Tiesa, kad mums trūksta gerų patalpų. Tačiau nemanykime, kad jį uždarius, čia ims rastis daugiau pažangos. Manau – atvirkščiai. Kai Liaudies Lenkija ėmė kaime kurti kolūkius, mūsų apskritis pirmavo. Tiesa, pirmasis Seinų partijos komiteto Sekretoriau?

Tas tik galva palingavo.

– Tai todėl, kad žmonės, gavę licėjų savo kalba, daug nuoširdžiau ėmė žiūrėti ir į naują santvarką. Jeigu nebūtų buvę licėjaus, ir to reiškinio nebūtų buvę. Taip, tinkamų patalpų šiandien neturime, bet mes tikime socializmo ekonominėmis galiomis, galėsime ir Punske jas pastatyti. Lenkijos statybininkai darbštūs. Tik politinės valios trūksta.

Sakote, kadrų trūksta? Minėti faktai irgi daug ką pasako. Pirmos kregždės jau parskrido. Mūsų absolventai jau studijuoja įvairias sritis. Esama ir paskutinio kurso studentų. Turėkime kantrybės. Su tokia šiaudine ugnimi būtume po karo ir Varšuvos nesiėmę atstatinėti. Juk statybininkai teigė, kad lengviau miestą pastatyti naujoje vietoje, negu senoje valyti griuvėsius ir vėl toje pačioje vietoje statyti. Štai ką reiškia žmonių užsidegimas! Ar tikrai mūsų absolventų nėra Lenkijos liaudies kariuomenės mokyklose? Yra. Tik draugas sekretorius gal nežino, nes ne pačius naujausius duomenis į rankas yra gavęs. Turime ir artilerijos generolą, ir mechanizuotos armijos pulkininką. Ir tai ne viskas.

Aš manau, kad uždarius Punsko bendralavį licėjų, baigtųsi Punske ir pasitikėjimas socializmu. Tai būtų didelis ideologinis žingsnis atgal, o kad aš susitempiau nubaustus pedagogus į savo mokyklą, tai irgi tik iš dalies tiesa. Dar inspektoriaus Slimko rūpesčiu pas mus grįžo Jonas Stoskeliūnas, o savo atkaklumu Vroclave bibliotekininkystę

baigusi lenkų kalbos mokytoja Vlada Pajaujienė vėl teisėtai grįžo ir daugiau kaip gyva tokios klaidos nedarys, būkite tikri. Net iš Sibiro perauklėtus žmones tarybų valdžia išleidžia namo, nes čia geresni jie jos rėmėjai, negu ten. Beje, pateikiamas dar vienas priekaištas, kad mūsų mokytojai nenori integruotis į visuomenę. Jau kelerius metus Mokytojų dienos šventėje Seinuose mūsų pedagogų netrūksta. Pritrūko jų tik pernai, kai užpustė kelius, ir joks autobusas negalėjo į Seinus prasimušti.

Viską sudėjus, aš manau, sprendimas priimtas pernelyg skubotai, ne viską ištyrus ir ne viską pergalvojus. Tikėkite manimi – iš arčiau tikrovė geriau matoma. Ačiū, aš baigiau. Tik pridursiu: mokyklų uždarinėti buvo atėję vokiečių gebytskomisarai. Todėl aš nenorėčiau būti vienas iš jų ir savo rankomis imtis Punske licėjų uždarinėti.

Po įsivyravusios tylos Seinų pirmasis sekretorius balsą suteikė LVKD sekretoriui Eugenijui Petruškevičiui.

– Draugai sekretoriai, draugai vizituotojau ir inspektoriau, draugas Punsko licėjaus direktoriau. Suprantu jūsų gal pagrįstą, o gal nepagrįstą rūpestį. Iš tikrųjų visi mes norime, kad mūsų valstybėje – Liaudies Lenkijoje – būtų geriau gyventi, ir kad mūsų krašte būtų daugiau šviesos. To visi mes siekiame. To siekia ir čia pakviestas direktorius, to siekiu ir aš. Kadangi apskrities partijos komiteto pavedimu iš Kaimo jaunimo sąjungos perėjau dirbti į LVKD etatiniu sekretoriumi, galėjau pasidomėti ir ten esančia dokumentacija. Kas paaiškėjo? Dar prieš 1956 m. Draugijos kaimų būreliuose vyko susirinkimai, ir kiekvieną kartą žmonės keldavo klausimą dėl vidurinės mokyklos, suteikiančios teisę žmonėms mokytis gimtąja kalba, įkūrimo. To žmonės reikalavo savo vaikams. Kai jau nuo 1953-iųjų ėmė ji veikti Suvalkuose, žmonės reikalavo, kad mokykla būtų arčiau jų namų, geriausia – Punske, nes Suvalkai per toli, autobusų, kaip minėjo draugas sekretorius Mikulski, nebuvo, nes trūko net kelių. Traukinys ėjo tik vienas, du kartus į Trakiškes. Tai negi arkliais tėvai vaikus vežios į mokyklą? Bendrabučiuose juos apgyvendinti jiems trūko pinigų. *Ne iš dienos raugo Krokuva išaugo*, – teigia lenkų liaudies priežodis. Taigi iš tikrųjų turėkime kantrybės, ir visus sunkumus įveiksime. Man regis, kad toji kantrybė kaip tik nuo partinių komitetų ir turėtų į mus visus spinduliuoti. Aš manau, kad tik tuomet socializmas Lenkijoje galutinai laimės, kai juo pasitikės mūsų žmonės. O žmonės pasitikės, kai mes nuo jų ne bėgsime, o prieisime ir jiems ranką paduosime. Manau, kad pakankamai aiškiai išsakiau savo nuomonę, be to, manau, kad teisingas mintis dėstė prieš mane kalbėjęs Punsko licėjaus direktorius. Ačiū.

Labai nustebau, kad LVKD sekretorius, būdamas nuo partinių valdmenų labai priklausomas, rado drąsos ir argumentų palaikyti mums reikalingą idėją. Po šių dviejų kitokių žvilgsnių į sprendžiamą problemą partinės linijos sustyguotoji dvasia ėmė aižėti ir trūkinėti. Labai nudžiugau, kad ir Seinų pirmasis, net nepasitaręs su Balstogės trečiuoju, ėmė ieškoti kito sprendimo. Punskui vėl švietėsi perspektyva.

Vėliau savo trumpose kalbose ir kuratorijos vizituotojas, ir Seinų švietimo inspektorius buvo linkę kitais būdais stiprinti Punsko vidurinės mokyklos likimą. Jie taip pat įžvelgė ir teigiamų poslinkių, kurie toje mokykloje vyksta.

Propagandos sekretoriui liko tik diplomatiškai išbristi iš padėties, kurią pats ir susikūrė, nes jau matė, kad lieka pradžioje lyg ir buvusiame darniame fronte jis vienas.

– Na, tarkime, – atsistojęs svėrė žodžius Balstogės propagandininkas, – kad dar kuriam laikui Punsko licėjų paliekame išbandymui, ir žiūrėsime, kokie poslinkiai vyks. Tačiau negaliu nutylėti vieno dalyko, drauge direktoriau. Jūsų mokytojai važinėja į Vilniuje vykstančius lituanistinius kursus ir ten kalba apie Lietuvą kaip savo tėvynę. Mes galime jums parodyti, kur toji jūsų tikroji tėvynė. Kai išvešime pas baltas meškas, tada pamatysite, kaip užsienyje, ir dar socialistiniame, reikšti savo nepasitenkinimą ir juodinti Lenkiją. Nelinkėčiau to niekam. Prašom pernelyg šita laikina pergale nesidžiaugti, nes ji gali pasirodyti esanti labai trapi ir trumpalaikė. Nemanykite, kad mes Tarybų Lietuvoje neturime savo bičiulių. Mūsų atitinkami valdmenys dirba ranka rankon. Ir mūsų tos bendrystės sudaužyti taip lengvai niekam nepavyks.

Net Seinų pirmasis nustebo, ką čia dabar tas Balstogės sekretorius paisto. Matyt, anksčiau šituo klausimu nebuvo jie taręsi, todėl niekas ir nesuprato, dėl ko šis propagandistas skundžiasi. Man čia pakvipo Lietuvos TSR švietimo ministerijos užkulisinės nuotaikos. Jų atspindžių buvę ir Draugijos su užsienio lietuviais sluoksniuose, kur mus susikvietę mokė, kad Lietuvoje neieškotume savo tėvynės. Informacija į Lenkiją buvo perduota gana teisinga, bet netiksli, be pavardžių. Jeigu sekretorius būtų žinojęs, kad to fakto liudininku buvau ir aš, būtų to niekaip nenutylėjęs.

Manydamas, kad darbotvarkė iš esmės jau išsemta, o licėjus Punske dar lieka, Seinų pirmasis paskelbė, jog oficialus posėdis yra baigtas. Perspėjo, kad čia svarstyto klausimo nereikia viešinti, ypač kad jis baigėsi Punsko licėjaus naudai.

Oficialūs vyrai pasikėlė ir išėjo tokia pačia tvarka, kaip ir suėjo, tik su manimi nė vienas neatsisveikino. LVKD sekretorius lydėjo juos iš paskos, bet kadangi per posėdį pasireiškė esąs opozicijos šalininkas, tai Seinų pirmasis, sąmoningai ar netyčia, jam prieš pat nosį užtrenkė savo kabineto duris. Gal norėjo patys tarp savųjų aptarti, kuri styga nebuvo iki galo suderinta. Rodėsi, toks vieningas instrumentų derinys turėjęs užgroti unisonu, o čia kažkuriuo metu ėmė stygos nederėti, ir muzika subyrėjo, dėl ko „apsvilo“ partijos komiteto sekretoriaus autoritetas.

Išėjęs iš komiteto užsukau į Draugijos būstinę, nes spėjau pamatyti ten grįžtantį sekretorių Petruškevičių.

– Na ir kaip? – pamatęs slenkstį peržengusį mane užkalbino Eugenijus.

– Eugenijau, esu šiandien toks laimingas, kad tu nė neįsivaizduoji. Jau maniau, kad man kryželis, šakės, viskas... Ačiū tau už drąsą ir aiškią gynybinę liniją. Labai ačiū. Jie pamatė ir tavo požiūrį, per kurį pajuto ir visuomenės pozicijas.

– O kada gavai iš komiteto kvietimą čia prisistatyti?

– Kada? Grįžęs iš Vilniaus radau namuose man atsiųstą laišką.

– O man Mikulski šiandien paskambino ir liepė ateiti į komitetą.

– Tik mane ne komitetas kvietė, o Seinų švietimo inspektoratas.

– Keistai sulošta pokerio partija. Kai ėmė kalbėti sekretorius, pamaniau, kad jau viskas baigta. Bet vėliau ir aš suposmavau bendrą su tavimi gynybos liniją.

– Na, tu jam ir pasitarnavai...

– Kad man kitaip ir neišėjo! Tada jau reiktų ir iš Draugijos bėgti. O juk jie patys mane ten pastatė.

Atleidimas iš pareigų

Pagal informaciją, gautą iš Seinų partijos komiteto darbuotojo, ir mano atsiminimus

Iš posėdžio aukšti pareigūnai išėjo nepatenkinti patys savimi. Propagandos sekretorius uždarė raštinės duris, kad ten sėdinti raštininkė jų barnio negirdėtų, ir kaltino kuratorijos vizituotoją, ko tas ne laiku kišosi į jo kalbą, bei priekaištavo Seinų pirmajam, kad ir šis pirmininkaudamas blogai sulošė, kam reikėję direktoriui suteikti balsą. Pakakę jį tik supažindinti su valdžios sprendimu. Jeigu LVKD sekretoriui suteikė balsą, to gal net ir reikalavę partijos demokratiniai principai, bet

reikėję prieš tai jį paruošti, o ne paleisti vadeles, kad nežabotas arklys bristų į lankas, kur pats nori...

– Koks čia dabar planingas ūkis, jei taip išėjo, draugai? – kartojo Witold Mikulski.

Seinų pirmasis bėdą vertė inspektoriaus neryžtingumui ir trečiajam savo sekretoriui: pagaliau jei visi matė, kad jis blogai arklį vadelėmis tavaliojo, reikėję laiku tyliai perspėti, juk pasitarti visuomet galima ir net būtina. O dabar išėjo, kas išėjo. Nereikia rietis.

– Užuot kalbėję, ką kas blogai padarėme, galvokime, kaip problemą toliau bandyti spręsti.

Ir staiga ėmė guldyti savo mintis:

– Draugai, čia nėra nei to direktoriaus, dėl kurio taip nesėkmingai šiandien susirinkome, nei LVKD sekretoriaus – spėjau prieš jį duris užverti, kalbų niekas neišnešios, galima susitarti ir pabandyti dar kartą grįžti prie šio reikalo.

– Jau sykį tą reikalą išsprendėme. Negi dabar vėl iš naujo šauksim susirinkimą? Tik dar kartą apsijuoksim, – šaipydamasis iš seiniškio desperatiškai niršo vaivadijos propagandininkas. Juk naujų argumentų neprigalvosime.

– Dar nėra šaukštai po pietų ir ne viską dar sugadinome. Jis mokyklą laikinai apgynė. Bet, jei gerai prisimenu, dėl vieno apginto mokinio pats pasakė: „Jeigu aš čia kaltas, galima man kaltinimus pareikšti. O iš to mokinio ateity dar gali būti žmogus.“ Gal jis net ir teisus, dabar galvoju pats sau. Vaikams dar vėjai galvoje ūžia. O jeigu vaikinukas gerai mokosi, statinėje alus gali išsivaikščioti. Kai putos nusės, paaiškės, kad ten visai geras gėrimas.

– Nepūsk čia mums burbulų panosėje, – niršo propagandininkas. Tasai direktorius sukompromitavo vaivadijos saugumo įstaigos sprendimą, o mes jam net rimtų priekaištų pateikti nepajėgėme.

– Tai aš apie tai ir kalbu, kad dar yra laiko juos pateikti.

Kalbėjo tik Balstogės propagandos sekretorius ir apskrities komiteto pirmasis sekretorius, kiti tylėjo, kaip vandens į burną prisiėmę, ir nesikišo. Manė, kad nėra prasmės svečią erzinti, nes tai tikrai nieko gero neduos.

Propagandos sekretorius Mikulski pro ausis leido sekretoriaus Kozioło žodžius. Tai matydamas seiniškis ėmė kalbėti aiškiau:

– Pagaliau teisus buvo direktorius, ar neteisus, bet saugumo įstaigos įsakymo neįvykdė, arba bent ne iki galo jį įvykdė, tad turime pretekstą su juo atsiskaityti.

– O tai kaip, draugas sekretoriau, ketinate atsiskaityti? – pagaliau kiek atlyždamas ėmė domėtis sekretoriaus siūlymu.

– Ogi visai paprastai, – kalbėjo toliau Seinų pirmasis. – Turime pasigavę ožį už ragų ir galime jį toliau linčiuoti.

– Tai paimk tu jį dabar, kad jau jo ir Seinuose gali nebūti. Negi lakstysi po visą miestą ir gaudysi vėją laukuose? – kiek švelniau, bet vis dar purkštaudamas kalbėjo balstogiškis. Tačiau aiškiai matėsi, kad pyktis slūgsta, ir jau ima suklusti, kokią naują perspektyvą žada jam šis atskleisti. Kad reikėtų ką nors daryti, ir jam taip atrodė. Negi galima leisti, kad kiaušinis vištą mokytų. Net ir partine linija būtų galima su juo atsiskaityti.

– Dar to betrūko, kad varyčiau instruktorių jo gaudyti. Atkelsim vartus, tai ir pats ateis, kaip ir šį kartą.

– Ir man čia vėl lėkti?

– Drauge sekretoriau, mes ir patys gebėsime aukojamą ožį prie kupetos šieno privesti.

Išgirdęs žodį „aukojamą ožį“ trečiasis sekretorius vos nepratrūko juokais. Ėsti norės, vadinasi, pats ateis?

– Tik nereikia to reikalo šiandien tęsti. Pasiųsim jam kvietimą, ir kur dėsis? – tęsė seiniškis. – O Jums, sekretoriau, nėra reikalo vargintis ir vėl į Seinus belstis. Mums tik uždekite žalią šviesą, ir mes patys susitvarkysime.

– Susitvarkysite. Mačiau, kaip jūs čia šiandien susitvarkėte. Tas žvėris kaustytas visom keturiom ir visai nesileidžia į spendžiamas kilpas. Net nežinau, ar jis toks marksistas, ar tik apsimesti moka ir tokį šventą vaizduoja, bet ideologiškai jo taip lengvai neužlaušime.

– Jums, sekretoriau, tegu dėl to galvos neskauda.

– Ko tada laukiate, ar mano sutikimo?

– Tik to vieno mums ir trūksta.

– Supratau. O kaip jūs žadate su tuo direktoriumi susitvarkyti? – ėmė pagaliau domėtis balstogiškis propagandininkas. – Vėl manote grįžti prie šio reikalo pradžios?

– Pradžia jau buvo, neišėjo, todėl lošti reikia antrą spektaklio dalį – pradėti nuo lošimo vidurio ir eiti prie galo.

– Būtent?

– Siūlyčiau jį atleisti iš pareigų – tai dargi svarbiau, negu mokyklą uždaryti. Jei uždarytume mokyklą, jis išeitų pakelta galva ir nieko žmonių akyse neprarastų kaip pedagogas. Būtų ir toliau galėjęs diriguoti įgulai, nors laivas sudužo ir kapitono pulto neliko. O jį kaip padužėlį* privalėtume perkelti į kitą – dar didesnį laivą.

– Dabar imu suprasti, ir net pritariu tokiai idėjai. Darykite, o vaivadijos partijos komitetas Jus, draugas sekretoriau, palaikys. Už tai laiduoju. Tik turėkime kantrybės. Vieną veiksmo dalį suvaidinome nesėkmingai. Kad tam herojui neatrodytų, jog prieš jį kerštaujame, atidėkime antrą spektaklio dalį kitiems metams. Uždelsta bomba niekur nedings. Ateis laikas, ir ji sprogs. Kai šį spektaklį baigsite, tuomet nepamirškite ir man pranešti, kuo viskas baigėsi, nes man labai smalsu tai žinoti. O metai netruks prabėgti. Gal per tą laiką ir dar kokių priekabių prieš jį surasite...

Čia šeimininkas iš slaptos spintelės ištraukė butelį konjako, išdėliojo penkis stikliukus, surado meduolių. Pradaręs duris į raštinę vedėjos paprašė, kad užkaistų ir paruoštų penkis puodelius kavos. Papilstęs į stikliukus konjako, visus pavaišino. Po to vėl butelį su stikliukais paslėpė. Per tą laiką raštinės vedėja įnešė kavą su grietinėle ant padėklo bei cukraus indeliu ir vėl duris uždarė. Dabar jau kalbos pakriko po kitas temas, atsirišo ir kitiems trims valdžios vyrams liežuviai. Po kavos kompanija galėjo laisvai skirstytis, nes delsmuo* jau buvo užtaisytas.

Atėjus kitų metų kalendoriuje pasižymėtai dienai, sekretorius Witold Kozioł mašininkę paprašė atspausdinti Punsko bedralavio licėjaus direktoriui kvietimą prisistatyti komitete. Toji į mašinėlę įsuko iš karto du lapus popieriaus su kalke ir beregint atbarškino oficialų raštą. Tų raštų kasdien barškindavo po keliolika, taigi visus jų šablonus turėjo galvoje. Tik pakeisdavo pavardę bei pareigas ir mokyklos pavadinimą bei datą. Išspausdinusi nunešė sekretoriui pasirašyti ir dar tą pačią dieną drauge su visa kita tos dienos korespondencija nubėgusi į paštą išsiuntė.

Sekretorius pats kitą dieną paskambino kuratorijai ir išdėstė reikalą. Kuratorija nebuvo linkusi su politiniais valdmenimis pyktis, todėl kuratorius iš karto paskyrė vizituotoją ir pasakė, kokiu reikalu šis turėsiąs važiuoti į Seinus. Paskambino pirmasis ir inspektoriui, prašydamas sutartą dieną asmeniškai dvyliktai valandai atvykti į komitetą. Šis ir pats prisiminė, kokį reikalą privaloma sutvarkyti. Tą pačią dieną paskambino ir į Punsko mokyklą. Telefonu atsiliepus sekretorei paprašė prie ragelio pakviesti direktoriaus pavaduotoją Sigitą Paransevičių. Laimė, jis tomis dienomis budėjo mokykloje. Jam prisistačius sekretorius prisakė, kad tas kuo skubiau atvažiuotų į apskrities partijos komitetą. Direktoriaus pavaduotojas nuvykęs išgirdo, kad jam siūlomas Punsko licėjaus direktoriaus postas. Naujiena jį šokiravo. Nepatogu buvo prieš bičiulį – jo viršininką, su kuriuo jau šešerius metus gražiai bendradarbiavo.

– Sekretoriau, leiskite man bent dieną pergalvoti. Turiu tą mintį prisijaukinti. Galėčiau Jums rytoj persakyti?

– Sutarta, tik ne ilgiau. Prašom kitiems tos žinios dar neskleisti.

Grįžęs direktoriaus pavaduotojas nuskubėjo pas direktorių. Šeimininką radęs kieme papasakojo, kokie vandenys mokykloje drumzdžiasi.

– Džiaukimės, kad tave siūlo! Nemėgink atsisakyti.

Keista jam pasirodė, kad direktorių net nelabai nustebino tokia žinia.

– Aš jau buvau jų girnose ir jaučiau, kad manęs ilgai poste nepaliks.

Kitą dieną direktoriaus pavaduotojas paskambino sekretoriui ir pasakė, kad jų siūlymą priima.

Išaušus lauktai dienai direktorius ir vėl gavęs kvietimą atvykti, dabar jau tiesiog į partijos komitetą. Vos spėjo raštinėje prisistatyti, vedėja nuvedė jį į tą pačią salę ir pasodino prie to paties stalo, kaip ir prieš metus. Lygiai dvyliktą valandą į salę suėjo ir kiti numatyti svečiai, tik dabar jau LVKD sekretoriaus nepakvietė. Gana, kad aną kartą jis savo triskatikiu padėjo visą reikalą sugadinti. Nebuvo ir Balstogės didžiojo propagandininko.

Pirmininkavo vėl tas pats Seinų pirmasis. Jis ir paskelbė svarstymų klausimą – ar gali susikompromitavęs direktorius toliau eiti atsakingas licėjaus vadovo pareigas.

– Draugas direktoriau, Jūsų lig šiol rodoma laikysena nesiderina su Lenkijos Liaudies Respublikos mokyklų direktoriams keliamais reikalavimais.

Šį kartą nebuvo nei puolamųjų, nei gynybinių kalbų, vyko dviejų šalių minčių sąrėmiai.

– Ką konkrečiai šį kartą bandote man prikišti? – teiravausi akis išpūtęs.

– Dar pernai, kaip prisimenate, Balstogės partijos komiteto trečiasis sekretorius, gal dėl to, kad buvo susinervinęs, savo kalboje neišryškino Jūsų atsakomybės dėl vieno veiksmo, Jums vaivadijos saugumo įstaiga davė žodinį įsaką iš mokyklos pašalinti du mokinius. Už ką – Jūs pats, drauge direktoriau, labai gerai žinote, nes ir Jūs kartu su auklėtoja Vainiene klausėtės, kad du Jūsų mokyklos mokiniai įkūrė slaptą organizaciją, kurios tikslas buvo drumsti mūsų visuomenės žmonių nuotaikas ir kurstyti krašto žmones rengti politinį mūsų valstybės perversmą. Juk tai tiesa?

– Taip, tai tiesa. Tačiau priminsiu, kad tą pogrindinę organizaciją sudarę viso labo du mokiniai, kurie net nežinojo, ką kuris veikia. Tiesiog atsitiktinumas lėmė, kad jie abu vieną dieną įkliuvo į saugumo organų rankas. Tos jų kad ir nepageidautinos veiklos negalima vadinti organizacija. Tai buvo du neprotingi vaikai, kurie tikrai nesiekė jokio politinio perversmo.

– Sakykime, kad Jūs, draugas direktoriau, esate teisus. Ar jų veikla esate patenkintas, ar ją smerkiate?

– Jų pagirti nėra už ką.

Ir šį kartą posėdžio metu vyko tik dviejų asmenų dialogas, nors salėje sėdėjo ir dar du, bet tie tik klausėsi ir sekė diskusijų eigą.

– Ar žinote, ką pikta jie yra nuveikę?

– Žinau. Saugumo milicininkas majoras rodė įkalčius.

– Na, matote. O Jūs juos užstojate.

– Gal. Bet neteisinu.

– Kodėl nepašalinote abiejų moksleivių iš mokyklos? Kuo vienas blogesnis, o kitas geresnis? Kieno iniciatyva tai įvyko?

– Aš taip siūliau.

– Prašom mums šitai paaiškinti.

– Ne kažin ką lieka aiškinti. Kai grįžome su auklėtoja ir vaikais į mokyklą, tą pačią dieną sušaukiau pedagogų tarybos posėdį ir liudininkei auklėtojai klausantis išdėsčiau, kas nutikę ir ką esame milicijos nuovadoje girdėję, ir ką mus milicijos majoras įpareigojo atlikti.

– Na ir ką pedagogų taryba – užstojo juos, gynė?

– Ne.

– Kodėl?

– Manau, nieks nedrįso.

– Jūs vienas toks narsuolis?

– Čia ne drąsą turėtume svarstyti, o pedagoginę logiką.

– Oho? Tai Jūs, drauge direktoriau, toks protingas esate? Protingesnis už valstybės pareigūnus ir už mus visus?

– Aš savęs tokiu neskelbiu. Tik žmonės sako, kad iš šalies padėtis geriau matoma. Kaip ir prie šachmatų lentos.

– Mes, direktoriau, kalbamės rimtai. Prašom rimtai mums ir paaiškinti, kodėl taip nusprendėte.

– Taigi sakiau. Tie nusikaltimai buvo labai naivūs ir vaikiški. Saugumo pareigūnai mėgsta iš adatos vežimą priskaldyti. Gal taip siekia balų prisirinkti. Taip buvo ir šį kartą. O įkalčiai – pasižiūrėkime patys: vienas mokinukas parašė laišką tetai į Kanadą ir skundėsi, kad jų šei-

mai sunku gyventi, tai gal teta galėtų ką atsiųsti – drabužių ar maisto. Ir tą laišką mums paklojo ant stalo. Negi už tai reikėjo vaikėzą iš mokyklos išmesti? Būtų tai pati pigiausia forma savo nekūrybingai sąžinei pateisinti. Kito įkaltis buvo kiek rimtesnis. Nežinau, ar dešine, ar kaire ranka kreivomis linijomis nupieštas pistoletas, o apačioje prikeverzota: „Šaudysiu komunistus!“ O juk, draugai, ar pagalvojote, kad tas piemuo dar net nežino, kas yra tas komunistas? Negi manote, kad jis jau rengiasi eiti į karą? Nebūkime juokingi. Jis tikriausiai didžiulis bailys ir tuo pistoletu tik savo drąsą prieš vaikus stiprino.

– Nuo tokio mąstymo tik žingsnis iki veiksmo.

– Jei tai būtų tiesa, Liaudies Lenkijos seniai jau nebūtų. Jūs pats, sekretoriau, už mane geriau žinote, kad socializmu žymi mūsų visuomenės dalis nepasitiki. Pats pasakojote pas mus partiniame susirinkime, kad būtent lietuviškame Seinų apskrities krašte kolūkių sukurta daugiausia, bet jeigu būtų toks didelis pasipriešinimas, būtų seniai iki karinio perversmo prieita. Mes dirbame su mokyklos jaunimu ir gerai pažįstame jų vaikiškas fantazijas.

– Todėl ir nesiėmėte nieko daryti?

– Nepasakyčiau, kad nesiėmėme, bet pašalinti juos nepedagogiška. Sakau tai, švietimo kuratorijos ir inspektorato atstovams girdint, ir manau, kad šie žmonės daugiau išmano apie vaikų auklėjamąjį procesą.

– Jūs mane kaltinate pedagogikos neišmanymu? Nebandykite tuo dangstyti dalyje vaikų atgyjančių buržuazinių atgyvenų.

– Jūsų klaustas dar nebaigiau aiškinti, kodėl taip pasielgėme. Ponia Vainienė milicijos nuovadoje visą laiką tik verkė, ir ji tikriausiai sukėlė mokinukų pasitikėjimą, o aš smerkiau jų poelgį. Poelgį, ne pačius vaikus. Kai tarybos posėdyje visi mokytojai tylėjo, aš išdėsčiau savo nuomonę. Ją ir pakartosiu. Tikrai turime kažkieno ideologinės infiltracijos atvejį. Todėl negalime rankas susidėję ramiai sau sėdėti. Tačiau kai mane mokė marksizmo, citavo išmintingus Markso žodžius. O jie skamba taip: „Neišliekite iš geldos muilino vandens drauge su maudomu kūdikiu.“

– Jei toks jautrus, kodėl, drauge direktoriau, abiejų nepalikote, jeigu ten nėra mūsų priešų telkiamo lizdo?

– Jei Jums rūpi šis klausimas, pasiklausykite. Padėtis buvo štai tokia: vienas jų kiekvieną pirmadienį į pamokas ateidavo baltom akim ir negirdėjo, ką mokytojai kalba. Jam vakarėliai ir butelis svarbiau. Bandėme visaip su juo kalbėti, ir nieko tas nedavė. Prisirinko dvejetų, ir nebuvo jokios vilties, kad jis pasitaisys. Jam mokykla buvo savotiška priebėga, užuovėja, ir švilpė jis į visų mūsų pagraudenimus. O čia – auklėjamasis procesas, gera proga paveikti kitų mokinių požiūrį. Jį ir pašalinome, paaiškinę ir jo politines išdaigas. Kito vaikinuko iš visų dalykų vieni penketai. Ir kitus tais gerais dalykais jis gali užkrėsti. O kad neskleistų blogų ideologinių pavyzdžių, aš asmeniškai įsipareigojau jį globoti. Tikrai su juo daug kalbuosi. Vaikas pamažu jau ima keistis į gerąją pusę. Tai ar blogai padariau, kad iš liaudies priešo bandau daryti jį mūsų santvarkai bent neutralų, o ateity gal ir palankų žmogų? Jeigu būčiau teisėjas, būčiau bandęs jį bausti. Esu pedagogas, todėl ėmiausi, nežiūrint visų sunkumų, jį auklėti. Manau, kad pasielgiau pedagogiškai. Gal dėl to ir pedagogų taryba tokiam mano požiūriui pritarė.

– Šita tema, draugas direktoriau, galima daug kalbėti ir prie nieko neprieiti. Pateiksiu Jums ir kitus mūsų priekaištus.

– Klausau Jūsų, drauge sekretoriau.

– Jūsų mokykloje kiekvienais metais mokymo lygmuo smunka vis žemyn. Kad ir iš lėto, bet pastebimai. Kuo tai paaiškinti, jei toks pedagogas esate vadovo poste?

– Pernai aš buvau atsivežęs kuratorijos mums išdalintas lenteles, kurios rodo ką kita. Nežymiai, bet kiekvienais metais kylame aukštyn. Ar galima darbo našumą pakelti iki 100 procentų, ir pats abejoju. Šiemet statistikos duomenų dar negavome, bet, manau, esame užsėdę ant geros bangos.

– O kodėl pernai visa mokykla neatvyko į Seinuose rengiamą Mokytojų dieną? Dar sekretorius Janusz Pawłowski tą tradiciją įvedė, ir ji labai mūsų gerai matoma. Politiniu požiūriu taip pat.

– Politiniu požiūriu ši iniciatyva tikrai yra remtina, mes jau daugelį metų ją palaikome ir tose šventėse dalyvaujame. Negi gali kas peikti, kad partijos komitetas rodo mokytojams tiek dėmesio? Beje, ir pernai dalyvavome. Tik užpernai, prašom prisiminti, kokia ankstyva žiema mus užklupo. Žarsliai* nespėjo laiku kelių nuvalyti, jie buvo nepravažūs, ir jokie autobusai nekursavo. Ir mums komitetas autobuso neatsiuntė. Jeigu būtų ėję viešieji autobusai, būtume jais važiavę. Stotelėje buvome susirinkę ir laukėme. Deja, ir tie nepasirodė. Aš tai jau esu aiškinęs, kai pernai klausė vaivadijos komiteto trečiasis sekretorius Witold Mikulski.

– Užtat kiti, nors ir snigo, suvažiavo.

– Galbūt. Negalėjome to net patikrinti. Aš tik sakau, kodėl mes užpernai negalėjome atvykti. Nesiimsiu ko nors kaltinti, kodėl kelių tarnybos kitiems kelius prastūmė, tik mus pamiršo.

– Draugas direktoriau, Jūs nesate tinkamas toms pareigoms dar ir todėl, kad palaikote labai familiarius santykius su moksleiviais.

– Kaip turiu tai suprasti?

– Ir šokate su mokiniais kartu, turiu omeny jūsų liaudies šokių būrelį, ir merginas motociklu vežiojatės... Mūsų valstybės mokytojo statusas to neleidžia daryti. Paskui ir per pamokas negali būti normalių santykių tarp mokytojo ir mokinio. Kaip Jūs moksleiviui rašysite objektyvų pažymį? Kaip galėsite savo draugui rašyti dvejetą? Netinka. O jie tai jaučia.

– Man atrodo, kad už demokratišką požiūrį į mokinius turėtute mane pagirti, o Jūs peikiate. Net keista. Mokiniai bent per mano pamokas stengiasi geriau mokytis, nes jiems netinka mano akyse prastai pasirodyti. O kad motociklu pavėžinu mergaitę, kuri neturi kojos ir su protezu keturis kilometrus pėsčia vaikšto į mokyklą, negi tai didelis nusikaltimas?

Kad mokyklos aikštėje sutikęs dvi geras savo šokėjas daviau išbandyti savo motociklą, nes jos labai norėjo pavažiuoti, to tardytojams čia nepasakojau. Koks čia nusikaltimas, jei mokinei patinka mokytojas, arba mokytojui – mokinė?

Atrodo, kad ir draugo sekretoriaus kaltinimų repertuaras išsisėmė. Niekam kitam jis balso nesuteikė, niekas pats į diskusiją ir nesiveržė. Kadangi sekretorius, visaip problemą vyniojęs į vatą, leido suprasti, ko partinis valdmuo norėtų, drįsau atvirai paklausti:

– Gerbiamasis sekretoriau, sakykite, ko iš manęs norite, kad taip kamantinėjate? Aš dar pernai sakiau, kad nesu niekam prisiekęs iki gyvos galvos direktoriauti. Partija siūlė mokyklai vadovauti – sutikau. Siuntė iš Seinų į Punską – atėjau. Jeigu reikia užleisti postą, aš užleisiu. Juk turi partija kraštą valdyti, o aš – partijos narys, prieš savo partijos liniją neisiu. Būkite dėl to, draugas sekretoriau, ramus. Jus tai tenkina?

– Ar sutiksite pats atsistatydinti? Tada išeitute palankesnėmis sąlygomis ir Jūsų dokumentai liktų švaresni.

– Žinoma. Ar aš galiu rinktis? Jeigu nesutikčiau, vis vien poste neišlikčiau. Apsišaukėliu net nenorėčiau būti. Be to, administracija nėra mano pašauktis. Duokite popieriaus, ir aš tiesiog dabar prašymą atleisti pasirašysiu.

– Tai mes kitų klausimų ir neturime.

Sekretorius jau turėjo ant stalo parengtą prašymo formos raštą, kurį tik pasirašyti ir reikėjo. Pajutęs palengvėjimą, net atsiduso. Jis prieš savo viršininką Balstogėje jautė pareigą privesti direktoriaus likimą iki pergalės. Įveikė tą, kurio nesudorojo balstogiškis. Visur raportuose skambės, kad tai Witold Kozioł atstatydino tą, kurį reikėjo atstatydinti. Gerai žinojau, kokia dar priežastis sukėlė politinio organo nepasitikėjimą – tai dukrai parinktas „netinkamas“ vardas, bet, kadangi per visą šių priekaištų seansą sekretorius neprasitarė apie tikrąją jį pykinusią priežastį, ir aš neiškėliau šio klausimo.

Kai pats „savo noru“ atsistatydinau iš Punsko bendralavio licėjaus direktoriaus pareigų, o tai padaryti man buvo lengva, nes žinojau, kad vadovybė bus perleista į patikimas rankas, balso paprašė Balstogės švietimo kuratorijos vizituojantis.

– Balstogės švietimo kuratorija, įvertindama draugo direktoriaus, ilgamečio mokytojo ir racionalaus pedagogo triūsą, auklėjant mūsų jaunąją kartą, nutarė direktoriui be egzamino, remiantis tik jo praktinės veiklos duomenimis, pripažinti vidurinės mokyklos „mokytojo profesoriaus“ titulą. Tad leiskite, drauge profesoriau, naudojantis mūsų susitikimo proga kuratoriaus Edwardo Kryńskio vardu įteikti šį garbingą titulą pripažįstantį diplomą.

Atsistojęs pasiėmiau diplomą, padėkojau ir pagalvojau: nežino kairė, ką daro dešinė. Tai negi, kai vaivadijos partijos komitetas siuntė, o apskrities komitetas kvietė švietimo kuratorijos atstovą į tokios egzekucijos „iškilmes“, neišsiaiškino, kam skirtas šis posėdis? Jeigu kuratorija be egzamino pripažino man vidurinės mokyklos „mokytojo profesoriaus“ titulą, kodėl būtent įteikė jį šia proga? Kas tai – atsitiktinė sutaptis, eilinė žiopliava, o gal viešas sabotažas ir švietimo valdmens protestas prieš politinį valdmenį dėl jo nuolatinio kišimosi į švietėjišką darbą? Jeigu tai atsitiktinumas, tokių dalykų taikosi visur ir visada, o jeigu tai sąmoningai kuratorijos pasirinkta taktika diplomui įteikti? Tuomet toks faktas rodytų, kad Lenkijoje pradeda ryškėti rimtų nesutarimų tarp atskirų valstybės valdmenų. Ir tai geruoju nesibaigs. Anksčiau ar vėliau tos eiženos ims vis labiau gilėti, kol pagaliau vienas kuris valdmuo turės iš žaidimų aikštelės pasitraukti. Nors tai būtų ir negreitai, galbūt net tolimoje ateityje, tai įvykių slinkties proregmė* jau ima ryškėti.

Ėjau prie motociklo, kurį buvau pastatęs centrinėje remontuojamoje aikštėje, ir rengiausi važiuoti namo. Atvažiavęs visai nepastebėjau, kad stovi ženklas, draudžiantis čia riedmenis statyti. Ne tuo buvau užsiėmęs. Jau čiupau motociklą už rankenų, bet čia prisiartinęs milicininkas, buvęs Suvalkų gimnazijos laikų klasiokas Jurgis Babkauskas, ėmė reikšti priekaištus, kad pažeidžiau kelių eismo taisykles. Tik

pamanykit – eismo taisykles galima pažeisti ir ten, kur eismo nebūna. Buvau, matyt, įvykių tą dieną suerzintas, todėl pamatęs, kad tas jau traukia lapynėlį* baudai rašyti, atsiliepiau:

– Jurgi, bent tu galėtum būti žmogiškesnis ir ant manęs pakeltu balsu nešaukti. Žmonės girdi. Nusikaltau, tai rašyk baudą, aš sumokėsiu, ir vienas kitam ranką padavę kaip žmonės galėsime krikti kas sau. Pagaliau esame klasės draugai. Jau pamiršai? Labai būtų tikę pirmiausia pasisveikinti. Kai nueinu su lagaminu į geležinkelio stotį ir noriu palikti jį saugykloje, paklausiu, kiek turiu sumokėti už palaikymą, sumoku, ir skiriamės gražiuoju. Tai ir tu sakyk, kiek esu tau skolingas už riedmens* pasaugojimą, sumoku, ir toliau liksime draugai.

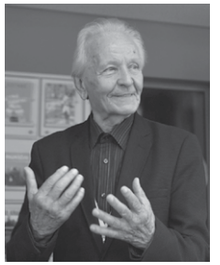
Išgirdęs šiuos žodžius klasiokas susigėdo ir, ištaręs „Lik sveiks“, nudūmė savais keliais.

Prierašas

Tik žymiai vėliau sužinojau, iš kur saugumo įstaiga gavo duomenis apie mokinių laiškus ir sukūrė teoriją apie pogrindinę organizaciją. Pasieniečiai karininkai oficialiai turėję saugoti valstybės sieną, bet to visai nereikėjo – ją efektyviai saugojusi sovietinė kariuomenė iš anos pusės. Ten buvo nutiesta triguba akstinuotų vielų tvora, kad net bėgdamas kiškis užkabindavęs vielas ir paleisdavęs švytinčias raketas. Lenkijos pasieniečiai dirbę saugumo tarnyboms ir susinešė su pašto viršininku (jų visų pavardės tegul ilsisi amžinybėje), atplėšdavę iš Amerikos siųstus laiškus ir, jei rasdavę dolerių – išsiimdavę, o perskaitytų laiškų turinį piktam išnaudodavę.

Priminsiu kitą įdomų faktą – kai po kelerių metų Punske pradėjo statyti patalpas valsčiaus centrinei mokyklai, jai kertinio akmens įmūryti atvažiavo du aukšti Lenkijos Liaudies Respublikos valdmenų pareigūnai – Balstogės vaivadijos partijos komiteto pirmasis sekretorius Zdzisław Kurowski ir Švietimo ministras Jerzy Kuberski. Po oficialios programos kultūros namuose buvo surengti iškilmingi pietūs, kurių metu svečius pasitiko ir linksmino kultūros namų kaimo kapela „Klumpė“. Įsimintini sekretoriaus Kurowskio žodžiai, kuriais jis kreipėsi į muzikantus ir dainininkus: „Pagrokit ir padainuokit mums lietuviškai, nes lenkiškai Lenkijoje yra kam dainuoti.“ Čia ir pagalvojau: „Esate aukšto rango ir didelės kultūros žmogus.“ Švietimo ministras taip pat nustebino mus savo laikysena, kai visus mokytojus ir darbuotojus pakvietė apsilankyti Varšuvoje ir priėmė savo rezidencijoje. Štai kokie skirtingi žmonės vadovavo Lenkijos valstybei. Ministras kalbėjo

apie mokytojų našų švietėjišką darbą. Ragino nesilaikyti formalumų ir nesivaikyti propagandos, o dirbti visuomenės naudai, kad nebūtų taip, idant visas garas, anot jo, eitų švilpimui. Kokia plati tų žodžių prasmė, ėmiau suvokti tik po daugelio metų. Manykime, kad ne šitie žmonės privedė valstybę prie ekonominės krizės, jie veikiau patys tapo tos griūvančios sistemos aukomis. O, kad šito intelektinio masto žmonės būtų stovėję mano čia aprašomųjų laikų kryžkelėse, ir mano gyvenimas būtų visai kitaip klostęsis...

Algis Uzdila

Po daugelio metų ir po didingų valstybėje įvykusių permainų Suvalkų turguje teko sutikti buvusį Seinų apskrities partijos komiteto sekretorių Witoldą Koziołą. Pažino mane, kaip ir aš jį. Ir kaip buvo malonu pastebėti, kad susitikę du pensininkai jokio pykčio vienas kitam nebejautėme, o apsikeitę linksmais draugiškais šypsniais ir pasiteiravę, kaip kuris laikomės, skyrėmės, linkėdami vienas kitam sveikatos. Koks būtų buvęs lengvesnis abiejų gyvenimas, jeigu anoji visuomenė būtų priaugusi iki šito lygmens. Pagalvojau – jeigu taip pasikeitėme dar čia, žemėje, kaip labai tos problemos bus bereikšmės, žvelgiant į jas iš dangiškųjų aukštybių, ir kaip jos mūsų visagaliam Viešpačiui turi rodytis juokingos. Tai ir mūsų taip labai gintoji mokykla gal galėtų žvelgti į šitas visuomenines vertybes bei mokyti jaunuomenę dėl niekų nesikirsti? Juk Dievo mums perteiktas pasaulis yra toks gražus, neardykime jo, o puoškime jį savo gerais darbais. Juk iš prigimties nesame žmogėdros, o vietos po saule visiems užtenka.

* Valdmuo, valdmenys – *administraciniai valstybės organai*

* LkJDP – *anuo metu valstybę valdžiusi Lenkijos jungtinė darbininkų partija*

* Padužėlis – *sudužusio laivo keleivis*

* Delsmuo – *uždelsto veikimo sprogmuo*

* Žarslys – *traktorinis prietaisas žemei ar sniegui stumdyti*

* Proregmė – *perspektyva*

* Lapynėlis – *bloknotėlis*

* Riedmuo – *važiavimo priemonė*

ALGIS UZDILA (g. 1937 m. Kreivėnuose, Punsko valsčiuje) – mokytojas, rašytojas, kultūros veikėjas. 1963 m. baigė Vilniaus universitetą. Sugrįžęs metus laiko dirbo Seinų, vėliau Punsko licėjuose. Subūrė „Jotvos“ choreografinį sambūrį ir ilgus metus jam vadovavo. Sudarė penkis lietuvių kalbos vadovėlius pagrindinei mokyklai. Išleido kelis poezijos rinkinius.

PO MENO SKLIAUTAIS

KATARZYNA WĘGLICKA

UŽNEMUNĖS DVARAI IR VALDOS. ŠŪKLIAI – ATGYJANTYS PRAEITIES VAIZDAI IŠ JANO GAVRONSKIO ATSIMINIMŲ

Tarp šiaurinės Lenkijos-Lietuvos sienos ir Nemuno esančių žemių istorija turtinga, čia galima rasti įdomių senų dvarų ir rūmų. Kai kurie, deja, jau virtę griuvėsiais. Todėl norint atsekti šių vietų gyventojų bei dvarų istoriją ir ankstesnius įvykius, tenka pasitelkti čia gyvenusių žmonių atsiminimus bei dienoraščius. (Tokių yra palikę kai kurių giminių nariai.) Juose dar aptiksime tą įdomų, dabar jau negrįžtamai išnykusį, pasaulį[1].

Savo atsiminimuose Janas Gavronskis (Jan Gawroński, 1892–1983) aprašė pasaulį, kuriame pats augo, patirdamas įvairių akimirkų – džiaugsmo ir liūdesio, sėkmių ir nesėkmių, ir visa tai perteikė su praeities vaizdiniais bei nuotaika. Jis pasakoja apie savo vaikystę ir jaunystę XIX ir XX a. sandūroje, taip pat apie žmones, tarp kurių gyveno, bei vietas, kuriose leisdavo laiką. Tai išraiškingas ir daugiasluoksnis pasakojimas. Pirmasis autoriaus atmintyje išlikęs vaizdinys yra pusantrų metukų vaiko atspindys jo gimtųjų Šūklių dvaro veidrodyje. Juo ir pradedami atsiminimai. Čia verta pridurti, kad iš minėto Šūklių dvaro iki mūsų laikų išliko tik sodybos fragmentai.

Atsiminimų autoriaus šeimos dvaras stovėjo tuometinės Europos pakraštyje. Šūkliai, kuriuos tuomet valdė jau trečia Gavronskių karta, yra šiauriausioje Suvalkų gubernijos dalyje. Valda priklausė Lenkijos karalystei, kuri – žlugus Sausio sukilimui – buvo panaikinta. Istoriškai ir kultūriškai ši teritorija kadaise priklausė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.

---

[1] J. Gawroński, *Moje wspomnienia 1892–1919*. Wydawnictwo Literackie, 2016.

Viena iš pagrindinių lietuvių pasipriešinimo prieš rusifikaciją formų laikomi slapta spausdinti lietuviški elementoriai. Po 1863–1864 m. sukilimo Rusijos imperija visiškai uždraudė leidinius lietuvių kalba naudojant lotynišką abėcėlę ir įsakė ją pakeisti kirilica. Siekdami išsaugoti kalbą ir tautinę savimonę, lietuvių veikėjai organizavo pogrindinį leidinių spausdinimo ir platinimo tinklą. Lietuviškos knygos daugiausia buvo spausdinamos Mažojoje Lietuvoje, Tilžėje, Klaipėdoje, Ragainėje bei Karaliaučiaus apylinkėse. Išspausdintas knygas per Prūsijos ir Rusijos sieną nelegaliai gabeno knygnešiai. Gyventojams už tokių knygų laikymą ir platinimą grėsė griežtos bausmės – tremtis į Sibirą, įkalinimas arba šaukimas į caro armiją. Nepaisant persekiojimo, knygnešystė klestėjo, o lietuviškos knygos ir spauda pasiekdavo beveik kiekvieną Lietuvos kaimą. Po 40 metų šios konspiracinės veiklos – 1904 m. gegužės 7 d. Rusijos imperija atšaukė spaudos draudimą. Priklausę tam pačiam kraštui kai kurie vietos lenkai bandė ieškoti susitarimo su lietuviais, siekusiais savo valstybingumo. Gavronskių šeima taip pat įsitraukė į šią pogrindinę veiklą. Apie tai atsiminimuose J. Gavronskis rašo:

Jau mano senelis buvo liepęs spausdinti lietuviškus elementorius šalimuose Rytprūsiuose, iš kur per Šešupę juos slapta gabendavo į Šūklius, o paskui išplatindavo net į Žemaitiją. Mano tėvai tęsė šį darbą iki pat 1905 m., kuomet gavome kiek daugiau trokštamos laisvės. Tik po 1905 m. Kaune ir Vilniuje vėl buvo galima spausdinti lig šiol draudžiamas lietuviškas knygas ir laikraščius. Skirtingai nei dauguma Lietuvos lenkų, užsikrėtusių kraštutiniu endekų nacionalizmu, Šūklių dvaro šeimininkai visuomet skatino lietuvių kultūros plėtrą, tikėdamiesi tokiu būdu išlaikyti unijos dvasią ir slopinti antilenkiškas, kaip tuomet buvo sakoma „litvomaniškas“, besiformuojančios lietuvių tautinės savimonės tendencijas.[2]

Atsiminimų autoriaus motina dvare įkurtoje vaikų prieglaudoje organizavo slaptą mokymą. Tai, neskaitant savo šeimos vaikų, po ATR padalijimų Rusijos valdomose srityse buvo išimtinė valdžios institucijų teisė ir griežtai draudžiama privatiems asmenims, tuo labiau švietimas lietuvių kalba, kurią carinė valdžia ypatingai engė[3].

Patekti į Šūklius nebuvo lengva – ir seniau, ir dabar. Kelias, vedantis į dvaro sodybą, buvo ir tebėra sunkiai pravažiuojamas nepalankiu oru. Janas Gavronskis prisimena:

[2] J. Gawroński, min. veik., p. 63.

[3] Ten pat, p. 62–63.

Kelias į Šūklių dvaro sodybą

(...) išvykos į bažnyčią mažu lengvu brikeliu, traukiamu ketverto arklių (...), užtrukdavo dvi tris valandas į vieną pusę, nes tik iš lėto galėdavai važiuoti, o ir arkliai iki pilvo klampodavo purve, nuolat spazmiškai stengdamiesi ištraukti kojas iš molio, dažnai iš nuovargio griūdavo į purvą, kas kelis žingsnius stodavo atgauti kvapo. (...) Moliu aplipdavo ratų stipinai, kurie virsdavo vienalytėmis plokštėmis, dar kurį laiką sukdavosi, bet neilgai. Po kurio laiko prie brikelio apačios molio prilipdavo tiek daug, kad susidarydavo ištisas luitas, jungiantis abi ašis ir jau nebesisukančius ratus, ir arkliai turėdavo jį tempti tarsi roges. (…) Ir brikelis su pakinktais ne visada atlaikydavo. Kartais arkliai nutrūkdavo nuo vežimo, kartu su vadžiomis iš paskos nutrenkdami nuo pasostės veidu į purvą ir vadeliotoją. Kartais vežimas perlūždavo pusiau tarp pasostės ir galinės sėdynės. Tai buvusios tikros homerinės išvykos. (...)[4]

Šūkliuose dar ir dabar esama dvaro sodybos liekanų. Pastatai išsidėstę 9 hektarų parke. XVIII amžiuje Šūkliai buvo vienas iš Alvitui priklausiusių palivarkų, vėliau tapę paveldima Gavronskių giminės, herbo „Rola“, nuosavybe. XIX a. pirmojoje pusėje gyvenęs Vincentas Gavronskis padalijo savo valdas dviem sūnums: vyresnysis Zigman-

[4] Ten pat, p. 103.

tas gavo Paežerių, o jaunesnysis Viktoras – Alvito ir Šūklių dvarus. Paskutinysis dvaro savininkas buvo Viktoro sūnus Stanislovas (1860–1942), susituokęs su Elena Liubomirska (Helena Lubomirska). Apie 1893 m. kunigaikštienė Elena Liubomirska-Gavronska gavo carinės valdžios leidimą dvare įkurti vaikų prieglaudą. 1892 m. gimė jų sūnus Janas, kuris 1968 m. aprašė Šūklių dvarą knygoje „Mano atsiminimai 1892–1919“ (orig. *Moje wspomnienia 1892–1919*).

Šūklių kaimas pirmą kartą paminėtas 1595 m. Lenkijos karaliaus ir LDK didžiojo kunigaikščio Žygimanto III Vazos privilegijoje Janušui Višnioveckiui. XVII a. dvaro valda priklausė Kauno apskričiai. 1694 m. atlikta dvaro inventorizacija.

Vincentas Gavronskis Šūkliuose įkūrė šeimos rezidenciją. Daug anksčiau čia kryžiuočiai buvo pastatę pilį, tačiau jos pėdsakų jau beveik nebelikę.

Iš valgomojo buvo galima patekti į didžiulį vestibiulį su gotikiniais skliautais. Tai buvo bene vienintelės išlikusios lubos senosios kryžiuočių pilies griuvėsiuose, ant kurių mano prosenelis pastatė Šūklių rezidenciją. Ją ano amžiaus pirmojoje pusėje pastatė Vincentas Gavronskis savo jaunesniajam sūnui Viktorui, mano seneliui.[5]

Naujieji rūmai iškilo ant kryžiuočių pilies pamatų. Iš senosios pilies išliko tik skliautuotas vestibiulis su masyviomis sienomis ir buvusi koplyčia, virš kurios pristatytas bokštas.

Šūklių dvaras garsėjo ne architektūra, o išskirtiniu interjeru. Teigiama, kad jame sukaupta 8000 tomų biblioteka. Joje būta retų rankraščių, XVIII a. prancūzų autorių kūrinių, XVI ir XVIII a. lenkų literatūros veikalų, įskaitant ir Jokūbo Vujeko (Jakub Wujek) „Bibliją“. Buvęs ir archyvas, o jame karaliaus Kazimiero Jogailaičio šių valdų dovanojimo Mykolui Glinskiui aktas. Iš rankraščių dar minėtini du XVII a. dienoraščiai, Onos Jogailaitės sąskaitų knyga bei dalis cisterciečių vienuolyno archyvo iš Londo (Ląd nad Wartą) – keliolika XIII a. pergamentų. Valgomąjį puošė herbai, porcelianas ir garsių olandų dailininkų darbai. Ypatingą paveikslų grupę sudarė Maksimiliano Gavronskio šeimos portretai. Labai vertingi taip pat portreto žanro kūriniai. Jų autoriai: Giovanni Battista von Lampi, Józef Brandt, Juliusz Kossak ir Julian Fałat. Buvusi dar graviūrų kolekcija, kurioje, be kitų, kabojo Jeremijaus Falko (Jeremias Falck) ir Vilhelmo Hondijaus (Wilhelm Hondius) darbai. Vertingą Gavronskių kolekcijos dalį sudarė:

[5] Ten pat, p. 50.

Nykstantys Šūklių dvaro rūmai

seni sieniniai kilimai, Slucko juostos bei baldai. Manoma taip pat, jog šeimininkai turėję vieną didžiausių šalyje lenkiškų medalių kolekciją[6].

Janas Gavronskis įtaigiai ir detaliai aprašo kiekvieną rūmų patalpą, vaizdingai atpasakoja linksmus kasdienius įvykius iš savo vaikystės. Pacituokime bent vieną iš jų – jis ne tik spalvingas, bet ir šiuolaikiniam skaitytojui gan neįprastas:

Prijaukinti lokiai ponų rezidencijose Lietuvoje yra sena tradicija. Mūsų Meškinas, ypač didelis – vidutinio suaugusio vyro ūgio (...), namuose turėjo visas teises ir galėjo įeiti, kur tik panorėjęs, nes mokėjo atidaryti visas duris. Jis nekviestas įeidavo į svetainę, dėl to svečiai kartais ant jo supykdavo, o, dar blogiau, – į valgomąjį, sekdamas jam patikusio maisto kvapu. (…) Vis dėlto mieliausiai laiką leisdavo virtuvėje, kur tarnaitės išmokė jį sukti ešmą. Vis dar matau jį sėdintį ant taburetės, viena letena sukantį [ešmo] rankeną, o kitą – vis piktai dilbčiojant į virėją – nuolat merkiant į riebalus, varvančius nuo kepsnio, ir su malonumu juos laižant, kai tik šis nusigręždavęs. (…) Tačiau visų labiausiai jis mėgo pieną ir kartais, kai sumanydavo paišdykauti, parke surengdavo pasalą mergai, nešančiai rytinio melžimo pieną iš ūkio į [dvaro] virtuvę. Meškinas atimdavęs jį, o mergą nuvarydavęs atgal į palivarką; paskui valandų valandas dar tykodavęs, kad ji niekaip negalėtų sugrįžti ir nepasiskųstų. (...) Siekdamas

[6] Roman Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 3. Wrocław, 1992, p. 137–139.

Ūkinis pastatas

savų tikslų, jis niekada nekandžiojo, bet kai tarnaitės per daug jam įkyrėdavusios, meškinas puikiai mokėjo viena letena sugriebti jas už juosmens, o kita stipriai prilupti žemiau kryžkaulio.[7]

Janas Gavronskis taip pat prisimena savo šeimą, pažįstamus ir svečius, viešinčius Šūkliuose:

(…) Kartais tenisą Šūkliuose žaisdavo ir svečiai. Iš jų ypač prisimenu Tomašą Potockį, kuris šio amžiaus pradžioje atvykęs į Suvalkiją ir įsigijęs Zyplių dvarą už kelių mylių nuo Šūklių. (...) Tačiau mūsų santykiai niekada netapo tampresni, nes Potockį labiau domino kultūra negu kaimas, todėl daugiausia gyveno Varšuvoje, kur, padedamas ir aktyviai bendradarbiaudamas su jaunu režisieriumi Arnoldu Šyfmanu (Szyfman), kurio didžiulį talentą jis pirmasis pastebėjo[8]*, įkūrė ir pastatė Lenkų teatrą.*

Šiuos svečius šeimininkai pasitikdavo prie didžiojo gazono, besidriekiančio priešais rūmus:

(...) tradicinis gazonas: maždaug šimto metrų skersmens apskritimas, iki pusės apželdintas žole ir apsodintas gėlynais, kitoje pusėje – kerojo alyvų ir jazminų krūmai, o už jų liepos – per vidurį perskirtos vartų, kurių skliautą sudarė susipynusios šakos, pro kuriuos – per už jų esantį tvenkinį – žvilgsnis iš verandos vedė plačia liepų alėja per parką, o paskui per ūkį daugiau nei varstą iki kryžkelės, kur didelis paauksuotas lietuviškas kryžius su spinduliais žymėjo ir

[7] J. Gawroński, *Moje wspomnienia 1892–1919*, p. 78–79.

[8] Ten pat, p. 70–71.

Parko liekanos

vaizdo ribą, ir gyvenimo pabaigą. Šiltais gegužio vakarais iš krūmų prie tvenkinio kilo alyvų ir jazminų kvapas, persmelkiantis orą ir toks pat svaiginantis, kaip ir juose čiulbančių lakštingalų giesmės.[9]

Dvaro rūmus supo didžiulis angliškasis kraštovaizdžio parkas[10], per kurį tekėjo Širvintos upė. Parke buvo du dekoratyviniai tvenkiniai. Dabar parko liekanos (8,9 hektaro) įrašytos į gamtos paminklų sąrašą. Per Pirmąjį pasaulinį karą Šūklių dvaras buvo bombarduojamas ir sudegintas. Tik nedidelę šeimininkų kolekcijos dalį pavyko išgelbėti, išvežus kai kuriuos meno kūrinius į netoliese esantį Paežerių dvarą. Tarpukariu dvare veikė mokykla, tačiau apgyvendinti buvo tik keli pastatai. Sovietmečiu dvaro rūmai ir svirno liekanos sunyko. Išliko tik komplekso fragmentai. Po 1945 m. pagrindiniame pastate veikė dar mokykla, tačiau dabar jis stovi apleistas ir nyksta. Parkas šiuo metu visiškai netvarkomas.

Senų rezidencijų liekanų esama ir daugiau. Taip pat galima aptikti jų savininkų istorijų, kurios šiuolaikiniam skaitytojui leistų persikelti į praeitį. Jano Gavronskio atsiminimai yra vieni įdomiausių. Šiame straipsnyje pateiktos tik trumputės jų ištraukos apie Šūklių dvarą, jo gyventojus ir svečius. Verta jas atskleisti, atkurti praeities pasaulį, nes tai senovės istorijos liudijimas, bendros lenkų ir lietuvių kultūros dalis.

[9] Ten pat, p. 68–69.

[10] Benjaminas Mašalaitis, *Sūduvos krašto dvarai*. Marijampolė, 2015, p. 264–269; Benjaminas Mašalaitis, *100 Sūduvos dvarų*. Vilkaviškis, 2024, p. 380–395.

Katarzyna Węglicka

Ir kitas dvarvietes vertėtų išsamiau aprašyti, išryškinant jų architektūrą ir savininkų istorijas. Daug įdomių faktų galima atskleisti apie Panemunės pilį, Zanų šeimos istoriją ar Mlynarskių rezidenciją Ilguvoje. Dvarai ir rūmai – ne tik nebylūs pastatai, tai visų pirma žmonės, kurie juose kadaise gyveno. Juos galima prikelti naujam gyvenimui, juolab kad yra išlikusių atsiminimų ir pasakojimų. Daugelis objektų dabar neprižiūrimi ir apleisti, dėl to jie natūraliai nyksta. Būtina saugoti ir rūpintis praeities paveldu, įamžinti Sūduvos krašto dvaro sodybose ir rūmuose gyvenusių žmonių atminimą.

Literatūra

1. Aftanazy, R. 1992. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 3. Wrocław, p. 137–139.
2. Gawroński, J. 2016. *Moje wspomnienia 1892–1919*. Wydawnictwo Literackie.
3. Mašalaitis, B. 2015. *Sūduvos krašto dvarai*. Marijampolė, p. 264–269.
4. Mašalaitis, B. 2024. *100 Sūduvos dvarų*. Vilkaviškis, p. 380–395.

K. Węglickos nuotraukos
Iš lenkų kalbos vertė Nijolė Birgelienė

KATARZYNA WĘGLICKA (g. 1968 m. Mlavoje, Mazovijos vaiv.) – meno istorikė, Lenkijos meno istorikų asociacijos narė. Daugiau kaip 30 metų skyrė Lietuvai, Baltarusijai ir Ukrainai. Išleido 14 knygų, tarp jų: *Opowieści kresowe. Litwa* (Wydawnictwo Akademickie Dialog, 2004), *Białoruskie ścieżki* (Książka i Wiedza, 2008), *Moja Litwa* (Książka i Wiedza, 2011), *Wschodnie ścieżki* (Fundacja Sąsiedzi, 2019). Yra paskelbusi mokslinių straipsnių, tarp jų: *Ołtarz perspektywiczny w kaplicy św. Barbary w bazylice Wniebowzięcia NMP w Budsławiu na Białorusi* („Artifex“), *Obraz Wilna w opisach i na rycinach Jana Kazimierza Wilczyńskiego* („Konteksty i Pogranicza“), *Zapomniane kresowe cmentarze* („Artifex“). Redagavo meno žinynus ir kitus leidinius: *Leksykon zabytków Kresów południowo-wschodnich* (wydawnictwo Arkady, 2014), *Leksykon zabytków Kresów północno-wschodnich* (wydawnictwo Arkady, 2017), *Architektura i sztuka dominikańskiego sanktuarium MB w Gidlach* (wydawnictwo PAN, 2016). Domisi taip pat rusų menu, lenkų pėdsakais Rusijoje ir Šveicarijoje.

KATARZYNA JACHIMOWICZ

BUVĘS SEINŲ DOMINIKONŲ VIENUOLYNAS IR BAŽNYČIA[1]

Gyvenvietė prie Seinos upės[2] pradėjo kurtis XVI a. trečiajame dešimtmetyje, kai karalius Žygimantas Senasis už nuopelnus Žečpospolitai dabartinės Seinų apskrities teritoriją padovanojo etmonui Ivanui Michalovičiui Višnioveckiui (Iwan Michałowicz Wiśniowiecki). Karalius parašė laišką Palenkės maršalkai ir vaivadai Janušui Kostevičiui (Janusz Kostewicz), įsakydamas nedelsiant būsimai gyvenvietei skirti pusę kvadratinės mylios žemės Pšelomo ir Alytaus giriose. Iš Višnioveco Voluinėje kilęs etmonas iš pradžių atsiuntęs savo valdytoją, kuris ant kalvos, apsuptos pelkių ir vandens telkinių, pastatė dvarą, vadinamą Aukštaisiais Seinais (Wysokie Sejny) arba Aukštuoju Dvaru (Wysoki Dwór)[3]. Po Višnioveckio mirties dvarą paveldėjo jo sūnūs Dimitras ir Andžejus. Pastarasis karaliaus Žygimanto Augusto 1564 m. liepos 1 d. raštu gavo šių žemių dovanojimo patvirtinimą[4]. Po Andžejaus mirties valdos atiteko jo dukteriai Anai, Vitebsko vaivados Mikalojaus Sapiegos žmonai, kuri 1593 m. gruodžio 3 d. jas pardavė Prieraslio (Przerośl) ir Platelių storastai Jurgiui Grudzinskiui (Jerzy Grodzieński[5]) ir jo žmonai Justynai Dulskai už 10 tūkst. kapų grašių[6].

[1] Straipsnis parašytas magistro darbo *Podominikański zespół kościelno-klasztorny w Sejnach*, apginto 2013 m. Varšuvos kardinolo Stefano Vyšinskio universitete, pagrindu. Darbo vadovas habil. dr., VKSVU prof. Zbigniew Bania.

[2] Dabar upė oficialiai vadinama Marycha.

[3] J. Wiśniewski, „Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku“, [in:] *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, red. J. Antoniewicz, t. 1. Białystok, 1963, p. 60.

[4] W. Kłapkowski, „Konwent dominikanów w Sejnach“, [in:] *Ateneum Wileńskie*, R. 13, 1938, z. 2, p. 6.

[5] Seinų fundatoriaus pavardės rašyba šaltiniuose ir istoriografijoje įvairuoja: Grodzieński, Grodziński, Grudziński. Lietuviai dažniausiai rašo Jurgis Grudzinskis.

[6] J. Wiśniewski, min. veik., p. 86–87.

Naujasis savininkas pasirodė esąs itin sumanus organizatorius. Jis netrukus pradėjo kolonizuoti greta dvaro esančias žemes, o 1593–1602 m. įkurtai gyvenvietei išrūpino miesto teises. Miestas iš pradžių turėjo būti vadinamas Jurjevu[7]. Tolesnei Seinų miesto raidai labai svarbus buvo vienuolių dominikonų iš Vilniaus įkurdinimas. 1602 m. gegužės 16 d. steigiamuoju aktu Grudzinskis su žmona padovanojo vienuolynui šį turtą: miestą *su visais miestiečiais, palivarkus, su kluonais ir visomis žemėmis, bajorus šarvuočius ir keliuočius, neišeivinius ir išeivinius valstiečius su visu jų turtu ir prievolėmis, ir apskritai su viskuo, kas jiems priklausė […]*[8]. Dominikonai oficialiai Seinų valdas perėmė 1602 m. birželio 10 d. Vienuolius prie miesto iškilmingai sutiko Gardino miesto sargas Ježis Tobolinskis (Jerzy Toboliński), be kitų, dalyvaujant Vilniaus Šventosios Dvasios vienuolyno priorui Severinui Kšyvinskiui (Seweryn Krzywiński), jo įpėdiniui Voicechui Senkovskiui (Wojciech Sękowski), taip pat fundatoriams ir vietos bajorams. Po metų Poznanės dominikonų kapitula patvirtino Seinų vienuolyno įkūrimą[9].

Tikėtina, vienuoliams perėmus turtą kilo mintis pastatyti mūrinį bažnyčios ir vienuolyno ansamblį, kuriame atsidurtų ir Višnioveckių bei Grudzinskių dvaro rūmai[10]. Pats fundatorius nesulaukė statybos darbų pradžios – jis mirė 1603 m. sausio 12 d. Švč. Mergelės Marijos, šv. Jurgio ir Jackaus bažnyčią, pastatytą 1610–1619 m., pašventino Vilniaus vyskupas Jurgis Tiškevičius tik 1632 m. Įdomus įrašas aptiktas parapijos archyvo 1873 m. aktuose. Nežinomas autorius užrašęs, jog bažnyčia *buvusi pašventinta 1717 m. – nėra dokumento, kas ją pašventino, tačiau nuo neatmenamų laikų Bažnyčios konsekravimo šventė minima ketvirtą sekmadienį po Velykų, o ant sienų yra pašventinimo kryžiai*[11].

XX a. septintajame dešimtmetyje atlikti archeologiniai ir architektūriniai tyrimai parodė, kad dabartinė bažnyčios forma nėra vienalytė struktūra. Padaryta išvada, kad ji buvo statoma etapais. Tai rodo nevienoda stilistika, kai kur panaudotos skirtingų rūšių plytos, o skiedinys kontrastuoja su likusia sienos dalimi. Iš atliktų tyrimų paaiškėjo, kad pirmajame etape, 1610–1619 m., pradėta statyti presbiterija su apside, po to – šiaurinio fasado nava. Vėliau iškilo nava ir patalpa pietiniame fasade. Vakarinio fasado bei navų skliautų darbai užbaigė pirmąjį statybos etapą[12]. Kada pastatyta zakristija ir su vienuolynu ją jungiantis koridorius, neaišku. Žinoma tik tiek, kad bokštas prie zakristijos šiaurinės sienos pristatytas vėliau, prieš 1649 m. Apie tai byloja dominikonų ordino Romos pagrindinio archyvo[13] bylose esanti informacija, taip pat kasinėjimų metu atidengti pamatai bei skirtingo dydžio plytos[14]. XVII a. septintajame dešimtmetyje Gardino pakamaris Stanislovas Masalskis (Stanisław Massalski) paaukojo 500 zlotų mūrinei koplyčiai su laidojimo kripta (dabar Švenčiausiosios Jėzaus Širdies koplyčia), kuri buvo pristatyta pietinėje šventovės pusėje[15].

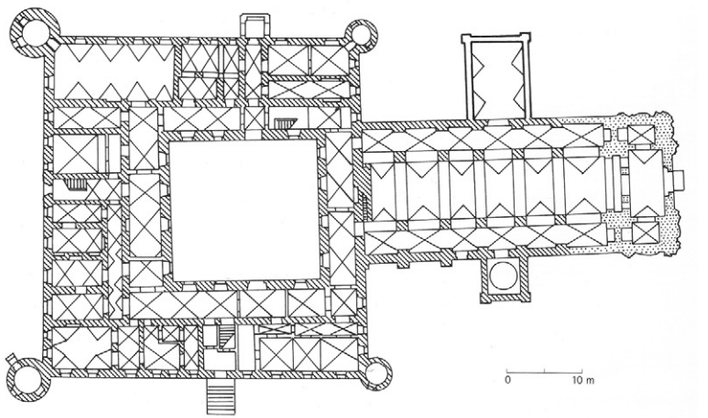
[7] A. Wędzki, „Miasteczka Pojezierza Sejneńskiego, ich historia, rozwój i założenia przestrzenne“, [in:] *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, red. J. Jaskanis, t. 2. Warszawa, 1975, p. 18–19.

[8] W. Kłapkowski, min. veik., p. 14–15, 95–103.

[9] Ten pat, p. 12.

[10] Ten pat, p. 14.

[11] J. Kubiak, „Zarys dziejów zespołu podominikańskiego w Sejnach“, [in:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, red. J. Kłoczowski, t. 2. Warszawa, 1975, p. 275; *Wizyta Jeneralna Kościoła Katedralnego razem i Parafialnego Sejneńskiego odbyta przez Jaśnie Wielmożnego Piotra Pawła Wierzbowskiego. Biskupa Dyecezyi Augustowskiej albo Sejneńskiej. – dnia 2 Czerwca 1873 roku*, Archiwum Diecezjalne w Łomży (ADŁ), Akta parafialne, Sejny, 1873, zespół 1, sygn. 475, p. 2.

1 pav. Seinų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios ir vienuolyno dabartinis planas. J. Żabicki, *Leksykon zabytków architektury Mazowsza i Podlasia*. Warszawa, 2009, p. 366

[12] P. M. Gartkiewicz, *Badanie architektoniczne kościoła podominikańskiego w Sejnach*. Warszawa, 1969; Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Delegatura w Suwałkach (WUOZ), sygn. 164, p. 9.

[13] J. Kubiak, min. veik., p. 275.

[14] P. M. Gartkiewicz, min. veik., p. 17–18.

[15] A. J. Baranowski, „Zespół podominikański w Sejnach“, [in:] *Litwa i Polska. Dziedzictwo sztuki sakralnej*, red. W. Boberski, M. Omilanowska. Warszawa, 2004, p. 40. 1666 m. Masalskių pastatyta Dievo Apvaizdos koplyčia su šeimos laidojimo kripta 1822–1906 m. buvo vadinama Švč. Sakramento, o vėliau (iki dabar) – Švč. Jėzaus Širdies. E. Klimaniec, *Sanktuarium Matki Boskiej w Sejnach. Bazylika Mniejsza pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i Podominikański Zespół Klasztorny*. Sejny, 2007, p. 12.

1619 m. pabaigus bažnyčią, prasidėjo vienuolyno statybos darbai. Kaip ir bažnyčia, vienuolynas buvo statomas etapais, o vėliau – įvairiais amžiais – buvo modifikuojamas pagal poreikius. Šitai, tarp kitko, patvirtino pirmųjų langų angų analizė, atskleidusi skirtingą jų dydį, dekorą ir netaisyklingą išdėstymą. Taip pat pastebėta, kad ilgainiui bandyta suvienodinti langų angas – projektuoti panašūs į jau esamus langus arba modifikuoti ankstesni[16]. Tiksliau atsekti vienuolyno statybos eigos[17] neįmanoma, nes trūksta išsamių istorinių duomenų bei architektūrinių tyrimų. Manytina, pirmiausiai buvęs pastatytas šiaurinis sparnas, o vėliausiai, tik XVIII a. septintajame dešimtmetyje – rytinis. Vis dėlto patys seniausi statinio elementai yra vakariniame sparne, centrinėje ir pietinėje sienos dalyje. Šiame sienų fragmente išlikę Višnioveckių bei Grudzinskių dvaro reliktai. O štai keturių cilindrinių bokštų vienuolyno kampuose pastatymo data visai nežinoma[18].

Vienuolyno statybos darbai baigti apie 1690–1706 metus. Iš šio laikotarpio yra išlikęs trumpas tėvo Gabrieliaus Smiotanskio (Gabriel Śmiotański) įrašas, kuriame jis pažymi, jog pastatas baigiamas mūsų laikais (*nostribus temporibus finem tandem accepit*)[19]. Dalis vienuolyno pastato neabejotinai pradėta naudoti XVII a. viduryje naujai įsteigtų filosofijos, o nuo 1699 m. ir teologijos studijų reikmėms. Tai paaiškina ir tokio iškilaus statinio poreikį[20]. Ypač svarbus Seinų dominikonų veiklai buvo šio ordino Lietuvos Šv. Angelų sargų provincijos įkūrimas 1647 m. Jai priklausė 14 (įskaitant ir Seinus) iš 26 tuo metu Lietuvoje buvusių vienuolių ordinų. Romos generalinės kapitulos nutarimu 1656 m. būsimiems kandidatams į vienuoliją įsteigti noviciatai: Vilniuje, Derečine, Seinuose ir Raseiniuose. Jau tuomet Seinų vienuolynas galėjo pasigirti gausia knygų biblioteka – kolekcija, kurios ištakos siekė pirmąjį XVII a. dešimtmetį. Palankios ekonominės sąlygos – pelnas iš valdomų dvarų ir vietos bajorų piniginės aukos vienuolyno reikmėms – skatino didelius užmojus bei investicijas[21].

Seinams sparčiai besivystant XVIII a. antrojoje pusėje ir išaugus miesto gyventojų skaičiui, to meto bažnyčia pasirodė per maža. Todėl 1760 m. dominikonai, finansiškai remiami Vižainio ir Seivų storastienės Rožės Pliaterytės-Strutinskos (Róża z Platerów Strutyńska) ir, tikėtina, jos jaunesniosios dukters, Pinsko kaštelionienės Teresės Druckos-Lubeckos (Teresa Drucka-Lubecka), bažnyčią perstatė[22]. Nuspręsta nugriauti apsidę su presbiterija, taip pat zakristiją ir koridorių, jungusį ją su vienuolyno pastatu, bei bokštą. Dėl esančių greta vakarinio fasado dviejų vienuolyno sparnų teko prailginti navą į rytus. Bažnyčioje atsirado du papildomi tarpatramiai ir dvibokštis pagrindinis fasadas su minėtų fundatorių herbais. Vakarinio fasado frontonas buvo išsaugotas, o pagrindinis įėjimas į bažnyčią ir smailiaarkis langas virš jo buvo užmūryti. Šioje vietoje pristatytas rytinis sparnas, kuriame įrengta nauja zakristija. Bažnyčios vidus taip pat buvo pertvarky-

[16] *Sprawozdanie z badań terenowych architektonicznych, przeprowadzonych przez Instytut Podstaw Rozwoju i Architektury Politechniki Warszawskiej – na zlecenie Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydziału Kultury Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku, sezon 1970*. Warszawa 1970, WUOZ Suwałki, sygn. 169, p. 5.

[17] Tikslūs archeologiniai ir architektūriniai tyrimai atlikti tik Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bazilikoje. Išsamiai ištirti vienuolyno nepavyko. Paviršutiniškai apžvelgtas tik pastato fasadas ir langų angos. Norint išsiaiškinti vienuolyno statybos etapus, būtina tiksliai ištirti sienas ir reliktus. *Sprawozdanie z badań*…, min. veik., p. 2–12.

[18] P. M. Gartkiewicz, *Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta. Katalog zabytków m. Sejny*. Warszawa, 1957, NID Oddział w Grodzisku Mazowieckim (NIDGr.M.), sygn. 1964, p. 50; M. Ambrosiewicz, *Zespół podominikański w Sejnach*. Suwałki, 1997, p. 29.

[19] W. Kłapkowski, min. veik., p. 20.

[20] J. Kubiak, min. veik., p. 273, 277.

2 pav. Seinų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios pagrindinis fasadas

[21] W. Kłapkowski, min. veik., p. 26–27, 64–65; Ł. Wenc, „Fundacje i fundatorzy klasztorów dominikańskich i bernardyńskich w Polsce w latach 1580–1648“, [in:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, red. J. Kłoczowski. Warszawa, 1975, t. 1, p. 594.

[22] W. Kłapkowski, min. veik., p. 21.

tas. Presbiterija ir pagrindinis altorius pastatyti prie buvusio vakarinio fasado vidinės sienos, o šoniniai altoriai – priešingoje kolonų pusėje[23].

XVIII a. pabaigoje sumanytas projektas šalia bažnyčios pastatyti Šventojo Kryžiaus koplyčią nebuvo įgyvendintas. Paskutinį šio amžiaus dešimtmetį šiam tikslui nemažą pinigų sumą (600 zlotų) paaukojo Marija Buchovecka (Maria Buchowiecka). Fundatorės pageidavimu koplyčioje turėjo būti *aukojamos mišios už mirusiųjų sielas, o prie jos atskleistos ir parodytos giliausios Kristaus kančios paslaptys*[24]. Tokios koplyčios idėja atrodo pagrįsta, nes Šventojo Kryžiaus relikviją vienuolynui buvo padovanojusi – tik neaišku, kada – Liudvika Marija Sapiegaitė-Potocka (Ludwika Maria z Sapiehów Potocka), Belzo vaivados Antano Mykolo Potockio (Antoni Michał Potocki) žmona[25].

Dominikonų padėtis smarkiai pasikeitė po 1795 m., kai pagal Abiejų Tautų Respublikos padalijimo sutartį Seinai atiteko Prūsijos karalystei. Nuo Lietuvos dominikonų provincijos centro Vilniuje buvo atskirti vienuolynai: Choroščiuje (Choroszcz), Klimuvkoje (Klimówka), Krasnibure (Krasnybór), Liškiavoje, Ružanistoke (Różanystok), Seinuose ir Virbalyje. Okupacinės valdžios vykdoma politika neleido motininei institucijai prižiūrėti minėtų vienuolynų, todėl 1796 m. Seinuose buvo įsteigtas generalinis vikariatas, o administratoriumi paskirtas tėvas Tomas Pilsudskis (Tomasz Piłsudski), kuris šias pareigas ėjo iki 1800 m. Dėl Prūsijos valdžios kišimosi į vienuolyno vidaus reikalus ėmė nuolat mažėti vienuolių. 1797 m. jų skaičius sumažėjo iki 37, o 1801 m. jų teliko vos 13. Konfiskavus visą vienuolyno turtą (1796 m.), dominikonai atsidūrė itin sunkioje finansinėje padėtyje. Jiems priklausė tik vienuolyno daržas ir sodas, šalia esantys ūkiniai pastatai bei lopinėlis pievos prie upės. Be to, Prūsijos valdžia nusprendė vienuolyno pastate atidaryti vidurinę mokyklą. 1806–1807 m., vadovaujant architektui Vogtui, vienuolyno vidus buvo pertvarkytas ir pritaikytas mokyklos reikmėms. Nelikus galimybių vienuolynui išsilaikyti, 1804 m. jis panaikintas, o po metų Prūsijos vyriausybės dekretu Seinų bažnyčia paversta parapine[26].

[23] J. Kubiak, min. veik., p. 276.

[24] W. Kłapkowski, min. veik., p. 24.

[25] Ten pat, p. 23. Šv. Kryžiaus relikvija buvo laikoma po sidabrinio pacifikolo, papuošto visų apaštalų atvaizdais, stiklu. *Wizyta Jeneralna*…, min. šalt., ADŁ, Akta parafialne 1873, p. 9.

[26] W. Kłapkowski, min. veik., p. 68–78; *Spis Funduszu Kościoła Parafialnego Seynenskiego w Dekanacie Wigierskim Obwodzie Seynenskim Woiewództwie Augustowskiem*, ADŁ, Akta parafialne, Sejny 1819, zespół 1, sygn. 469, p. 516; J. Kubiak, min. veik., p. 278.

3 pav. Bažnyčios vidus

XIX amžiaus pradžioje paaiškėjo katastrofiška bažnyčios pastato būklė. 1806 m. valdžios institucijoms pateiktose ataskaitose teigiama, jog šventovei *reikalingas pamatų ir stogo, kuris visur esąs kiauras ir pro jį bėga vanduo, gadindamas skliautus, skubus remontas*[27]. Tačiau daugiausia žalos interjerui padarė 1818 m. kilusi audra, kuomet vėtra nuplėšė dalį stogo dangos. Pastato techninė būklė tuomet įvertinta kaip nepatenkinama ir tų pačių metų liepos pabaigoje dėl saugumo jis uždarytas. Kadangi tuo metu Seinai jau buvo vyskupijos centras, prasidėjo bažnyčios renovacijos darbai, kurie truko iki 1821 m., t. y. iki iškilmingos vyskupo Ignaco Čiževskio (Ignacy Czyżewski) inauguracijos. Tam tikrų pokyčių būta ir bažnyčios viduje, o šventovei – įsteigus vyskupiją – suteiktas katedros statusas. Be kita ko, buvo nuspręsta išlyginti presbiterijos grindis ir pakelti jas iki pagrindinio altoriaus grindų aukščio (1822 m.), taip pat išardyti du altorius, esančius choro dalyje, o jų vietoje pastatyti stales (1837 m.)[28].

Rimtų darbų imtasi XIX a. antrojoje pusėje, vyskupu tapus Konstantinui Irenėjui Lubenskiui (Konstanty Ireneusz Łubieński). Parapijiečių aukomis septintajame dešimtmetyje buvo nuleistas ir uždengtas skarda vienuolyno stogas, sutvirtinti pamatai bei aptinkuota bažnyčia. Pavyko taip pat pertvarkyti vienuolyno vidų. Nuo 1826 m. čia veikusią seminariją, pasak vyskupo Lubenskio, reikėjo gerokai pertvarkyti.

[27] *Inwentarz Kościoła y Plebanij Seynenskiey w Roku 1806 Mia[…] Dnia Sporządzony*, ADŁ, Akta parafialne, Sejny 1818, zespół 1, sygn. 471, p. 165.

[28] W. Jemielity, *Diecezja augustowska czyli sejneńska w latach 1818–1872*. Lublin, 1972, p. 26–28, 85.

Darbai prasidėjo 1864 m. Be kita ko, išgriautos pertvaros ir sujungus kelias gretimas mažesnes celes jos paverstos vienutėmis, langų ir durų angos suvienodintos ir padidintos, modernizuota pietinio sparno laiptinė. Dėl vykdomų darbų reikšmingai susilpnėjo vienuolyno pamatai, tačiau juos remontuoti imta tik 1879 m.[29] Bažnyčios administracinėms reikmėms norėta dar pristatyti papildomą aukštą, tačiau dėl ribotų finansinių išteklių šis projektas nebuvo įgyvendintas. Seinų katedra galutinę formą įgavo 1881 m. Tuomet vyskupo Petro Povilo Viežbovskio (Piotr Paweł Wierzbowski) iniciatyva prie šiaurinės navos pusės buvo pristatyta Dievo Motinos koplyčia, kurioje laikoma atidaroma stebuklingosios Madonos statula. Pastaroji rekonstrukcja ir priešais esanti Masalskių koplyčia suteikė bažnyčiai lotyniškojo kryžiaus planą[30].

Antrosios Lenkijos Respublikos laikais, pagal 1925 m. Vatikano ir Lenkijos sudaryto konkordato nuostatas, Seinų vyskupija panaikinta, o vyskupijos centras perkeltas į Lomžą. Po metų vyskupo Romualdo Jalbžykovskio (Romuald Jałbrzykowski) iniciatyva Seinuose buvo įsteigta kolegijos kapitula, o bažnyčia, kuri, perdavus vyskupiją, prarado katedros titulą, buvo pervadinta kolegijos bažnyčia. Tarpukariu buvusio dominikonų ansamblio architektūra reikšmingai nepakito. Tik po Antrojo pasaulinio karo prie vienuolyno vakarinio sparno buvo pristatyta pirtis (ji neišliko). Pirmojo pasaulinio karo metu vienuolyne laikinai įkurta lauko ligoninė, o nuo 1920 m. trumpam buvo dislokuota Lenkijos kariuomenė. XX a. 3–4 dešimtmečių sandūroje buvusiame vienuolyne veikė Šv. Kazimiero gimnazija, kuri 1936 m. paversta licėjumi. 1973 m. popiežiaus Pauliaus VI dekretu Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčiai suteiktas mažosios bazilikos titulas[31]. Paskutiniai dideli restauravimo ir investiciniai darbai atlikti XXI a. 3-iajame dešimtmetyje, kai vienuolyno patalpos buvo pritaikytos Abiejų Tautų Respublikos Kresų muziejui. Tuo pačiu metu buvo renovuotas ir pagrindinis bažnyčios fasadas, suteikiant jam ryškias spalvas, būdingas vilnietiškajam barokui. Restauruotas didysis altorius, taip pat tabernakulis ir du XVIII a. paveikslai – „Nukryžiuotasis“ bei „Švč. Mergelės Marijos apsilankymas pas Elzbietą“.

[29] Ten pat; *Uwagi co do Reparacji Budowli Kościelnej i Plebanckiej z dnia 9 marca 1819 r.*, ADŁ, Akta parafialne, Sejny 1819, zespół 1, sygn. 469, p. 53; J. Kubiak, min. veik., p. 278–279; P. M. Gartkiewicz, *Studium historyczno-urbanistyczne*…, p. 50; A. J. Koseski, „*Podominikański zespół klasztorno-kościelny w Sejnach – dzieje zabytku i jego konserwacji*“, [in:] *Ochrona Zabytków*, 1999, nr. 1, p. 65.

[30] E. Klimaniec, min. veik., p. 14.

[31] A. J. Koseski, min. veik., p. 65; P. M. Gartkiewicz, *Studium historyczno-urbanistyczne*…, p. 50; I. Baturowa, *Przewodnik po ziemi sejneńskiej*. Suwałki, 2001, p. 44–45; E. Klimaniec, min. veik., p. 19.

4 pav. Seinų vienuolyno pietinis ir vakarinis sparnai

Literatūra

1. Ambrosiewicz, M. 1997. *Zespół podominikański w Sejnach*. Suwałki.
2. Baranowski, A. J. 2004. „Zespół podominikański w Sejnach“, [in:] *Litwa i Polska. Dziedzictwo sztuki sakralnej*, red. W. Boberski, M. Omilanowska. Warszawa, p. 39–48.
3. Baturowa, I. 2001. *Przewodnik po ziemi sejneńskiej*. Suwałki.
4. Gartkiewicz, P. M. 1957. *Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta. Katalog zabytków m. Sejny*. Warszawa.
5. Gartkiewicz, P. M. 1969. *Badanie architektoniczne kościoła podominikańskiego w Sejnach*. Warszawa.
6. Jemielity, W. 1972. *Diecezja augustowska czyli sejneńska w latach 1818–1872*. Lublin.
7. Klimaniec, E. 2007. *Sanktuarium Matki Boskiej w Sejnach. Bazylika Mniejsza pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i Podominikański Zespół Klasztorny*. Sejny.
8. Kłapkowski, W. 1938. „Konwent dominikanów w Sejnach“, [in:] *Ateneum Wileńskie*, R. 13, z. 2.
9. Koseski, A. J. 1999. „Podominikański zespół klasztorno-kościelny w Sejnach – dzieje zabytku i jego konserwacji“, [in:] *Ochrona Zabytków*, 52/1, p. 61–67.
10. Kubiak, J. 1975. „Zarys dziejów zespołu podominikańskiego w Sejnach“, [in:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, red. J. Kłoczowski, t. 2. Warszawa, p. 273–288.
11. Wenc, Ł. 1975. „Fundacje i fundatorzy klasztorów dominikańskich i bernardyńskich w Polsce w latach 1580–1648“, [in:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, red. J. Kłoczowski. Warszawa, t. 1, p. 587–645.

Katarzyna Jachimowicz

12. Wędzki, A. 1975. „Miasteczka Pojezierza Sejneńskiego, ich historia, rozwój i założenia przestrzenne“, [in:] *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, red. J. Jaskanis, t. 2. Warszawa, p. 9–71.
13. Wiśniewski, J. 1963. „Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku“, [in:] *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, red. J. Antoniewicz, t. 1. Białystok, p. 9–222.

K. Jachimowicz nuotraukos
Iš lenkų kalbos vertė Nijolė Birgelienė

KATARZYNA JACHIMOWICZ (g. 1976 m. Seinuose, Lenkijoje) – meno istorikė. 2013 m. baigė Varšuvos kardinolo Stefano Vyšinskio universiteto Meno istorijos fakultetą. Meno istorikų sąjungos ir Varšuvos paminklų konservatorių sąjungos narė. Mokslinių susidomėjimų sritis – šiaurės rytų Lenkijos, Lietuvos, Ukrainos architektūra ir menas (taip pat kapinių) bei Ispanijos mozarabų architektūra. Žinias apie Lietuvą ir Ukrainą gilino savarankiškų išvykų ir kapinių inventorizacijos darbų metu. 2012 m. dalyvavo Podolės kapinių inventorizacijoje, 2013 m. – moksliniame Vilniaus Rasų kapinių inventorizacijos projekte. Bendradarbiavo su Kardinolo S. Vyšinskio universiteto parodų galerija „Galeria przy Automacie“. Dabar rašo daktaro disertaciją apie Suvalkų septynių tikėjimų kapinių ansamblį (vadovas VKSVU hab. dr. prof. Zbigniew Bania).

ELVYRA BILIŪTĖ-ALEKNAVIČIENĖ

LIETUVIŲ TEATROLOGIJOS PATRIARCHAS

Apie doc. dr. Vytautą Maknį

Mano tėviškė – Dainavos šalis. Ją prisiminus, širdį užlieja kaitrių jausmų banga. Tėviškės aplinkuma ir ją gaubiąs dangus mano kūryboje suvaidino nepaprastai didelį vaidmenį. Taigi nesistebėkite, jei aš į tėviškę žiūriu kaip į didelę dvasios šventenybę.
Antanas Žmuidzinavičius

Buvo 1997-ųjų birželio pabaiga. Alytaus rajono Miroslavo seniūnijos Balkūnų kaime esančiame Antano Žmuidzinavičiaus tėviškės muziejuje vyko Alytaus apskrities teatrų šventė „Kaimo liktarna“ teatrologo Vytauto Maknio premijai laimėti. Rinkosi svečiai ir dalyviai iš Alytaus, Lazdijų, Marijampolės, Varėnos rajonų. Didžiulis kiemas tarsi pražydo nuo besišypsančių veidų ir malonaus šurmulio. Kiemo viduryje stovėjo aukštas, žilstelėjęs vyras ir žvelgė kažkur į tolumas, tarsi norėdamas iš praeities ūkų išplėšti gražiausius prisiminimus ar išgirsti nutolusius brangių artimųjų žmonių balsus. Deja... Beliko nutraukti užplūdusią atsiminimų giją, maloniai visiems šypsotis ir atsakyti į sveikinimus. Pasisveikinti su juo norėjo labai daug kas, o galbūt padėkoti...

Mielas skaitytojau, tikriausiai supratai, kad tas prikaustantis visų dėmesį vyras – teatro istorikas doc. dr. Vytautas Maknys. Tą dieną vyko ne tik Alytaus apskrities teatrų šventė „Kaimo liktarna“, bet ir Jo 90-mečio jubiliejus. Tad keliaukime Jubiliato gyvenimo keliais.

***

Tėviškė – Balkūnų kaimas. Balkūnų kaimas (dabar Alytaus r. Miroslavo seniūnija) įsikūręs gana patogioje vietoje: per jį vingiuoja

Alytaus–Marijampolės plentas, o geležinkeliu, nutiestu XIX a. pabaigoje, pradundėdavo traukinys, kuris jungė kaimą su Alytumi, Kazlų Rūda, Kaunu. Deja, keleiviai jau senokai kelionėmis traukiniu negali džiaugtis, tik retkarčiais tylą sudrumsčia krovininis traukinys.

Netoli kaimo dunkso piliakalnis, kurį kasinėdami archeologai rado akmeninių kirvukų. Šie radiniai patvirtina, kad žmonės čia gyveno labai seniai. Šiaurinėje kaimo dalyje driekiasi Aniškio giraitė, kuri kartu su piliakalniu daro nepakartojamą įspūdį.

1867 m. Užnemunė buvo priskirta naujai sudarytai Suvalkų gubernijai. Nuo tada iki 1915 m. Balkūnai buvo valsčiaus centras, priklausantis Kalvarijos apskričiai. Balkūnų valsčiuje gyveno 300 žmonių (apytiksliai), veikė spirito varykla, lentpjūvė ir kt.

Lietuviškos spaudos draudimo metais laikraščius „Naujoji gadynė“, „Skardas“ ir kt. Balkūnuose platino J. Dubauskas iš Navinykų kaimo. Lietuviškojo rašto mokė daraktorius Teofilis Žvinakis, kilęs iš Balkūnų kaimo. Pats daraktorius buvo labai apsišvietęs žmogus, mokėjo ne tik lietuvių kalbą, bet ir vokiečių, lenkų, rusų, turėjo daug knygų, kūrė eilėraščius. Didelės įtakos jo dvasiniam tobulėjimui turėjo bendravimas su būsimuoju dailininku Antanu Žmuidzinavičiumi ir jo šeima.

Balkūnų kaime gyveno šviesuolių, gimtosios kalbos puoselėtojų bei sergėtojų, visuomenės veikėjų. Jie visi buvo maitinami šios žemės gaivalingaisiais syvais, tėvų ir artimųjų išmintimi, todėl kilo į vis didesnes aukštumas, garsindami savo gimtąjį kraštą.

***

Vytauto Maknio giminės šaknys. Kas gi sieja teatrologą Vytautą Maknį su Žmuidzinavičių ir Židanavičių šeimomis? Netolimame Seirijų miestelyje gyveno gausios Žmuidzinavičių ir Židanavičių šeimos, kurių giminystės ryšiai per kelias kartas buvo glaudžiai susipynę. Amerikoje garsėjo kunigas, visuomenės veikėjas, daugelio knygelių autorius Juozas Židanavičius-Seirijų Juozas, o pirmosios Lietuvos Respublikos metais – žymus kultūros bei visuomenės veikėjas, diplomatas Bronius Kazys Balutis.

Savame krašte aktyviai darbavosi Jonas Žmuidzinavičius (1842–1912), labai šviesus žmogus, aktyviai dalyvavęs 1863 m. sukilime. Spaudos draudimo laikais daug kraujo caro žandarams prigadino platindamas lietuviškas knygas, 1905 m. ragino darbininkus streikuoti. Vedęs kaimynę Agotą Židanavičiūtę, negalėdamas miesto laukų rėžiuose pažangiau ūkininkauti, 1878 metais išsikėlė iš Seirijų ir nusi-

J. ir A. Maknickų namas, kuriame veikė Balkūnų pradinė mokykla

pirko 50 margų (28 ha) žemės Balkūnų kaime, Miroslavo parapijoje. Žmuidzinavičiai ne tik pažangiau už kitus ūkininkavo, bet ir daug kuo buvo pavyzdys kitiems. Šeimoje gimė 11 vaikų, bet užaugo tik penki: dvi dukros ir trys sūnūs.

Būsimasis dailininkas buvo ketvirtas vaikas gausioje šeimoje. Antanas gimė 1876 m. spalio 31 d. Seirijuose. Savo gimtinės neprisiminė, nes su tėvais iš jos iškeliavo būdamas pusantrų metų. Tėvų pastogę Balkūnuose paliko vos 14 metų, bet tėviškės niekada nepamiršo: palaikė glaudžius ryšius su kaime pasilikusiais bendraamžiais, parvežDavo knygų, užprenumeruodavo laikraščių. Tarsi nematomi saitai sujungė jį su paprastais šio kaimo žmonėmis ir Dzūkijos peizažu:

Buvau visai sutapęs su Balkūnų kaimo gamta, kur tėvai, nusipirkę viensėdį, persikraustė su visa šeima. Mes čia gyvenome tikra prasme laukuose. Vasarą aplink bangavo javai, žiemą užnešdavo trobesius iki stogų vėpūtiniai, bet užtat reginiai į tolį buvo neįtikėtinai gražūs. Nuo mūsų kalno, kur gyvenome, po kojomis buvo platūs kloniai, o toliau per keliasdešimt kilometrų į Nemunaičio, Alytaus, Rumbonių, Punios šilo, Balbieriškio, Krokialaukio ir tų pačių Seirijų pusę pasakiškos užnemunių ir užežerių panoramos. (Antanas Žmuidzinavičius. *Paletė ir gyvenimas.* Vilnius, 1961, p. 17.)

Labiausiai išgarsino Balkūnų kaimą ir Lietuvą sūnus Antanas Žmuidzinavičius, dailininkas ir kultūrininkas. Jis per savo ilgą ir prasmingą gyvenimą sukūrė daugiau kaip du tūkstančius paveikslų. Dailininko kūrybos šaltinis – Dzūkijos krašto gamta ir žmonės. 1907 metais

iškilmingai atidarė pirmąją lietuvių dailės parodą. Jis įkūrė Lietuvių dailės draugiją, kuriai vadovavo daugelį metų. Su savo nuolatine talkininke žmona Mare Putvinskaite-Žmuidzinavičiene kasmet rengė lietuvių dailės parodas.

Parašė atsiminimų knygą „Paletė ir gyvenimas“ (1961), paskelbė straipsnių tautodailės ir meno klausimais. JAV buvo išleistos jo slapyvardžiais pasirašytos knygos: apsakymų knygelė – Žemaičių Antano slapyvardžiu, eilėraščių knyga „Gyvenimo taku“ ir publicistiniai užrašai „Priešui ir Tėvynei“.

Dailininkas buvo aistringas kolekcionierius: sukaupė vertingą lietuvių dailės ir istorinės medžiagos rinkinį, įdomią velnių kolekciją. Buvo aktyvus visuomenininkas. Dalyvavo skautų veikloje, buvo aktyvus Lietuvos šaulių sąjungos narys, kurį laiką jos pirmininkas, laikraščio „Trimitas“ atsakingasis redaktorius.

1947 m. Antanui Žmuidzinavičiui buvo suteiktas profesoriaus vardas. 1928 m. buvo apdovanotas Gedimino III laipsnio, o 1936 m. – Gedimino II laipsnio ordinais.

Dailininkas Antanas Žmuidzinavičius mirė 1966 m. rugpjūčio 9 d. Kaune, palaidotas Petrašiūnų kapinėse.

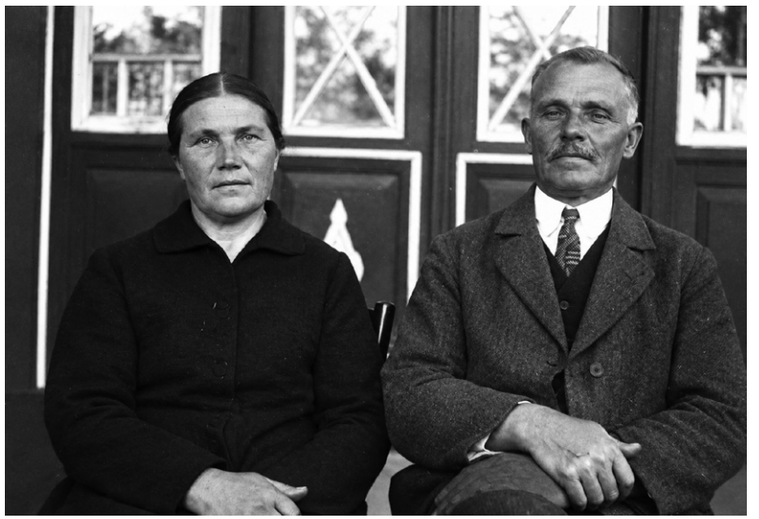
Dzūkijoje Jo vardas gyvas. 1989 m. Seirijų gimnazija pavadinta Antano Žmuidzinavičiaus gimnazija. Dailininko vardu pavadintos gatvės Balkūnuose, Miroslave (Alytaus r.), Seirijuose (Lazdijų r.), Alytuje ir kitur.

***

Vytauto Maknio tėvai. Jono ir Agotos Žmuidzinavičių duktė Aleksandra 1900 m. ištekėjo už Jono Maknicko ir persikėlė pas savo vyrą į Leipalingį. Tačiau netrukus jaunieji Maknickai, tėvų paraginti, grįžo į Balkūnus. Tėvas jiems užrašė visą ūkį, sau pasiliko keletą avilių bičių. Jaunieji šeimininkai labai gražiai tęsė tėvų pradėtus darbus, diegdami pažangaus ūkininkavimo metodus.

Šeimoje gimė ir užaugo duktė Birutė ir sūnus Vytautas. Birutė gimnazijoje mokėsi kartu su Zigmu Neciunsku (g. Balkūnų k.), būsimuoju kunigu, Lietuvos partizanų ryšininku. Birutė Maknickaitė-Rutkūnienė studijavo ekonomikos mokslus, dirbo finansų ministro pavaduotoja. Apie teatro istoriką doc. dr. Vytautą Maknicką-Maknį kalbėsime vėliau. Dabar žvilgterėkime į šeimą, kurioje augo būsimasis mokslininkas.

Tėvas Jonas Maknickas (1875–1938) buvo šviesus žmogus, energingas visuomenės ir kultūros darbuotojas, daug prisidėjęs, kad Balkūnai taptų šviesos židiniu. Savo ūkyje jis įsigijo tada aplinkiniuose kaimuose nematytų mašinų: maniežą, kuliamąją, girnas, arpą. Šalia namų įveisė didžiulį sodą. Žmona Aleksandra (visų vadinama Alesia) ėjo savo motinos pėdomis. Gražiai apie savo seserį atsiliepia brolis Antanas: „<...> Jos moterų ūkis buvo pavyzdingas. Jos sviestas, sūriai, dešros, daržovės turguose buvo gaudomi ir visuomet labai giriami.“

Jonas Maknickas su žmona A. Žmuidzinavičiūte-Maknickiene

Jonas Maknickas ne tik stebino kaimynus ūkininkavimo naujovėmis, bet ir visuomenine veikla. Kultūrinę veiklą jis buvo pradėjęs gimtajame Leipalingio miestelyje. Jaunystėje slėpdavo ant aukšto draudžiamąją to meto literatūrą, rėmė lietuvybės darbą.

1905 m. Jonas Maknickas kaip atstovas dalyvavo Didžiajame Vilniaus Seime. Prenumeravo „Vilniaus žinias“, „Šaltinį“, ragino kaimynus skaityti, šviestis ir pats bendradarbiavo lietuviškoje spaudoje, rašė ūkiniais klausimais.

Miroslave, Krokialaukyje, Alytuje ir kt. organizavo ir įsteigė lietuviškas draugijas bei kooperatyvus: „Žiburį“, „Žagrę“ ir kt. Prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą ėjo Balkūnų valsčiaus vaito pareigas.

Pirmasis pasaulinis karas 1914 m. užtemdė Lietuvos padangę. 1915 m. pab. Vokietija užėmė visą dabartinę Lietuvos teritoriją. 1916 m. vokiečių valdžia leido organizuoti iširusį pradžios mokslą. Mokyklose leista dėstyti gimtąja kalba, tačiau privalomas dalykas buvo vokiečių kalba. Jonas Maknickas 1916 m. pasirūpino leidimu, kad jų namuose būtų įsteigta pradžios mokykla. Tada ši sodyba tapo

kultūros centru: čia mokėsi ne tik vaikai, bet vykdavo kursai ir suaugusiems. Jaunimas suruošė per 20 lietuviškų vakarų, kuriuose buvo suvaidinta ir nemažai stambesnių veikalų, dainuodavo apylinkės choras, sakydavo monologus. Tam labai pravertė erdvus kluonas, kuris vasarą tapdavo talpia sale.

1917 m. Jonas Maknickas dalyvavo Lietuvių konferencijoje Vilniuje. Paskelbus Lietuvos Nepriklausomybę, ragino jaunimą stoti į kariuomenę, organizavo Šaulių sąjungą. Ilgą laiką dirbo savivaldybėje, buvo išrinktas Alytaus apskrities valdybos pirmininko pavaduotoju. Jis iš karto pradėjo rūpintis vidurinės mokyklos įsteigimu Alytuje, nes tuo metu Dzūkijoje tokio tipo mokyklos nebuvo. 1919 m. pavasarį Jonas Maknickas, nesant jokių transporto priemonių, ryžosi pėsčias keliauti į Kauną. Nužingsniavo ir gavo Švietimo ministerijos leidimą įsteigti Alytuje keturių klasių vidurinę mokyklą. Jam nemažai padėjo Antanas Žmuidzinavičius, tuo metu dirbęs Švietimo ministerijos Dailės departamento direktoriumi. Tiesa, tai tebuvo tik popierėlis, nes Švietimo ministerija tuomet daugiau padėti negalėjo – ministerijos žinion mokyklos perėjo tik po penkerių metų. Vis dėlto Švietimo ministerijos ir apskrities bei miesto valdybų bendromis pastangomis dar tą patį rudenį mokykla pradėjo darbą. Vėliau ši mokykla tapo gimnazija – Dzūkijos krašto mokslo ir kultūros židiniu.

Jonas Maknickas rūpinosi naujai įsteigta mokykla, buvo tėvų komiteto pirmininku. Be to, kūrė Alytaus ūkines draugijas – „Smulkaus kredito“, „Žemės ūkio“ ir kt. – ir aktyviai dalyvavo jų veikloje. Nemažai metų buvo jų pirmininku ir valdybos nariu.

Už nuopelnus Lietuvai Jonas Maknickas buvo apdovanotas Nepriklausomybės medaliu.

Jonas Maknickas, Balkūnų kaimo šviesuolis, aktyvus visuomenininkas, įrašęs ryškius puslapius šio krašto švietimo istorijoje, mirė eidamas 64-uosius gyvenimo metus. Palaidotas Santaikos kapinėse.

Daugelį Jo pradėtų darbų tęsė sūnus Vytautas, į ištroškusią Lietuvos dirvą berdamas švietimo ir kultūros grūdus.

***

Vytauto mokslai. Vytauto vaikystė labai panaši į daugelio to meto vaikų. Nuo mažens buvo pratinamas prie ūkio darbų. Teko ganyti žąsis, lakstyti paskui karvių bandą. Praslinkus daugeliui metų apie savo vaikystę pasakodavo su šypsena, ypač pagarbiai prisimindavo savo artimuosius ir tėvus:

Mano tėvas labai mėgo dainą, o motina – tikra liaudies menininkė, puiki audėja, taip pat giedojo bažnytiniame chore. Senelis Jonas Žmuidzinavičius – šviesus ūkininkas, jau tada skaitė laikraščius, turėjo nemažą bibliotekėlę. Tėviškėje dažnai viešėdavo jau pagarsėjęs dailininkas Antanas Žmuidzinavičius, kuris piešdavo puikius Dzūkijos peizažus.

Labiausiai įsimintinas vaikystės įvykis – mokyklos įkūrimas tėviškėje. Tuo metu aplinkiniuose kaimuose, maždaug dešimties kilometrų spinduliu, kūrėsi pradžios mokyklos, atsirado kultūriniai židiniai. Krokialaukyje vargonininku dirbo Leonas Bujanauskas, subūrė bažnytinį chorą, Ūdrijoje darbavosi kompozitorius Juozas Neimontas, suorganizavo parapijos chorą, rinko ir harmonizavo liaudies dainas, kurias išleido atskiru rinkiniu „Auksinės varpos“.

Vytauto tėvas, gavęs leidimą, kad būtų įkurta pradžios mokykla, ėmėsi darbo. Remdamasi doc. dr. Vytauto Maknio pasakojimu, bandau atkurti tuometinės mokyklos Balkūnuose vaizdą.

Būdamas nagingas žmogus, Jonas Maknickas pats ėmėsi darbo: sujungė du kambarius į vieną ir įrengė erdvią klasę, iš savo lentų sukalė suolus, pagamino ir pritvirtino lentą.

Pirmoji mokytoja – Jadvyga Semaškaitė, raseiniškė, atkelta iš Žemaitijos. Ji buvo labai energinga, visa širdimi atsidavusi pedagoginiam darbui, pati ragino kaimo vaikus ateiti į naujai įkurtą mokyklą. Jos prašymas buvo išgirstas ir rudenį susirinko 40–50 vaikų, ištroškusių mokytis. Mokytoja suskirstė visus pagal amžių ir išprusimą. Pirmąjį skyrių sudarė tie, kurie nieko nemoka, antrąjį ir trečiąjį – tie, kurie moka skaityti, o gabiausieji sudarė ketvirtąjį skyrių. „Aš mokėjau skaityti, todėl patekau į antrąjį skyrių“, – šyptelėjęs ištarė doc. dr. Vytautas Maknys.

Pirmoji Balkūnų pradžios mokyklos mokytoja Jadvyga Semaškaitė šalia vaikų mokymo organizavo kursus suaugusiems. Susirinkdavo gana didelis būrys jaunuolių, kuriems buvo 20 ir daugiau metų. Mokytoja sugebėjo dalinti žinias vaikams ir suaugusiems, ypač sumaniai pradėjo organizuoti jaunimo laisvalaikį. Be to, žinojo apie lietuviškus vakarus, kurie vyko Žemaitijoje, todėl juos pradėjo organizuoti ir Balkūnuose. Pamažu kaimas tapo šviesos židiniu, kuris skleidė šviesą ne tik vaikams, bet ir suaugusiems.

Vasarą vakarinių kursų mokiniai sode arba kluone iš lentų sukaldavo paaukštinimą, iš drobių padarydavo uždangą: deklamuodavo, vaidindavo, net „Tadą Blindą“ buvo pastatę. Todėl ir Vytautui teko anksti susidurti su vaidybos menu.

Jam teko vaidinti klierikėlį Žemaitės „Mūsų gerasis“. Epizodas – mergos verpia, ateina klierikas, kaimo bernams pavydu, todėl jie daužo duris ir nori įeiti. „Klierikėlis“ Vytautas lenda po lova, bet negali palįsti. Pasirodo, jam nežinant buvo pakeista lova. Per repeticijas puikiai palįsdavo po ja, o dabar lenda ir nepalenda, tik galvą pakišo, o visas liko drybsoti. Bernai jį peržengė ir nuėjo. „Taip baigėsi mano kaip aktoriaus karjera. Džiugu, kad tokių veikalėlių buvo pastatyta apie dvidešimt. Didžiausias mokyklos nuopelnas – lietuviški vakarai. Jie padarė Dzūkiją šviesesnę“, – liudijo Vytautas Maknys.

Deja, po kelerių metų mokytoja buvo iškelta, o jos vietoje pradėjo dirbti kitas mokytojas – Baleika. Jis netęsė pradėtų pirmtakės darbų, užgeso lietuviški vakarai, nes mokytojas mėgo su kaimo vyrais pakilnoti taurelę. Tai labai supykdė Joną Maknicką ir jis atsisakė savo namuose laikyti mokyklą. Tada Balkūnų pradžios mokykla buvo iškelta į Manciūnus. Vytauto Maknio teigimu, jo tėviškėje Balkūnų pradžios mokykla veikė 1916–1920 m. Nors mokykla buvo iškelta, bet ji paliko kaime šviesą, kurios niekas nesugebėjo užgesinti. Balkūnų pradžios mokyklą baigė Vytautas Maknys, Juozas Židanavičius ir kiti šviesuoliai.

***

Praslinkus daugeliui metų, apie savo mokslą Balkūnų pradžios mokykloje doc. dr. Vytautas Maknys autorei pasakojo: „Nežinau, ar buvau geresnis mokinys, ar tik dėl tėvelių pakliuvau į gabiųjų mokinių grupelę. Mokytis laiko neturėdavau, nes ryte iki pamokų ganydavau gyvulius, dažnai mane iš pamokų pašaukdavo, kad padėčiau atlikti ūkio darbus. Vis dėlto, matyt, nemažai pramokau, nes, kai tėvelio rūpesčiu buvo steigiama Alytuje vidurinė mokykla, aš buvau kandidatų sąraše.“

Žinoma, Vytautas apsidžiaugė, kad galės mokytis toliau. Tačiau šiandien nelengva suvokti naujos mokyklos Alytuje darbo pradžią: nebuvo nei patalpų, nei inventoriaus, tik keletas entuziastų, šventai pasiryžusių įkurti mokyklą. Būsimasis mokyklos vedėjas Kazys Klimavičius per Alytaus miesto komendantą kreipėsi į Generalinį štabą, prašydamas, kad iš daugelio tuščių kareivinių vieną pastatą skirtų mokyklai. Generalinio štabo viršininkas leido laikinai naudotis buvusių rusų artilerijos kareivinių 33-iuoju namu. Tai – didelis gerokai apniokotas trijų aukštų pastatas be langų ir durų, su apgriautomis krosnimis. Daug tėvų, mokytojų ir būsimų mokinių plušėjo, kol sudėjo langus, duris, iš Įgulos cerkvės (dabar – Šv. Kazimiero bažnyčia) sutempė suolus. Tame didžiuliame pastate buvo įrengtos ne tik mokomosios klasės, bet dar liko vietos ir mokinių bendrabučiui bei mokytojų butams.

Buvusiame Maknickų ūkiniame pastate dabar vyksta klojimo teatras

1919 m. rugsėjo 1-ąją Alytuje duris atvėrė vidurinių mokyklų tipo dviejų (pirmos ir antros) klasių mokykla. Apie 80 nedrąsių mokinių pasitiko Kazys Klimavičius – vedėjas ir matematikos mokytojas; Simonas Slavėnas – lietuvių kalbos, geografijos ir grafikos mokytojas; Adelė Butauskaitė – istorijos ir vokiečių kalbos mokytoja; Adomas Balynas – gamtos, geografijos ir dainavimo mokytojas.

Mokinių būryje buvo ir Vytautas Maknickas-Maknys. Jis, be abejo, jautėsi laimingas, nes žinojo, kad išsipildė tėvo lūkesčiai. Be to, abu buvo gerokai padirbėję tvarkydami mokyklai skirtą pastatą.

Kasmet mokinių daugėjo. 1925 m. Alytaus progimnazija buvo reorganizuota į Alytaus valstybinę gimnaziją. Nuo pirmųjų mokslo metų daug dėmesio buvo skiriama popamokinei veiklai: mokytojas Stasys Navickas subūrė chorą, kapelionas Antanas Žigas režisavo ne vieną veikalą. Mokinių vaidinimai sutraukdavo daug miestelėnų. Kūrėsi įvairios jaunimo organizacijos. Besimokydamas gimnazijoje, Vytautas buvo aktyvus visuomenininkas, priklausė Lietuvos šaulių ir Lietuvos skautų sąjungoms, ypač mėgo skautų veiklą, buvo jaunesniųjų vadovu.

1927 m. birželio 15-ąją Alytaus gimnazija išleido pirmąją abiturientų laidą – 17 jaunuolių: 13 berniukų ir 4 mergaites. Abiturientus į gyvenimą išlydėjo direktorius Stasys Totorius.

Pirmosios laidos abiturientas Vytautas Maknys, praslinkus keliems dešimtmečiams po šio svarbaus įvykio, pasakojo:

Buvusios mokyklos vietoje A. Žmuidzinavičiaus muziejus. 2023 m.

Aš dažnai prisimindavau savo pirmuosius mokytojus kaip ypatingai gerus pedagogus, iš kurių daug buvo galima pasimokyti. Žinias jie perduodavo su didele savo dalyko meile, paprastai, be didelių įmantrybių, suprantamai ir aiškiai. Nesant vadovėlių, svarbesnius dalykus padiktuodavo arba liepdavo pasižymėti savo nuožiūra svarbesnius klausimus. Taip išmokome konspektuoti. Jų dėstymas, atrodo, visiškai atitiko to meto mokinius, kurie tik baigdami keturklasę išsinėrė iš klumpių. <...>

Martynas Gavelis nebuvo, kaip sakoma, mokytojas „iš Dievo malonės“. Jis nebuvo iškalbus, nemokėjo taip prieiti prie mokinių, kaip kiti jo kolegos – sakykime, Kazys Klimavičius, Simonas Slavėnas, Adomas Balynas. Ir vis dėlto iš jo vidaus spindėdavo kažkokia šiluma, kurią gerai jausdavo tie, su kuriais jis bendravo. Mokiniai kartais pasišaipydavo, bet jį gerbė, vertino. Vėliau teko glaudžiai su juo pabendrauti. Prisimenu, man esant baigiamojoje klasėje, jis pasigamino radijo aparatą.

Tai buvo didelė naujiena ir mokytojas pasikvietė keletą iš mūsų pasiklausyti. Mums susirinkus, kai jau turėjo prasidėti radijo laida, mokytojas ilgai prakaitavo, norėdamas prakalbinti savo imtuvą. Girdėjosi švilpesiai, gausmas, kažkur lyg kažkokie paslaptingi garsai, bet tam chaose žodžių taip ir neišgirdome... Net mums buvo gaila, kad mokytojas dėl to jaudinosi.

(V. Maknys. *Dzūkijos švietimo centras*. Mašinraštis, p. 18. Autorės asmeninis archyvas.)

Doc. dr. Vytautas Maknys prie K. Klimavičiaus paminklo Alytuje

Koplytstulpis A. Žmuidzinavičiui Balkūnų kaime

Šiandien, žvelgdami į anuos tolimus laikus, suvokiame, kad labai sunkiomis sąlygomis kūrėsi pirmoji Alytaus gimnazija, nelengva buvo mokytojams ir mokiniams: neturėjo vadovėlių, vaizdinių priemonių. Tačiau pirmosios laidos mokinių atmintyje išliko šviesūs mokytojų paveikslai; jų gerumo, širdies šilumos nepajėgė užgožti bėgantis laikas. Vytautas Maknys dažnai su didele meile prisimindavo savo mokslo metus Alytuje. Tuo metu patirti sunkumai tarsi nuslinkdavo kažkur į šalį – jis kalbėdavo apie rūpestingus mokytojus, apie jų neišsenkamą kantrybę dirbant tais nepriteklių metais. Labai mokėjo džiaugtis, kad Alytuje yra daug gražių mokyklų, mokiniai aprūpinti ne tik vadovėliais... Jo kartai radijas buvo naujiena, o nūdienos mokyklose jau buvo televizoriai, vėliau – kompiuteriai. Vienintelis dalykas nedavė mokslininkui ramybės: „Ar dabartiniai mokiniai mylės savo mokyklas ir mokytojus taip, kaip mes mylėjome?!“ Į šį Jo klausimą atsakys Laikas.

***

Vaikystėje susidūręs su vaidybos menu ir vėliau, kopdamas į aukštuosius mokslus, nuo jo nenutolo. Ilgai nesvarstęs Vytautas Maknys pasirinko studijas Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete (1927–1931). 1930–1931 m. jis mokėsi Kauno karo mokykloje.

Studijuodamas universitete klausėsi Vinco Krėvės-Mickevičiaus, Vinco Mykolaičio-Putino, Juozo Tumo-Vaižganto ir kitų iškilių tuometinių literatūros mokslo veikėjų paskaitų. Jie visi skatino studentus lituanistus domėtis teatrinės ir kultūrinės medžiagos kaupimu.

Tačiau didžiausią poveikį darė profesoriaus Balio Sruogos Teatro seminaras. Prof. Balys Sruoga 1925 m. prie Humanitarinių mokslų fakulteto įsteigė teatro archyvą ir muziejų, ruošėsi parašyti išsamią teatro istoriją. Neatsitiktinai jis ir prof. Vincas Mykolaitis-Putinas pasiūlė V. Makniui rašyti diplominį darbą apie vieną iš lietuvių teatro pradininkų, Gabrielių Landsbergį-Žemkalnį. Šis studentiškas darbas buvo išspausdintas universiteto mokslo leidiniuose ir netrukus išleistas atskira knyga, vėliau tapo bibliografine retenybe. Vytautas Maknys gražiai tęsė savo mylimo profesoriaus Balio Sruogos darbus.

***

Darbas. 1931 m. Vytautas Maknys pedagoginį darbą pradėjo Raseinių gimnazijoje. Po keleto metų nusišypsojo laimė – sugrįžo į Dzūkijos sostinę, kurią buvo pamilęs dar besimokydamas gimnazijoje. Jaunasis mokytojas džiaugėsi išgražėjusia gimnazija. Ten buvo žymiai daugiau mokinių nei jo mokymosi metais, dirbo daug naujų mokytojų.

Mokinių atmintyje mokytojas Vytautas Maknickas-Maknys išliko kaip labai griežtas mokytojas. Norėdamas susipažinti su mokinių žiniomis jau pirmąją pamoką duodavo kontrolinį darbą, o kai grąžindavo, tai klasę apimdavo siaubas: būdavo įrašyti vienetai, dvejetai ir keletas trejetukų su dviem minusais. Vytautas Volertas ir po daugelio metų prisiminė mokytojo žodžius: „Penktoje klasėje rašybos ir skyrybos klaidų negali būti. Stilius ir mintis yra pagrindiniai dalykai, o ne rašyba ar skyryba!“ Mokiniams tai buvo naujiena, bet reikėjo priprasti prie jauno mokytojo reikalavimų.

Mokytojas vadovavo literatų būreliui, organizuodavo literatūros vakarus, subūrė gimnazistus į skautų draugovę. Alytuje nebuvo jūros skautų, dėl įkūrimo reikėjo vykti į Kauną. Šį kartą tėvo pėdomis į Kauną žingsniavo sūnus. Grįžo laimingas, nes sutvarkė reikiamus dokumentus ir parsinešė pilną portfelį reikiamos metodinės literatūros. Alytuje pradėjo veikti jūrų skautai, netoli Antano Juozapavičiaus tilto buvo pririštos valtys. Skautai buvo labai disciplinuoti, nors mokytojui dirbant su jais reikėjo didelio sumanumo. Vieną kartą skautai apvertė spaudos kioską ir atėję pasakė savo vadovui. Mokytojas nuskubėjo į tą vietą, o ten jau laukė skautai žvalgai, kurie pasakė, jog apvertė todėl, kad nėra lietuviškos spaudos.

***

1939 m. spalio 28 d. su Lietuvos rinktine karininkas Vytautas Maknys įžygiavo į Vilnių. Praslinkus daugybei metų, jis prisiminė: „Tai buvo didelės įtampos ir džiugių laimėjimų metai: kova dėl lietuvių kalbos, visuomeninių institucijų, bažnyčios, kultūrinių organizacijų. Kiekvienas dirbo, ką tik galėjo, ką įstengė, kur suskubo.“

Ypatingi šie metai Vytautui ir tuo, kad jis oficialiai tapo Vytautu Makniu, pradėjo dirbti Vilniaus Žygimanto Augusto ir Vytauto Didžiojo gimnazijose lietuvių kalbos mokytoju. Tada tikriausiai net nepagalvojo, kad su šiuo miestu susies visą savo tolesnį gyvenimą ir darbą. Mokytojas aktyviai įsitraukė į miesto kultūrinį gyvenimą. 1940 m. gruodžio mėn. Vilniuje vyko lituanistų suvažiavimas. Buvo išrinkta valdyba, kurios pirmininku tapo Vytautas Maknys, o vienu iš jo pavaduotojų – Juozas Žiugžda.

Buvo pakviestas dėstytoju į Vilniaus mokytojų institutą, vėliau – į Vilniaus pedagoginį institutą. 1944 m. liaudies švietimo komisaro Juozo Žiugždos nurodymu Vytautas Maknys buvo paskirtas Vilniaus pedagoginio instituto prorektoriumi. Be administracinių pareigų, prorektorius lituanistams dėstė literatūros mokslo įvadą, lietuvių literatūros istoriją, vedė lietuvių teatro seminarus. Studentų buvo mylimas, nes sugebėjo juos suprasti, o reikalui esant netgi sušelpti nepasiturinčius studentus. Ne vienam padėjo įsidarbinti. Svarbiausia, kad studentai Vytauto Maknio paskaitose juto patriotines nuotaikas. Neatsitiktinai, sustiprėjus represiniam režimui, 1950 m. Vytautas Maknys buvo atleistas kaip netinkamas dirbti aukštojoje mokykloje.

Netekęs darbo, Vytautas Maknys keletą metų dirbo dailininko Antano Žmuidzinavičiaus asmeniniu vairuotoju. Vėliau pavyko įsidarbinti Vilniaus dramos teatro Vaidybos mokykloje. Kultūros ministras Juozas Banaitis pareikalavo jį atleisti. Suprasdamas, kad Vilniuje dirbti negalės, išvyko į Kauną ir įsidarbino Juozo Gruodžio aukštesniosios muzikos mokyklos dėstytoju. Deja, atleistas. Padirbėjo ir Valstybinės grožinės literatūros leidyklos redaktoriumi, bet sovietiniai pareigūnai nesnaudė – buvo priverstas išeiti. Paskutinė darbovietė – Vilniaus valstybinė konservatorija.

Didelė darboviečių kaita, ypač pokario metais, byloja apie tai, kad Vytautas Maknys buvo nuolat persekiojamas sovietinių ideologų ir aktyvių parankinių. Buvo visokeriopai trukdomas mokslinis darbas ir ypač jo darbų leidyba. Darbovietes keitė ne savo noru, buvo atleistas ar priverstas išeiti. Humanitarinių mokslų daktaro ir docento vardai buvo pripažinti 1945 m., o įteisinti tik 1996 m.

Okupacijų metais Lietuvos švietimo sistema juto ideologinius varžtus. Didžioji šviesuomenės dalis pasuko į Vakarus, kita – beveik sunaikinta Sibiro tremtyje. Likę Tėvynėje dvasines žaizdas gydė pasiaukojimu, kurdami savitos veiklos programas, slėpdami tikruosius įsitikinimus. Doc. dr. Vytauto Maknio gyvenimas prabėgo XX amžiaus mūsų tautos kultūros dramos fone. Tačiau Jis sugebėjo atlaikyti Jam skirtus laikmečio išbandymus, o būdamas veržlios dvasios ir neeilinių gabumų atliko gausybę darbų; ypač ryškus buvo Jo indėlis į lietuvių teatrologiją.

Vytautas Maknys yra mūsų kultūros ir teatro mokslo gyvoji grandis. Išbraukus jo darbus, po Balio Sruogos susidarytų didžiulė properša, kurią sunku būtų užpildyti. B. Sruoga suformavo mūsų teatrologijos mokslinius pamatus, o jo mokinys V. Maknys yra tiesioginis tų dalykų tęsėjas, juos išsamiai perteikęs mums. Mes turime vientisą grandinę, iš praeities ateinančią grandinių seką, o tarp jų – genetinį ryšį. Kelios mūsų kultūros žmonių kartos išaugo V. Maknio globojamos. V. Maknys pirmasis plačiai išgarsino Lietuvos teatrą kitų tautų kultūros istorijos leidiniuose bei enciklopedijose. (Aleksandras Guobys. „Vytautas Maknys – teatro istorikas“, in: *Teatro dirvonuose* (autorius Vytautas Maknys). Vilnius, 1997, p. 11.)

***

Vytautas Maknys parašė daug straipsnių ir išleido knygas: „Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis“ (1936), „Lietuvių teatro raidos bruožai“ (I d. – 1972, II d. – 1979), „Vingiuotais kultūros takais“ (1992), „Teatro dirvonuose“ (1997), „Lietuvių dramaturgija“ (1998). Išvertė nemažai užsienio rašytojų (A. Diumos, Ž. Verno, A. Stilio) kūrinių. Buvo įvairių enciklopedijų bendradarbis ir konsultantas.

***

Visuomeninė veikla. Visą gyvenimą šalia tiesioginių pareigų dirbo įvairų visuomeninį darbą. Šią savo veiklą jis taip apibūdino: „Sąmoningą visuomeninį gyvenimą pradėjau Antano Juozapavičiaus laidotuvėmis Alytuje ir baigiau Vilniuje žudynėmis prie televizijos bokšto.“

Vytautas Maknys aktyviai dalyvavo visuomeninėje, kultūrinėje ir meninėje veikloje. 1958–1961 m. buvo Lietuvių teatro draugijos Istorikų bei kritikų sekcijos įkūrėjas ir pirmasis pirmininkas. Taip pat buvo Lietuvos šaulių sąjungos narys, Lietuvos skautų ir Lietuvos šaulių sąjungos garbės narys, Alytaus skautų garbės tuntininkas, Teatro istorijos ir tradicijų draugijos valdybos narys, Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus mokslo tarybos narys, Lietuvos vaikų teatro draugijos ir Vinco Krėvės muziejaus tarybos narys, Kultūros mokslinio metodinio centro konsultantas.

***

Meilė tėviškei. Jo rūpesčiu 1982 m. buvo įsteigtas Antano Žmuidzinavičiaus ir Jono Maknicko memorialinis muziejus. Vytautas Maknys buvo vienintelis savo tėvų sodybos Balkūnuose paveldėtojas. Matydamas, kad šimtametė sodyba nyksta, kreipėsi į Kultūros ministeriją, tačiau gaudavo neigiamus atsakymus, kad nėra lėšų. Pagalbos ranką ištiesė tuometinis „Saulės“ kolūkio pirmininkas Jonas Juravičius. Jis irgi susidūrė su sunkumais. Gerai, kad jo iniciatyvą palaikė Alytaus rajono vykdomojo komiteto pirmininkas Stanislovas Giedraitis ir problema buvo išspręsta – garsių žmonių sodyba prikelta naujam gyvenimui. Viename namo gale įrengtas memorialinis muziejus, o kitame gyveno Domininka ir Vaclovas Kalantos, kurie rūpinosi sodyba, jos aplinka. Vėliau buvo atstatytas ir kluonas, kuriame vyko „Vežimų“ teatras.

Antano Žmuidzinavičiaus memorialinis muziejus tapo kultūros židiniu, jame vyko įspūdingi Atgimimo renginiai, susitikimai su žymiais krašto žmonėmis.

1994 m. gruodžio 8 d. tėviškės sodybą – respublikinį istorinės reikšmės paminklą – Vytautas Maknys padovanojo Alytaus rajono savivaldybei. Balkūnuose buvo pasirašytas iškilmingas ir istorinis dailininko Antano Žmuidzinavičiaus sodybos dovanojimo aktas. Jame sakoma:

Aš, Vytautas Maknys, dailininko Antano Žmuidzinavičiaus tėviškės sodybos vienintelis paveldėtojas, ir Alytaus rajono valdytojas Vydas Baravykas pasirašome šį iškilmingą dovanojimo aktą.

Aš, Vytautas Maknys, dovanoju šią memorialinę dailininko Antano Žmuidzinavičiaus tėviškės sodybą – žymaus lietuvių tautos dailininko atminimą, respublikinį istorinės reikšmės paminklą.

Aš, Alytaus rajono valdytojas Vydas Baravykas, perimu Antano Žmuidzinavičiaus tėviškės sodybą, kad išsaugotume ir prižiūrėtume joje esantį Antano Žmuidzinavičiaus memorialinį muziejų.

Alytaus rajono valdytojas Vydas Baravykas, rajono Kultūros ir Švietimo skyrių vadovai, Miroslavo apylinkės viršaitis Algirdas Reipas pasižadėjo išsaugoti ir neapleisti sodybos.

Tą atmintiną dieną dailininko A. Žmuidzinavičiaus ir doc. dr. V. Maknio tėviškėje nuskambėjo ir vaikiški balsai. Vankiškių pradinės mokyklos vedėjos ir mokytojos metodininkės Albinos Sviderskienės sukurtais posmais jos mokiniai pasveikino visus susirinkusiuosius. Į renginį buvo atvykusi Antano Žmuidzinavičiaus dukra Giedrė Gučienė (psichologijos docentė), vaikaitės Giedrė ir Birutė, Kauno A. Žmuidzinavičiaus memorialinio muziejaus Kūrinių ir rinkinių skyriaus vedėja Zita Railienė ir daugybė žmonių, kuriems brangi Dzūkijos krašto praeitis ir dabartis.

Doc. dr. Vytautas Maknys, visą gyvenimą spinduliavęs žmogišką šilumą, ir tokią įsimintiną akimirką nepamiršo padėkoti visiems, kurie gūdžiu sovietmečiu padarė viską, kad jo tėviškė išliktų. Ypač gražių padėkos žodžių sulaukė Jonas Juravičius, aktyvus kultūros puoselėtojas, kurio iniciatyva ir rūpesčiu jo tėvų ir artimų giminaičių sodyba buvo atstatyta.

***

1997 m. doc. dr. Vytautas Maknys pritarė Alytaus apskrities viršininko administracijai, kad būtų įsteigta kasmetinė Vytauto Maknio vardo premija už geriausią saviveiklinio teatro pastatymą Dzūkijoje.

Vytautas Maknys labai mylėjo savo gimtąją Dzūkiją ir jos niekada nepamiršo. Jo ir tuometinio „Saulės“ kolūkio pirmininko Jono Juravičiaus iniciatyva XX a. pabaigoje buvo įkurtas Kraštiečių klubas. Vytautas Maknys septynerius metus buvo šio klubo prezidentu. Visada noriai atvykdavo į kasmetinius renginius, kartu su visais traukdavo „Kraštiečių himną“, kurį sukūrė mokytoja Albina Sviderskienė.

Dzūkijoj pasaulį išvydau,
Čia mano gimtieji namai,
Čia meilė pirmoji pražydo,
Išaugo svajonių sparnai.

Dainuokime, dzūkai, dainuokim,
Ir meilę nešiokim širdy.
Kas metai kartu suvažiuokim
Gimtinės savos aplankyt.

***

Tėviškės sodyba Balkūnuose – ne vienintelė dovana. 2001 m. Vytautas Maknys Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejui padovanojo

daugiau kaip 70 metų kauptą medžiagą apie Lietuvos kultūrinį gyvenimą (apie 60 tūkstančių eksponatų). Muziejus įsteigė Vytauto Maknio fondą, kurį sudaro biblioteka (lituanistinės teatrinės literatūros), periodinių leidinių rinkiniai, plokštelių ir muzikinių įrašų kolekcija, mikrofilmai, kuriuose užfiksuoti reti leidiniai ir rankraščiai. Didžiąją fondo dalį sudaro archyvas, kuris pradėtas kaupti nuo 1928 m. (nuotraukos, dokumentai, rankraščiai ir kt.).

***

Įvertinimas. Vytautas Maknys apdovanotas Lietuvos skautų sąjungos Lelijų ordinu (1938 m.), Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino III laipsnio ordinu (1997 m.), Balio Sruogos garbės diplomu (1999 m.).

***

Iškilusis dzūkas, lietuvių teatrologijos patriarchas, filologijos mokslų daktaras, docentas Vytautas Maknys (g. 1907) baigė žemiškąją kelionę 2003 m. sausio 21 d. Palaidotas Vilniuje, Rokantiškių kapinėse.

***

Dzūkija jam buvo ne tik gimtasis kraštas, bet ir dvasios erdvė, prie kurios retkarčiais priglusdavo, kad pasisemtų stiprybės. Nei mokslininko pasiekimai, nei amžius neatitolino Jo nuo gimtojo Balkūnų kaimo. Jis grįždavo, kad dar kartą paliestų tėviškės žemę, atsigertų iš šulinio tyro vandens...

Dabar jau be Jo kasmet vyksta Alytaus apskrities mėgėjų teatrų šventė „Kaimo liktarna“ Vytauto Maknio vardo premijai laimėti.

Retkarčiais ir aš užsuku į memorialinį A. Žmuidzinavičiaus ir V. Maknio muziejų, kad iškalbingoje tyloje išgirsčiau kažkada Jo pasakytus žodžius: „Jeigu mes norim pasilikt lietuviais, turime būt lietuviais patriotais.“

Čia viskas kaip kadaise. Ten toli, palaukėje, ąžuolas tiesia į dangų savo galingas šakas. Vytautas Maknys sakė, kad jie abu vienmečiai... Ąžuolas per stebuklą išliko nepaliestas piktos rankos, neperskeltas žaibo... Mūsų atmintyje išlieka ir Vytautas Maknys, atlaikęs istorijos negandas, nenuėjęs kompromisų keliu, nes sėmėsi tvirtybės iš neišsenkančios gimtinės versmės. Man atrodo, kad Jis niekada nenustojo tikėti Lietuvos nepriklausomybe. Atlikęs titaniškus darbus išliko tiesus, kuklus ir paprastas.

Literatūra

1. Be autoriaus. „A. A. Jonas Maknickas“, in: *Lietuvos aidas*. 1938 m. gruodžio 2 d.
2. Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė. *Vilties angelas*. Kaunas, 2002.
3. Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė. *Alytaus švietimo arimuose*. Alytus, 2010.
4. Vytautas Maknys. *Dzūkijos švietimo centras*. Mašinraštis.
5. Vytautas Maknys. *Teatro dirvonuose*. Vilnius, 1997.
6. Zita Stankevičienė. „Didelė ir įpareigojanti dovana“, in: *Alytaus naujienos*. 1994 m. gruodžio 16 d., Nr. 242 (7840).
7. Donaldas Strikulis. „Vytauto Maknio akademija“, in: *Tiesa*. 1992 m. liepos 3 d., Nr. 129.
8. Antanas Žmuidzinavičius. *Paletė ir gyvenimas*. Vilnius, 1961.

STRESZCZENIA ARTYKUŁÓW

JAĆWIEŻ W LABIRYNTACH CZASU

Eugenijus Jovaiša
SUDINOWIE NAD DUNAJEM

Eugenijus Jovaiša analizuje historię wspominanych przez Ptolemeusza Sudinów znad Dunaju i z Mazur, ich miejsce na Szlaku Bursztynowym oraz związki ze światem Aistów. Opierając się na danych z zakresu geologii, geografii, archeologii, językoznawstwa i folkloru, autor stwierdza, że Sudinowie mogli odgrywać ważną rolę pośredników na Szlaku Bursztynowym między Bałtykiem a Imperium Rzymskim. Omawiane są szlaki handlowe, związki kulturowe, interakcje między Sudinami i Galindami oraz ich rola we wczesnej historii zachodnich Bałtów.

NA KRĘTYCH ŚCIEŻKACH HISTORII

Kostas Leončikas
ŚLADAMI HISTORII SUWALSKICH LITWINÓW

W artykule Kostas Leončikas przedstawia historię społeczności suwalskich Litwinów – od powstawania osad i pochodzenia nazwy miasta Suwałki po litewską działalność w XIX i XX wieku. Omawia rolę Litwinów w suwalskim gimnazjum, działalność kulturalną i oświatową Towarzystwa „Vienybė” (działającego w latach 1907–1914), jego trudności oraz starania o zachowanie litewskości. Opierając się na źródłach archiwalnych i artykułach prasowych, autor ukazuje znaczenie języka litewskiego, oświaty i świadomości narodowej w historii Suwalszczyzny.

Jolanta Malinauskaitė-Vektorienė
WIECZORY LITEWSKIE W SUWAŁKACH – DZIEDZICTWO HISTORYCZNE

W artykule Jolanta Malinauskaitė-Vektorienė przedstawia znaczenie tzw. wieczorów litewskich dla odrodzenia narodowego i zachowania kul-

tury litewskiej. Omawia ich rozwój na Litwie, tradycję tajnych i publicznych wieczorów oraz rolę teatru stodolanego. Najwięcej uwagi poświęca założonemu w Suwałkach w 1907 r. Towarzystwu „Vienybė" oraz organizowanym przez nie przedstawieniom, koncertom, odczytom i wieczorom pieśni. Artykuł ukazuje, jak działalność ta umacniała świadomość narodową i wspólnotowość suwalskich Litwinów.

Albinas Jarmala
SZKOŁA PODSTAWOWA W BUDWIECIU: 1919–1944

W artykule przedstawiono historię szkoły podstawowej w Budwieciu (Būdvietis) w latach 1919–1944, jej kierowników oraz nauczycieli. Zamieszczono wzmianki o takich osobach jak: Jonas Navickas, Elena Češkevičienė, Matas Savukynas, Juozas Adomaitis, Zuzana Klimavičiūtė i Antosė Sruoginytė. Szczególną uwagę poświęcono wieloletniemu kierownikowi szkoły Juliusowi Daugėla, jego działalności pedagogicznej i społecznej oraz tragicznym losom jego rodziny w latach okupacji sowieckiej. Omówiono również szkołę w Kibartach (Kybartai) – filię szkoły w Budwieciu – oraz jej nauczycielkę Kazimierę Mazurkevičienė. Artykuł ukazuje skomplikowane losy szkoły pogranicza w latach wojny i okupacji.

Sigitas Birgelis
PRAŁAT JUOZAPAS LAUKAITIS W ŚWIETLE SEJNEŃSKICH JUBILEUSZY

W artykule przypomniano postać prałata Juozapasa Laukaitisa, jednej z najwybitniejszych osobistości Sejneńszczyzny początku XX wieku. Jego życie i działalność były ściśle związane z życiem duchowym, kulturalnym i litewskim Sejn. Autor powraca do historii sejneńskich jubileuszy, ukazując znaczenie J. Laukaitisa dla litewskiej świadomości narodowej, oświaty i kultury. Prałat przedstawiony został nie tylko jako duchowny, lecz także jako aktywny działacz społeczny, który swoją pracą przyczynił się do zachowania litewskości na Sejneńszczyźnie.

Gintaras Lučinskas
SZAULISI NA SŁUŻBIE OJCZYŹNIE W OKOLICACH MERECZA W LATACH 1919–1923

W artykule autor przedstawił skomplikowaną historię okolic Merecza (Merkinė) w latach 1919–1923, kiedy mieszkańców terroryzowały bandy grabieżców, a region stał się strefą konfliktu między Litwą a Polską. W obronie ludzi, mienia i litewskości miejscowi mężczyźni organizowali się w oddziały partyzanckie i strzeleckie, patrolowali teren, zbierali informacje, urządzali zasadzki i walczyli z polskimi żołnierzami oraz partyzantami. W opracowaniu przedstawiono działalność oddziałów strzeleckich

w Ryliškiai i Mereczu, ich dowódców, akcje bojowe oraz śmierć nauczyciela i strzelca Juozasa Bloznelisa. Omówiono również udział strzelców w wyzwoleniu Kraju Kłajpedzkiego.

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė
RODZINA VAILIONISÓW – LITEWSKICH PARTYZANTÓW

W artykule przedstawiono tragiczne i heroiczne losy rodziny Vailionisów ze wsi Paliūnai (rejon łoździejski) podczas litewskiej wojny partyzanckiej w latach 1944–1953.

W obronie Ojczyzny przed sowiecką okupacją stanęli ojciec Antanas (ps. Tėvas) oraz jego trzej synowie: Antanas (ps. Papartis), Vladas (ps. Artojas) i Juozas (ps. Bedalis), należący do oddziału „Šarūnasa" okręgu „Dainava". W walce zginęli wszyscy czterej mężczyźni z rodziny: Vladas – ranny w 1948 roku, Antanas-Papartis – otoczony w bunkrze w 1949 roku (jego ciężarna żona Bronė została aresztowana, w więzieniu odebrano jej dziecko), Juozas – podczas walk w 1950 roku, a ojciec – w 1951 roku. Tekst podkreśla moralne zwycięstwo partyzantów oraz ich poświęcenie dla wolności Litwy.

Rita Pauliukaitienė, Vaidas Eidukaitis
AUKSUTIS – VACLOVAS NAVICKAS, TRZECI DOWÓDCA OKRĘGU „TAURAS"

W artykule przedstawiono historię powstania i działalność okręgu partyzanckiego „Tauras" oraz działalność Vaclovasa Navickasa, występującego pod pseudonimami Perkūnas i Auksutis w latach 1945–1946. W sierpniu 1945 roku w Skordupianach (Skardupiai) utworzono okręg „Tauras", a V. Navickas został dowódcą oddziału „Perkūnas". Oddział prowadził działania bojowe, utrzymywał ważne kontakty z Zachodem, a także poniósł ciężkie straty w wyniku represji. W 1946 roku V. Navickas-Auksutis przyczynił się do utworzenia obszaru partyzanckiego południowej Litwy, został zastępcą dowódcy okręgu „Tauras" oraz szefem jego Wydziału Operacyjnego. Później dowodzony przez niego oddział został połączony z oddziałem „Šarūnasa".

Rita Pauliukaitienė
POWOJENNY KRONIKARZ VYTAUTAS JUODSNUKIS (1926–2013)

Rita Pauliukaitienė przedstawia Vytautasa Juodsnukisa (1926–2013) – łącznika partyzantów o pseudonimie Simukas – kronikarza powojennej Suwalszczyzny. Juodsnukis, zbierając relacje świadków, materiały archiwalne i dokumenty, napisał dwutomową książkę dokumentalną „Suvalkijos partizanų takais" („Śladami partyzantów Suvalkiji"; Suvalkija – li-

tewskie słowo określające Suwalszczyznę), przedstawiającą zbrojny opór okręgu „Tauras", wprowadzanie systemu okupacyjnego oraz deportacje. W książce ukazano, jak w przetrwaniu pomagały pieśni, muzyka i poczucie humoru. Dorobek V. Juodsnukisa pozostaje niezwykle ważnym źródłem do badań nad litewskim ruchem oporu.

ROCZNICOWE WSPOMNIENIE

Marytė Černelienė
POWSTANIE LITEWSKIEGO LICEUM W PUŃSKU

Niewystarczająca liczba wykształconych Litwinów oraz trudna sytuacja powojenna skłoniły Litwinów w Polsce do podjęcia starań o utworzenie szkoły średniej w Puńsku. Choć władze oświatowe wahały się, a ministerstwo początkowo nie wyrażało zgody z powodu braku odpowiednich pomieszczeń i nauczycieli, miejscowa społeczność wykazała ogromną determinację. Dzięki aktywnym działaniom komitetów rodzicielskich, rady gminy oraz jej przewodniczącego A. Judickasa władze, uwzględniając sytuację polityczną i postulaty Litwinów, wyraziły zgodę na utworzenie szkoły. We wrześniu 1956 roku w Puńsku swoje podwoje otworzyło litewskie liceum. Mimo trudnych początków szkoła rozwinęła się w ważny ośrodek oświatowy w województwie.

Paulius Birgelis
MIĘDZY PRZETRWANIEM A LITEWSKĄ AKULTURACJĄ: PIERWSZA DEKADA ISTNIENIA LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCEGO W PUŃSKU (1956–1966)

W artykule, na podstawie publikacji historycznych wydawanego w Warszawie pisma „Aušra", omawiany jest okres pierwszego dziesięciolecia działalności Liceum Ogólnokształcącego w Puńsku. Początkowe trudności związane z utworzeniem szkoły nie wpłynęły na ambicje miejscowych Litwinów. Konsekwentnie dążyli oni do podnoszenia poziomu placówki oświatowej i udowodnienia, że nie ustępuje ona innym szkołom średnim województwa białostockiego. Sceptycyzm dotyczący perspektyw utrzymania szkoły był charakterystyczny nie tylko dla organów oświatowych socjalistycznej Polski, lecz także części rodziców uczniów, którzy w pierwszych latach działalności mieli obawy, czy w małej miejscowości można zdobyć wiedzę niezbędną do dalszego kształcenia zawodowego. Pierwsi absolwenci liceum aktywnie angażowali się w działalność oświatową litewskiej społeczności, umacniali świadomość znaczenia wiedzy naukowej w życiu codziennym oraz podejmowali pracę w regionie, przyczyniając się tym samym do poprawy sytuacji kulturalnej miejscowej społeczności. Otwarcie litewskiej szkoły średniej

w Puńsku, dzięki solidarności miejscowej społeczności litewskiej, ograniczało również wpływ ideologii socjalistycznej na działalność szkoły.

Algis Uzdila
POLITYCZNE BARWY NAD PUŃSKIEM

We wspomnieniach autora ukazano dramatyczną walkę o zachowanie Liceum w Puńsku w 1970 roku, które w 2026 roku obchodzi 70-lecie istnienia. Kierownictwo partii komunistycznej w powiecie sejneńskim i województwie białostockim, posługując się różnymi pretekstami oraz naciskiem ideologicznym, dążyło do zamknięcia liceum i przeniesienia uczniów do innych szkół. Podczas decydującego o dalszych losach szkoły posiedzenia dyrektor liceum A. Uzdila oraz sekretarz Litewskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego E. Petruškevičius odważnie odparli zarzuty i obronili placówkę. Choć plan likwidacji liceum zakończył się niepowodzeniem, władze za kulisami zaplanowały odwet – odroczenie decyzji, a następnie zwolnienie dyrektora ze stanowiska.

W KRĘGU SZTUKI

Katarzyna Węglicka
DWORY I POSIADŁOŚCI NADNIEMEŃSKIE. SZUKLE – MIGAWKI Z PRZESZŁOŚCI ZE WSPOMNIEŃ JANA GAWROŃSKIEGO

Ziemie leżące między Niemnem a północną granicą polsko-litewską mają bogatą historię i można tam znaleźć ciekawe, stare dwory i pałace. Niektóre, niestety, pozostają w ruinie. Aby odtworzyć historię ludzi, majątków i ich losów, trzeba sięgnąć do wspomnień i pamiętników pozostawionych przez niektórych członków rodzin zamieszkujących te ziemie. Znajdziemy tam fascynujący opis świata, który bezpowrotnie zniknął.

W swoich wspomnieniach Jan Gawroński (1892–1983) odtworzył świat, w którym dorastał, doświadczając różnorodnych doświadczeń życiowych, radości i smutków, sukcesów i porażek, osadzonych w obrazie i atmosferze minionej rzeczywistości. Opisał swoje dzieciństwo i młodość na przełomie XIX i XX wieku, a także ludzi, wśród których dorastał, i miejsca, które odwiedzał. Jego wspomnienia przywołują czytelnikowi liczne barwne historie.

Katarzyna Jachimowicz
PODOMINIKAŃSKI ZESPÓŁ KOŚCIELNO-KLASZTORNY W SEJNACH

Początki sejneńskiego założenia klasztornego związane są z działalnością założyciela miasta, Jerzego Grodzieńskiego i sprowadzonych

przez niego w 1602 r. oo. dominikanów z Wilna. Prawdopodobnie wtedy powstał zamysł wzniesienia murowanego zespołu kościelno-klasztornego, w skład którego weszły założenia dworskie Wiśniowieckich i Grodzieńskich. W niniejszym artykule czytelnik odnajdzie informacje związane z dziejami powstania całego kompleksu klasztornego, tj. od 1610 r., kiedy rozpoczęto budowę kościoła, po jego przebudowę w 1760 r. aż do czasów współczesnych, kiedy fasadzie głównej świątyni przywrócono, charakterystyczną dla baroku wileńskiego, kolorystykę. Wspomniano o wnętrzach budynku klasztornego, które najpierw, po kasacie zakonu w 1804 r., zaadaptowano na potrzeby utworzonej szkoły średniej, a następnie powstałej w 1818 r. diecezji sejneńskiej i seminarium diecezjalnego (1826). W czasie I wojny światowej w klasztorze znajdował się szpital polowy, a w okresie międzywojennym gimnazjum św. Kazimierza. Obecnie w murach klasztoru podominikańskiego mieści się Muzeum Kresów Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė
PATRIARCHA LITEWSKIEJ TEATROLOGII

W artykule przedstawiono życie i działalność doc. dr. Vytautasa Maknysa, patriarchy litewskiej teatrologii. Pochodzący z inteligenckiej rodziny we wsi Balkūnai (miejsca urodzenia malarza A. Žmuidzinavičiusa) ukończył gimnazjum w Olicie (Alytus) oraz Uniwersytet Witolda Wielkiego. Tam pod wpływem prof. B. Sruogi zainteresował się badaniami nad teatrem. Mimo prześladowań w okresie sowieckim i nacisków ze strony pracodawców V. Maknys kontynuował dzieło B. Sruogi, napisał fundamentalne opracowania poświęcone rozwojowi teatru litewskiego i wychował kolejne pokolenia działaczy kultury. Naukowiec zawsze pielęgnował miłość do Dzukii (region etnograficzny Litwy): zachował rodzinną zagrodę i przekazał ją samorządowi, a także ustanowił nagrodę swojego imienia dla teatrów wiejskich.

SUMMARIES OF THE ARTICLES

IN THE LABYRINTH OF YOTVINGIAN TIME

Eugenijus Jovaiša
THE SUDINI OF THE DANUBE RIVER

Eugenijus Jovaiša examines the history of the Sudini mentioned by Ptolemy, including both those who lived along the Danube and those associated with the Masurian region. He explores their position along the Amber Road and their connections with the world of the Aesti. Drawing on evidence from geology, geography, archaeology, linguistics, and folklore, the author argues that the Sudini may have played an important role as intermediaries in trade between the Baltic Sea region and the Roman Empire. The article also discusses trade routes, cultural contacts, interactions between the Sudini and the Galindians, and the Sudini's place in the early history of the Western Balts.

IN THE MEANDERS OF HISTORY

Kostas Leončikas
FOLLOWING THE HISTORY OF THE LITHUANIANS
OF THE SUVALKAI REGION

In his article, Kostas Leončikas traces the history of the Lithuanian community in the Suvalkai region, from the establishment of settlements and the origins of the name Suvalkai to Lithuanian cultural and social activities in the nineteenth and twentieth centuries. He examines the role of Lithuanians at the Suvalkai Gymnasium and the cultural and educational work of the Vienybė (Unity) Society, which operated from 1907 to 1914, including the challenges it faced and its efforts to preserve Lithuanian national identity. Drawing on archival sources and contemporary press accounts, the author highlights the importance of the Lithuanian language, education, and national consciousness in the history of the Suvalkai region.

Jolanta Malinauskaitė-Vektorienė
LITHUANIAN EVENINGS IN SUVALKAI:
HISTORICAL HERITAGE

Jolanta Malinauskaitė-Vektorienė's article examines the significance of Lithuanian cultural evenings in fostering the national revival and preserving Lithuanian culture. It traces their development in Lithuania, including the traditions of both clandestine and public gatherings, as well as the role of barn theatre. Particular attention is devoted to the Vienybė (Unity) Society, founded in Suvalkai in 1907, and to the performances, concerts, lectures, and singing evenings it organised. The article demonstrates how these cultural activities helped strengthen national consciousness, preserve Lithuanian identity, and foster a sense of community among Lithuanians in the Suvalkai region.

Albinas Jarmala
THE PRIMARY SCHOOL IN BŪDVIETIS IN 1919–1944

The article traces the history of the primary school in Būdvietis from 1919 to 1944, focusing on its headteachers and teaching staff. It recounts the lives and work of Jonas Navickas, Elena Češkevičienė, Matas Savukynas, Juozas Adomaitis, Zuzana Klimavičiūtė, and Antosė Sruoginytė. Particular attention is devoted to Julius Daugėla, who headed the school for thirteen years, highlighting his educational and social activities as well as the tragic fate of his family during the Soviet occupation. The article also discusses the school in Kybartai, which operated as a branch of the Būdvietis school, and its teacher, Kazimiera Mazurkevičienė. Overall, it reveals the complex history of education in a borderland community shaped by war, occupation, and political upheaval.

Sigitas Birgelis
PRELATE JUOZAPAS LAUKAITIS IN THE LIGHT
OF THE ANNIVERSARIES OF SEINAI

The article commemorates Prelate Juozapas Laukaitis, one of the most prominent figures in the Seinai region at the beginning of the twentieth century. His life and work were closely intertwined with the religious, cultural, and Lithuanian national life of Seinai. The author revisits the history of local commemorations and anniversaries, emphasising Laukaitis's contribution to Lithuanian national consciousness, education, and culture. He is presented not only as a clergyman but also as an active public figure whose work played an important role in preserving Lithuanian identity in the Seinai region.

Gintaras Lučinskas
THE LITHUANIAN RIFLEMEN IN THE SERVICE
OF THE HOMELAND IN THE MERKINĖ REGION, 1919–1923

The article examines the complex history of the Merkinė region between 1919 and 1923, when the local population was terrorised by armed bands and the area became a zone of conflict between Lithuania and Poland. To protect the local population, property, and Lithuanian national interests, local men organised themselves into partisan and Riflemen's units, patrolled the surrounding area, gathered intelligence, set ambushes, and engaged in clashes with Polish soldiers and partisans. Particular attention is devoted to the activities of the Riflemen's units in Ryliškiai and Merkinė, their commanders, military engagements, and the death of the teacher and Rifleman Juozas Bloznelis. The article also discusses the participation of the Riflemen in the liberation of the Klaipėda Region.

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė
LITHUANIAN PARTISANS FROM THE VAILIONIS FAMILY

This article recounts the tragic yet heroic fate of the Vailionis family from the village of Paliūnai in the Lazdijai District during the Lithuanian partisan war of 1944–1953. In defence of their homeland against the Soviet occupation, the father, Antanas (Tėvas), and his three sons – Antanas (Papartis), Vladas (Artojas), and Juozas (Bedalis) – took up arms and joined the Šarūnas unit of the Dainava partisan district. All four men lost their lives in the struggle: Vladas was wounded in 1948; Antanas-Papartis was surrounded in a bunker in 1949, while his pregnant wife, Bronė, was arrested and their baby was taken from her in prison; Juozas was killed in combat in 1950; and their father was killed in 1951. The article emphasises the partisans' moral victory and their sacrifice in the struggle for Lithuania's freedom.

Rita Pauliukaitienė, Vaidas Eidukaitis
VACLOVAS NAVICKAS - AUKSUTIS, THE THIRD
COMMANDER OF THE TAURAS DISTRICT

The article traces the history and development of the Tauras partisan district and examines the activities of Vaclovas Navickas, who operated under the code names Perkūnas and Auksutis, in 1945–1946. In August 1945, the Tauras district was established in Skardupiai, and Navickas became commander of the Perkūnas unit. The unit carried out military operations, maintained important contacts with the West, and suffered heavy losses as a result of Soviet repression. In 1946, Navickas-Auksutis contributed to the establishment of the Southern Lithuania partisan region and was appointed deputy commander of the Tauras district and head of its Operations Department. Later, the unit under his command was merged with the Šarūnas unit.

Rita Pauliukaitienė
VYTAUTAS JUODSNUKIS (1926–2013) –
A POST-WAR CHRONICLER

Rita Pauliukaitienė presents the life and work of Vytautas Juodsnukis (1926–2013), a partisan liaison officer known by the code name Simukas and a chronicler of post-war Suvalkija. Drawing on eyewitness testimonies, archival materials, and historical documents, Juodsnukis compiled the two-volume work Along the Paths of the Partisans of Suvalkija, which documents the armed resistance of the Tauras partisan district, the establishment of the Soviet occupation regime, and the deportations. The book also reveals how songs, music, and humour helped people endure the hardships of the post-war period. Juodsnukis' work remains an exceptionally valuable source for the study of the Lithuanian resistance.

ANNIVERSARY RECOLLECTIONS

Marytė Černelienė
THE ESTABLISHMENT OF THE LITHUANIAN GYMNASIUM
IN PUNSKAS

The shortage of educated Lithuanians and the difficult post-war circumstances prompted the Lithuanian community in Poland to seek the establishment of a secondary school in Punskas. Although the educational authorities were initially hesitant and the ministry refused to approve the project because of a lack of suitable premises and qualified teachers, the local community showed remarkable determination. Through the persistent efforts of parents' committees, the municipal council, and its chairman, A. Judickas, and in light of the political circumstances and the demands of the Lithuanian community, the authorities eventually approved the establishment of the school. In September 1956, the Lithuanian Gymnasium in Punskas opened its doors. Despite its difficult beginnings, the school gradually developed into an important educational and cultural centre for the Lithuanian community in the region.

Paulius Birgelis
BETWEEN SURVIVAL AND THE CULTIVATION
OF LITHUANIAN CULTURE: THE FIRST DECADE
OF THE LITHUANIAN GYMNASIUM IN PUNSKAS (1956–1966)

Based on historical articles published in the Warsaw-based newspaper Aušra, the article examines the first decade of the Lithuanian Gymnasium's in Punskas operation. The initial challenges associated with establishing the school did not diminish the ambitions of the local Lithuanian community. On the contrary, the community consistently sought to raise the school's educational standards and demonstrate

that it was equal in quality to other secondary schools in the Białystok Voivodeship. Nevertheless, doubts about the school's future were not confined to the educational authorities of socialist Poland. They were also shared by some parents, who, during the school's early years, were not convinced that a rural school could provide their children with sufficient preparation for further education and professional careers. The first graduates of the gymansium became actively involved in the educational and cultural life of the Lithuanian community, helped strengthen awareness of the importance of education in everyday life, and often remained in the region to work, thereby contributing to the development of local cultural life. The existence of a Lithuanian-language school in Punskas, supported by the strong cohesion of the local Lithuanian community, also helped limit the influence of socialist ideology on the school's activities.

Algis Uzdila
POLITICAL COLOURS OVER PUNSKAS

In his memoirs, Algis Uzdila recounts the dramatic struggle to preserve the Lithuanian Gymnasium in Punskas in 1970, as the school celebrates its 70th anniversary this year. The leadership of the Communist Party in Seinai County and the Białystok Voivodeship, invoking various pretexts and exerting ideological pressure, sought to close the gymnasium and transfer its students to other schools. At a crucial meeting, the school's headmaster, A. Uzdila, and E. Petruškevičius, secretary of the Lithuanian Social and Cultural Association, courageously rejected the accusations made against the school and defended its continued existence. Although the plan to abolish the gymnasium ultimately failed, the authorities secretly prepared retaliatory measures, first postponing a final decision and later dismissing the headmaster from his position.

UNDER THE ARCADES OF ART

Katarzyna Węglicka
MANORS AND ESTATES OF THE NEMAN REGION.
ŠŪKLIAI – SNAPSHOTS OF THE PAST FROM JAN
GAWROŃSKI'S MEMOIRS

The lands between the Neman River and the northern Polish–Lithuanian border have a rich and complex history, and the region is home to a number of fascinating old manors and palaces, some of which, unfortunately, now stand in ruins. Reconstructing the history of these estates, the people who lived in them, and the stories associated with them requires turning to the memoirs and diaries left by members of the families who once inhabited these lands. These sources offer vivid glimpses into a world that has disappeared forever. In his memoirs, Jan Gawroński (1892–1983) recreates the world in which he grew up, recounting a wide

range of experiences, joys and sorrows, successes and failures, all set against the background and atmosphere of a bygone era. He describes his childhood and youth at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, as well as the people among whom he grew up and the places he visited. His memoirs provide a vivid and compelling account of a vanished world.

Katarzyna Jachimowicz
THE FORMER DOMINICAN MONASTERY AND CHURCH IN SEINAI

The origins of the Seinai monastery complex are closely linked to the activities of the town's founder, Jerzy Grodzieński, and the Dominican Fathers whom he brought from Vilnius in 1602. It was probably at that time that the idea arose to build a brick church and monastery complex incorporating the manor houses of the Wiśniowiecki and Grodzieński families. The article traces the history of the entire monastery complex from 1610, when construction began, through its reconstruction in 1760, to the present day, when the main façade was restored to its distinctive Vilnius Baroque colour scheme. It also discusses the interior of the monastery building, which, following the dissolution of the Dominican order in 1804, was adapted for use as a secondary school and later became the seat of the Diocese of Seinai, established in 1818, as well as the diocesan seminary, founded in 1826. During the First World War, the monastery housed a field hospital, while in the interwar period it served as St Casimir's High School. Today, the former Dominican monastery houses the Museum of the Borderlands of the Polish–Lithuanian Commonwealth.

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė
THE PATRIARCH OF LITHUANIAN THEATRE STUDIES

Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė's article presents the life and work of Associate Professor Dr Vytautas Maknys, a prominent figure in Lithuanian theatre studies. Born into a family of intellectuals in the village of Balkūnai, the birthplace of the painter Antanas Žmuidzinavičius, he graduated from Alytus Gymnasium and Vytautas Magnus University, where, encouraged by Professor Balys Sruoga, he devoted himself to theatre research. Despite persecution during the Soviet period and pressure from his employers, Maknys continued Sruoga's scholarly legacy, produced fundamental studies on the development of Lithuanian theatre, and educated generations of cultural figures. Throughout his life, he maintained a deep attachment to Dzūkija: he preserved his family homestead and later donated it to the municipality, while also establishing an award in his name for rural theatre groups.